JEREMY BLACK

SCURTĂ ISTORIE A MEDITERANEI

LITERA

JEREMY BLACK

SCURTĂ ISTORIE A MEDITERANEI

JEREMY BLACK

SCURTĂ ISTORIE A MEDITERANEI

Traducere din limba engleză
SILVIA PALADE

LITERA
București

A Brief History of The Mediterranean
Jeremy Black
Copyright © 2020 Jeremy Black
Ediție publicată pentru prima oară în Marea Britanie în limba engleză în 2020 de Robinson, un imprint al Little, Brown Book Group, Londra
Harta Mediteranei © iStock

Pentru Adrian Stones

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35; 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Scurtă istorie a Mediteranei Jeremy Black
Copyright © 2022 Grup Media Litera
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Laura Udrea, Ilieș Câmpeanu
Corector: Georgiana Enache
Copertă: Flori Zahiu-Popescu
Tehnoredactare și prepress: Marin Popa

ISBN 978-606-33-8153-9

ISBN EPUB 978-606-33-9560-4

Introducere

> Scopul principal al călătoriilor este acela de a vedea țărmurile Mediteranei.
>
> Samuel Johnson, 1776

Ca punct nodal în istoria lumii, Mediterana este astăzi centrul experienței turistice pentru mulți cetățeni ai lumii, dar mai ales pentru europeni. Cu zeci de milioane de turiști veniți din întreaga lume în fiecare an, Mediterana și țărmurile ei reflectă o serie de transformări în ce privește originea, interesele și preocupările turiștilor. Totuși, pe lângă aceste transformări, în centrul atenției se află însăși Marea Mediterană, fie că vorbim despre croaziere, despre relaxarea pe plaje sau despre vizitarea porturilor. Scânteietoarea Mediterană îi fascinează pe toți cei aflați pe țărm.

Această istorie va reliefa cu precădere experiența călătoriei: călătorie pentru turism, pentru comerț, pentru război, pentru migrație, pentru cultură sau pentru multe alte motive. Călătorii au avut poziții sociale și scopuri diferite, de la conducători la sclavi, de la negustori la pirați. Vom trece cu ușurință de la călătoriile fenicienilor în scopuri comerciale la croazierele de agrement ale turiștilor din ziua de azi.

În centrul atenției se vor afla marea, regiunile de coastă și porturile vizitate de navele de croazieră, cum ar fi Atena, Barcelona, Napoli, Palermo. Aceasta nu este o istorie a statelor de pe țărmurile mării, ale căror centre de putere se află adesea la mare depărtare: Franța este condusă de la Paris, nu de la Marsilia, Spania este condusă de la Madrid, nu de la Barcelona, în vreme ce Turcia este guvernată acum de la Ankara, nu de la

Istanbul (în vechime Bizanț, iar apoi, până în anii 1920, Constantinopol).

Firește că istoria unei mări și a țărmurilor ei privește mult mai departe înspre celelalte ape care se varsă în ea, în acest caz Marea Neagră, Oceanul Atlantic, Marea Roșie (peste un istm îngust traversat acum de Canalul Suez), și fluvii, de la Ebru și Ron până la Nil. Totuși, semnificația mai largă a Mediteranei nu implică faptul că ar trebui să scriem o istorie a lumii. Cititorii știu că Roma și Bizanțul/Constantinopol/Istanbul au fost centrele marilor imperii și ale creștinismului. Ele nu mai au nevoie de nici o prezentare. Ne vom concentra atenția asupra mării și țărmurilor ei, ceea ce nu înseamnă că nu vom face referiri și la Eurasia Occidentală și la Africa de Nord, întrucât ele au jucat un rol, direct sau indirect, în destinul Mediteranei. Uneori, acest lucru face istoria Mediteranei să devină o istorie a conflictelor succesive, însă este nevoie să cunoaștem aceste războaie pentru a putea înțelege granițele schimbătoare ale statelor, societăților și religiilor mediteraneene, pentru a putea înțelege edificiile care s-au păstrat, precum și cultura, sentimentul de identitate și istoria popoarelor.

Firește că le sunt recunoscător multor oameni. În primul rând, aș dori să le mulțumesc părinților mei pentru că m-au dus la Marea Mediterană de nenumărate ori pe când eram copil și pentru că m-au trimis în două croaziere educaționale pe Mediterana, care mi-au oferit ocazia să ajung până în Israel și în Liban. Am descoperit multe locuri interesante în vacanțele petrecute împreună cu familia în Franța, Italia, Malta și Spania. Activitatea universitară, plăcerea de a cerceta, mai ales în Genova, Lucca, Napoli și Veneția, conferințele și prelegerile, mai ales la Barcelona și Napoli, au fost importante, la fel cum au fost și vacanțele petrecute cu familia și cursurile ținute vreme de peste un deceniu pe navele de croazieră ale agențiilor de turism Martin Randall, Noble Caledonia,

Swan Hellenic și Thomson. De asemenea, mi-a făcut plăcere să fiu ghidul unui circuit turistic pe uscat organizat de revista *History Today*. Pentru un istoric, este uimitor faptul că în ziua de azi poți să fii invitat într-un weekend pe Mediterana ca și când te-ai duce la Londra. Cu siguranță, zborul de la Exeter la Málaga poate părea mai puțin dificil, dar pentru mine este fără îndoială mai rapid.

Am beneficiat de sfaturile pe care mi le-au oferit Luigi Loreto, Graham Loud, Ciro Paoletti, Peter Quartermaine, Guglielmo Sanna, Peter Wiseman și Patrick Zutshi în procesul de elaborare a cărții. Ei nu sunt răspunzători pentru eventualele greșeli rămase. De asemenea, mi-au fost de mare ajutor Duncan Proudfoot, editorul care a comandat această lucrare, și Howard Watson, redactorul ei exemplar. Pentru mine, această echipă este minunată.

Lucrarea de față îi este dedicată lui Adrian Stones de care mă leagă o profundă prietenie pigmentată cu mult umor.

1. Marea și țărmurile

> Țărmurile tale sunt imperii, toate preschimbate în afară de tine;
> Asiria, Grecia, Roma, Cartagina, ce sunt ele?
>
> Lord Byron, *Pelerinajul lui Childe Harold*, 1812

Revărsarea apelor Atlanticului peste fâșia de pământ de la capătul vestic al Mediteranei, cel mai spectaculos episod din istoria sa, s-a petrecut înainte ca oamenii să lase mărturii. Până atunci, Mediterana care separa Eurasia de Africa fusese o mare închisă, despărțită de Atlantic prin porțiunea de pământ care lega Spania de Maroc, pe vremea când exista o astfel de barieră și în Marea Neagră, asemănătoare cu cea care s-a păstrat între Mediterana și Marea Roșie. Dată fiind cantitatea limitată de apă care curgea din râuri în mare, apa pierdută prin evaporare nu a fost înlocuită, iar lacul a devenit din ce în ce mai sărat, creându-se depozite de sare substanțiale. Drept urmare, Mediterana a secat în timpul așa-numitei „crize de salinitate messiniene", care a început cu aproximativ șase milioane de ani în urmă.

Cu toate acestea, creșterea nivelului apei mărilor și transformările geologice au schimbat situația. Barierele terestre care separau Mediterana de Oceanul Atlantic și de Marea Neagră au fost rupte. Breșa anterioară, potopul zanclean (Pliocen), a început probabil prin inundarea zonei stâncoase din strâmtoarea Gibraltar sub forma unei cascade care a adus o cantitate de apă pe secundă de o sută de ori mai mare decât în cazul cascadei de pe lacul Victoria. Cu aproximativ 5,3 milioane de ani în urmă, stâncile au cedat sub presiunea apei, iar marea s-a umplut rapid cu apa oceanului, posibil într-un deceniu, mai întâi în vestul Mediteranei, iar apoi în est, după ce s-a spart pragul Siciliei.

În cazul Mării Negre, se presupune că, în jurul anului 7200 î.Hr., apa Mediteranei a pătruns în Marea Neagră, care era pe atunci un lac cu apă dulce. Alte explicații se referă la anumite transformări care au avut loc, din diferite motive, între anii 17000–14000 î.Hr. sau 11000–8000 î.Hr. Cert este că Marea Neagră a avut o relație complexă cu Mediterana, iar dovezile care să susțină o inundație catastrofală nu sunt concludente.

S-a creat astfel un nou sistem de fluxuri și de curenți. Faptul că apa care s-a evaporat în Mediterana nu a mai fost înlocuită prin apă provenită din ploi și din râuri confirmă ideea că există un flux dinspre Marea Neagră și Oceanul Atlantic. Shakespeare a făcut referire la fluxul dinspre Marea Neagră, bazându-se pe ideea susținută de Plinius cel Bătrân în lucrarea sa *Istoria naturală*, potrivit căreia, alimentate de fluviile care se varsă în ea, mai precis Dunărea, Nistrul și Donul, apele Mării Negre (Marea Pontică) pătrund în Marea Marmara (Propontis) și în Dardanele (Hellespont), însă nu se mai întorc. În piesa *Othello*, când Iago îi spune maurului că s-ar putea răzgândi, Othello îi răspunde:

> Nicicând! Așa cum Marea Pontică, Iago,
> Cu al său curent rece ca gheața,
> Nu face cale-ntoarsă,
> ci-și îndreaptă gerosu-i val, năvalnicu-i puhoi
> Mereu spre Hellespont și Propontia
> La fel și gândul meu setos de sânge.*

Acest discurs reflectă cunoștințe despre geografia Mediteranei care își aveau originea în scrieri din epoca clasică, mai ales după ce aceste lucrări au fost tipărite în Renaștere.

Fluxul care vine dinspre Atlantic este chiar mai puternic întrucât apa mai sărată și mai grea din Mediterana curge *pe sub* curenții atlantici și nu opune rezistență, ceea ce le-a creat o mare problemă corăbiilor

care încercau să navigheze spre vest, însă ea a fost parțial rezolvată prin folosirea unui contracurent existent de-a lungul coastei nordice. Acest procedeu a fost folosit de fenicieni, care au reușit astfel să-și creeze o bază la vest de strâmtoarea Gibraltar, la Gades (Cádiz).

Modelul curenților mediteraneeni este simplu, dar în același timp complex. Simplitatea acestui model se explică prin mișcarea curenților în sens opus direcției acelor de ceasornic, înspre est, de-a lungul coastei Africii de Nord, apoi de la sud la nord, de-a lungul țărmurilor Israelului și Libanului, întorcându-se către vest de-a lungul țărmurilor nordice ale Mediteranei înspre strâmtoarea Gibraltar. În schimb, complexitatea se datorează faptului că Mediterana este, în parte, un produs al mărilor secundare – de la est la vest, Marea Egee, Marea Adriatică și Marea Tireniană – și există o perturbare semnificativă a curenților și a vremii produsă de insule mari, precum Cipru și Sicilia.

Aceste insule sunt rezultatul unei geologii submarine variate care include zone mai netede, cum ar fi bazinul ionian și cel al Ciprului sau Câmpia Balearelor, dar și zone mai înalte precum Dorsala mediteraneeană. Ca urmare a combinației dintre acești factori și schimbarea nivelului mărilor, au existat perioade în care unele insule, de pildă Evia (Euboea) și Sicilia, s-au unit cu zona continentală, în acest caz Grecia și Italia, sau cu alte insule, cum ar fi Menorca și Mallorca, sau Corsica și Sardinia. Pe insule, animalele care au trăit în izolare au dobândit trăsături specifice, devenind mai mici ori mai mari. În Creta au existat elefanți pitici, iar în zilele noastre încă există aici o rasă unică de capre. Pe vremea când peninsula italiană Gargano era insulă, aici trăiau arici gigant, pârși și bufnițe uriașe.

Topirea calotelor glaciare în timpul și după erele de glaciațiune a determinat schimbări ale nivelului mării, precum și transformări în istoria naturală a Mediteranei.

Sub spectrul erupțiilor vulcanice și al cutremurelor, Mediterana a avut o existență precară și nestatornică. De-a lungul istoriei, au avut loc cutremure devastatoare și o activitate vulcanică intensă, de pildă erupția din insula Santorini în jurul anilor 1645–1500 î.Hr; cutremurul care a distrus orașul italian Amalfi în anul 1343 d.Hr, mare parte din el fiind înghițit de mare; cutremurul din 1384, care i-a ucis pe ducele și ducesa de Lesbos; cutremurele din Calabria în 1793, din Creta în 1810, din Basilicata în 1857, din insula Chios în 1881, din vestul Peloponesului în 1886, din Calabria în 1905, din Messina în 1908, din Izmir în 1928, din Grecia în 1932, din Algeria în 1980, când au fost distruse 25 000 de case, precum și cutremurul din 1980 care a avariat catedrala normandă din orașul Salerno. Adepții teoriilor conspirației continuă să susțină că erupțiile vulcanice și cutremurele sunt provocate de forțe ostile, unele voci din Turcia ajungând chiar să declare, în 2017, că nave de cercetare seismică americane și israeliene au declanșat cutremure în mod intenționat. Este mai mult decât evidentă condiția precară a Mediteranei, aflată sub spectrul semeților vulcani Vezuviu, din golful Napoli, și Etna.

Relația dintre plăcile tectonice eurasiatică și africană, care probabil va duce la sfârșitul Mediteranei peste aproximativ 50 de milioane de ani, întrucât placa africană continuă să se deplaseze spre nord, este legată de permanenta activitate vulcanică. Acest lucru este cât se poate de evident în cazul vulcanului Etna din Sicilia, care este extrem de activ, o erupție din anul 2014 a acestui vulcan determinând închiderea temporară a aeroportului Catania. Pentru turiștii din trecut și din prezent vizitarea vulcanilor, în special Vezuviu, Etna și Santorini, a fost și rămâne o parte esențială a itinerarului mediteraneean. Într-o croazieră nocturnă este cu adevărat spectaculoasă imaginea vulcanului Stromboli („farul de pe

Mediterana"), aflat pe Insulele Eoliene (la nord de Sicilia), în plină activitate vulcanică. Acest vulcan a erupt în 2002, precum și în iulie 2019, când insula a fost acoperită cu cenușă, iar un turist a fost ucis în timp ce alții au fugit de pe plaje și s-au adăpostit în mare. Vulcanul de pe insula vecină, Vulcano, este mai potolit, deși emană fum, vapori și sulfați, iar pe Marele Crater se poate urca.

Obsidianul produs de activitatea vulcanică este o rocă rezistentă, având înfățișarea sticlei și putând fi șlefuită pentru a obține lame ascuțite. De aceea, această rocă a fost folosită ca material de lucru de societatea umană timpurie. Pe insulele Lipari, Pantelleria și Milos au existat zăcăminte importante de obsidian, ceea ce a încurajat comerțul.

Felul în care au fost descrise insulele în trecut dezvăluie o anumită înțelegere a transformărilor geologice. În lucrarea sa *Geografia* (7 î.Hr.), vestitul geograf grec Strabon (63 î.Hr–23 d.Hr.) se referea la Sicilia ca fiind:

> desprinsă de continent în urma cutremurelor [...] focul care ardea mocnit sub pământ și vântul au produs cutremure violente întrucât căile de acces către suprafață erau toate blocate; acele regiuni au cedat sub presiunea vântului, s-au desprins și au pătruns în mare [...] este mai plauzibil ca insulele din largul mării să se fi înălțat din adâncuri, în timp ce este mai înțelept să credem că cele despărțite de continent doar de un istm să se fi desprins de acolo.

Strabon comentează astfel ceea ce nouă ni s-ar părea a fi un tsunami în apropierea orașului Tir din Liban:

> Un val precum o maree înaltă [...] refluxul a expus țărmul și a dezvăluit trupurile bărbaților zăcând printre pești morți. Asemenea întâmplări au loc în vecinătatea muntelui Casius, aflat lângă Egipt, unde uscatul trece printr-o singură convulsie rapidă și face o schimbare bruscă la un nivel mai înalt ori mai redus,

rezultatul fiind acela că, deși partea mai înaltă respinge marea, iar partea scufundată o primește, totuși pământul face o mișcare inversă, iar locul își reia vechea poziție.

Un tsunami înalt de 30 de metri s-a produs în urma unui cutremur puternic în insula Amorgos din arhipelagul Ciclade din Marea Egee în anul 1956.

Alături de curenți s-a manifestat și acțiunea vânturilor foarte schimbătoare în funcție de anotimpuri și de sistemele climatice. Astfel, vânturile de vară din estul Mediteranei tind să vină dinspre nord-vest. Vânturi precum mistralul, un vânt sudic care suflă pe coasta Provenței, au făcut ca adăpostirea în porturi să devină extrem de importantă. Înainte de a observa că „există foarte puține porturi pe țărmurile Peninsulei Italice", Strabon a pus accentul pe acele locuri care ofereau protecție împotriva valurilor, cum ar fi Brindisi (Brundisium), un port strategic pe ruta care traversează sudul Adriaticii către Grecia, unde țărmul modelat sub forma unor coarne de cerb oferea o ancorare în deplină siguranță; în vreme ce portul învecinat, Taranto (Tarentum), „din cauza lărgimii sale, nu era protejat pe de-a-ntregul de valuri", existând și zone mai puțin adânci în portul interior. Descrierea lui s-a dovedit extrem de precisă.

În trecut, călătorii se confruntau cu probleme tehnice mult mai serioase. Galerele aveau un bordaj redus, ceea ce le făcea vulnerabile în fața valurilor puternice din timpul furtunilor, mai ales toamna și iarna. De pildă, se spune că, la sfârșitul anului 1538, turcii au pierdut șaizeci de corăbii în urma unei furtuni. Însă, de fapt, navigatorii aveau de înfruntat pericole pe tot parcursul anului, mai ales posibile naufragii. În luna mai a anului 1698, turistul britanic Robert Clayton și-a propus să navigheze de la Napoli la Sicilia:

Închiriasem pentru această călătorie o felucă cu opt vâsle drepte și [...] în dimineața zilei de 16, cerul era senin, iar atmosfera de un calm desăvârșit; totul părea să ne zâmbească și să ne ademenească într-o călătorie spre Messina, care promitea să fie rapidă și în deplină siguranță. Așadar, pe la ora nouă dimineața, am pornit la drum [...] ne-am îndreptat către insula Capri, iar când ne aflam la circa douăzeci de mile depărtare de Napoli am simțit o adiere de vânt și marea a început să se învolbureze. Atunci pilotul nostru a cârmit direct către Massa, cel mai apropiat port unde am fi putut să acostăm. După nici o oră de mers, cerul s-a întunecat, vântul a început să bată cu putere, iar valurile erau atât de înalte încât am fost nevoiți să ne retragem la Napoli în loc să înaintăm către Massa. Vâslele deveniseră inutile, ceea ce ne-a obligat să ridicăm pânzele în strădania noastră de a ajunge la Capri. Timp de aproape un ceas ne-am luptat cu vântul și cu valurile tot mai puternice. Corabia se înclina atât de tare încât aproape un metru de pânză se afla în permanență sub apă, în timp ce valurile se revărsau amenințător peste cealaltă latură a corabiei. Eram la șase mile distanță de Capri și ne-am dat seama că înaintaserăm foarte puțin, fiind în mare pericol. De aceea, nu am avut de ales și am făcut cale întoarsă la Napoli [...] Vremea este tot mai amenințătoare [...] ceea ce mă determină să renunț la orice încercare de a mai continua această călătorie.

Pe de altă parte, vremea imprevizibilă putea să fie în beneficiul călătorilor. Scriind din Sicilia în aprilie 1792, Thomas Brand relata despre călătoria în care l-a însoțit pe Lord Charles Bruce:

Am avut o călătorie lină timp de patru nopți și trei zile și jumătate pe mările Hesperidelor, de la Napoli la Palermo [...] domnea un calm desăvârșit – se potrivea mai curând domnișoarelor de onoare ale Afroditei decât unei călătorii a muritorilor [...] Pacheboturile siciliene sunt cele mai confortabile cu putință. Fiecare

pasager își are propria cabină. Mâncarea este bună, iar căpitanii au o educație maritimă englezească.

Totuși, după acel aprilie, Brand a fost nevoit să facă un popas la Messina întrucât:

> Vântul este cât se poate de potrivnic – intenția noastră fusese să ne întoarcem la Palermo și să luăm pachebotul de acolo, însă suntem sătui de drumurile și de hanurile siciliene și, cum partea de nord a triunghiului nu conține nimic vrednic de văzut, ne-am hotărât să ne urcăm pe un bric napolitan în speranța că vom ajunge la Napoli tot atât de repede precum această scrisoare.

Ca parte a unei lumi pe care am pierdut-o, folosirea de către Brand a comparațiilor clasice era un lucru obișnuit în epoca respectivă și în lumea artelor. De pildă, referirile la furtunile din Mediterana. Într-adevăr, *Iliada* și *Odiseea* au jucat un rol semnificativ în conștiința culturală a elitelor. Influența acestor lucrări este evidentă în opera *Idomeneo*, compusă de Mozart în 1781, a cărei acțiune se desfășoară în Creta la întoarcerea grecilor din războiul troian. Un zeu nemilos al mării (Neptun), furtuni năprasnice și un monstru marin fac parte din acțiunea operei. Idomeneu este un personaj din *Iliada* lui Homer. Această Mediterană nu era doar marea calmă din fundalul unor tablouri cu porturi și țărmuri scăldate în lumină, cum sunt, de pildă, cele pictate de artistul francez Claude Lorrain în secolul al XVII-lea sau de britanicul Richard Wilson în secolul al XVIII-lea. O vizită la Muzeul Naufragiului din Kyrenia (Cipru de Nord), unde pot fi văzute rămășițele unei nave comerciale grecești din secolul al IV-lea î.Hr., poate fi extrem de instructivă, la fel și una la Muzeul de Arheologie din Lipari (Insulele Eoliene), unde sunt expuse obiecte rămase de pe corăbii naufragiate din Antichitate. Și astăzi mai pot fi furtuni.

Vulnerabilitatea în fața vânturilor puternice a fost o temere constantă. De aceea, nu este deloc surprinzător faptul că s-au înălțat multe biserici în semn de recunoștință pentru supraviețuirea dintr-o grea încercare. De pildă, în 1131, regele Roger al II-lea al Siciliei a hotărât construirea catedralei din portul Cefalù (Sicilia) drept mulțumire că în acest port se adăpostise în timpul unei furtuni nimicitoare. Tot astfel, în sanctuarul Bonaria de lângă Cagliari (Sardinia), construit de aragonezi în 1325, se află icoana Maicii Domnului din Bonaria, care amintește de impactul unei furtuni din 1370 asupra unui vas comercial spaniol aflat în drum spre Peninsula Italică: o icoană a Fecioarei Maria nu s-a scufundat, ci a ajuns la țărm. Ca în cazul multor temple din porturile Antichității, această icoană a devenit protectoarea marinarilor, fiind venerată așa cum se cuvine.

Muzeul catedralei din Cagliari deține o colecție de obiecte care i-au aparținut papei Clement al VII-lea și care i-au fost furate în timpul jafului Romei din 1527 de mercenari furioși. Marinarii catalani care au pus mâna pe aceste obiecte au reușit să supraviețuiască unei furtuni violente și, drept mulțumire, le-au înmânat arhiepiscopului. Tema călătoriilor în siguranță a continuat să fie semnificativă, așa cum reiese și din frescele bazilicii Notre-Dame de la Garde din Marsilia, construită la mijlocul secolului al XIX-lea.

De-a lungul timpului, călătorii s-au confruntat cu numeroase probleme. În ianuarie 1760, Edward Tucker, care în anul precedent călătorise pe mare din Anglia la Genova fiind la un pas să fie capturat de o corabie franceză în apropiere de Corsica (în timpul Războiului de Șapte Ani din 1756–1763), avea de gând să petreacă doar patru sau cinci zile în Livorno: „cu felucile care (dacă permite vremea) fac zilnic legătura între acest loc și Livorno – dar care în această lună au stat în așteptare să

pornească la drum, însă ploaia necontenită și rafalele de vânt au făcut imposibil ca vreo felucă să plece pe mare până când a ajuns aceasta în care mă aflu acum".

În 1785, Charles Sloane a reușit să călătorească mai repede din Sicilia în Malta, însă: „am ajuns în 12 ore și am avut parte de o furtună tot drumul. M-am simțit foarte rău și, dacă nu aș fi fost într-o stare așa de proastă, ar fi trebuit să-mi fac griji pentru siguranța mea, întrucât ne aflam într-o ambarcațiune cu șase vâslași, denumită sparonara".

În epoca vaselor cu vâsle și pânze, operațiunile navale erau influențate în mare măsură de starea vremii. De-a lungul secolelor, au existat flote distruse în urma furtunilor, cum ar fi flota persană distrusă de o furtună în Marea Egee, în apropierea muntelui Athos, în anul 492 î.Hr., sau flota care se întorcea în anul 1270 din cea de-a Opta Cruciadă și care a fost distrusă de o furtună în apropiere de Trapani în Sicilia, sau flota regelui Carol al V-lea distrusă în apropiere de Algiers în anul 1541, ceea ce a dus la încheierea expediției militare. În septembrie 1800, viceamiralul William Young din Marina Regală Britanică îi scria soției sale din golful Tetuan din Maroc: „Am putea să fim într-adevăr considerați o armată rătăcitoare, la mila vânturilor și a valurilor – căci am plecat din Gibraltar doar fiindcă acolo ancorarea nu oferea siguranță unei flote mari în cazul unei furtuni dinspre vest sau dacă ne întâlneam cu un vânt dinspre Levant".

În general, viața pe vas era dificilă. În decembrie 1801, John Hill din cadrul Royal Welsh Fusiliers (Pușcași Regali Galezi), care luptase în armata britanică în Egipt, îi scria din Gibraltar mamei sale că „pe vas, soldații suferă adesea aproape la fel de mult ca atunci când se confruntă cu inamicul". Stăteau înghesuiți și în condiții insalubre, expuși în permanență vitregiilor naturii și trăind cu

spaima că vor cădea peste bord, fiindcă puțini știau să înoate.

Chiar și când nu erau furtuni, călătoriile pe mare puteau fi neplăcute. Un turist britanic care pornise în septembrie 1778 într-o călătorie de la Genova la Livorno nota: „Neștiind ce vânt vom avea în dimineața următoare și după ce petrecuserăm o noapte foarte neplăcută în diligența care ocupa prea mult spațiu și nu mai lăsa loc pe punte nici să faci doi pași, am intrat în golful La Spezia și am ancorat la Lerici". Pe-atunci era un lucru normal ca diligența să fie urcată la bordul vasului, pentru a fi transportată și pentru a oferi cazare.

Călătoriile pe mare nu se făceau doar pentru a ajunge pe insule, ori pentru a realiza legătura între Africa de Nord și Europa de Sud, ci și pentru că multe dintre localitățile de pe țărm erau practic inaccesibile fiindcă nu existau drumuri. La aceasta se adăugau avantajele pe care le ofereau o călătorie directă, o capacitate de transport superioară și o viteză mai mare. Pe lângă faptul că avea puține locuri de ancorare, țărmul preponderent muntos al Marocului și Algeriei era renumit pentru drumurile sale proaste. Însă nu era un caz singular. Și pe coasta europeană a Mediteranei drumurile erau la fel de proaste în Albania, Dalmația, Calabria și Sardinia, mai ales în estul Sardiniei; însă nu doar acolo. Practic, nu a existat un drum în adevăratul sens al cuvântului de-a lungul coastei mediteraneene, între Marsilia și Genova, până în secolul al XIX-lea, din cauza drumurilor proaste din comitatul Nisa, care făcea parte din regiunea Savoia-Piemont. Un turist britanic anonim a traversat râul Var între Antibes și Nisa în 1754: „Dar nu fără să luăm călăuze cu noi, care erau oricând gata să intre în apă, să găsească cele mai bune vaduri și să dea o mână de ajutor la nevoie, căci nisipurile sunt mișcătoare și fundul mării extrem de periculos".

În 1776–1777, un alt turist britanic anonim nota: „Aceste ape repezi sunt drumurile, iar, pe alocuri, singurele drumuri din țară [...] S-a creat un drum de la Nisa spre Villafrance, practicabil pentru o diligență, însă atât de abrupt încât devine primejdios; de aceea, se văd foarte rar diligențe pe-aici [...] Drumul spre Monaco este practicabil doar pentru catâri, măgari ori cai de munte; iar pe alocuri nu este deloc sigur nici măcar pentru aceștia". Acest drum era atât de prost încât turistul britanic a coborât de pe catâr și a mers pe jos.

La est de Monaco, Munții Ligurici se prăvălesc în mare, ceea ce făcea practic imposibilă o călătorie pe uscat către Genova. Drumul Grande Corniche între Nisa și Menton a fost inaugurat de-abia în epoca lui Napoleon. Construirea lui reflecta interesul politic și strategic al lui Napoleon pentru crearea unor căi de comunicație mai bune între Franța și Italia, și pentru a-și exercita controlul asupra Italiei, acest control fiind mai mare decât al oricărui alt conducător francez, chiar și Charlemagne. Amândoi au fost încoronați ca regi ai Italiei în momentele de apogeu ale interesului manifestat de Franța față de Italia, interes care l-a depășit ca durată și amploare pe cel acordat Spaniei.

Ca să ajungă din Franța în Italia, călătorii aveau de ales între Alpi, prin trecătoarea de pe Mont Cenis, și Mediterană. Ambele trasee erau riscante, incomode și depindeau, în mare măsură, de starea vremii. Felucile erau mici, vulnerabile în fața furtunilor și dependente de forța vântului. În 1723, John Molesworth nota: „Nu există marinari mai lași decât italienii în general, dar mai ales genovezii; la cel mai mic semn de furtună, se refugiază în primul golf unde, din cauza vânturilor puternice, rămân uneori chiar și o lună". În 1734, Andrew Mitchell a „fost nevoit să rămână la Genova timp de mai multe săptămâni decât se prevăzuse inițial, și asta din cauza vremii rele, căci, dacă bate puțin vântul,

felucile nu mai ies în larg". La 1 noiembrie, el s-a îndreptat către Savona, însă următorul vânt potrivnic l-a obligat să poposească la Loano și să tragă feluca pe uscat fiindcă nu exista nici un port. „Am fost nevoit să rămân aici o zi întreagă din cauza trândăviei marinarilor italieni care au preferat să aștepte un vânt prielnic. Dacă marea este doar un pic agitată, ei nu se aventurează în larg."

Situația nu s-a îmbunătățit până în epoca vapoarelor cu aburi. Într-adevăr, exista un contrast izbitor între problemele legate de călătoriile pe mare și îmbunătățirea treptată a condițiilor de călătorie pe uscat, având în vedere că se construiau noi drumuri, iar cele vechi erau îmbunătățite. În cazul călătoriilor pe mare, problema nu era atât lipsa confortului, cât mai ales faptul că furtunile, vânturile potrivnice sau perioadele lungi de acalmie puteau să dea peste cap orarul. Aceste neajunsuri au fost depășite de-abia în secolul al XIX-lea, când au apărut vapoarele cu aburi eficiente. În 1778, Philippa, Lady Knight, o văduvă scăpătată care călătorea pe mare între Marsilia și Civitavecchia împreună cu fiica sa Cornelia, făcea următoarea observație: „Călătoria noastră a fost destul de anostă întrucât, după șapte săptămâni de așteptare a unui vânt prielnic, ne-am oprit în diferite porturi". În septembrie 1785, Lady Elizabeth Craven, care călătorea dinspre Genova către Livorno, s-a oprit la Viareggio, apoi și-a continuat călătoria pe uscat.

Un alt factor important era tipul de ambarcațiune folosită. De pildă, John Holroyd a avut o călătorie plăcută de la Genova la Livorno în 1764: „O felucă este un fel de corăbioară cu pânze și vâsle. Avea o apărătoare de pânză împotriva soarelui, iar în timpul nopții am dormit comod pe o banchetă. Călătoria a fost foarte plăcută întrucât nu ne-am îndepărtat prea mult de țărm, marinarii genovezi temându-se de o întâlnire cu corsarii în largul mării."

Opt ani mai târziu, Philip Francis are o experiență foarte diferită: „M-am urcat [la Veneția] la bordul unui

vas comercial cu destinația Ancona [...] am petrecut noaptea într-o încăpere sordidă (pe care căpitanul o numea cabina sa) pe o saltea, într-o stare jalnică. Vasul era ticsit de mărfuri și de pasageri nespălați. Acalmie ori vânturi potrivnice toată noaptea [...] m-am simțit jalnic în continuare. Tot ce mâncam vărsam."

Apoi a renunțat să meargă pe uscat spre Napoli pe un drum care ocolea Roma. „Am aflat că drumurile sunt impracticabile, fără locuri de popas, iar localnicii îngrozitor de brutali și barbari. Așa că am pornit pe drumul principal care duce la Roma." Puțini turiști străbăteau sudul Adriaticii de-a lungul țărmului italian.

Astfel se explică de ce Fernand Braudel, marele istoric francez care s-a ocupat de Mediterana veacului al XVI-lea, considera distanța „cel mai mare dușman", iar transmiterea informațiilor „un articol de lux", ambele fiind probleme vechi. Conducătorii și miniștrii se plângeau deseori că diplomații erau depășiți sau înțelegeau greșit instrucțiunile primite; însă era dificil să dai ordine care să cuprindă toate situațiile posibile sau să răspunzi adecvat la cursul evenimentelor, inclusiv cele determinate de negocieri diplomatice și de acțiuni militare. Având în vedere caracterul lent și nesigur al comunicațiilor, era necesar ca diplomații să aibă o mare libertate de decizie ca negocierile să poată avansa rapid. Emisari speciali se grăbeau cu mesajele pe uscat și pe mare, așa încât, în secolul al XVI-lea, un mesaj de la autoritățile din Constantinopol către Veneția, trimis din colonia venețiană Corfu pe o galeră, ajungea la destinație în douăzeci de zile. Comunicațiile nu erau doar lente, ci adesea și nesigure, așa încât informațiile puteau fi confirmate doar așteptând mesaje ulterioare.

De aceea, mesajele erau uneori trimise simultan pe mai multe căi: de pildă, de la Constantinopol către Paris prin Marsilia, pe calea maritimă mai lungă; prin Marea Adriatică și Veneția, o cale mai scurtă; și prin Budapesta,

pe uscat. În 1731, pe timp de pace, pe calea maritimă mai lungă, mesajul ajungea după treizeci și nouă de zile sau chiar mai mult. Doi ani mai târziu, când a izbucnit războiul cu Austria, Louis Sauveur, marchiz de Villeneuve, talentatul ambasador al Franței la Constantinopol între anii 1728 și 1741, a preferat să-și trimită corespondența la Paris via Adriatica spre Ancona, în Statele Papale neutre, decât via Adriatica spre Veneția neutră, întrucât pe această cale exista un risc mai mare de a fi interceptată de navele austriece de la Trieste. Pe ruta Constantinopol–Paris în 1787, pe timp de pace, rapoartele ambasadorului francez din 25 și 26 aprilie, cel de-al doilea trimis pe cale maritimă, au ajuns la 20 mai, respectiv 3 iulie. Cele din 11, 15, 16, 25 ianuarie, 10, 23 februarie, 10, 17, 24 martie, 10, 25 mai și 9 iunie 1787 au ajuns la 11 februarie, 6 aprilie, 29 martie, 26 februarie, 11 martie, 25 martie, 8 aprilie, 31 mai, 24 aprilie, 9 iunie, 23 iunie și respectiv 7 iulie. În 1755, din cauza vânturilor potrivnice, noul ambasador francez a avut nevoie de patruzeci și nouă de zile ca să străbată pe mare distanța dintre Marsilia și Constantinopol.

Acestea erau condițiile în care se desfășurau viața și comunicațiile în Mediterana înainte de transformările aduse în secolul al XIX-lea de vapoarele cu aburi și de căile ferate. O imagine foarte diferită asupra mării poate fi văzută la Muzeul Oceanografic din Monaco, aici fiind expuse multe specii mediteraneene. Însă, pentru a surprinde această varietate, este nevoie să ne îndreptăm privirea și înspre rezonanțele ei culturale. Corăbii pe mare pot fi zărite în fundalul *Tripticului Fecioara Maria din Montserrat*, pictat probabil între anii 1470–1475 pentru Francesco della Chiesa, un negustor din Acqui Terme (actuala regiune italiană Piemont). El se stabilise la Valencia, unde a fost pictată lucrarea și unde Fecioara din Montserrat, venerată într-o mănăstire catalană, era invocată pentru a-i ocroti pe cei din comerțul maritim.

Pictorul, Bartolomé de Cárdenas (circa 1440–circa 1501), autor al vitraliilor din clădirea bursei de mărfuri din Barcelona, a rămas în memoria colectivă grație acelor corăbii misterioase din fundalul tripticului, care ne trimit cu gândul la călătorii.
Traducere de Ion Vinea (n. red.)

2. Antichitatea, de la origini până în anul 30 î.Hr.

Odiseea

Faima de călător a lui Odiseu (în latină Ulise) pe Mediterana timp de zece ani (după războiul troian care constituie subiectul epopeii homerice *Iliada*) a devenit subiectul epopeii *Odiseea*, prima carte despre călătorii pe Mediterana, cel mai vechi manuscris al acestei lucrări datând din secolul al X-lea î.Hr. Sunt redate bucuria și amănuntele unei călătorii încununate de succes:

Minerva le stârni un vânt prielnic,
Munteanul ce pe-ntunecata mare
Sufla și șuiera ce-nverșunare...
Ei ascultau de vorba lui și-ndată
Catargul cel de brad îl ridicară
Și-l implântară-n grinda cea scobită
Și bine-l arcăniră-n două laturi
Și-ntinseră pe el vintrele albe
Cu bine răsucitele curele.
Iar pânza se umfla, de vânt bătută,
Și valu-ntunecat vuia în jurul
Grindeiului corăbiei pornite;
Ea alerga și drum tăia pe ape.**

Pe insula lui Calipso, Ulise, legendarul rege din Itaca, construiește o corabie, după ce doboară douăzeci de copaci cu o secure din bronz:

... Cu totul zece
Copaci trânti pe jos și cu toporul
Îi tot ciopli și-i netezi cu barda
Ca meșter și-i obli cu ciripia.
Într-ast-aduse sfredele zeița.
Și grinzile le sfredeli el toate,
Le potrivi pe urmă laolaltă

Și le-nnădi cu scoabe și cătușe.
Pe cât un maistru rotunjește fundul
Unei corăbii largi de marfă, atâta
De largă-și face și Ulise pluta.
Pe deși diregi așază podul cârmei,
Îl pardosește bine cu lungi scânduri,
Cioplește un catarg cu care-mbină
Aninătoarea de vintrele albe,
Și-i face-o cârmă plutei ca s-o mâne
Și cu împletitură de răchită
O-mprejmuie de-a lungul și de-a latul
Ca stăvilar de valuri. Dup-aceea
El grămădește-n fund povară multă.

Homer oferă detalii legate de navigație:
Tovarășii lui Telemah într-asta,
Sosind la țărm, în pripă dezlegară
Vintrele, aplecară-apoi catargul
Și tot vâslind înlimăniră vasul,
Îl otgoniră și-l încătușară.
Ieșiră-apoi și ei pe malul mării,
Gătiră masa, dreseră-apoi vinul.

Totuși, în adâncurile mării sălășluiau și monștri care semănau spaimă, făcându-i pe călători să fie foarte prevăzători. De pildă, pe drumul de întoarcere de la Troia, grecii povesteau:

Și ne-ntâlni la Lesbos în răstimpul
Când stam la chibzuri încotro-i mai bine
S-o apucăm în lunga noastră cale:
Mai sus de Chios cel stâncos, de-a dreptul
Spre Psiria ostrovul, și pe-acesta
La stânga să-l avem, ori mai la vale
De Chios să cotim Mimant vântosul?
Ceream de sus un semn să ni s-arate,
Și semnul ni se-nvederă și spuse
La mijloc să răzbatem largul mării
De-a dreptul către insula Eubea

Spre-a ne feri mai iute de năpastă.
Porni un vânt șuierător să sufle
Și repede mânam pe căi pescoase
Și peste noapte la Gerest sosirăm,
Și lui Neptun jertfirăm multe buturi
De tauri dup-atâta mers pe ape.

Până aici toate bune, dar apoi flota lui Menelau pe drumul de întoarcere către Sparta:

Un drum nenorocit, stârni asupra-i
Vijelioase vânturi și cât munții
Năprasnice talazuri, și în două
Curmându-i flota, parte o împinse
Spre Creta, unde locuiau cidonii
Pe lângă apa lui Iardan. ...
Aci sosiră vasele; vâslașii
De cumpănă cu chiu, cu vai scăpară,
Dar vasele de stânci le sparse valul,
Iar alte cinci corăbii, negre-n ciocuri,
De apă și de vânt fiind purtate,
Ajunseră-n Egipet.

În *Odiseea* se vorbește frecvent despre primejdiile călătoriilor pe mare. Cauzele acestor primejdii erau atât oamenii, cât și forțele naturii:

... Se află-ntre Itaca
Și Same cea cu mal stâncos la mijloc
Un mic ostrov ce-Asteria se cheamă
Și are el limanuri cu intrare
Din două părți, de-adăpostit corăbii;
Pândind acolo-l adăstau aheii.

Oamenii și animalele stranii pe care le întâlnește Ulise, inclusiv letargicii mâncători de lotus, lestrigonii canibali și sirenele, scot în evidență teama de necunoscut, un aspect important al unei culturi în care tot ce se afla dincolo de orizont ținea de domeniul zvonurilor și al

supozițiilor. Probabil că strâmtoarea Messina, aflată între capătul estic al Siciliei și vestul Calabriei din sudul Italiei, este cea care a inspirat relatarea despre Scylla, un monstru marin cu șase capete, „fiecare cap ucigând un om", și Charibda, un vârtej care înghițea corăbiile. Există într-adevăr un vârtej natural în această strâmtoare, care, potrivit legendei, le provoca profunde neliniști marinarilor. Ulterior, Strabon va face referire la „o scobitură monstruoasă în care corăbiile sunt trase de curenții puternici din strâmtoare, iar apoi sunt prefăcute în țăndări". Un proiect ambițios, dar foarte costisitor, de a se construi un pod care să facă legătura cu Sicilia, eliminându-se astfel dependența de transportul cu feriboturile, a fost anulat în 2006, iar apoi în 2013.

Se presupune că insulele ciclopilor *(Isole dei Ciclopi)*, aflate în nord-estul Cataniei (Sicilia), au fost stâncile aruncate înspre corăbiile lui Ulise de către Polifem, uriașul căruia Ulise i-a scos singurul său ochi. O altă amenințare, complet diferită, a fost vrăjitoarea Circe. De asemenea, Ulise a avut de înfruntat valurile și vânturile stârnite de zeul Eol, precum și tunetele provocate de Zeus:

Și iat-atunci vâjâitor Munteanul
Veni suflând cu mare-nviforare,
De la catarg frânghiile-amândouă
Le rupse vijelia, și catargul
...
Tovarășii din vas se răsturnară
Și-n preajma lui erau purtați prin valuri
Ca niște ciori;
...
Din talpă smulse volbura catargul,
Dar peste grindă o curea de piele
De bou era zvârlită și cu dânsa
Curând legai grindeiul și catargul

Și, așezat călare pe-amândouă,
Fui dus pe apă de turbate vânturi.

Uneori, corăbiile naufragiau în locuri ostile:

Și spumă se lăsa pe cele două
Nălțimi de stânci. Dar când sorbea din apa
Sărat-a mării, se vedea năuntru
Cu totu-nvălmășită și pe stâncă
Urla cumplit, iar pe deasupra locul
Ni s-arăta de sub prundișul negru,
Și toți atunci de spaimă-ngălbeniră.

Călătoriile lui Ulise și războiul grecilor cu Troia au constituit multă vreme teme majore ale culturii occidentale. Numeroase picturi neoclasice s-au inspirat din ambele subiecte, de pildă lucrarea lui Donato Creti *Ahile trăgând trupul lui Hector în jurul zidurilor Troiei* sau lucrarea lui François-Pascal Gérard *Ahile jelindu-l pe Patrocle*. Este captivantă lumina intensă a răsăritului de soare din tabloul lui J.M.W. Turner *Ulise înfruntându-l pe Polifem* (1829). Turner a vizitat Italia de mai multe ori, începând cu anul 1819, fiind fascinat de fuziunea dintre lumină și antic a Mediteranei.

Omul preistoric

Ideea existenței unor hominizi care ar fi trăit în regiunea mediteraneeană a fost întărită de analizarea rămășițelor unui hominid cu o vechime de 7,2 milioane de ani, *Graecopithecus* din Grecia și Bulgaria. De asemenea, recent descoperitele amprente ale tălpilor unor hominizi din Creta, analizate în anii 2010, par să susțină această teorie, întrucât au o vechime de aproximativ 5,7 milioane de ani. Alte descoperiri sugerează ideea unei activități umane foarte timpurii în Africa de Nord-Vest, mai precis „Omul din Tighenif" *(Atlanthropus)*, ale cărui rămășițe au fost descoperite în Algeria în 1954. A existat o continuitate între diferitele tipuri ale omului preistoric,

atât în ce privește reproducerea, cât și habitatul. De pildă, în Gibraltar, același sistem de peșteri a fost folosit de specii umane succesive, atât Neanderthal, cât și *Homo sapiens*. Au fost descoperite dovezi ale prezenței speciei *Homo sapiens* în afara Africii, având o vechime mai mare decât se crezuse inițial, de pildă în peștera Apidima din Grecia, de acum aproximativ 210 000 de ani, și în Israel, de acum aproximativ 125 000–90 000 de ani.

Judecând după numărul mare de situri paleolitice și neolitice din zona mediteraneeană, a existat aici o intensă activitate. Au fost descoperite numeroase movile funerare neolitice, de pildă cea de pe insula Pantelleria. De asemenea, s-au descoperit vase neolitice confecționate folosind obsidian din Lipari. Impresionantul Muzeu de Arheologie din Ancona, un port italian de la Marea Adriatică ce ar merita mai multă atenție, include nu doar pumnale de piatră din Neolitic, ci și statueta *Venus* din grota Frasassi, cioplită în jurul anului 26 000 î.Hr.

Constituind o barieră în absența ambarcațiunilor, Mediterana preistorică a fost și o sursă de proteine pentru locuitorii de pe țărmurile ei. Deși majoritatea istoriilor tind să pună accentul pe cultivarea pământului, multe dintre civilizațiile preistorice și-au desfășurat existența, nu în mod surprinzător, pe malurile apelor. Peștele (atât din apele mării, cât și din râuri) și crustaceele erau binevenite, iar confecționarea harpoanelor, a arcurilor și a săgeților a ajutat la prinderea lor, precum și adaptarea ambarcațiunilor la mediul maritim, de pildă *fassoni*, bărci din stuf cu fund plat, folosite pentru pescuitul în mlaștinile și în lagunele din peninsula Sinis din Sardinia. Au fost descoperite bărci asemănătoare și în alte locuri, spre exemplu în delta Ronului. Proteinele din pește nu presupuneau o procesare îndelungată ca pentru digestia legumelor și a fructelor crude. Sarea obținută era și ea binevenită, la fel ca și plantele marine comestibile. Așezările preistorice,

de pildă Filakopi de pe insula Milos din Marea Egee, erau adesea constituite în jurul pescuitului, în acest caz pescuitul de ton.

În bazinul mediteraneean, datorită climei mai calde care s-a instalat după sfârșitul ultimei perioade glaciare de acum 12 000 de ani, animalele sălbatice și vânători umani s-au deplasat către nord. Picturile rupestre descoperite în peșteri din Spania înfățișează pantere, iar cele din nord-vestul Africii înfățișează elefanți, girafe și rinoceri. Este limpede că fauna era foarte diferită de cea din ziua de azi, dat fiind că vegetația era diferită, precum și datorită activității umane. Habitatul leului din Africa de Nord se întindea, până nu de mult, din Egipt până în Maroc. Mulți lei au fost folosiți de romani pentru lupte cu gladiatori. Elefanții din Africa de Nord și din Siria erau probabil subspecii ale elefanților africani și asiatici, însă ambele subspecii au dispărut în epoca clasică.

Agricultură și comerț

După retragerea ghețarilor, în întreaga regiune a început să se dezvolte treptat agricultura. Grâne cu boabe mari, precum emmer și einkorn, soiuri de grâu străvechi, au fost cultivate pe la 9000 î.Hr. în nordul Siriei. Până în jurul anului 7000 î.Hr., cultivarea pământului devenise principala formă de subzistență în Asia de Sud-Vest. De aici, agricultura s-a răspândit în Egipt și (via Grecia) în sudul Peninsulei Italice, iar apoi în întregul bazin mediteraneean, până în anul 5000 î.Hr. Acest proces a fost legat de creșterea populației, de dezvoltarea așezărilor stabile, ca în cazul culturii Bonuighinu din Sardinia, precum și de apariția elitelor specializate – meșteșugari, războinici, preoți și aristocrați. Inspirându-se din concepția lui Platon, Strabon considera că leagănul civilizației se afla pe țărmurile mării:

> Platon susține că, după epoca inundațiilor, au apărut trei forme de civilizație: prima, pe vârfurile munților, care era o formă de civilizație simplă și sălbatică,

atunci când oamenii se temeau de apele care încă acopereau câmpiile; a doua, pe dealuri, când oamenii prinseseră curaj, întrucât apele începeau să se retragă de pe câmpuri; și a treia, în zona de câmpie. Se poate vorbi și despre o a patra și despre o a cincea, ultima fiind cea de pe țărmul mării și de pe insule, când oamenii se eliberaseră în sfârșit de orice teamă; curajul mai mare ori mai mic de a se apropia de țărm indica diferitele etape ale civilizației și ale comportamentului uman.

Pe măsură ce societatea devenea tot mai diferențiată și se produceau surplusuri, creșteau și oportunitățile de comerț. Acest comerț a contribuit la dezvoltarea unor rețele care s-au răspândit în întreaga zonă mediteraneeană, creându-se astfel legături cu alte centre maritime. Bunăstarea unor cetăți depindea de comerț mai curând decât de guvernare. De pildă, în porturile din estul Mediteranei, cum ar fi Byblos, întemeiat în jurul anului 3100 î.Hr, precum și în Beirut, Tir și Sidon, orașe din Libanul de astăzi care pe atunci purta numele de Fenicia. Pe măsură ce s-a dezvoltat comerțul pe distanțe mai lungi, au început să apară mai multe interacțiuni culturale, inclusiv comerțul în porturi care făceau legătura între Mediterană și centrele maritime din Orient, de pildă Dilmur (Bahrain) și Ra's al-Junayz (Oman). Comerțul a beneficiat de pe urma guvernării, care oferea siguranță, înlesnind tranzacțiile prin legi, sistem monetar și strategii de piață.

DESCOPERIRI ÎN GRECIA EPOCII BRONZULUI

Săpăturile arheologice începute în anul 2015 pe insulița Daskalio din Marea Egee au dezvăluit ceea ce pare să fi fost un loc de pelerinaj în jurul anului 2600 î.Hr. S-au descoperit urme ale unor ateliere de prelucrare a metalelor și ale unor construcții din marmură adusă din

insula învecinată Naxos, fapt care sugerează numeroase călătorii pe mare.

Egipt

Ceea ce deosebește Mediterana de alte mări, de pildă Marea Baltică, este faptul că marile civilizații s-au dezvoltat pe malurile ei sau în apropierea lor. Exemplul cel mai notabil a fost Egiptul. Spre deosebire de solul caracteristic Africii de Nord, solul din valea Nilului, care beneficia de aluviunile anuale aduse de fluviu, era fertil, iar legătura dintre fluviu și mare era bună. Totodată, centrul puterii egiptene se afla aproape de delta Nilului, liantul spongios dintre fluviu și Mediterană. Narmer, primul faraon al Egiptului, care a unificat țara în jurul anului 3100 î.Hr., a întemeiat cetatea Memfis, capitala regatului său, pe malul vestic al Nilului, în partea sudică a deltei, nu departe de orașul modern Cairo.

Egiptul a fost o mare putere în zona Nilului, extinzându-și influența în partea de sud înspre Nubia. Însă a fost și o importantă putere mediteraneeană, deținând controlul în partea de vest înspre Libia și în partea de nord către Orientul Apropiat, unde s-au purtat lupte crâncene în secolele al XV-lea și al XIII-lea î.Hr. pentru teritoriile ocupate astăzi de Siria și Israelul de azi.

Grecia în Epoca Bronzului

Pe de altă parte, în spațiul ocupat astăzi de Grecia au existat în trecut civilizații fără prea mare putere teritorială. În Epoca Bronzului (2200–800 î.Hr.) s-au dezvoltat câteva societăți care foloseau bronzul, un material mai eficient decât cuprul, și care făceau comerț în Mediterana, mai precis civilizația minoică din Creta și cultura miceniană din Grecia continentală. În Creta, în jurul anului 2000 î.Hr., au apărut societăți palațiale, iar legendarul rege Minos a dat numele acestei civilizații. Aceste societăți au fost distruse probabil în urma unei erupții vulcanice în Santorini și a unui tsunami produs ulterior în Creta, pe la 1627–1600 î.Hr. Ruinele palatului din Knossos constituie o mărturie a rafinamentului

acestei societăți și cea mai importantă atracție turistică din Creta. Sunt și alte situri minoice accesibile turiștilor, cum ar fi Gournia și Malia. Santorini este un sit important din această perioadă, în timp ce obiecte din ceramică minoică din Epoca Bronzului au fost descoperite în satul Panarea din Insulele Eoliene din nordul Siciliei.

Micene, un impresionant palat-fortăreață care domina drumul principal din Grecia continentală între cele două mari porturi Argos și Corint, ieșise în evidență în jurul anului 1550 î.Hr. și, pe măsură ce cultura minoică intra în declin, a preluat controlul în Creta și în Ciclade. Cetatea Micene, cu a sa monumentală Poartă a Leilor și priveliștea magnifică de pe metereze, a început să fie tot mai aglomerată și ar fi mai bine să fie vizitată în afara sezonului. Aici vin turiști de pe nave de croazieră acostate în portul Nafplio; de asemenea, teatrul din Epidaur este un loc impresionant care ar trebui vizitat, nu doar văzut.

Grecia micenianã, o societate războinică, se află la baza evenimentelor descrise de Homer în *Iliada*: expediția grecilor, din dorința de a se răzbuna pentru răpirea Elenei, precum și asedierea cetății Troia de lângă Dardanele, aflată pe teritoriul de astăzi al Turciei. Onoarea era elementul central în povestirile lui Homer, onoarea sub forma relațiilor dintre bărbați, precum și controlul asupra femeii. Deși zeii jucau rolul principal în povestire, promovându-i pe oamenii care puteau să le interpreteze mesajele, totuși unii eroi, precum Ahile, au avut libertatea de a alege, chiar și ca răspuns la poruncile divine, asumându-și consecințele.

Civilizația micenianã s-a prăbușit în jurul anului 1100 î.Hr., probabil în urma unei invazii, în contextul unui declin general care a afectat estul Mediteranei, inclusiv imperiile egiptean și hitit. Prăbușirea a fost probabil determinată, în parte, de invazia unor neamuri migratoare denumite generic „Popoarele Mării“, precum

și de revolte interne și de crize comerciale și politice internaționale. Această prăbușire și imposibilitatea unei redresări pot fi legate și de problemele de mediu, mai precis seceta, și de efectul pătrunderii în regiune a armelor din fier, care au marcat începutul Epocii Fierului, în jurul anului 1100 î.Hr.

Legătura dintre Grecia miceniană și Grecia care a rezistat în fața Persiei în anii 490–479 î.Hr. este învăluită în mister. A existat o așa-numită „epocă întunecată" între 1100 î.Hr. și secolul al VIII-lea î.Hr. Dovezile arheologice sunt limitate. Totuși, reluarea scrisului în secolul al VIII-lea, când grecii au adoptat și au adaptat alfabetul fenician creat în jurul anilor 1050 î.Hr., a fost legată de ascensiunea orașelor-stat din lumea greacă, dar și de prezența etruscilor în nordul și centrul Peninsulei Italice, precum și de înflorirea orașelor feniciene.

Fenicia

Orașele-stat, centre politice și comerciale dominante, au avut o contribuție importantă în stabilirea legăturilor cu alte societăți. Aceste rețele variau în funcție de strategiile politice, de transformarea mediului ambiant, cum ar fi colmatarea porturilor, precum și de schimbarea rutelor comerciale. Orașele erau centre unde se procesau și/sau se produceau bunuri pentru locuitorii lor și pentru cei din zonele învecinate. Totuși, existau orașe care exportau bunuri într-o mai mare măsură. Vorbind despre Tir, cel mai important oraș fenician din secolul al IX-lea î.Hr., Strabon menționa că „numărul mare de boiangii face traiul neplăcut, însă orașul devine bogat". Comerțul era esențial pentru toate orașele, iar acest lucru explică importanța apărării legăturilor maritime prin războaie, negocieri și îmblânzirea zeilor: economia era indisolubil legată de practicile sociale, politice și religioase.

Protecția era importantă, având în vedere răspândirea pirateriei. Grecii îi considerau pe fenicieni, care apar în mai multe episoade din *Odiseea*, răpitori și negustori de sclavi, dar și marinari iscusiți și furnizori de artefacte de

înaltă calitate. În „Imnul homeric închinat lui Dionysos", care datează probabil din secolul al VI-lea î.Hr., există un episod în care se povestește ce s-a întâmplat când pirații etrusci l-au capturat pe Dionysos crezând că era fiul unui rege.

Însă cea mai importantă cetate feniciană a fost Cartagina, care se presupune că a fost întemeiată în anul 814 î.Hr. de către Didona. În vestul și în centrul bazinului mediteraneean, așezările feniciene erau subordonate Cartaginei. Fenicienii au navigat dincolo de Mediterană, pătrunzând în apele Atlanticului, atât în partea sudică, de-a lungul țărmului Africii de Nord – deși nu se știe cât de departe au ajuns –, cât și în partea nordică înspre Britannia, trecând pe lângă o bază importantă aflată la Gades (Cádiz). De-a lungul rutelor, fenicienii au întemeiat baze comerciale sau cel puțin porturi de escală. Pe teritoriul Algeriei de azi au existat baze cartagineze în golfurile Annaba și Algiers și pe insula Rachgoun, precum și așezări subordonate Cartaginei, ca Tiddis. Siturile tunisiene au inclus nu doar Cartagina, ci și Althiburos și Utica. În Sardinia, au fost Cagliari, Bithia, Nora, Monte Sirai, Sant'Antioco și Tharros. Pantelleria a fost colonizată de fenicieni în secolul al VII-lea. Mdina, mult timp capitala fortificată a Maltei, este de origine feniciană, la fel ca și Carteia de lângă Gibraltar.

Prezența fenicienilor în spațiul mediteraneean a fost mult mai răspândită decât s-a crezut, și totodată mult mai variată. Această prezență s-a datorat nu doar comerțului, ci și abilității fenicienilor de a invoca zeii, de pildă Shadrapa, echivalentul lui Dionysos, zeul grec al fertilității și al navigației. Templele închinate navigației pe mare, precum sanctuarul Ras il-Wardija de pe insula malteză Gozo, erau concepute pentru a oferi sprijin marinarilor. Nu există nici un indiciu că fenicienii ar fi folosit hărți de navigație, însă cunoșteau foarte bine mările pe care navigau.

De asemenea, se ridică întrebarea în ce măsură fenicienii considerau că aparțin unui grup etnic. Unii istorici susțin că această categorie a fost concepută de greci pentru a oferi coeziune unor neamuri care se identificau mai degrabă cu anumite orașe-stat și cărora le lipseau unitatea, o religie omogenă sau anumite practici religioase, cum ar fi jertfirea copiilor practicată în unele locuri. Există puține mărturii scrise despre fenicieni, la fel ca în cazul multor societăți mediteraneene antice, de pildă ilirii de pe teritoriul Croației de azi, etruscii din Toscana, filistenii din Israel/Gaza și cultura nuragică din Sardinia.

Pe de altă parte, dovezile arheologice, în cazul fenicienilor și al altor neamuri, s-au înmulțit după anii 1980. Arheologia va continua să ofere multe răspunsuri arheologice și geografice. De asemenea, includerea descoperirilor arheologice, de pildă cele legate de așezările străvechi din Malta și Sardinia, în lucrări de istorie generală ne va ajuta să înțelegem mai multe despre istoria timpurie a Mediteranei.

Persia și grecii

În anul 525 î.Hr., Egiptul, primul mare imperiu mediteraneean, intrase în declin, în timp ce un altul se afla în plină ascensiune, imperiul perșilor ahemenizi, întemeiat de Cirus cel Mare (domnie 559–530 î.Hr.). Cirus înaintase înspre Mediterana, cucerind cetățile grecești din Ionia de pe țărmurile estice ale Mării Egee între anii 546–545 î.Hr.: cetățile asediate au fost mai întâi înconjurate cu un zid, apoi au fost luate cu asalt. În anul 539 î.Hr., Cirus a cucerit Fenicia. În anul 525, Cambise al II-lea a cucerit Gaza și l-a înfrânt pe Psamtik al III-lea al Egiptului la Pelusium, lângă actualul Port Said, înainte de a asedia cetatea Memfis și de a anexa Egiptul. Cambise a fost ajutat de o flotă grecească condusă de Policrate din Samos. Flota lui includea trireme (galere cu trei rânduri de vâsle), spre deosebire de corăbiile anterioare cu un singur rând de vâsle (pentecontere) și cu două rânduri de

vâsle (bireme), cea din urmă de origine feniciană. Nu este clar dacă triremele erau de origine greacă sau feniciană.

Sub domnia lui Darius cel Mare (522–486 î.Hr.), imperiul s-a extins. Darius a cucerit Tracia în anul 513 î.Hr., iar apoi a preluat controlul cetăților grecești de pe țărmul nordic al Mării Egee, făcându-l vasal pe regele Macedoniei în anul 492 î.Hr. În trecut, continentele moderne, în acest caz Europa, Asia și Africa, nu stabileau structurile politice și granițele lor; iar acest lucru a fost valabil și în spațiul mediteraneean.

Perșii au profitat de pe urma cuceririi Feniciei și a Egiptului pentru a-și construi o flotă formidabilă, care avea să devină o forță militară semnificativă în Marea Egee. Cetățile grecești din Ionia s-au răsculat în anul 499 î.Hr., însă revolta a fost înăbușită în anul 494 î.Hr. după bătălia navală de la Lade, în apropiere de Milet, bătălie câștigată de flota persană. Rebeliunea a luat sfârșit în anul următor. Apoi Darius a hotărât să pedepsească cetățile Atena și Eretria (de pe insula Euboea/Evia) care sprijiniseră rebeliunea. În anul 490 î.Hr., o forță amfibie persană a cucerit Insulele Ciclade, iar apoi a distrus Eretria, înainte de a acosta la Maraton în peninsula Attica. Însă reacția rapidă a atenienilor a dus la înfrângerea acestei flote impresionante, bătălia devenind crucială pentru credința atenienilor în destinul lor special. După acest eșec greu de acceptat, Darius intenționa să-și ia revanșa, însă a amânat acest moment din pricina unei revolte declanșate în Egipt în anul 486 î.Hr.

Sparta și Corint erau două mari puteri în Grecia, așa cum era și Atena, după anul 480 î.Hr., aceasta din urmă beneficiind de pe urma minelor sale de argint, care au contribuit la construirea unei flote puternice. Crearea unor nave de război specializate reflecta profitul care urma să fie obținut de pe urma atacurilor sau a

comerțului. Pentru atingerea acestui scop, corăbiile cu vâsle puteau fi formidabile, iar reproducerile moderne în mărime naturală ale unor trireme ne-au ajutat să înțelegem opțiunile pe care le aveau comandanții din acele vremuri. Atenienii foloseau tactica urmăririi unei trireme a adversarilor, apoi virau brusc și le distrugeau vâslele, schilodind sau ucigând astfel mulți vâslași. După acest atac, urma confruntarea directă pe puntea vaselor. Dat fiind succesul acestei tactici, ea a fost copiată de alte flote grecești și persane. Galerele erau dotate cu berbeci care puteau fi folosiți cu un efect devastator, însă tactica preferată era lansarea catapultelor, a săgeților și a sulițelor, după care soldații săreau pe puntea corăbiilor. Totuși, varietatea reprezenta elementul esențial al strategiilor navale: spre deosebire de romani, grecii și fenicienii nu își umpleau galerele cu trupe și artilerie.

Totuși, faptul că aceste corăbii aveau nevoie de o forță de muncă uriașă pentru a fi puse în mișcare limita în mare măsură raza lor de acțiune, întrucât erau nevoite să se oprească des pentru a se alimenta cu apă și cu hrană. Iar în absența unui spațiu de locuit și de dormit, galerele nu se îndepărtau prea mult de țărm și, de regulă, acostau în fiecare noapte, expunându-se riscului de a se lovi de stânci. Porturile și locurile de ancorare erau foarte apreciate dacă aveau suficientă apă. Astfel, istoricul grec Polibiu (circa 208–circa 125 î.Hr.) comenta în *Istoriile* sale stabilirea de către cartaginezi a unui punct strategic la Hercte, o colină fortificată între Eryx (astăzi Erice) și Palermo în Sicilia: „Aici se află un port foarte bine situat și cu apă din belșug pentru ancorarea corăbiilor care călătoresc de la Drepana și Lilybaeum (astăzi Marsala, în Sicilia) către Italia". Întrucât călătoriile pe mare nu puteau să dureze mai multe săptămâni în șir, pentru crearea unei puteri navale era nevoie de porturi sigure, fără de care era imposibilă asedierea porturilor dușmane.

Șantierele navale făceau parte dintr-o economie bazată pe prelucrarea lemnului, care era folosit în construcții, drept combustibil sau pentru confecționarea mobilei și a uneltelor. De aceea, controlul asupra zonelor împădurite era foarte important. Fiind construite din lemn, o substanță organică ce putrezește, și fiind dependente de sclavi, care puteau să fie afectați de lipsa hranei și/sau de diferite boli, corăbiile erau vulnerabile. Generalul și istoricul atenian Tucidide (circa 460–circa 400 î.Hr.), în *Războiul Peloponesiac*, o lucrare fundamentală în dezvoltarea istoriografiei occidentale, relatează cum Nicias a solicitat sprijinul atenienilor pentru flota din Siracusa în acești termeni:

> ... într-adevăr, flota noastră, așa cum știu și dușmanii, la început era în floare și prin trăinicia corăbiilor și prin asigurarea echipajului. Acum însă, corăbiile iau apă, după ce au stat atâta vreme în mare, iar echipajele sunt distruse. Într-adevăr, nu este posibil să tragem corăbiile pe uscat spre a le curăța, de vreme ce corăbiile dușmane, fiind egale ca număr și poate chiar mai numeroase, ne fac să credem că ne pot oricând ataca.***

Deși conceptul modern de control asupra mării nu poate fi aplicat pentru această epocă, întrucât corăbiile nu puteau să rămână în larg timp îndelungat, totuși flotele s-au dovedit foarte solide. Împreună cu trupele terestre, ele lansau operațiuni amfibii pentru a cuceri cetăți importante, ca Troia. Această strategie s-a dovedit profitabilă, limitând totodată posibilitățile de contraatac ale adversarilor. Războaiele navale au jucat un rol primordial în istoria lumii mediteraneene clasice, cu cele două bătălii cruciale de la Salamina (480 î.Hr.) și Actium (31 î.Hr.).

În cazul bătăliei de la Salamina a fost evidentă dependența invadatorilor perși de puterea navală. După construirea unui pod peste Hellespont (Dardanele) în

anul 480 î.Hr., o flotă impresionantă din aproximativ 1 200 de nave de război a sprijinit imensa armată persană. În fața invaziei persane, multe orașe-stat grecești au rămas neutre sau, ca în cazul Tessaliei și Beoției, s-au aliat cu Xerxes. În acest context, întreaga atenție s-a îndreptat către Atena, centrul rezistenței la nord de Pelopones. Încercarea de a apăra trecătoarea Termopile în fața trupelor persane care înaintau către sud a eșuat din cauza informațiilor furnizate perșilor de un trădător; grecii s-au retras, lăsând o mică ariergardă formată mai ales din luptători spartani conduși de regele Leonidas, care au luptat până la moarte.

Perșii și-au continuat înaintarea și au cucerit Atena. După cum nota istoricul Herodot, nu este clar ce avantaj puteau să aibă grecii de pe urma „zidurilor construite peste istmul Corint când regele Xerxes era stăpânul mării". În schimb, „zidul de lemn" al navelor de război s-a dovedit vital, împrejurare în care abilitatea de a înțelege sfaturile primite din partea oracolului s-a dovedit crucială.

În fața imensei flote persane (aproximativ 800 de corăbii aparținând supușilor și aliaților Persiei, față de 300 ale grecilor), grecii au hotărât să-i înfrunte pe perși în strâmtoarea de lângă insula Salamina, mai curând decât în largul mării, intuind corect că astfel se va reduce avantajul numeric al perșilor. Într-adevăr, corăbiile perșilor s-au trezit mult prea înghesuite, iar avântul lor a fost îngreunat de agitația puternică a valurilor. Grecii au atacat exact când perșii se aflau în mare dificultate, semănând confuzie în rândul lor. Unele corăbii persane s-au retras, altele au continuat lupta, ceea ce a accentuat haosul pe care grecii l-au exploatat. În cele din urmă, perșii s-au retras, după ce pierduseră peste 200 de corăbii, în timp ce grecii pierduseră doar 40 și erau stăpâni pe situație. Această bătălie a dovedit că numărul

navelor de război nu este cel mai important factor într-o confruntare militară.

După înfrângerea de la Salamina, Xerxes s-a întors în Anatolia cu ce mai rămăsese din flota sa și cu o parte din armată. Însă, așa cum se întâmplă de regulă în cazul luptelor navale, bătălia de la Salamina nu a pus capăt războiului, întrucât Xerxes a lăsat o armată în Grecia sub comanda ginerelui său, Mardonius. Această armată avea să fie înfrântă la Plateea în anul 479 î.Hr. Totodată, amenințată de flota grecească, flota persană s-a retras la Mycale pe țărmul Anatoliei. Perșii au fost apoi înfrânți pe uscat, iar corăbiile lor au fost arse. Ca urmare, perșii nu doar că au pierdut controlul asupra zonelor pe care le cuceriseră în anul 480 î.Hr., dar au fost alungați și din Tracia, din Hellespont și din Ionia.

Lumea greacă

În ce privește cultura greacă, se consideră că aceasta gravitează în jurul orașului, văzut atât ca o comunitate de cetățeni care se autoguvernează *(polis)*, cât și ca o construcție cu fortificații și o *agora* (for). Orașele au început să se dezvolte din secolul al IX-lea î.Hr., deși structura lor politică și guvernamentală s-a conturat mai târziu. Totuși, această abordare tinde să minimalizeze rolul provinciei, al mării, precum și faptul că, în ciuda idealizărilor ulterioare, statele grecești au avut frecvent un caracter imperial. Atena, Sparta, Corint și Teba au fost orașele care au ieșit în evidență, deși, în comparație cu Persia, resursele lor și anvergura imperialismului lor au fost destul de limitate. Sistemele de alianță, precum Liga de la Delos (înființată în 478 î.Hr. cu trezoreria la Delos), Liga Peloponesiacă, rivală, și Liga Aheeană au fost, în mare parte, paravane pentru dominația unuia dintre orașele-stat: Atena, Sparta și Corint.

Rădăcinile culturale comune nu au împiedicat manifestarea unor diferențe politice importante între orașe, iar încercarea de a crea o mișcare panelenă după războaiele cu perșii a eșuat. Tucidide descria Atena ca o

economie, un stat și o societate a cărei putere s-a datorat comerțului maritim, considerând această putere crescândă un factor destabilizator pentru Grecia. Rivala Atenei, Sparta, conservatoare, agrară și dependentă de sclavie, era descrisă ca incapabilă să reacționeze. Puterea navală i-a oferit Atenei oportunitatea de a domina Marea Egee, iar în timpul Războiului Peloponesiac cu Sparta (431–404 î.Hr.) flota a apărat drumurile comerciale ale Atenei și mai ales transporturile vitale de grâne din Marea Neagră. În lucrarea sa *Helenicele,* Xenofon, vorbind despre ultima fază a războiului, menționa importanța deosebită acordată controlului asupra negoțului cu grâne. „Agis, care a văzut multe corăbii pline cu grâne ancorând în portul Pireu, a spus că era zadarnic ca trupele sale să încerce să le blocheze accesul atenienilor la pământul lor, dacă nu ocupau și țara de unde veneau grânele pe mare." Au fost trimise cincisprezece corăbii către Bizanț însă, pe drum, trei dintre ele „au fost distruse în Hellespont de cele nouă corăbii attice care patrulau în permanență pentru a-i apăra pe negustorii atenieni". Totuși, puterea navală ateniană nu a putut fi folosită pentru a înfrânge Sparta, care era cu precădere o putere terestră, încercându-se în schimb, fără succes, cucerirea orașului Siracusa din Sicilia (415–413 î.Hr.).

Îndelungatul Război Peloponesiac a fost distructiv. De pildă, Atena nu a acceptat neutralitatea esențială a insulei Milos și în anul 416 î.Hr. a invadat-o, cerându-i să aleagă între alianță și distrugere. Victoria atenienilor asupra locuitorilor îndărătnici ai insulei a fost urmată de uciderea tuturor bărbaților adulți și înrobirea femeilor și a copiilor. Apoi au fost aduși aici coloniști, care au fost alungați de către spartani în anul 405 î.Hr. Insula Milos a fost apoi anexată.

Expansiune a grecilor

Sfera de influență a Greciei s-a extins odată cu crearea unor colonii pe țărmurile mării începând cu secolul al IX-lea. Aceste colonii ilustrau legături maritime. Orașul Bizanț, care controla Bosforul și implicit ruta dinspre Marea Neagră, a fost întemeiat în jurul anului 660 î.Hr. Inițial o colonie a Corintului, Korkyra de pe insula Corfu a fost o putere navală de prim rang în secolul al V-lea î.Hr. În apropiere, a fost întemeiat Durrës (Durazzo) în anul 627 î.Hr.

În Sicilia, a fost întemeiat orașul Siracusa în anul 734 sau 733 î.Hr. Strabon relatează că grecii „se temuseră multă vreme de pirații din Marea Tireniană și de sălbăticia barbarilor din această regiune, așa încât nici măcar nu se apropiau" de Sicilia, însă primul colonist grec ajuns aici, după ce vânturile l-au făcut să se abată de la drumul său, a descoperit că locul este sigur, ceea ce i-a încurajat și pe alții să-l urmeze. Siracusa nu avea să devină doar un important centru comercial și politic, ci și unul cultural. Tiranul (conducătorul) său expansionist Hieron I (domnie 478–467 î.Hr.) a fost un remarcabil patron al scriitorilor, între care s-au numărat Eschil și Pindar. La Himera, prima colonie grecească de pe țărmul nordic al Siciliei, întemeiată în anul 648 î.Hr., poate fi admirat un impozant Templu al Victoriei, care comemorează victoria asupra cartaginezilor din anul 480 î.Hr, deși, la rândul lor, aceștia au distrus orașul în anul 409 î.Hr. Pe țărmurile Mediteranei sunt răspândite ruinele multor cetăți antice.

Nu a existat un model de colonizare similar în interior, însă grecii importau materii prime, de pildă grâne și chihlimbar, și exportau obiecte din metal prin intermediul așezărilor de pe țărmuri. Grecia a jucat un rol esențial în răspândirea invențiilor în spațiul mediteraneean, spre exemplu scrierea și sistemul numeric din Fenicia via Grecia către Peninsula Italică.

Sicilia și sudul Peninsulei Italice reprezentau o zonă extrem de importantă pentru coloniile grecești. Spre

exemplu, în Sicilia, navele de croazieră opresc în portul Licata, anticul Fintias, întemeiat de greci în anul 280 î.Hr, iar de acolo turiștii merg cu autocarul către Agrigento, întemeiat tot de greci în anul 581 î.Hr. În Valle dei Templi din Agrigento pot fi vizitate temple, vestigii ale unei istorii frământate care a inclus și atacuri ale cartaginezilor. Muzeul de Arheologie este cu adevărat impresionant, incluzând fragmente din templele construite în secolul al V-lea î.Hr. Metaponto și Policoro din regiunea continentală Basilicata sunt locuri mai puțin cunoscute din *Magna Graecia*, întrucât Basilicata nu este o destinație turistică, însă Pitagora a întemeiat o școală la Metaponto. Din Sicilia, grecii s-au extins și în alte regiuni. Astfel, în zona Mării Adriatice, orașul Ancona a fost întemeiat de coloniștii din Siracusa în jurul anului 387 î.Hr.

ORIGINILE DIPLOMAȚIEI

Diplomația își trage numele de la cuvântul grecesc *diploma* (scrisoare împăturită). Această moștenire includea concepte precum neutralitate, metode precum negociere și practici precum imunitate diplomatică pentru soli și scrisori de recomandare pentru emisari. Zeul grec Hermes (Mercur, la romani) a fost multă vreme considerat simbolul și protectorul diplomației. Grecii erau maeștri ai diplomației alianțelor, mai ales prin crearea de ligii. Pe lângă trimiși speciali, grecii foloseau și *proxeni*, adică cetățeni ai unui oraș-stat care reprezentau interesele unui alt oraș-stat. Însă diplomația consta adesea în amenințări.

Macedonia

Înfrângerea Atenei de către Sparta a fost urmată de o permanentă dezbinare în Grecia, Sparta fiind puterea principală până când a fost înfrântă de Teba la Leuctra, în anul 371 î.Hr. După înfrângerea suferită la Cheroneea

în anul 338 î.Hr., autonomia orașelor-stat grecești divizate a căzut victimă unei noi puteri imperiale, cea a Macedoniei, aflată la nord de Grecia. La fel ca regatul Epirului aflat la nord-vest de Grecia, și regatul Macedoniei era considerat oarecum barbar de către mulți greci. Aceasta era o trăsătură obișnuită în istoria mediteraneeană (și non-mediteraneeană), și anume o diferențiere clară între zone și neamuri, identitatea fiind construită mai ales în funcție de aceste diferențe.

Filip al II-lea al Macedoniei (domnie 359–336 î.Hr.), care a avut o contribuție majoră la ascensiunea regatului, și-a reconstruit armata și a pus capăt încercărilor atenienilor de a deține controlul asupra zonei de coastă din nordul Greciei (359–354 î.Hr.), iar apoi a invadat Tessalia între anii 353–352 î.Hr. După victoria de la Cheroneea, Filip a creat în anul 337 î.Hr. Liga Corintiană, care avea ca scop pregătirea campaniei de cucerire a Persiei.

Până la urmă, acest deziderat avea să fie realizat, după asasinarea sa în anul 336 î.Hr., de către fiul său, Alexandru cel Mare. El a invadat Asia Minor în anul 334 î.Hr., învingând armata persană la Issos (333 î.Hr.), iar apoi s-a îndreptat spre sud, prin Orientul Apropiat, pentru a cuceri Egiptul aflat sub stăpânirea perșilor, între anii 332–331 î.Hr. În contextul acestei campanii, nu ne ajută să ne gândim la Europa sau la granițele ei, fie ele geografice, politice ori culturale.

Macedonenii au demonstrat puterea armatei terestre în fața celor care se bazau pe forța navală. Când au cucerit orașul Tir ☒(332 î.Hr.) și când au învins flota ateniană lângă insula Amorgos (322 î.Hr.), macedonenii și-au dovedit abilitatea de a desfășura forțe navale aliate și capturate. Acum Amorgos este stațiune turistică. Însă cucerirea Egiptului de către macedoneni s-a realizat cu o armată terestră, amploarea acestei campanii fiind întrecută doar de victoria navală a lui Augustus la Actium din anul 31 î.Hr.

Imperiul lui Alexandru cel Mare a fost împărțit după moartea sa în anul 323 î.Hr. Generalii săi au constituit câteva regate rivale, incluzând Macedonia (condusă de dinastia antigonidă), Egiptul (dinastia ptolemeică) și Siria, Irak, Persia și sudul Turciei (dinastia seleucidă). În acea epocă nu existau granițe geografice. Astfel, Seleucus I Nicator, unul dintre generalii lui Alexandru care deținea controlul teritoriilor din Asia, a invadat Tracia în anul 281 î.Hr., sperând să cucerească și Macedonia, însă a fost asasinat. Familiile conducătoare au deținut controlul până la cucerirea romană, însă, între timp, au purtat propriile războaie atât cu dușmani din exterior cât și cu cei din interior. Astfel, între anii 166–158 î.Hr., evreii din Israel conduși de Iuda Macabeul s-au răsculat împotriva seleucizilor. Ptolemeii au demonstrat puterea flotei în Marea Egee și în zona Ciprului, mai ales în anii 270 î.Hr., însă au fost învinși în apropierea insulei Andros în anul 246 î.Hr., într-o perioadă când Rodos se afla în plină ascensiune.

Dominația Macedoniei asupra Greciei a fost zdruncinată de statele grecești independente, unele dintre ele creându-și ligi, de pildă Liga Etoliană, iar, din anul 280 î.Hr., cea de-a doua Ligă Aheană, rivală a Macedoniei antigonide, care era sprijinită de dinastia ptolemeică din Egipt. Deși contextul este diferit, acest tip de politică a prefigurat activitatea ulterioară în spațiul mediteraneean în epoca medievală și la începuturile Epocii Moderne, când puteri creștine și musulmane au căutat sprijin împotriva rivalilor din interior. Cucerirea Corintului de către Liga Aheană în anul 243 î.Hr. a fost o grea lovitură pentru aliații Macedoniei din Peloponez. Întrucât *polis*-urile (orașe-stat) au continuat să existe în lumea elenistică, Atena și Sparta s-au numărat printre statele independente. Cu toate acestea, Macedonia a rămas principala putere și datorită rivalităților dintre

puterile grecești, de pildă dintre Liga Aheană și mai întâi Sparta, iar apoi Liga Etoliană.

Războaiele punice

Multă vreme, statul roman nu a pus accent pe puterea maritimă, însă până la urmă a fost nevoit să facă acest lucru pentru a reduce dominația Cartaginei în centrul și în vestul spațiului mediteraneean. Inițial, această problemă s-a pus în zona Siciliei, unde controlul Cartaginei era bine stabilit. La începutul celor trei războaie punice, în anul 264 î.Hr., romanii nu aveau o tradiție navală semnificativă, însă, în contextul războiului împotriva Cartaginei, au inventat tehnici care s-au dovedit eficiente: în luptă, corăbiile romane intrau în coliziune cu cele cartagineze, iar apoi foloseau un dispozitiv special de abordaj numit *corvus* („corb"), care avea un piron care se prindea de corabia dușmanului, formând astfel un pod între corăbii și înlesnind abordajul rapid pe corăbiile dușmanilor. Așadar, războiul pe mare a fost transformat într-o bătălie terestră plutitoare, iar romanii și-au folosit îndemânarea în luptele terestre.

Până în anii 200 î.Hr., romanii câștigaseră experiență în confruntările navale și își folosiseră puterea maritimă pentru a trimite trupe în Sicilia, Sardinia, Corsica, Spania și Africa de Nord și, în același timp, îi împiedicaseră pe cartaginezi să-și unifice teritoriile și campaniile. De asemenea, romanii ieșiseră victorioși în fața cartaginezilor în bătălii navale importante, de pildă cea de la capul Ecnomus din anul 256 î.Hr. și cea din apropierea Insulelor Egade la nord-vest de Sicilia (în prezent stațiune turistică) din anul 241 î.Hr. În aceasta din urmă, flota romană, sub comanda consulului Lutatius Catulus, a zdrobit flota cartaginezilor, ceea ce a dus la sfârșitul Primului Război Punic și i-a obligat pe cartaginezi să părăsească Sicilia. Rămășițe ale corăbiilor scufundate din ambele tabere au fost descoperite de arheologi și sunt expuse în muzee.

Războaiele punice, care s-au încheiat cu distrugerea totală a Cartaginei în anul 146 î.Hr., au fost câștigate în mod convingător de Roma. În parte, acest rezultat a fost o dovadă a abilității unei puteri esențialmente terestre de a-și construi o putere navală care s-a dovedit extrem de eficientă. Anterior, Pyrrhus, regele Epirului, când a traversat Marea Adriatică pentru a invada Peninsula Italică în anul 280 î.Hr., demonstrase că marea nu era o barieră în calea expansiunii. Până la urmă, el a fost înfrânt de romani în anul ☒275 î.Hr. și s-a întors acasă. La Cartagina, turiștii vizitează vestigiile cetății romane construite ulterior, dar pot admira și rămășițele impresionantului șantier naval de unde cartaginezii puteau să lanseze simultan multe corăbii.

Ascensiunea Romei

După înfrângerea Cartaginei, Roma a rămas principala putere maritimă mediteraneeană, consolidându-și poziția centrală și beneficiind de o experiență navală care avea să fie folositoare în campaniile militare ulterioare, inclusiv în expedițiile lui Iulius Caesar împotriva Britanniei în anii 55 î.Hr. și 54 î.Hr. Dacă atenienii nu reușiseră să cucerească Siracusa în timpul Războiului Peloponesiac, acest lucru l-au reușit romanii între anii 213–211 î.Hr.

Roma și-a dezvoltat puterea maritimă în strânsă legătură cu abilitatea ei de a desfășura armate eficiente, așa cum s-a întâmplat în cazul cuceririi Greciei în secolul al II-lea î.Hr. Nu toate aceste campanii au fost ușoare. Spre exemplu, victoria asupra Cartaginei i-a determinat pe romani să păstreze o legătură permanentă cu Africa de Nord, de care fuseseră interesați inițial doar pentru a găsi aliați. Numizii, un trib berber care a dominat nordul Algeriei, au devenit aliați împotriva Cartaginei în anul 206 î.Hr. Totuși, disputele din sânul casei conducătoare numide din anii 110 î.Hr au condus la declanșarea unui război între Iugurtha, unul dintre pretendenți, și Roma,

căreia i-a fost greu să-l înfrângă. A reușit aceasta doar după ce a încheiat o alianță cu socrul său, Bocchus I, conducătorul Mauretaniei, un stat care se întindea din nord-vestul actualei Algerii până în nordul actualului Maroc. Conducătorii Mauretaniei au devenit vasali ai Romei în anul 27 î.Hr., iar teritoriul a fost anexat Romei în anul 44 d.Hr.

Relația dintre puterea maritimă și puterea terestră se află la baza războaielor civile din Imperiul Roman, de pildă conflictul dintre Caesar și Pompei (50–48 î.Hr.) sau cel dintre triumvirii care i-a urmat lui Caesar și conspiratorii care îl uciseseră (43–42 î.Hr.).

ASEDIEREA MARSILIEI

Întemeiat în jurul anului 600 î.Hr. ca o colonie grecească purtând numele *Massalia*, Marsilia este cel mai vechi oraș al Franței. După ce a susținut Roma împotriva Cartaginei, Marsilia a făcut apoi greșeala, în anul 49 î.Hr., să-l sprijine pe unul dintre adversarii lui Iulius Caesar în războiul civil. Întrucât i-a fost refuzat accesul în oraș, Caesar l-a încercuit, a blocat portul, iar apoi a tasat pământul și a construit o rampă pe care au fost așezate două turnuri pe rotile, de unde au fost lansate catapulte asupra orașului. Turnurile au fost arse în urma unui atac al adversarilor, însă eforturile romanilor au fost încununate de succes. Caesar a construit portul Narbonne pentru a da o replică Marsiliei.

Înfrângerea conspiratorilor care îl uciseseră pe Caesar a fost urmată de lupta dintre doi membri ai triumviratului victorios, Marc Antoniu și Octavian, devenit ulterior Augustus Caesar. Acest conflict s-a păstrat în memoria colectivă mai ales datorită bătăliei de la Actium (31 î.Hr.), care i-a fost fatală lui Marc Antoniu fiindcă retragerea din blocada de pe coasta Greciei și fuga lui în Egipt au condus la abandonarea armatei sale.

Puternica flotă a lui Augustus l-a ajutat să valorifice această victorie prin cucerirea Egiptului în anul 30 î.Hr., Roma devenind astfel cea mai mare putere navală din spațiul mediteraneean.

Acest rezultat reflecta poziția geopolitică și puterea imperială a Romei. Exista o strânsă legătură între capacitatea Romei de a deține controlul asupra țărmurilor și dominația ei maritimă, aceasta din urmă ieșind în evidență mai ales în cazul Egiptului. Romanii au dovedit o impresionantă capacitate de adaptare, ceea ce reprezenta o calitate esențială pentru dezvoltarea navală. Spre exemplu, în campania îndreptată împotriva dalmaților *(liburni)* de pe țărmul adriatic al actualei Croații, romanii au observat că ambarcațiunile suple ale dalmaților erau potrivite pentru navigația de-a lungul coastelor împânzite de insule. Romanii au conceput corăbiile denumite *liburna* pentru bătăliile navale.

Lupta împotriva pirateriei

Ascensiunea unei puteri imperiale capabile să aducă pacea în spațiul mediteraneean poate să pară un lucru pozitiv, mai ales dacă punea capăt atacurilor piraților, care în anul 69 î.Hr. conduseseră la luarea în sclavie a locuitorilor insulei Delos, ajunsă aproape pustie. Șase ani mai devreme, tânărul Iulius Caesar a fost capturat de pirați pentru răscumpărare, și nu în sălbăticie, ci în Marea Egee, la Pharmakousa, între insulele Samos și Cos.

În anul 67 î.Hr., generalul Pompei a fost desemnat să conducă o operațiune de eliminare a piraților din Mediterana, care reprezentau o mare amenințare nu doar pentru porturile din Italia continentală, ci și pentru negoțul cu grâne din Sicilia. Într-adevăr, desemnarea lui Pompei a fost urmată de o scădere a prețului grânelor la Roma. La comanda unei flote compuse din 500 de corăbii, Pompei a împărțit Mediterana în treisprezece zone și, prin acțiuni bine coordonate, a reușit să-i alunge pe pirați de la vest la est, forțându-i să se retragă pe

coasta Ciliciei, unul dintre cuiburile piraților, iar apoi să se predea în apropiere de Coracesium (astăzi Alanya în Turcia). Clemența lui Pompei față de pirații care se predaseră s-a dovedit importantă pentru succesul acțiunii sale.

Cucerire și înrobire

Totuși, nu trebuie să uităm că sclavia era o parte integrantă a comerțului în lumea romană. După cucerirea orașului Noua Cartagină din Spania, în anul 209 î.Hr., Scipio Africanul i-a luat în robie pe bărbați, pe cei mai puternici folosindu-i ca sclavi la galere, o muncă istovitoare, în timp ce Lucius Aemilius Paulus (Macedonicus) a vândut 150 000 de locuitori ai Epirului (nord-vestul Greciei) ca slavi, după victoria sa împotriva Macedoniei la Pydna în anul 168 î.Hr. Într-adevăr, acest război a distrus orașele Epirului. Pydna a fost episodul central dintr-o serie de războaie între Macedonia și Roma, purtate între anii 214–197 î.Hr., 171–168 î.Hr. și 150–148 î.Hr. Dezbinarea din rândul orașelor grecești a înlesnit mai întâi intervenția romană, iar apoi, între anii 148–146 î.Hr., cucerirea romană, care a culminat cu asedierea brutală și jefuirea Corintului în anul 146 î.Hr. În ultimă instanță, ascensiunea Imperiului Roman s-a bazat pe forță. Strabon menționa faptul că, în perioada de glorie, după cucerirea Macedoniei, în piața de sclavi de la Delos erau aduși zilnic 10 000 de sclavi. Insula Delos era considerată „agora [piața] italienilor".

INSULELE BALEARE: O ISTORIE DIFERITĂ

Începuturile istoriei acestor insule sunt învăluite în mister, însă există unele legende care vorbesc despre originile lor grecești. Din Epoca Bronzului s-au păstrat numeroase monumente din piatră, mai ales pe insula Menorca, de pildă Naveta d'Es Tudons (cel mai faimos mormânt megalitic). Funcția lor nu este clară, însă se crede că aveau legătură cu ritualurile funerare. Museo de Menorca din Mahón este interesant din acest punct

de vedere. Aceste insule s-au aflat sub stăpânirea fenicienilor, iar arta lor poate fi admirată la Muzeul de Arheologie din Ibiza, precum și la necropola Puig des Molins, care include camere funerare feniciene și un bust al zeiței Tanit. După căderea Cartaginei, Insulele Baleare au intrat în sfera de influență a Romei, deși cucerirea romană a avut loc de-abia în anul 123 î.Hr. Romanii au recrutat bărbați de pe insule pentru lupta cu prăștii. Cucerite de vandali în anii 460, de bizantini în anii 530 și de musulmani în anul 707, insulele au fost prădate de vikingi la mijlocul secolului al IX-lea. Transformarea insulelor într-un cuib de pirați a determinat Emiratul Córdoba să preia controlul direct asupra lor în anul 902. După ce au devenit regat *(ta'ifa)* independent în anul 1050, insulele au fost motiv de dispută între dinastia almoravidă și dinastia almohadă în secolul al XII-lea, iar Cruciada Italiano-Catalană, dintre anii 1113–1115, nu a avut impactul scontat. Totuși, între anii 1229–1235, trupele aragoneze au reușit să cucerească insulele. În acea perioadă s-au construit biserici, de pildă catedralele de la Ibiza și Palma, precum și mănăstirea Nuestra Señora de Lluc de pe insula Mallorca. În capitala insulei, Palma, există o varietate de stiluri arhitecturale, însă relativ puține rămășițe musulmane.

Aici și în continuare s-a folosit traducerea lui George Murnu. (n. red.)
Tucidide, *Războiul Peloponesiac*, Editura Științifică, București, 1966; studiu introductiv, traducere, note, indice prof. univ. dr. docent N.I. Barbu (n. red.)

3. Mediterana unită: lumea Romei, 30 î.Hr.–630 d.Hr.

> Când a ajuns în golful Puteoli, câțiva călători și soldați care abia sosiseră cu o corabie din Alexandria, au urcat la bord cu ghirlande și tămâie, l-au copleșit cu urări și cuvinte de laudă ce puteau fi rezumate în felul următor: grație lui trăiau, grație lui călătoreau pe mări, se bucurau de libertate și de toate bogățiile pe care le aveau. Auzind toate acestea, el a fost cuprins de o mare mulțumire sufletească și s-a înveselit.

Acest episod din anul 14 d.Hr., relatat de Suetoniu în *Viețile celor doisprezece Cezari (Augustus)*, s-a dovedit a fi, până la urmă, un rămas-bun întrucât împăratul a murit câteva zile mai târziu. Nu se menționează nimic în legătură cu represiunea care era de asemenea o tendință a lui Augustus.

Mediterana era o lume cunoscută în *Geografia* lui Ptolemeu, o listă de denumiri geografice întocmită de un grec, cetățean al Imperiului Roman, care a trăit în Alexandria în secolul al II-lea d.Hr. Însă aceste cunoștințe nu erau atât de răspândite dincolo de granițele imperiului și de rutele sale comerciale. Ceea ce surprinde în cazul lui Ptolemeu, la fel ca în cazul celui mai cunoscut gânditor al lumii clasice târzii, Sfântul Augustin (354–430 î.Hr.), episcop de Hippona din anul 396, este faptul că amândoi au trăit în Africa de Nord, Hippona fiind un oraș maritim fenician care a devenit o colonie romană și astăzi face parte din orașul algerian Annaba.

În general, istoria Mediteranei este spusă din perspectiva țărmului ei nordic. Totuși, în Antichitate, țărmul sudic, mai precis Egiptul, a fost mai important sau cel puțin la fel de semnificativ când Cartagina se afla în

competiție cu Roma. Chiar și când Roma conducea Africa de Nord, țărmul sudic avea o importanță majoră.

AFRICA DE NORD ÎN EPOCA ROMANĂ

Vestigiile arheologice includ Leptis Magna (în Libia de astăzi), un oraș mai vechi pe care romanii l-au extins în perioada ☒192–211 d.Hr., Thysdrus și Cartagina (ambele în Tunisia), pe care le-au reconstruit. La Tipaza lângă Algiers, un oraș întemeiat probabil de fenicieni, vestigiile romane includ un amfiteatru în formă ovală, precum și terme, un teatru, cimitire și bazilici. La Djémila, la care se ajunge dinspre Béjaïa, fostul port roman Saldae, s-au păstrat Arcul lui Caracalla, un for, temple, precum și impresionante mozaicuri expuse în muzeu. La Hippona pot fi admirate un for, terme, mozaicuri din foste vile aflate acum în Bazilica Păcii, precum și un muzeu care conține mozaicuri înfățișând chiar și capturarea de lei și leoparzi pentru circ. O mulțime de lei din Africa de Nord au fost capturați și trimiși la Roma.

Multă vreme, Africa de Nord a fost o punte de legătură atât în partea de sud, înspre Sahara și Sahel, cât și în partea de nord, înspre Mediterana. Această legătură a continuat pe vremea când Imperiul Roman și apoi Imperiul Bizantin au ocupat Africa de Nord. După cucerirea islamică din secolul al VII-lea, Africa de Nord a intrat în sfera de influență musulmană, în timp ce sudul Europei era dominat de creștini, ceea ce a condus la transformarea Mediteranei dintr-o punte de legătură culturală într-o barieră. Însă situația fusese cu totul diferită în epoca anterioară.

Stăpânirea romană a adus pacea în Mediterana și dincolo de granițele ei. Pirateria fusese o problemă majoră, însă Pompei reușise să o elimine. Pirateria s-a împletit cu politica în timpul războaielor civile romane, fiul său, Sextus Pompei, jucând un rol semnificativ,

reflectat în piesa lui Shakespeare *Antoniu și Cleopatra*. Sextus a ocupat Sicilia, blocând aprovizionarea cu grâne a Romei, dar a fost înfrânt după bătăliile navale de la Mylae și Naulochus din anul 36 d.Hr. Drept urmare, romanii au transformat Mediterana într-un amplu sistem comercial cu costuri de protecție relativ mici. Pacea era asigurată de flotele ancorate la Misenum, lângă Napoli, și la Ravena, cu sprijinul unor escadre mai mici, răspândite de-a lungul imperiului, inclusiv la Alexandria, la Fréjus în Franța și la Seleucia în Siria. Însă nu a fost prea mare nevoie de ajutorul lor întrucât Imperiul Roman reușise să garanteze siguranța navigației. Această situație unică, anume că întregul bazin mediteraneean se afla sub aceeași autoritate militară și fiscală, a contribuit la dezvoltarea comerțului maritim pe scară largă, fie că vorbim despre grâul egiptean, despre ceramica nord-africană, vinul italian sau *garum*-ul spaniol, sosul de pește foarte apreciat de romani.

Grânele din Egipt, Tunisia și Sicilia erau foarte necesare pentru a hrăni populația numeroasă a Romei, asigurându-se astfel stabilitatea politică. Pentru a face Egiptul „mai prosper și mai bine adaptat să aprovizioneze orașul [Roma] cu grâne", Suetoniu relatează că Augustus și-a trimis soldații „să curețe toate canalele în care se varsă Nilul și care, de-a lungul anilor, se umpluseră cu nămol". Strabon descria Sicilia ca „hambarul Romei", referindu-se mai ales la grâne, vite și piei de animale. Aceste resurse erau obținute de romani fără a oferi prea multe în schimb, cu excepția unei securități care, în practică, presupunea coerciție.

Pescuitul era o altă sursă importantă de hrană. Pe-atunci nu se pescuia excesiv în Mediterana, așa cum se întâmplă astăzi, iar apele nu erau afectate de poluare. Se pescuiau în special ton și pește-spadă. Deși în unele țări se pescuiește astăzi pe scară industrială, mai ales în Spania, totuși în multe locuri pescuitul ca mod de viață

reprezintă o atracție turistică, așa cum se întâmplă, de pildă, în pitorescul sat pescăresc Paphos din Cipru. Îmi amintesc că am văzut cum în piața centrală din orașul grecesc Salonic un pește era despicat pe un tocător pe care căzuse scrum de la țigara pescarului. La Cetara, lângă portul Amalfi din Italia, se produce un sos de anșoa considerat a fi *garum*. În acest sat se organizează anual un festival al tonului și un altul dedicat peștelui anșoa, care este pescuit în timpul nopții cu ambarcațiuni mici cu felinare.

Comerțul în Mediterana se baza pe exploatarea sclavilor, nu doar în porturi și pe corăbii, ci și în regiunile care produceau bunuri exportate la Roma, cum ar fi grâne, vin și ulei din Tunisia, grâne din Sicilia și Sardinia, și vin și ulei de măsline din sudul Spaniei, unde existau plantații întinse. Cu toate acestea, sclavia era încă folosită în multe ocupații, de pildă în păstoritul din Apulia. Alături de cei făcuți sclavi din cauza datoriilor, în urma unor hotărâri judecătorești sau fiindcă erau copii de sclavi, sclavii erau aduși în imperiu din Sahara, pe Nil și pe Marea Roșie în partea nord-africană a imperiului, și din sudul Rusiei, pe Marea Neagră. Sclavii erau aduși și din Germania și din alte țări din nordul imperiului, mai ales în urma conflictelor. Acesta era un aspect mai întunecat al noii lumi mediteraneene a Romei, în contextul lipsei protecției juridice a sclavilor.

De obicei, controlul se exercita sub forma taxelor, a recrutării, a justiției, a impunerii unui sistem monetar și a unui sistem de măsuri și greutăți, precum și prin strângerea informațiilor despre populație și terenuri cu ajutorul recensământului. Zonele rurale se aflau sub stăpânirea centrelor urbane. Civilizația romană avea la bază o cultură urbană și forme de organizare urbană. Multe orașe au fost la început baze militare sau colonii ale veteranilor și de aceea se aflau în interiorul imperiului, dar și orașele-port au jucat un rol

semnificativ. În estul Mediteranei, unele orașe precum Alexandria au fost continuatoare ale unor importante orașe preromane. Izvoarele termale reprezentau un alt motiv semnificativ pentru construirea orașelor, așa cum a fost, de pildă, Termini Imerse, la est de Palermo, unde pot fi admirate vestigiile unui amfiteatru. În construcțiile romane erau folosite arcade și bolți, iar apoi cupole, ca în cazul Panteonului de la Roma.

NOI DESCOPERIRI

În timpul lucrărilor la noul metrou din Salonic, începute în anul 2006, s-au descoperit aproximativ 300 000 de artefacte arheologice, multe având legătură cu Afrodita, zeița iubirii. Fiind un centru comercial important, orașul oferea refugiu marinarilor și vizitatorilor, punându-le la dispoziție băi și bordeluri. În anul 2018 s-a descoperit o fântână cu o lungime de 15 metri și o înălțime de 3 metri, datând din anul 500 î.Hr. S-au mai descoperit mozaicuri din secolul al IV-lea d.Hr. înfățișând-o pe Afrodita stând lungită pe un divan în fața zeului Eros.

Printre fostele cetăți romane mai puțin cunoscute incluse în circuitele turistice se numără orașul Pula aflat la extremitatea peninsulei Istria din Croația. La fel ca Polensium, acest oraș a fost construit în secolul I d.Hr. și are o arenă bine conservată, cu o capacitate de 20 000 de locuri unde se desfășurau lupte de gladiatori. În apropiere, în orașul Veliki Brijun din Insulele Brijuni din Croația, care este vizitat de nave de croazieră mai mici, se află o vilă romană din secolul I d.Hr. Sunt și alte vile remarcabile pe țărmurile mediteraneene, de pildă *Villa Roma Antiquarium* din Minori, la est de Amalfi. Butrint, din Albania, un sit inclus de Patrimoniul Cultural Mondial UNESCO, reprezintă ruinele orașului roman Bouthroton, inițial un oraș grecesc, care a cunoscut o puternică dezvoltare înainte să fie distrus de un cutremur

în secolul al III-lea d.Hr. La Ancona pot fi admirate Arcul lui Traian și ruinele unui amfiteatru.

Distribuția siturilor romane variază în mare măsură. Astfel, există mult mai multe în Sicilia decât în Sardinia și în Corsica luate împreună. În Sicilia, civilizația urbană a fost mai dezvoltată, în timp ce Sardinia și Corsica erau mai pastorale. Cu toate acestea, în Cagliari, Sardinia, s-au păstrat ruine ale unor vile, precum și un amfiteatru din secolul al II-lea d.Hr., chiar dacă de aici au fost luate materiale pentru construirea unor biserici.

Flexibilitatea elitelor romane a contribuit atât la încorporarea teritoriilor, cât și la mobilitatea socială. Drept urmare, zone în care se aflau relativ puține orașe, de pildă cea mai mare parte a Algeriei și a Marocului de astăzi, au fost mai puțin romanizate decât Tunisia și estul Algeriei. Într-adevăr, berberii s-au dovedit rebeli începând din secolul al II-lea d.Hr., lansând atacuri asupra orașelor. Icosium (Alger) a fost capturat de berberi în anul 371.

După divizarea administrației romane și stabilirea unei capitale la Constantinopol pentru Imperiul de Răsărit (și nu la Troia, așa cum se dorise inițial), transporturile de grâne din Egipt au devenit din nou cruciale pentru hrănirea populației. Astfel se explică importanța acordată Alexandriei, Cartaginei și portului roman Ostia, precum și silozurilor care se aflau în porturi. La Ostia, construirea silozului *Grandi Horrea* în prima parte a secolului I d.Hr. a fost urmată de modificări ulterioare ca răspuns la îngrijorările populației privind aprovizionarea cu grâne. Grânele erau descărcate din nave maritime, iar apoi erau transferate pe nave fluviale. Capacitatea de depozitare a fost estimată la 254 000–375 000 de *modii*, un *modius* reprezentând o unitate de măsură de 8,8 litri (de obicei, se folosea un vas cu această capacitate). Pe lângă aceste tipuri de călătorii pe Mediterana, mai erau

ceea ce Strabon a numit călătorii de-a lungul țărmului, care se confruntau cu alte probleme de navigație.

Porturile erau punctele de destinație ale drumurilor principale, precum Via Appia care mergea de la Roma la Brindisi, unde s-a păstrat o columnă romană ce marchează capătul drumului. Perechea ei a fost oferită orașului Lecce în anul 1666 pentru a mulțumi sfântului protector Oronzo care scăpase orașul de ciumă.

EFES

Un important centru turistic de pe țărmul turcesc al Mării Egee, vizitat de turiștii de pe vasele de croazieră ancorate în portul Kușadası, Efes a fost construit în secolul al X-lea î.Hr. de coloniștii greci. Aici se afla una dintre cele Șapte Minuni ale Lumii Antice, mai precis templul lui Artemis, zeița pădurilor și a dealurilor, venerată pe tot cuprinsul Greciei antice, inclusiv la Delos. În acest templu se afla o statuie a zeiței Artemis reprezentată cu mai mulți sâni. Ritualuri legate de venerarea zeiței erau practicate aici de la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., fiind încurajate de Lisimah, unul dintre cei care s-au luptat pentru a deveni succesorul lui Alexandru cel Mare. Puterea politică și practicile religioase erau strâns legate. La mijlocul secolului I d.Hr., cultul imperial a fost integrat în cultul închinat zeiței Artemis. La fel ca în multe alte orașe din Imperiul Roman, acest cult a atins punctul culminant în secolul al II-lea, înainte de a cădea victimă, în secolul al III-lea, unui cutremur teribil și unei invazii a goților în anul 262. Aceste dezastre au condus la prăbușirea încrederii credincioșilor, posibil să fi fost astfel încurajați înspre creștinism.

Efes deține o serie de vestigii impresionante, între care se evidențiază Biblioteca lui Celsus, cu uimitoarea sa fațadă, și teatrul. Efes este și un important centru creștin, unde turiștii vizitează Casa Fecioarei Maria. Aflată la o oarecare distanță de principalele vestigii din Antichitatea clasică, bazilica Sfântul Ioan este mai puțin vizitată, ceea

ce o face cu atât mai atrăgătoare. Dacă doriți să vă abateți de la traseul clasic, puteți merge cu taxiul să vizitați bazilica, iar după aceea, înapoi la Kuşadası.

În spațiul mediteraneean s-au răspândit o mulțime de idei și de practici religioase, cum ar fi cultul împăratului, iudaismul, cultul zeului Mithra și creștinismul. Deși mulți oameni au adoptat credințe și practici din diferite religii, creștinismul s-a răspândit cu repeziciune, beneficiind de ampla rețea de comunicații din lumea mediteraneeană, precum și de extinderea elenismului. Creștinismul a devenit religia oficială a imperiului în secolul al IV-lea d.Hr. Constantin I l-a înfrânt pe adversarul său, Maxentius, în bătălia de la podul Milvius în anul 312 și s-a convertit la creștinism. El a condus imperiul din anul 324 până la moartea sa survenită în anul 337, fiind botezat chiar înainte să moară. O nouă capitală, Constantinopol (actualul Istanbul), a fost întemeiată în anul 330 ca oraș creștin.

Monoteismul creștin a implicat o respingere totală a practicilor religioase anterioare ale imperiului și, odată cu închiderea templelor și interzicerea sacrificiilor, a reprezentat o piedică în calea ideii de continuitate. Dezbinarea dintre monoteiști și politeiști a fost accentuată prin adoptarea creștinismului. În același timp, la nivel individual, a existat și un proces de amalgamare și de aculturație în ce privește practicile locale preexistente.

Pe lângă orientarea în direcția monoteismului, au existat numeroase polemici în sânul creștinismului în aproape toate privințele, de la doctrină până la practică și organizare. La fel ca în cazul islamului de mai târziu, adaptările la practicile anterioare au reprezentat o cauză a disputelor. Au existat numeroase schisme, între care cea donatistă din Africa de Nord din secolele al IV-lea și al V-lea; o schismă care a condus la constituirea a două

Biserici rivale, Augustin din Hippona fiind un critic al donatiștilor și un susținător al autorității papale.

Odată cu răspândirea creștinismului s-au construit numeroase biserici, adesea pe locul fostelor sanctuare, de pildă la Ancona, unde catedrala a fost construită pe locul unui templu păgân. Multe dintre aceste biserici au fost remodelate ulterior, prin adăugarea unor cimitire. Totuși, s-au păstrat vestigii, cum ar fi Basilica di San Saturnino din Cagliari. Arhitectura creștină s-a inspirat dintr-o serie de tradiții, atât precreștine, cât și creștine. Acest model a influențat și arhitectura nereligioasă, spre exemplu prin folosirea simbolului reprezentat de Ierusalim în decorarea palatelor, așa cum s-a întâmplat la Constantinopol și la Ravenna.

SCHIMBARE A FUNCȚIILOR

Când am vizitat orașul Salonic cu ocazia unei croaziere pe Marea Egee, biserica Rotonda închinată Sfântului Gheorghe era închisă pentru lucrări de restaurare după cutremurul din 1978. Totuși, un restaurator binevoitor mi-a permis să intru în biserică. Construită în jurul anului 306 d.Hr. ca templu închinat lui Zeus sau ca mausoleu al împăratului, clădirea a fost transformată în secolul al V-lea în biserică închinată arhanghelilor și împodobită ulterior cu mozaicuri, extinse în secolul al IX-lea după un cutremur. Transformată apoi în moschee în timpul stăpânirii otomane, rotonda s-a păstrat ca monument istoric. Sunt uimitoare mozaicurile bizantine viu colorate.

Odată cu extinderea căilor comerciale în spațiul mediteraneean, s-au răspândit și molimele. Între anii 160 și 170, imperiul a fost bântuit de ciumă, iar în secolul al III-lea a făcut ravagii o epidemie de febră hemoragică. Orașele foarte aglomerate, Alexandria, Constantinopol și Roma, erau extrem de vulnerabile în fața molimelor

cauzate de igiena precară a prelucrării alimentelor, precum și de extinderea rețelelor comerciale, intensificarea călătoriilor și a migrației.

Aceste probleme erau o consecință a dezvoltării și a prosperității. Situația s-a agravat când au intervenit și atacurile „barbarilor", care s-au intensificat în ultima parte a secolului al IV-lea. Legitimitatea împăraților a fost pusă la grea încercare, bazându-se pe abilitatea lor de a câștiga confruntări militare.

Criza a început departe de Mediterana, însă a lovit-o în plin, întrucât triburi „barbare", mai ales vizigoți, s-au mutat pe țărmurile Mediteranei în căutarea unor orașe bogate. Conduși de Alaric, vizigoții au devastat Roma în anul 410, locuitorii orașului fiind obligați să se predea după ce fuseseră înfometați. Acesta a fost cel mai spectaculos episod al unei crize mult mai ample. Vizigoții s-au stabilit apoi în Spania și în sudul Franței, însă ostrogoții și hunii i-au urmat în Peninsula Italică. Între timp, vandalii, după ce au fost învinși în Spania de către vizigoți, au ajuns în Africa de Nord în anul 429. Acolo i-au înfrânt pe romani, cucerind Hippona (432) și Cartagina (439), văduvind astfel Roma de o sursă vitală de grâne. Augustin, care susținuse ideea potrivit căreia cucerirea vandală avea o dimensiune ecleziologică, a murit în anul 430 în timpul asedierii orașului Hippona.

Vandalii, care deveniseră extrem de eficienți în spațiul maritim, au preluat controlul principalelor insule din vestul Mediteranei (Baleare, Sardinia, Corsica și vestul Siciliei), iar apoi au prădat Roma în anul 455. În anul 468, în bătălia de la Capul Bon, vandalii i-au înfrânt pe romani (occidentali și bizantini), care încercaseră să-i învingă la baza lor militară din Cartagina. Acest eșec a fost crucial pentru căderea Imperiului Roman de Apus, întrucât a fost ultima șansă de a recâștiga controlul asupra grânelor din Africa de Nord și de a folosi sprijinul bizantin.

În contextul invaziilor barbarilor, instabilitatea politică s-a accentuat în cadrul imperiului. Conflictele interne s-au intensificat, legăturile dintre provincii s-au deteriorat, iar imperiul a început să întâmpine dificultăți tot mai mari în colectarea taxelor pentru a se apăra în fața altor atacuri. În anul 476, Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus, a fost detronat de Odoacru. Provenind din zona Pannoniei și având origine germanică, Odoacru a fost comandantul trupelor germanice din cadrul armatei romane și a condus revolta în urma căreia Romulus a fost înlăturat de la putere. În aparență vasal al Imperiului Bizantin, Odoacru a cucerit Dalmația (zona de coastă) la începutul anilor 480, însă a fost înfrânt de conducătorul ostrogot Teodoric, sprijinit de împăratul bizantin Zenon. Teodoric a invadat Italia în anul 489, l-a forțat pe Odoacru să se refugieze la Ravenna în anul 490 și, la un așa-zis banchet de reconciliere din anul 493, l-a ucis.

Teodoric a condus Peninsula Italică până în anul 526, ca parte a unui imperiu care a inclus teritoriile ostrogoților și ale vizigoților, și, pentru o vreme, a deținut hegemonia asupra vandalilor și a burgunzilor. Această perioadă a fost prezentată de cronicarii binevoitori drept una pașnică și prosperă. Totuși, se pare că a fost caracterizată de instabilitate și de violență, factori care au generat grave probleme economice.

În răsărit, Imperiul Roman (sau Bizantin, cum a fost denumit) a supraviețuit și a dominat țărmurile Mediteranei din Grecia până în Egipt. Se pare că, în secolul al V-lea, orașul Constantinopol avea o populație de o jumătate de milion de locuitori. Din punct de vedere vizual, a existat o continuitate, întrucât arhitectura bizantină timpurie a urmat modelele clasice în ce privește tehnicile de construcție. Schimbările s-au produs de-abia după perioada de tranziție din secolele VII–IX.

Între anii 533 și 555, în timpul domniei împăratului Iustinian (527–565), sprijinit de talentatul său general Belizarie și de armata lor reformată, bizantinii au recucerit o mare parte din vestul și centrul bazinului mediteraneean: Tunisia, estul Algeriei, Sardinia, Sicilia, Corsica, o parte a Peninsulei Italice inclusiv Napoli, Insulele Baleare, țărmul sudic al Spaniei, precum și o parte a Dalmației în anul 535. Învinși în Africa de Nord între anii 533 și 534, vandalii s-au predat și au fost alungați de învingători sau asimilați în armata bizantină. În anul 551, flota bizantină a înfrânt flota ostrogoților la Sena Gallica din Marea Adriatică.

Controlul militar a avut consecințe politice. Între anii 537–752, bizantinii i-au desemnat pe papi sau cel puțin au aprobat alegerea lor. Influența bizantină poate fi observată cel mai bine la Ravenna. Însă există și alte locuri importante, cum ar fi Poreč, de pe coasta peninsulei Istria, din actuala Croație: bazilica eufrasiană din secolul al VI-lea, monument în Patrimoniul Cultural Mondial, este un minunat exemplu de artă bizantină. Influența grecească este evidentă în multe zone din sud-estul Italiei, de pildă în regiunea Salentino, orașul Galatina și frescele bizantine din biserica Santa Maria del Casale de lângă Brindisi. Multe biserici de mai târziu, de pildă catedrala din Bari, au fost construite deasupra unor biserici bizantine anterioare. În Apulia încă se vorbește un dialect grecesc.

Totuși, succesul bizantinilor a fost de scurtă durată, întrucât aceștia s-au confruntat cu numeroase atacuri din partea avarilor, hunilor și perșilor. De asemenea, cuceririle din vestul și din centrul bazinului mediteraneean au început să fie amenințate, ca urmare a invadării Peninsulei Italice de către longobarzi în anul 568, în timp ce vizigoții i-au alungat pe bizantini din Spania în anul 624. Sleit de puteri ca urmare a epidemiei de ciumă și a îndelungatului conflict cu dinastia

sassanidă din Persia, Imperiul Bizantin nu a reușit să dedice suficiente resurse pentru a-și păstra noua poziție în vestul Mediteranei. Totuși, prezența continuă a bizantinilor în zona centrală a Mediteranei a făcut ca aceasta să rămână o regiune de frontieră, indiferent de ceea ce a devenit granița dintre islam și creștinătate. Această situație a accentuat fărâmițarea politică și suprapunerea identităților în regiune, mai ales în Peninsula Italică și în Dalmația.

Renașterea bizantină din timpul domniei împăratului Iustinian a fost impresionantă și, deși de scurtă durată, unele beneficii s-au păstrat până în secolul al XI-lea. Chiar și în timpul domniei sale, unitatea spațiului mediteraneean a fost pierdută și nu va mai fi recâștigată niciodată sub forma unui singur conducător. Însă acest lucru nu i-a împiedicat pe viitorii mari împărați să încerce să dețină controlul asupra Mediteranei sau asupra imperiilor mai subtile ale religiei și comerțului.

4. Mediterana divizată (630–1453)

Cartea curiozităților științelor și a lucrurilor minunate, scrisă între anii 1020 și 1050 de un cărturar musulman din Cairo, probabil pentru califul fatimid, conține hărți care au fost recent publicate în lucrarea *Lost Maps of the Caliphs*. Acestea includ cele mai vechi hărți ale Ciprului și Siciliei care s-au păstrat, precum și o hartă a unui oraș comercial care nu mai există, Tinnis din delta Nilului. Hărțile sunt concepute din perspectivă navală, din dorința de a ști în ce măsură porturile aveau forturi și capacitatea de a adăposti o flotă. Mediterana ocupa un loc semnificativ pe harta lumii întocmită la mijlocul secolului al XII-lea de către geograful și cartograful al-Idrisi pentru regele Roger al II-lea al Siciliei. Această hartă reflectă nu doar locul Siciliei ca punte de legătură culturală, ci și semnificația religioasă, politică și comercială a teritoriilor mediteraneene atât pentru creștinătate, cât și pentru lumea islamică. Cairo și Palermo erau centre culturale și intelectuale foarte importante într-o lume extinsă a interacțiunilor cu multiple fațete.

Mileniul scurs între sfârșitul Imperiului Roman de Apus (476) și sfârșitul Imperiului Roman de Răsărit (1453) poate fi într-adevăr privit din perspectiva conflictelor, însă cu condiția ca aceasta să nu fie considerată unica temă. Conflictul, mai ales cel dintre Persia și Bizanț, era de mari dimensiuni încă înainte de apariția islamului, însă natura și amploarea acestuia au fost cu siguranță accentuate de ideologia și de practica islamului, care s-au extins rapid mai întâi în Arabia, apoi dincolo de granițele ei. Trupele lui Mahomed cuceriseră Mecca în anul 630. Au urmat sud-vestul Asiei și Egiptul în 642, Africa de Nord (Tripoli în 647 și Cartagina în 697), iar apoi, în 711, invadarea Spaniei. Spania și

Portugalia au fost cucerite rapid, în cea mai mare parte, după care arabii au înaintat către sudul Franței, unde a fost cucerit orașul Narbonne în 719, acesta rămânând sub ocupație arabă până când a fost cucerit de franci în 759.

Întrucât din direcția Anatoliei invazia arabilor fusese stăvilită în zona munților Taurus, orașul Constantinopol a fost asediat de trupe amfibii între anii 674–678 și 717–718, care au încercat să străpungă zidurile de apărare ale cetății. Însă zidurile puternice au rezistat, ajutate de „focul grecesc", un compus inflamabil lansat de aruncătoare de flăcări, care se dovedea extrem de eficient mai ales în bătăliile navale.

Arabii nu s-au limitat la invazii terestre. Profitând, la fel ca otomanii de mai târziu, de controlul obținut asupra unor teritorii maritime, de pildă Fenicia și Egiptul, ei au reușit să cucerească Ciprul în 649 și să atace insulele Rodos și Creta în 654, și Sicilia și Sardinia în 720. Atacurile din anul 654 indicau că Marea Egee nu era sigură, iar cele din anul 720 indicau același lucru în cazul vestului Mediteranei. Aceste insule s-au dovedit zone intermediare vulnerabile între creștinătate și lumea islamică.

Expansiunea arabă amenința însăși supraviețuirea Bizanțului, care îi considera barbari pe vecinii săi, o concepție similară cu cea a Chinei. Bizantinii au încercat să-i impresioneze pe acești vecini cu ceremonii opulente și să-i forțeze astfel să accepte o relație de subordonare, precum și noțiunile ierarhice ale Bizanțului. Însă califul pretindea o autoritate similară pretențiilor bizantinilor. Urmând o politică realistă, creând un minister al afacerilor externe și folosind negociatori profesioniști, Bizanțul a practicat o diplomație abilă, bine informată și pragmatică față de vecinii săi. Această diplomație se baza, în mare parte, pe principiul „dezbină și stăpânește",

mai ales în Asia Mică, dar și în Balcani și, cu mai puțin succes, în Peninsula Italică.

Identificarea deplină a Bizanțului cu Biserica în lumea greacă a fost un element esențial pentru afirmarea puterii sale. De asemenea, armata bizantină le oferea elitelor provinciale o cale de acces către guvernarea imperială. În schimb, în Peninsula Italică și în Africa de Nord, Biserica nu a jucat acest rol pentru autoritatea bizantină, în timp ce armata era mai mică.

Pierderea de teritorii în fața cuceritorilor arabi a fost urmată de ascensiunea culturală islamică. A existat cu siguranță o anumită continuitate. De pildă, cuceritorii arabi ai Egiptului au folosit metode administrative bizantine pentru a-și consolida puterea în secolele al VII-lea și al VIII-lea. Totuși, a existat o schimbare culturală fundamentală legată de ceea ce avea să fie o permanentă retragere pentru creștinătate: din Orientul Apropiat și Africa de Nord. A existat totodată o pierdere pentru lumea creștină în ce privește informațiile și ideile clasice de sorginte greacă. În schimb, lumea islamică a devenit principala sursă de cunoaștere pentru spațiul mediteraneean, prin informații, idei și metode venite din ținuturi îndepărtate prin intermediul cuceririlor, comerțului și călătoriilor. Căile de comunicație dinspre Mediterana către Orient, atât pe uscat, cât și pe mare, treceau acum prin lumea islamică.

Expansiunea rapidă a islamului a însemnat că o Europă definită inițial de arabi ca doar bizantină a devenit mai vastă și mai complexă. Pentru o vreme, nevoia lumii islamice de a răspunde acestei complexități a fost limitată, întrucât jafurile și/sau cuceririle se aflau pe primul plan. Însă, pe măsură ce islamul a preluat controlul asupra societăților creștine în care convertirea la islamism era adesea limitată, lumea islamică a fost nevoită să aibă o reacție mai variată față de lumea creștină, ceea ce a implicat înțelegerea geografiei,

societății, politicii și istoriei sale. De pildă, acest lucru s-a întâmplat în cazul Spaniei creștine, care a fost o zonă de contact semnificativă, așa cum a fost și Sicilia, deși pentru o perioadă mai scurtă. Pe lângă conflicte, zonele de frontieră au oferit și oportunități pragmatice pentru stabilirea unor legături.

Din perspectivă europeană s-a născut o nouă ordine a lumii ca rezultat al expansiunii musulmane, însă sfera musulmană era și ea tot mai divizată ca urmare a rebeliunilor și a războaielor civile. Într-adevăr, unitatea politică a islamului a luat sfârșit la mijlocul secolului al VIII-lea. Bagdad, capitala Califatului Abbasid începând cu anul 762, a rămas un centru de putere până la devastatoarea cucerire mongolă din 1258. Totuși, această diviziune a adus conducători islamici independenți în lumea mediteraneeană. Mai întâi a fost Emiratul Omeiad de Córdoba, capitala al-Andalus (Andaluzia) din sudul Spaniei, începând cu anul 756. Au urmat fatimizii care, după ce au întemeiat un califat la Tunis în anul 910, au cucerit Egiptul în anul 969. Fatimizii erau șiiți, așa încât heterodoxia islamică era inclusă în ecuație.

Aceste sciziuni au condus la izbucnirea unor conflicte frecvente. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, selgiucizii i-au înfrânt pe abbasizi și pe creștinii bizantini, în timp ce fatimizii se luptau cu selgiucizii pentru preluarea controlului asupra Țării Sfinte. Victoria selgiucizilor asupra bizantinilor la Manzikert, în estul Turciei, în anul 1071, și capturarea împăratului Romanos al IV-lea au fost urmate de cucerirea unei mari părți din Anatolia în contextul în care armata bizantină se dezintegra. În anii 1090, Andaluzia musulmană a fost cucerită de almoravizi, războinici berberi din Maroc, care, în anii 1140, au fost înfrânți de o altă grupare berberă, cea a almohazilor. Aceștia au fost înlăturați în anii 1200 de o altă grupare rebelă din Africa de Nord, cea a marinizilor.

Astfel de conflicte între puterile musulmane, precum și conflictele dintre puterile creștine s-au împletit cu cele dintre creștinătate și islam. În Spania a existat un conflict permanent între conducătorii creștini și cei musulmani. Pe de altă parte, insulele din Mediterana, mai ales Creta, Cipru, Sicilia, Sardinia și Balearele, erau surse permanente de conflict. Insulele Baleare au fost cucerite de arabi în 798, Malta în 824 și Creta în 827. Aflată sub stăpânire islamică între anii 827–965, Sicilia a fost recucerită de creștini în anul 1091. În 1015, Pisa și Genova au intervenit pentru a se opune unei invazii arabe în Sardinia.

CUCERIREA SICILIEI DE CĂTRE ARABI

Un conflict intern izbucnit în Sicilia între anii 826–827 a dus la o intervenție din partea arabilor. Urmând modelul bine cunoscut în Imperiul Roman, Eufemius, comandantul flotei bizantine, s-a răzvrătit împotriva autorităților de la Constantinopol și s-a autoproclamat împărat. Opoziția unor guvernatori l-a determinat să solicite ajutorul arabilor. Atunci arabii au preluat controlul. Palermo, pe care l-au cucerit în 831, a devenit noua lor capitală, în locul orașului Siracusa, capitala bizantină, care a fost cucerită de arabi abia în anul 878. Taormina a fost cucerită în 902, iar ultimul bastion bizantin, de lângă Messina, în anul 965. Arabii au adus în Sicilia citricele, orezul și dudele, și au folosit sclavi pentru cultivarea trestiei de zahăr. Numeroșii imigranți arabi din Africa de Nord și din Spania au creat o nouă elită socială și politică, însă, nu după multă vreme, imigranții au început să se considere sicilieni, nemaifiind dispuși să se supună ordinelor venite din Africa de Nord. Mulți dintre locuitorii indigeni s-au convertit la islam. Anumite elemente ale culturii bizantine au supraviețuit, însă ca parte a unei societăți care era islamică și folosea limba arabă. Sfârșitul secolului al X-lea a fost o perioadă de prosperitate și de autonomie. Totuși, dificultățile etnice,

mai ales dintre arabi și berberi, și dintre noii imigranți și ceilalți, precum și fărâmițarea politică din secolul al XI-lea au pregătit calea pentru cucerirea normandă.

În secolul al X-lea, bizantinii luaseră inițiativa în confruntarea cu musulmanii. Grație unui efort remarcabil, Creta a fost recucerită în perioada 960–961, după ce încercările din anii 911 și 949 eșuaseră. Printr-un efort logistic formidabil, flota bizantină, care includea corăbii special concepute pentru transportul cailor, a reușit să aducă suficiente trupe și provizii pentru a putea asedia capitala Candia (Heraklion) de-a lungul iernii. În Sicilia, bizantinii au solicitat sprijinul normanzilor pentru recucerirea orașului Siracusa în anul 1086. Totuși, ei au fost alungați de normanzi, care au reușit să îl cucerească în anul 1093.

O LUME NORMANDĂ

Cucerirea de către normanzi a Siciliei și a sudului Peninsulei Italice a fost un triumf al spiritului războinic pragmatic asupra statelor divizate din această regiune. Mercenarii normanzi au cucerit principatele lombarde din sudul peninsulei, precum și Sicilia musulmană, ocupând Capua (1062), Amalfi (1073) și Napoli (1139). Capitala normandă era la Palermo. Patroni ai artelor și științelor, normanzii au lăsat moștenire un stil aparte de arhitectură, cu influențe arabe. De asemenea, au încercat să se extindă în Africa de Nord la mijlocul secolului al XII-lea, însă, cu unele excepții individuale notabile, regatul normand nu s-a arătat tot atât de interesat de Țara Sfântă.

Rivalitatea puternică dintre islam și creștinătate a luat o formă comercială (precum și politică și militară) prin piraterie și comerț cu sclavi. Viteza, atacurile surprinzătoare și transportul rapid al bunurilor câștigate

reprezentau elemente-cheie. Dacă prezența vikingilor în Mediterana a fost episodică, nu același lucru se poate spune despre prezența arabilor. De la Fraxinetum (La Garde-Freinet) din Provența, arabii lansau atacuri în sudul Franței, mai ales pe valea Ronului și în nordul Peninsulei Italice. Atacatorii profitaseră de pe urma sciziunilor din sânul societății provensale, însă răpirea în anul 972 a abatelui de la mănăstirea Cluny, cea mai importantă mănăstire din Francia, i-a determinat pe franci să riposteze. Deși se crede că ruinele care s-au păstrat în localitatea La Garde-Freinet au aparținut fortărețeі arabe, astăzi așezarea este o oază de liniște și de răcoare, departe de agitația de pe coasta provensală. Asupra țărmurilor Mării Adriatice au fost lansate atacuri din portul Bari între anii 841 și 871. Chiar și asupra Romei a fost lansat un atac din Tunis în anul 846.

Aceste incursiuni erau importante pentru economia regiunilor de frontieră, întrucât numeroșii sclavi capturați erau vânduți în târgurile de sclavi, contribuind la dezvoltarea unor societăți islamice mai stabile, de pildă în Alexandria. Orașe de pe țărmurile pustii ale Africii de Nord, cum ar fi „Noua Hippona“ (Annaba), puneau accent pe piraterie, prin care se obțineau bogății și statut social.

În acest context, era dificil să se stabilească relații amicale în spațiul mediteraneean, însă animozitatea atât a creștinilor, cât și a musulmanilor față de anumiți conducători, indiferent de religie, a jucat un rol important în cooperarea pragmatică sau oportunistă, cum s-a întâmplat în Spania cu El Cid. Rivalitățile dintre bizantini și principii occidentali care respectau autoritatea papei de la Roma au reprezentat o trăsătură caracteristică a epocii.

Papalitatea se bizuia pe acești principi, Adrian I solicitând sprijinul lui Carol cel Mare (conducătorul francilor, domnie 768–814) împotriva longobarzilor,

invadatori „barbari" pe care i-a învins în nordul Italiei în anul 774. De asemenea, Carol cel Mare a cucerit ducatul longobard Benevento din sudul Peninsulei Italice în anul 787 și s-a luptat cu bizantinii în peninsulă și pentru preluarea controlului în Dalmația (Croația). În concepția lui Carol cel Mare, nu existau granițe între „Franța" și alte ținuturi, iar lumea mediteraneeană nu era divizată. După ce l-a ajutat pe papa Leon al III-lea să înăbușe revolta de la Roma din anul 799, Carol cel Mare a fost încoronat de papă ca împărat al romanilor, în ziua de Crăciun a anului 800, creând astfel două imperii distincte, fiecare pretinzând descendența romană. Interesul manifestat de Carol cel Mare față de Ierusalim reflecta ideile sale escatologice, precum și convingerea că romanitatea *(romanitas)* tradiției creștin-imperiale era elementul de legătură dintre Ierusalim și capitala sa de la Aachen. Pornind de la această premisă, unii autori aveau să susțină (eronat) despre Carol cel Mare că ar fi călătorit la Ierusalim și ar fi preluat controlul orașului. Aceste idei vor fi incluse ulterior în ideologia care a stat la baza cruciadelor.

Au existat și alte diferențe politice între Carol cel Mare și Bizanț în Peninsula Italică, ambele părți dorind, de pildă, să dețină controlul asupra ducatului venețian. Venețienii aveau o atitudine mai binevoitoare față de Bizanț: de la întemeierea sa, Veneția s-a aflat sub dominație bizantină, de aceea era condusă de un doge, un dregător bizantin. Veneția a dobândit independența totală pas cu pas, pe măsură ce puterea bizantină se diminua. Totuși, Bizanțul și-a menținut o importantă prezență teritorială în Peninsula Italică până în secolul al XI-lea, când a început dominația normanzilor.

Dincolo de conflicte, posibilitatea de a obține beneficii a încurajat stabilirea unor legături între creștinătate și lumea islamică. Totuși, acest lucru s-a petrecut într-un context comercial care se diminuase după epoca romană,

nu doar din cauza războiului, ci și din cauza declinului economic și a epidemiilor, în special a ciumei bubonice din anii 540. Mai ales în zonele de coastă era răspândită malaria, întrucât sistemele de irigație și de drenaj din epoca romană fuseseră neglijate. Din cauza scăderii demografice, cererea de alimente s-a diminuat, ceea ce a dus la reducerea forței de muncă. În acest context s-a trecut de la cultivarea intensivă a câmpiilor joase din zonele de coastă la creșterea animalelor în zonele mai înalte, departe de atacurile dinspre mare.

În general, instabilitatea din secolele al V-lea și al VI-lea a dus la accentuarea ideii de criză și la conștiința unui declin al lumii creștine occidentale. Nu există prea multe mărturii scrise în acest sens, însă nici dovezile arheologice nu sunt foarte concludente. Nu este clar în ce măsură se poate vorbi despre o continuitate sau despre o discontinuitate între perioada romană și cea postromană. Totodată, este greu să facem deosebirea între consecințele sfârșitului guvernării imperiale romane și cele ale prezenței invadatorilor care au adus germanizarea sau, în Mediterana, consecințele atacurilor arabe. Natura și amploarea distrugerilor reprezentate de ceea ce numim transformare sunt discutabile. Totuși, în Mediterana, au existat invazii germanice la sfârșitul secolelor al IV-lea și al V-lea, invazii ale arabilor și atacuri ale altor invadatori cum ar fi longobarzii, iar toate acestea au implicat existența unor conflicte distructive.

Totuși, există premisele necesare pentru o abordare care înțelege perioada timpurie a Evului Mediu (Evul Mediu întunecat) în termeni preromani. Această abordare implică înțelegerea romanizării anterioare în sensul unor ritmuri mai profunde de continuitate în întemeierea unor așezări, cultivarea pământului și comerț. Interacțiunea dintre structurile adânci și episoadele mai limitate este discutabilă pentru această perioadă, la fel ca și pentru altele. O altă variantă ar fi să

considerăm elenismul ca un element durabil, prezent nu doar în Imperiul Roman de Apus, ci și în Imperiul Roman de Răsărit, prin intermediul creștinismului. Un alt aspect al continuității poate fi găsit în relatările despre procesul de creștinare care minimalizează schimbările bruște și direcția de sus în jos, dar care în schimb pun accentul, de pildă în Egipt, pe un proces îndelungat în care modelele de credință existente au fost amplificate și adaptate, creștinii practicând o religie a amalgamării, conștient sau nu.

Pe lângă criza indiscutabilă și crizele specifice din lumea mediteraneeană, au existat atât o continuitate, cât și noi direcții care au reprezentat aspecte ale tranziției în aceste secole și care pun sub semnul întrebării concepția potrivit căreia ascensiunea islamului a distrus categoric unitatea mediteraneeană. Dimpotrivă, impactul cuceririlor legate de ascensiunea islamului și de războaiele care au urmat poate fi privit și din perspectiva dimensiunii intelectuale: rolul filosofiei aristotelice în întregul spațiu mediteraneean și măsura în care religiile monoteiste s-au influențat reciproc. Totodată a existat o continuitate în ce privește moștenirea romană.

În plus, comerțul a continuat. Comerțul în spațiul mediteraneean nu a mai pus accent pe aprovizionarea cu grâne a marilor orașe, ci au apărut noi modele comerciale. S-a intensificat comerțul cu sclavi din Europa creștină către lumea musulmană, în schimbul monedelor de aur și de argint, precum și în schimbul mirodeniilor, drogurilor și papirusului. De la sfârșitul secolului al VI-lea până în secolul al VIII-lea, corăbiile orientale, nu cele occidentale, au dominat comerțul mediteraneean, care s-a intensificat în secolele al VIII-lea și al IX-lea. În același timp, majoritatea tranzacțiilor comerciale erau regionale, spre exemplu grâne din Sicilia către Africa de Nord, mai curând decât la nivelul întregului bazin mediteraneean.

A existat o interdependență mai profundă între aspectele locale și regionale ale economiei mediteraneene.

Italia nu mai era centrul unui imperiu măreț, ci doar câteva orașe au supraviețuit, mai precis Roma, Milano, Napoli și Ravena. Comerțul s-a confruntat cu mai multe probleme decât atunci când se afla sub protecția Imperiului Roman, totuși a funcționat. De asemenea, a existat o dezvoltare semnificativă în anumite zone, precum coasta Amalfi, care era protejată de munți și care a devenit o republică maritimă importantă în spațiul mediteraneean. Catedrala din Amalfi reflectă legăturile culturale din spațiul mediteraneean, de pildă stilul sicilian arabo-normand, cu zidărie în două nuanțe și uși de bronz făcute în Siria.

Orașele erau centre culturale, religioase și comerciale. Aceste aspecte reflectau legăturile existente, dar încurajau și competiția. Astfel, exista o rivalitate între orașe pentru dobândirea unor relicve sfinte cărora le erau dedicate catedrale și biserici (Sfântul Marcu la Veneția, Sfântul Nicolae la Bari și Sfântul Matei la Salerno). Protejată de amplasarea ei într-o lagună, Veneția a urmat exemplul oferit de Amalfi, devenind un centru comercial semnificativ.

Noile direcții au inclus întemeierea unor mănăstiri, cum ar fi cele din Ordinul Benedictin, înființat de Benedict din Nursia în anul 529. El a întemeiat douăsprezece mănăstiri în Peninsula Italică, prima la Subiaco, iar cea mai renumită, Monte Cassino. Ordinul Benedictin a devenit cel mai important ordin monastic și, în consecință, va stabili normele vieții monahale. Viața monahală era pusă în slujba lui Dumnezeu prin rugăciune și prin muncă. Existau multe mănăstiri în orașe, însă viața urbană era organizată mai mult în jurul episcopiilor. Episcopii au devenit figuri centrale într-o lume urbană în care cei numiți din afară aveau o putere mai mare decât până atunci. Bisericile și în special

catedralele au devenit mai importante pe măsură ce clădirile civile și spațiul urban se transformau. În circuitul turistic clasic este inclusă catedrala de la Amalfi.

În zona mediteraneeană, tendința spre măreție, care includea ideea de unitate, s-a împletit cu puternice particularități regionale și locale. Măreția și unitatea erau ilustrate de creștinătate, Bizanț și papalitate, iar consecința firească avea să fie organizarea cruciadelor începând cu secolul al XI-lea. Totuși, această situație a generat numeroase tensiuni și dispute. Existau divergențe în legătură cu descentralizarea puterii în lumea mediteraneeană postromană sau, privită din alt unghi, în lumea mediteraneeană romană târzie, care făcea parte din perioada timpurie a Evului Mediu, divergențe care au continuat până la sfârșitul mileniului. Problemele politice ale monarhiilor dinastice, atât creștine cât și islamice, anvergura conducătorului și natura succesiunii au fost caracterizate printr-un grad înalt de impredictibilitate, pe lângă continuitățile și similaritățile oferite de monarhia de drept divin, conducerea militară, ritual și moștenirea Romei imperiale. În acest context, conflictul dintre creștinătate și islam a generat și mai multă impredictibilitate.

REGELE ROGER AL II-LEA AL SICILIEI

Diviziunile geografice și frontierele politice moderne nu aveau importanță în trecut. După ce s-a autoproclamat rege al Africii, Roger a cucerit Tripoli din Libia (1146), Mahdia (1148), Sousse (1148) și Sfax (1148), iar orașul Tunis îi plătea tribut. Întrucât îl ajutau să-și consolideze puterea, guvernatorii locali erau lăsați în funcție. Almohazii i-au alungat pe normanzi în 1158–1160, în timp ce creștinii și evreii au fost obligați să aleagă între convertire la islamism și moarte. Roger a lansat atacuri asupra teritoriilor din Imperiul Bizantin, amiralul său, George al Antiohiei, atacând Corfu, Atena și Corint în

1147. În 1149, amiralul a pornit cu patruzeci de nave de război înspre Constantinopol, însă acestea nu au reușit să acosteze.

Cruciadele

Rivalitatea dintre creștinătate și islam s-a amplificat ca urmare a cruciadelor. Atacurile tot mai puternice ale selgiucizilor împotriva bizantinilor, precum și îngrijorările legate de accesul pelerinilor creștini la Ierusalim l-au determinat pe papa Urban al II-lea să propovăduiască în 1095 un război sfânt împotriva islamului, ceea ce va duce la organizarea primei cruciade. A fost primul dintr-o serie de războaie sfinte ale creștinilor, inspirate de idealul măreț al luptei împotriva vrăjmașilor externi sau interni ai creștinătății.

Însă, în același timp, statele creștine și islamice, cel puțin într-o anumită măsură, au continuat să încerce să exploateze rivalitățile din tabăra adversă prin negocierea unor acorduri. Acest lucru s-a întâmplat și în cazul primei cruciade. După ce, în anul 1097, cruciații au cucerit orașul Niceea (actualul İznik) aflat sub stăpânirea selgiucizilor, împăratul bizantin Alexios I Comnen i-a sfătuit pe cruciați să trimită o misiune la dușmanii de moarte ai selgiucizilor, fatimizii din Egipt. În anul 1098, emisarii fatimizi s-au întors în cetatea Antiohia, ale cărei ruine se află lângă orașul modern Antakya. Aceasta fusese cucerită de cruciați în iunie 1098, iar emisarii ajunseseră la o înțelegere provizorie împotriva selgiucizilor. Însă cruciații au încălcat această înțelegere în 1099, când au ocupat teritoriile fatimizilor pentru a cuceri Ierusalimul. Cucerirea Ierusalimului a fost prezentată ca un capitol esențial în istoria sfântă.

Deși cruciații au înaintat pe uscat prin Turcia și Siria de azi, ei au beneficiat de proviziile aduse pe mare, mai ales în timpul asedierii Antiohiei și Ierusalimului. Pentru asedierea Ierusalimului, corăbiile cu provizii au ancorat la Jaffa. Această formă de organizare era un amestec de

planificare și adhocrație, care este tipic războiului în general și care va fi semnificativ de-a lungul cruciadelor. Atingerea obiectivelor religioase nu excludea pragmatismul.

Cruciații au întemeiat câteva state în Țara Sfântă: Principatul Antiohia (1098), Comitatul Edessa (1098), Regatul Ierusalimului (1099) și Comitatul Tripoli (în Liban, în 1100). Totuși, ei nu au reușit să cucerească nici unul dintre centrele islamice importante din regiune: Alep, Damasc și Cairo. Drept urmare, nu a existat o susținere strategică pentru statele cruciaților. Cu toate acestea, cruciații au creat un sistem de sprijin și și-au extins controlul maritim prin cucerirea câtorva porturi, cum ar fi Caesarea (1101), Acra (1104) și Tripoli (1109). Dimensiunea navală a fost importantă. În anul 1123, flota fatimizilor a fost înfrântă de o flotă venețiană sub comanda dogelui Domenico Michiel, la Ascalon (în actualul Israel). Flota i-a ajutat pe cruciați să asedieze cetatea Tir, care a capitulat în anul următor, venețienii fiind răsplătiți cu concesiuni comerciale generoase. Ei își doreau cu ardoare să dobândească o autonomie în Orientul Mijlociu care să le asigure posibilitatea de a face comerț fără intermediari.

Controlul creștinilor în zona de coastă a împiedicat flota fatimizilor să se reaprovizioneze, în special cu apă, ceea ce a constituit o mare problemă când flota s-a deplasat spre nord, în anul 1126. După un asediu anevoios, cucerirea portului Ascalon (1153), principala fortăreață de frontieră a Egiptului, a extins prezența cruciaților în estul Mediteranei. Moscheea orașului a fost transformată în biserică. Această cucerire a fost o grea lovitură pentru Califatul Fatimid și a dus la câteva încercări de a cuceri și Egiptul. În anul 1167, o operațiune militară terestră condusă de Amalric I, rege al Ierusalimului, a fost sprijinită de o flotă, însă asediul Alexandriei a eșuat. În 1169, trupe aliate franco-

bizantine au lansat un atac asupra orașului Damietta din Egipt, însă operațiunea a eșuat.

De asemenea, primele cruciade au contribuit la o extindere a controlului bizantin în vestul și sudul Anatoliei, între anii 1158–1161, deși acest control s-a mai diminuat după victoria selgiucizilor de la Myriokephalon în 1176. După înfrângerea de către selgiucizi la Manzikert în 1071, armata bizantină nu a mai fost niciodată atât de mare. În schimb, bizantinii s-au confruntat cu probleme în Balcani, unde regatul Ungariei a cucerit Croația în 1091, în timp ce bulgarii, după ce și-au reafirmat independența, au cucerit teritorii însemnate din Tessalia, Macedonia și Tracia.

Succesul cruciaților depindea în mare măsură de sciziunile din lumea islamică. Au existat conducători islamici puternici care s-au dovedit capabili să domine o mare parte din spațiul mediteraneean. Unul dintre aceștia a fost Saladin (1138–1193), a cărui ascensiune a început pe când se afla în slujba unchiului său, Shirkuh, căruia i-a succedat ca vizir în Egipt în anul 1169. Doi ani mai târziu, după moartea califului egiptean, Saladin a abolit Califatul Fatimid, iar în 1175 s-a proclamat sultan al Egiptului și Siriei. Trupele lui Saladin s-au îndreptat către vest, înspre Tunisia, obținând acces la resursele forestiere din munții Atlas din Maroc, Algeria și Tunisia pentru noua flotă maritimă, și apoi către sud, înspre Sudan și Yemen. Cucerirea Siriei și a nordului Irakului – Damascul fiind ocupat în 1174, Alep în 1183 și Mosul în 1186 – a reprezentat un vis împlinit al conducătorilor egipteni.

După proclamarea jihadului în anul 1187, Saladin a nimicit regatul creștin al Ierusalimului. Totuși, noua sa flotă nu a fost suficient de puternică încât să sprijine asedierea Tirului, și cu atât mai puțin să iasă biruitoare în a Treia Cruciadă. În această cruciadă, regele Richard I al Angliei, supranumit „Inimă de Leu", a ajutat la cucerirea

cetății Acra în 1191, după doi ani de asediu, iar apoi și-a folosit flota pentru a-și sprijini armata terestră care a înaintat spre Arsuf, unde Saladin a fost înfrânt. Grație participării regelui Richard, această cruciadă a devenit celebră în istoria Angliei.

După moartea lui Saladin în 1193, dinastia ayyubidă, pe care el o întemeiase, a fost contestată de familia sa și de dinastiile musulmane locale. Tensiunile dintre Egipt și Siria au fost exploatate de cruciați. Astfel, împăratul Frederic al II-lea al Sfântului Imperiu Roman, care a pornit în anul 1228 în a Șasea Cruciadă, a reușit în anul 1229, pentru o perioadă de zece ani, redobândirea controlului creștin asupra Ierusalimului (unde s-a încoronat rege în 1229), după încheierea unui armistițiu cu sultanul Al-Kamil al Egiptului.

Au existat și alți posibili aliați. Cruciații s-au străduit să încheie o alianță cu mongolii împotriva conducătorilor musulmani locali, mai ales sultanatul mameluc al Egiptului, care îl înlăturase de la putere pe sultanul ayyubid în 1250: mamelucii erau etnici turci care făcuseră parte din trupele de elită ale conducătorilor ayyubizi. Sultanul Turanshah a fost atacat în timpul unui banchet, a reușit să fugă, însă apoi a fost ucis. Odată ajunși la putere, mamelucii s-au războit între ei, politica lor bazându-se mai ales pe asasinate. În orice caz, cruciații au încercat să profite de pe urma rivalității dintre mongoli, care i-au înlăturat de la putere pe conducătorii ayyubizi din Siria, și mameluci. Totuși, victoria zdrobitoare a mamelucilor asupra mongolilor la Ain Jalut lângă Nazaret în anul 1260, o bătălie decisivă pentru viitorul Mediteranei, urmată de înfrângerea mongolilor la Homs în anul 1281, a pus capăt acestei dispute. Baibars, care a preluat puterea în Egipt în 1260, după asasinarea sultanului, conducând până în anul 1277, a construit o armată extrem de eficientă. El nu a reușit să cucerească Acra în 1263, însă a ocupat Arsuf și

Haifa în acel an și Antiohia în 1268. Populația Antiohiei a fost ucisă sau luată în robie. De asemenea, au fost cucerite Jaffa, Ascalon și Caesarea. Papa Grigorie al X-lea (pontificat 1271–1276) a murit înainte să-și pună în practică planurile pentru o nouă cruciadă. După aceea, nu s-au mai făcut eforturi semnificative în acest sens, iar ultimul bastion cruciat, Acra, a fost cucerit de mameluci în 1291; Tripoli fusese cucerit în 1289.

Astfel, se poate spune că o putere non-mediteraneeană, mamelucii, care devenise o putere mediteraneeană, biruise o altă putere de același fel, anume statele cruciate. Modelul urmat de cruciați era unul în care popoarele autohtone erau subjugate de invadatori sau de descendenții invadatorilor. Acest model a funcționat, de pildă, în conflictul dintre Macedonia și ahemenizi, dintre Roma și parți, dintre Bizanț și sassanizi, dintre arabi și turcii selgiucizi, iar, după cruciade, va fi reluat în conflictul dintre turcii otomani, pe de o parte, și Habsburgi și Veneția, pe de altă parte.

În ce privește neamurile turcice, istoria estului Mediteranei a fost, în mare parte, un produs nu atât al spațiului mediteraneean sau european, ci mai degrabă al lumii nomade asiatice, cu dorința ei nestrămutată de expansiune și oportunitățile de sedentarizare oferite de ținuturile mai bogate, adică zonele de coastă ale Mediteranei. Această lume nomadă avea resurse militare mai mari decât cele ale cruciaților, beneficiind de pe urma cuceririi unor ținuturi mai bogate. Popoarele autohtone, precum arabii sirieni, armenii, copții și evreii, au fost adesea victimele acestui proces. Această abordare poate fi extinsă în cazul tensiunilor dintre încercările din spațiul mediteraneean de a se ajunge la un consens religios, de pildă în Spania, Sicilia și Țara Sfântă, și impactul grupurilor externe, precum selgiucizii sau normanzii, a căror dorință de afirmare a distrus orice fel de consens. Totodată, au existat presiuni suplimentare

venind dinspre cei care respingeau deliberat consensul, de pildă cruciații și almoravizii. Aceștia au creat noi căi de comunicație, cum s-a întâmplat în cazul almoravizilor, din Maroc către Spania, și în cazul cruciaților, din Italia și Franța către Țara Sfântă, legături și drumuri care au exercitat presiuni asupra celor anterioare.

Planurile ulterioare ale cruciaților de a recuceri Țara Sfântă, de pildă strădaniile lui Marino Sanudo în 1321, nu au dus la nici un rezultat. Acest eșec s-a datorat unor factori politici, anume sciziunile din sânul creștinătății, dar și impactului asupra societății al crizelor demografice și de mediu, mai precis Moartea Neagră (ciumă bubonică), cu consecințele lor asupra resurselor. Condițiile de viață ale soldaților s-au înrăutățit odată cu diminuarea resurselor de hrană. În loc să lupte în Țara Sfântă, cruciații au ajuns să apere creștinătatea occidentală din Europa continentală.

După pierderea Țării Sfinte, ordinele militare au fost redistribuite. Cavalerii Sfântului Ioan (ospitalierii) și-au stabilit o nouă bază pe insula Rodos în 1310, pe care au stăpânit-o până în anul 1522. Pe lângă insula Rodos, cavalerii au stăpânit și câteva dintre teritoriile învecinate, Halicarnas (Bodrum) și, din 1374 până în 1402, Smirna (İzmir). Alungați din Țara Sfântă, cavalerii templieri s-au mutat în Cipru la Limassol, însă, râvnind la bogățiile lor, regele Filip al IV-lea al Franței i-a atacat pe templieri în 1307, ceea ce a dus la suprimarea acestui ordin de către papă în anul 1312.

Soarta Bizanțului

Cruciații reușiseră să cucerească Constantinopolul în anul 1204, în a Patra Cruciadă, guvernând acolo până în anul 1261, însă toate încercările lor de a cuceri Egiptul (1218–1221, 1249–1250) și Tunisia (1270) au eșuat. S-a considerat că ultima cruciadă, cea de-a opta, a fost un pretext pentru a ataca Egiptul, însă această cruciadă a eșuat din cauza izbucnirii unei epidemii de dizenterie

care l-a răpus pe regele Ludovic al IX-lea al Franței. Neprevăzutul, ca în destinele contrastante ale Constantinopolului și Egiptului au jucat un rol important în istoria Mediteranei.

În anul 1202, sub influență venețiană, a Patra Cruciadă a atacat mai întâi orașul dalmat Zara/Zadar, o fostă posesiune a Veneției, aflată acum sub protecția ungară, deși papa Inocențiu al III-lea se opusese. Cruciații, care nu își permiteau costul transportului maritim către Egipt, încheiaseră o înțelegere cu venețienii, iar atacul asupra orașului Zara/Zadar era recompensa. Apoi cruciaților li s-au oferit bani, sprijin pentru cruciadă și unirea Bisericii Ortodoxe cu Roma, cu condiția să intervină în politica internă a Bizanțului. Isaac al II-lea îl detronase pe Andronikos I în 1185, iar tot în acel an, la Demetriți, oprise o invazie a normanzilor în Balcani dinspre sudul Peninsulei Italice, însă nu a reușit să recucerească Ciprul și a fost învins de bulgari. În anul 1195, fratele cel mare al lui Isaac, Alexios al III-lea Angelos, l-a înlăturat de la putere și l-a întemnițat. Alexios Angelos, fiul lui Isaac, a cerut sprijinul cruciaților pentru detronarea unchiului său în 1203, însă, după ce a fost încoronat rege, ca Alexios al IV-lea Angelos, nu a reușit să-și îndeplinească promisiunile și a fost detronat la rândul său și ucis în urma unei revolte antioccidentale. În consecință, cruciații au cucerit Constantinopolul în anul 1204 și l-au încoronat împărat pe contele Balduin de Flandra, împărțindu-și între ei Imperiul Bizantin.

Imperiul Latin de Răsărit

Noul Imperiu Latin, cunoscut sub denumirea de „Romania", creat în anul 1204, a cuprins nu doar zona aflată sub directa conducere imperială, ci și câteva teritorii feudale: Principatul Ahaia (cea mai mare parte a Peloponesului), Ducatul Atena și Regatul Salonicului. De asemenea, venețienii au dobândit câteva puncte strategice în zona continentală, mai precis Modon,

Coron și Gallipoli, precum și multe insule în Marea Egee, între care Creta, Evia și cele care făceau parte din Ducatul Naxos.

Grecii au rămas cu teritoriile de la periferia Imperiului Bizantin, între care Rodos, Epir (Albania), Niceea și Trebizond. Puterea era împărțită. Conducătorul din Niceea, Teodor I Lascaris (domnie 1204–1222), ginerele împăratului Alexios al III-lea Angelos, a fost cel mai îndreptățit să acționeze, întrucât apropierea sa de Constantinopol însemna că era cel mai în măsură să-i înfrunte pe latini care, într-adevăr, s-au confruntat cu probleme destul de repede. Niceea, care includea și insula Rodos, a ocupat teritoriile asiatice ale latinilor în anul 1225. Între timp, în anul 1224, Epirul a cucerit Salonicul, transformându-l în capitala Imperiului Salonicului. Prin urmare, occidentalii au pierdut drumul pe uscat de la Constantinopol la Atena, iar Imperiul Latin a devenit total dependent de legăturile maritime, care au sporit influența Genovei și mai ales a Veneției.

Totuși, Epirul a fost înfrânt categoric de bulgari în anul 1230, lăsând cale liberă Imperiului de la Niceea să preia conducerea Bizanțului, în timp ce, cucerind Tracia, Bulgaria a dobândit un țărm mediteraneean. Împăratul Ioan al III-lea Vatațis de Niceea (domnie 1222–1254) și-a folosit flota pentru a cuceri insulele din estul Mării Egee (Lesbos, Chios și Samos), a ocupat Gallipoli în anul 1235, țărmul european din zona strâmtorii Dardanele și cea mai mare parte a zonei de coastă a Mării Marmara. Totuși, în anul 1235, atacul său, în cooperare cu țarul bulgar Ioan al II-lea Asan, asupra Constantinopolului a fost respins, bulgarii abandonându-i pe greci.

Ca parte a conflictului care explică de ce atât de multe orașe mediteraneene au și fortificații, dar și o istorie complexă, invazia mongolă în estul Europei în anul 1241 a zdruncinat puterea bulgarilor. Drept urmare, profitând de slăbiciunea unei puteri creștine, Ioan al III-lea și-a

extins teritoriul în Tracia și în Macedonia. În anul 1246, el a cucerit Salonicul. Mihail al II-lea, despotul Epirului, l-a atacat pe Ioan al III-lea, însă a fost înfrânt în anul 1259, fiind forțat să cedeze multe dintre teritoriile sale, între care Tessalia și coasta albaneză din zona orașului Dyrrachium (Durrës). În anul 1262, restul Epirului a devenit un stat vasal bizantin. La fel ca în cazul conducătorilor musulmani și al celor din Europa catolică, nu a existat o unitate între conducătorii bizantini. Într-adevăr, conflictul a fost neîncetat. Un alt exemplu de acest tip este invazia mongolă asupra teritoriului selgiucizilor din 1242, care a pus capăt amenințării selgiucizilor față de Niceea.

Împăratul de la Niceea, Mihail al VIII-lea Paleologul (domnie 1259–1282), a recucerit Constantinopolul în anul 1261, cu sprijinul genovezilor, și a distrus cartierul venețian. În anii următori, Mihail a reconstruit și a fortificat șantierul naval de la Kontoskalion. Totuși, stăpânirea latină s-a menținut în unele părți ale fostului imperiu. Veneția a rămas o prezență importantă, în timp ce principatele latine Atena și Achaia au fost nevoite să ceară ajutorul regelui Carol de Anjou, despre care vom discuta în capitolul următor.

Pierderea Constantinopolului a însemnat o înfrângere majoră pentru creștinătatea apuseană, căci patriarhul latin care fusese instalat la Constantinopol a fost înlocuit cu patriarhul grec, revenit de la Niceea. Bulgarii, care recunoscuseră autoritatea papei în schimbul instalării propriului patriarh la Târnovo, au revenit la ortodoxie în 1235.

Bizanțul nu a redobândit Ciprul, care fusese cucerit de regele Richard I al Angliei în anul 1191, în timpul celei de-a Treia Cruciade, prefigurând soarta Constantinopolului în a Patra Cruciadă. El a vândut Ciprul prietenului său Guy de Lusignan, iar Ciprul a rămas în stăpânirea regilor din dinastia Lusignan până

când a fost cucerit de Veneția în anul 1489. Acesta este un exemplu al prejudiciilor pe termen lung aduse Bizanțului de cruciade, precum și al rolului cruciadelor în ascensiunea Veneției.

Căderea Constantinopolului în anul 1204 a ilustrat creșterea puterii Occidentului, sub forma Europei non-bizantine, care s-a datorat creșterii populației și dezvoltării activității economice. Această dezvoltare a dus la o extindere a culturilor agricole, la construirea mai multor orașe și biserici și la intensificarea comerțului. Sub raport politic, această dezvoltare s-a manifestat începând cu secolul al XI-lea, în special odată cu crearea regatului normand al Siciliei, de unde s-au lansat atacuri asupra Balcanilor, precum și odată cu inițierea cruciadelor, dezvoltarea Ungariei, creșterea puterii papale și dinamismul puterii maritime italiene, reflectat atât în ce privește comerțul, cât și teritoriul. Amalfi fusese un oraș maritim strategic, însă a fost urmat de Pisa și Genova. În Marea Adriatică, Veneția se dezvoltase cu ajutorul bizantinilor, oferind în schimb sprijin naval, precum și legături comerciale, însă această relație avea la bază atât cooperarea, cât și competiția. Veneția a profitat din plin de pe urma problemelor Bizanțului.

Bizantinii s-au confruntat cu probleme tot mai mari, reușind cu greu să facă față expansiunii turcilor otomani și a creștinătății apusene. Otomanii i-au înlocuit pe selgiucizi și au profitat de faptul că Imperiul Bizantin restaurat era preocupat mai mult de conflictele europene. Între anii 1320–1330, otomanii au reușit să-i alunge pe bizantini din Asia Mică, cucerind Niceea în 1331. Gallipoli, afectat de un cutremur puternic în anul 1354, a fost cucerit în 1356, devenind prima cucerire turcească în Europa.

Sciziuni în sânul creștinătății apusene

Peninsula Italică, sudul Franței și Spania s-au confruntat cu numeroase conflicte interstatale și interne. Autoritatea și puterea, atât a papilor, cât și a împăraților Imperiului Roman de Apus, au constituit o sursă de conflict. Deși mare parte din puterea și autoritatea lor se afla în Germania, împărații Sfântului Imperiu Roman aveau putere și autoritate și în Italia. Controlul asupra unor teritorii, în special Napoli și Sicilia, a reprezentat o preocupare constantă. Aceste teritorii au fost aduse sub controlul dinastiei germane Hohenstaufen de către împăratul Henric al VI-lea (domnie 1190–1197), care a beneficiat de sprijinul navelor de război din Genova și Pisa. Napoli și Sicilia au fost posesiuni strategice ale împăratului Frederic al II-lea (domnie 1220–1250), cel mai vestit membru al dinastiei. El participase la a Șasea Cruciadă și ar fi trebuit să o conducă pe a Cincea, cea din Egipt, dintre anii 1218–1221. În Peninsula Italică, el a fost contestat atât de papă, cât și de adversari italieni.

După moartea lui Frederic, controlul dinastiei Hohenstaufen asupra orașului Napoli și al Siciliei a fost amenințat de expansiunea angevinilor și a aragonezilor. Nepotul lui Frederic al II-lea, Conradin, a fost înfrânt și executat în anul 1268 de Carol de Anjou, care fusese făcut rege al Siciliei de papă în anul 1266. Această înfrângere a pus capăt controlului exercitat de dinastia Hohenstaufen în sudul Peninsulei Italice și implicit legăturii germane și celei nord-europene care începuse odată cu ascensiunea normanzilor. Carol, fratele regelui Ludovic al IX-lea al Franței, a fost conte de Provența (1246–1285), teritoriu pe care l-a dobândit prin căsătorie, obligând Marsilia să-i recunoască suzeranitatea. După ce a cucerit sudul Italiei, Carol a început să creeze un nou imperiu. Și-a creat o flotă, construind galere la Marsilia și Messina, și a ajuns la Tunis, în 1270, în timpul celei de-a Opta Cruciade. Întrucât își avea cartierul general în sudul Italiei, Carol a încercat să creeze un al doilea Imperiu Latin în estul Mediteranei. El a cucerit Corfu și principatul latin Ahaia

în 1267 și a fost proclamat rege al Albaniei în 1272, după ce a preluat controlul cetății Durazzo și a unei mari părți din Epir. În 1281 se pregătea să invadeze Imperiul Bizantin, un obiectiv extrem de atractiv pentru conducătorii italieni de la sfârșitul secolului al XI-lea.

Ludovic al IX-lea a construit Aigues-Mortes ca port de îmbarcare pentru cea de-a Șaptea Cruciadă din anul 1248 și pentru cea de-a Opta, din anul 1270. S-au păstrat fortificațiile impresionante, deși izolate de Mediterană prin delta mlăștinoasă a Ronului. Regiunea Camargue este de obicei vizitată de vase de croazieră care opresc la Arles sau în portul Sète. Denumit anterior Cette, acest port este considerat Veneția regiunii Languedoc datorită canalelor sale.

În anul 1282 (în timpul unui episod cunoscut drept Vecerniile Siciliene), sicilienii, înfuriați de pretențiile financiare ale regelui Carol, s-au revoltat și l-au izgonit pe cel care nu reușise să-și gestioneze politica. Sicilia s-a îndreptat către dinastia de Aragón care conducea estul Spaniei. În urma înfrângerii suferite la Muret în anul 1213, aragonezii își pierduseră teritoriul de la nord de Pirinei în fața expansiunii franceze și se concentrau acum pe expansiunea mediteraneeană. Aragonezii cuceriseră Insulele Baleare și Valencia din mâinile maurilor. Carol de Anjou s-a opus aragonezilor, care cuceriseră și Reggio din Calabria în anul 1283. După ce a asediat-o în 1284, a murit în anul următor.

Fiul său, Carol al II-lea (domnie 1285–1309), a continuat, după ce s-a încheiat războiul cu Aragónul și Sicilia în 1295, respectiv în 1302, să stăpânească sudul Italiei și Provența. Cu toate acestea, Imperiul Angevin s-a dovedit efemer, iar legăturile economice, precum exportul de grâne italiene, nu au reușit să susțină relațiile politice. Carol al II-lea a încercat să-i oblige pe evreii aflați pe teritoriile sale să se convertească la creștinism și a introdus inchiziția la Napoli. Succesorul său, Robert de

Anjou, numit cel Înțelept (domnie 1309–1343), a luptat în numele papilor împotriva împăraților Sfântului Imperiu Roman, încercând să le extindă puterea în Peninsula Italică. Moștenitoarea lui, nepoata sa Ioana I (domnie 1343–1382), a întâmpinat opoziție din partea soțului său, care a fost asasinat în 1345. Apoi ea s-a căsătorit cu un general important, Ludovic de Taranto, în timp ce fratele fostului ei soț, Ludovic al Ungariei, a invadat Napoli în 1347. Ioana s-a refugiat la Marsilia, însă, în 1348, și-a redobândit puterea la Napoli, unde ungurii deveniseră nepopulari. Papa Urban al VI-lea, care s-a opus Ioanei fiindcă aceasta susținea un rival ca papă, a declarat-o detronată în 1381 și a dat regatul rudei ei Carol, care a înlăturat-o de la putere în 1381 cu ajutorul unor trupe croate. Ioana a fost întemnițată și apoi ucisă.

Carol al III-lea de Napoli a pretins și el tronul maghiar, înlăturând-o pe ruda sa, Maria a Ungariei, în 1385, însă a fost asasinat două luni mai târziu. Fiul său, Ladislau (domnie 1386–1414), s-a împotrivit încercărilor moștenitorilor angevini juniori de a stăpâni Napoli și, la rândul său, a încercat să cucerească Ungaria, dar a eșuat. Sora lui, Ioana a II-a (domnie 1414–1435), a fost ultima descendentă pe linia seniorilor, ea neavând urmași direcți.

Deși așa-numitul Imperiu Angevin nu a avut prea multă substanță, totuși a lăsat moștenire câteva realizări artistice interesante, de pildă impresionanta arhitectură bisericească din Napoli. René de Anjou (1409–1480), succesorul desemnat al reginei Ioana, a fost conducătorul multor teritorii, inclusiv al Ierusalimului, însă nu a reușit să exercite controlul asupra orașului Napoli înainte ca acesta să fie cucerit de Alfonso al V-lea al Aragónului în anul 1442, după un asediu de șase luni.

Aragonezii au cucerit Sardinia, făcându-i sclavi pe mulți localnici în secolul al XIV-lea. Cagliari a fost

cucerit în anul 1326, iar aragonezii au preluat controlul asupra întregii insule în anii 1440. Între 1422–1424, ei au încercat să cucerească și Napoli, însă nu au reușit, în contextul în care navele de război genoveze i-au ajutat pe angevini. Aragonezii au încercat din nou în 1435, când a intervenit flota genoveză. Până la urmă, după un război îndelungat, Alfonso al V-lea a avut câștig de cauză. Palermo a fost afectat de faptul că nu mai era capitala sudului peninsulei, așa cum fusese în timpul stăpânirii normande. De asemenea, orașul fusese afectat și de pierderea populației musulmane, în afară de cei care erau ținuți sclavi.

Între timp, puterea aragoneză se extinsese, cuprinzând acum și Ducatul Atena, deși numai între anii 1379 și 1390, iar în 1451 Albania i-a devenit vasală, ca parte a rezistenței față de expansiunea turcească. Era uimitoare iscusința cu care se creau conexiuni politice în spațiul mediteraneean. Sicilia le-a oferit aragonezilor posibilitatea de a folosi șantierele navale de la Messina și Palermo, pe lângă arsenalul lor de la Barcelona, pentru construirea de nave, pentru aprovizionare și acostare la Blanes, San Feliu și Valencia pe coasta spaniolă și la Palma de Mallorca. Galerele erau proprietate privată sau de stat, în funcție de perioadă (timp de pace sau de război). Același lucru era valabil și în cazul facilităților portuare, indiferent dacă purtau sau nu denumirea de arsenal. Imperialismul aragonez a avut o contribuție hotărâtoare la expansiunea comerțului catalan, mai ales prin intermediul negustorilor din Barcelona.

În sânul creștinătății apusene au existat sciziuni și în ce privește alegerea papei, întrucât împărații Sfântului Imperiu Roman își susțineau propriii candidați, care erau apoi acuzați de erezie. Aceste sciziuni au avut consecințe majore, creându-se astfel rivalități între dinastiile, orașele și familiile aristocratice italiene, dar și în interiorul acestora. De pildă, Ioana I, regină de Napoli, a fost

detronată în timpul Marii Schisme (1378–1417) întrucât îl susținuse pe unul dintre pretendenții la scaunul papal, în vreme ce, în 1420, papa Martin al V-lea l-a susținut pe Ludovic al III-lea de Anjou împotriva reginei Ioana a II-a.

Rivalitatea dintre marile orașe comerciale italiene a fost la fel de importantă. În vestul Mediteranei, Genova și Pisa se aflau în competiție pentru a deține controlul asupra insulelor Corsica și Sardinia, mai ales asupra portului Sassari. La începutul secolului al XIII-lea, galerele au înlocuit vasele cu vele latine în flotele de război italiene. Flota din Pisa a suferit o grea înfrângere în fața flotei genoveze la Meloria, în anul 1284, ceea ce a dus la declinul flotei navale din Pisa. Genovezii au cucerit Porto Pisano, care a fost colmatat și a încetat să mai fie folosit. În 1406, portul Pisa avea să fie cucerit de Florența, al cărui principal port va deveni însă Livorno, pe care Florența îl va cumpăra de la Genova în 1421.

Genova a fost un important centru comercial, deținând un far impresionant, însă, spre deosebire de Veneția, galerele nu erau construite de stat și nici nu aparțineau statului. Persoane particulare, precum familia Doria, le construiau sau/și le dețineau. Între anii 1253 și 1381, Genova s-a luptat de patru ori cu Veneția, iar până la urmă Veneția a ieșit biruitoare. Se păstrează un anumit caracter distinctiv în Regata Istorică a Republicilor Maritime, care se organizează în prima duminică din luna iunie, prin rotație la Amalfi, Genova, Pisa și Veneția. Dintre aceste orașe, Genova este mai puțin cunoscută de turiști, însă are multe de oferit, atât centrul medieval, cât și palatele construite la începutul epocii moderne.

Însă cea mai mare parte a coastei mediteraneene s-a aflat sub controlul nu al orașelor-stat mercantile, ci al statelor guvernate de principi. Astfel, dinastia de Savoia a preluat controlul asupra orașului Nisa în 1388, control pe care l-a deținut, cu excepția perioadei Revoluției Franceze și a epocii napoleoniene, până în anul 1860.

Franța a preluat Languedoc (1229), Provența (1481) și Roussillon (1659), ca parte a procesului de consolidare a statelor și de stabilire a frontierelor în Europa.

Pe lângă sciziunile din sânul creștinătății apusene, prezența creștină a fost foarte pregnantă, ea extinzându-se considerabil odată cu *Reconquista* (Recucerirea) spaniolă, inclusiv în Insulele Baleare. Aceste secole și-au lăsat amprenta prin numeroase biserici construite în întregul spațiu mediteraneean creștin. Pe lângă construcțiile monumentale din zona urbană, există o mulțime de biserici, sanctuare și alte lăcașe de cult creștine și în zonele rurale. Totodată, impactul creștinismului nu a fost doar o chestiune a instituțiilor, structurilor și vieții clerului, care au dat dovadă de o mare vitalitate prin întemeierea și răspândirea ordinelor franciscan și dominican. Un astfel de exemplu este mănăstirea San Domenico Maggiore din Napoli, care merită vizitată, mai ales sacristia cu mormintele regale.

A existat totodată și o solidă componentă laică, de pildă cruciadele. O alta a fost reprezentată de confreriile în care mirenii și-au asumat un rol religios, cum ar fi activitățile caritabile. A existat o comuniune între cler și mireni în rugăciune, în preocupările legate de viețile sfinților și în aspectele morale.

Structura instituțională a vieții creștine, cu accent pus pe rolul mediator al clerului, a avut un pronunțat caracter internațional. Acest lucru era valabil atât în cazul lumii ortodoxe, cât și în al celei catolice. Sistemele episcopale erau structurate corespunzător, la fel ca instituțiile monastice și ale confreriilor. Aceste organizații au contribuit la consolidarea rolului fundamental jucat de centrele de putere aflate la Constantinopol și Roma. Autoritatea judiciară și educațională erau aspecte ale acestor structuri. Echivalentul musulman din lumea mediteraneeană era orașul Cairo. Natura, dimensiunea și rolul acestor

sisteme au sporit semnificația Mediteranei, creând totodată legături în spațiul mediteraneean. Clericii și mirenii au călătorit foarte mult pentru a menține aceste legături, iar corespondența era importantă pentru ei.

Moartea Neagră

Mediterana avea să se confrunte cu o criză cumplită în secolul al XIV-lea, Moartea Neagră. Această epidemie de ciumă a pătruns în lumea mediteraneeană prin Crimeea în anul 1347. Negustorii genovezi care s-au refugiat în Crimeea în timpul invaziei mongole au adus această boală, transmisă probabil prin intermediul puricilor care trăiau pe șobolanii de pe corăbii, deși rolul păsărilor infectate, al puricilor și al păduchilor asupra oamenilor este discutabil. Epidemia s-a răspândit de-a lungul drumurilor comerciale, mai întâi în Bizanț, iar apoi, via Alexandria, în estul Mediteranei. Din Messina, ciuma s-a întins cu repeziciune și în vestul Mediteranei. Rata mortalității varia, însă în spațiul mediteraneean a ajuns la o treime, iar în unele zone la aproximativ 50%. Și mai grav este faptul că epidemia a reizbucnit cu pierderi grele, de pildă în Sicilia în anul 1360.

Pe lângă recurgerea la rugăciune, Moartea Neagră a obligat autoritățile să stabilească regimuri de carantină, care inițial presupuneau patruzeci de zile de izolare preventivă. La Dubrovnik a fost introdusă o carantină de treizeci de zile pentru călătorii suspecți în anul 1377. În 1390 a fost creat un Minister al Sănătății pentru a impune aceste reglementări, deși epidemia a izbucnit din nou acolo în 1426, 1457, 1482 și între anii 1526–1527, când au murit aproximativ 20 000 de oameni, adică un sfert din populație. Între anii 1575–1577, cam tot atâția au murit la Veneția.

Exacerbată din cauza schimbărilor climatice și a instabilității politice tot mai mari, Moartea Neagră i-a obligat pe latifundiari, negustori, țărani și târgoveți să se adapteze unui nou context economic. Presiunile la care au fost supuse societățile rurale și urbane au sporit

tensiunile sociale, iar în unele locuri au condus la pauperizare. În același timp, reacția față de noile circumstanțe a implicat o anumită redresare economică în secolul al XV-lea, pe măsură ce s-a diminuat rolul agriculturii de subzistență. Această dezvoltare economică a dus la apariția Renașterii și la creșterea nivelului de trai, în contextul în care nu a mai existat un conflict major în Peninsula Italică în intervalul dintre Pacea de la Lodi (1454) și invazia franceză (1494).

Comerț

Dacă Moartea Neagră a afectat profund lumea mediteraneeană, lezându-i de pildă pe negustorii catalani care făceau comerț în nou cucerita Sardinia, acest lucru făcea parte dintr-o criză mai largă în Eurasia. În același timp, rețelele comerciale existente au continuat să răspundă oportunităților ca parte dintr-un sistem în care activitatea și specializarea reflectau o continuitate a informațiilor și a comerțului.

Dezvoltarea comerțului cu sclavi era ilustrarea perfectă a felului cum negustorii știau să tragă foloase. Comerțul cu sclavi aduși din afara granițelor creștinătății se făcea mai ales în târgurile de sclavi din spațiul mediteraneean, întrucât practica sclaviei era mai bine înrădăcinată aici decât în nordul Europei, unde era mai importantă iobăgia. Lumea islamică mediteraneeană obținea sclavi din Africa subsahariană până în Africa de Nord, din Tunis sau Tripoli; în secolele al IX-lea și al X-lea, din Balcani, ceea ce reflecta lipsa unei puteri balcanice solide și vulnerabilitatea zonei balcanice în fața invaziilor; iar din Europa Occidentală, prin negustorii din Marsilia și Veneția. Ultima sursă a fost nimicită de Biserică.

În creștinătatea mediteraneeană, mai ales în Sicilia, în sudul Peninsulei Italice, sudul și estul Spaniei, în Creta, Cipru și Insulele Baleare, sclavia era omniprezentă și oferea forță de muncă pentru agricultură, industrie,

minerit, transport și activități domestice. Aceasta era o consecință a moștenirii sclaviei din epoca antică, a cuceririi islamice și a faptului că acum puteau fi aduși noi sclavi în urma atacurilor asupra lumii islamice. Aceste zone conțineau o formă de societate hibrid creștin-musulmană.

Invaziile și comerțul produceau sclavi. Astfel, în 1135, regele normand Roger al II-lea al Siciliei a invadat insula Djerba din apropierea Tunisiei, ucigând sau înrobind cea mai mare parte a populației. În anul 1310, când locuitorii insulei s-au revoltat împotriva dominației aragonezilor, trei sferturi din populație era înrobită. În anul 1287, când Minorca și Ibiza au fost cucerite de Alfonso al III-lea al Aragónului, mare parte din populația musulmană a fost vândută în piețele de sclavi de la Palma, Palermo și Valencia. Prin intermediul târgurilor de sclavi din Tunis și Tripoli, negustorii catalani importau sclavi din Africa de Nord pentru piețele spaniole din Barcelona, Cartagena, Valencia și Palma. Alții se îndreptau către târgul de sclavi din Palermo. Totuși, sursele principale de sclavi pentru Mediterana creștină se aflau în zona estică, mai ales în Balcani, Marea Neagră și Anatolia. În Bizanț erau căutați sclavii aduși din orașe arabe, care erau meșteșugari pricepuți.

Sursele de sclavi pentru vestul Mediteranei s-au extins și au devenit mai profitabile după a Patra Cruciadă din 1204, care a dus nu doar la crearea Imperiului Latin în stil colonial, despre care am discutat anterior, ci și la participarea italiană la economia bazată pe comerțul de sclavi din Marea Neagră. Sclavii de aici erau exportați în spațiul mediteraneean, atât în zonele musulmane, cât și în cele creștine. Acest comerț a continuat și după căderea Imperiului Latin în anul 1261, când Imperiul Bizantin și-a îndreptat privirea înspre venețieni și genovezi care aveau baze importante la Constantinopol pentru

comerțul extern și protecție navală. Veneția avea un agent diplomatic și comercial *(bailo)* la Constantinopol.

La sfârșitul veacului al XIII-lea, negustorii italieni jucau un rol important în Londra; ei au început să navigheze către Anglia direct prin strâmtoarea Gibraltar, deși numărul de corăbii care veneau direct din Mediterana era limitat. Italienii veneau în Anglia pentru a cumpăra lână pe care o exportau în Țările de Jos și în nordul Franței, însă erau implicați în multe alte activități comerciale și financiare. Totuși, principalele legături economice ale Londrei erau cu Țările de Jos, mai precis cu Anvers, Bruges și Gent. Italienii căutau produse și piețe pentru integrarea economiilor regionale într-o economie mai largă. Această integrare era legată de dezvoltarea producției industriale, de pildă a industriei textile, și de crearea unor sisteme bancare. Această activitate a generat o bogăție care a contribuit la finanțarea mișcării culturale din epoca Renașterii, mai ales în Italia între secolele al XV-lea și al XVI-lea.

În spatele realității economice din spațiul mediteraneean și dincolo de granițele sale se aflau o societate profund inegalitară și o muncă fizică împovărătoare într-o epocă în care progresul tehnologic era limitat. Sardinia producea grâne, sare și argint, însă condițiile de muncă erau extrem de grele. În Cipru, în secolul al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, norma anuală de lucru a iobagilor era de 111 zile.

Cultura și cunoașterea erau aspecte ale comerțului cu bunuri, oameni și idei. Ceea ce era nou și actual includea redescoperirea cunoștințelor din epoca greacă și latină clasică, mai ales în Italia începând cu secolul al XIV-lea. Această redescoperire confirma practici și obiective în ce privește autoritatea trecutului, și oferea cunoștințe, stiluri și forme de expresie pentru numeroase discipline, cum ar fi medicină, filosofie, istorie, literatură, patristică și cartografie. Această renaștere culturală reprezenta o

punte de legătură în spațiul mediteraneean, mai ales între zona greacă și cea latină. Era o renaștere care își trăgea seva din modelul prin care știința și filosofia musulmană și iudaică, în mare parte de origine greacă, au îmbogățit Europa creștină.

Acest factor nu a fost nici pe departe singular în ce privește rădăcinile Renașterii. Un alt element semnificativ, la care am făcut deja referire, a fost sciziunea dintre împărații Sfântului Imperiu Roman și papi, precum și oportunitățile astfel create pentru orașele italiene și pentru familiile aristocratice de a profita de pe urma acestui avantaj. Obținând sau păstrându-și independența și sporindu-și autonomia, ele au reușit să-și mențină controlul asupra bogățiilor deținute, fiind încurajate să participe la un proces de patronaj cultural competitiv.

Adriatica venețienilor

Pe coasta croată pot fi vizitate multe situri care reflectă expansiunea venețiană în Dalmația (Croația de astăzi), deși există o mică porțiune slovenă în nordul Istriei. Orașul Zara (Zadar) s-a aflat sub stăpânirea Veneției din anul 1202 (când a fost cucerit în timpul celei de-a Patra Cruciade) până în 1358, și, după o scurtă perioadă de dominație maghiară, a revenit sub stăpânirea Veneției din 1409 până în 1797; Ragusa (Dubrovnik) din 1205 până în 1358; și Spalato (Split) din 1327 până în 1358. Din 1420 până în 1797, cea mai mare parte a Dalmației a fost venețiană. În zona sudică, Durazzo (Durrës) din Albania s-a aflat sub stăpânirea Veneției din 1202 până în 1268 și din 1394 până în 1501; Corfu a fost cumpărat de la angevini în 1386. Printre insulele din Croația care s-au aflat sub stăpânirea venețienilor se numără Cherso/Cres și porturi precum Rovigno/Rovinj din Istria. Printre siturile slovene cu o puternică influență venețiană se numără portul Piran, care a fost venețian din anul 1283. Dalmația era foarte importantă pentru Veneția nu doar ca o sursă de lemn pentru comerț, ci și ca zonă tampon

pe uscat și pentru rutele maritime. Era extrem de necesară pentru a proteja porturile de atacuri externe.

Din 1302, galerele venețiene au fost construite la Arsenale. A apărut apoi un nou șantier naval, iar Arsenale a inclus clădirile auxiliare necesare. Au existat și alte șantiere navale importante în imperiul venețian la Candia, Corfu, Zante, Zara și Retimo (Rethymno).

Navigație și corăbii

Navigația pe mări cunoscute a fost o chestiune de experiență, memorie și cultură orală, dar și povești despre călătorii din trecut. Cunoștințele dobândite și acumulate erau cruciale, mai ales despre curenți, bancuri de nisip, vânturi, ancoraje sigure, surse de apă și pirați. Totuși, modalitățile de transmitere a acestor cunoștințe, în afara transmiterii pe cale orală, erau limitate. De aceea, toată atenția se îndrepta înspre căpitanii și marinarii mai vârstnici și mai experimentați. Existau portulane, adică hărți care ofereau instrucțiuni de navigație suplimentare pentru zonele de coastă. Aceste hărți erau împânzite cu o rețea de loxodrome, curbe care indicau, la început, direcția vântului, iar ulterior, direcția nord–sud. Oferind indicații pentru navigație și ancorare, hărțile au căpătat mai multă precizie odată cu trecerea timpului.

Aceste hărți nu erau singurele instrumente de navigație, adică mijloace de a indica poziția și direcția, precum și impactul vântului, al fluxului și refluxului. Occidentalii începuseră să folosească busola pentru navigație în secolul al XII-lea, oferind o nouă formă de informație. Însă, de-a lungul timpului, busola a suferit modificări. A fost inițial un ac care plutea pe apă, apoi a devenit un indicator rotativ, iar în secolul al XV-lea s-a redus diferența dintre nordul geografic și nordul magnetic. Cu toate acestea, capacitatea de a măsura distanța străbătută pe mare a rămas o problemă.

Progresele din domeniul navigației, de pildă sporirea numărului de pânze, precum și varietatea formelor

pânzelor au permis o viteză mai mare, posibilitatea de a naviga mai bine în condiții dificile și o flexibilitate sporită.

Mediterana era prezentă pe hărți datorită interesului pentru Țara Sfântă. Biblia a reprezentat o sursă de inspirație semnificativă pentru întocmirea hărților, iar tradiția medievală de decorare a pereților și de anluminare a manuscriselor a oferit oportunități pentru hărți scripturale. Ierusalimul era așezat în centrul hărților lumii creștine *(mappae mundi)* pe care apăreau trei continente – Asia, Africa și Europa – despărțite de Mediterana.

După eșecul cruciadelor, pelerinajele în Țara Sfântă au continuat, mai ales pe mare, pornind de la Veneția. Pentru cei mai mulți pelerini, era prima lor călătorie pe mare, iar mulți sufereau de rău de mare. În Europa creștină, preocuparea constantă pentru Țara Sfântă s-a reflectat în reproducerea peisajelor din locurile sfinte, precum și în literatura religioasă, ceea ce le-a permis potențialilor pelerini să rămână acasă. Peisajele din locurile sfinte erau, pe de o parte, reale, iar pe de altă parte imaginare, întruchipând credința, identitatea și preocupările creatorilor.

Soarta Constantinopolului

În timpul domniei regelui Ioan I (1385–1433), portughezii au cucerit orașul Ceuta din Maroc, în urma unui atac-surpriză din anul 1415, acesta fiind începutul unei campanii de cucerire și de expansiune în partea de vest a coastei Africii. A urmat orașul Tangier în 1471, după ce un atac al portughezilor eșuase în 1437; în timp ce în partea de est, Spania a cucerit Melilla în 1497, Mers el Kébir în 1505, Oran în 1509, Tripoli în 1510 și Bône (Annaba) în 1535.

Însă, pentru contemporanii europeni, expansiunea turcilor otomani era mai semnificativă și mai amenințătoare. La sfârșitul secolului al XIV-lea, turcii

cuceriseră o mare parte din Balcani, stabilindu-și capitala la Adrianopol (Edirne) în 1363. Acest proces a continuat prin cucerirea Salonicului în 1430 și a Peloponesului în 1446–1447, după ce zidul defensiv construit de-a lungul istmului Corint *(Hexamilion)* fusese străpuns. Între anii 1390 și 1400, Europa creștină încercase să ceară sprijinul lui Timur Lenk (Tamerlan) împotriva turcilor. Însă Timur i-a înfrânt pe mameluci în 1400, cucerind Siria. În 1402, i-a zdrobit pe turci la Ankara, luându-l ostatic pe Baiazid I, iar apoi, tot în același an, a cucerit Ionia și a asediat Smirna (İzmir), unde i-a decapitat pe cavalerii ospitalieri care apăraseră cetatea. Regele Aragónului a trimis un emisar la Timur, o dovadă a importanței care i se acorda de cealaltă parte a Mediteranei. Însă Timur a murit în 1405, iar imperiul său s-a destrămat la scurt timp după aceea. După moartea lui Baiazid în captivitate, în 1403, a urmat o perioadă de conflicte interne, când fiii săi s-au luptat pentru putere, Mehmed I (domnie 1413–1421) ieșind biruitor. Succesorul său, Murad al II-lea (domnie 1421–1444, 1446–1451), a încercat să recucerească ce se pierduse după înfrângerea din 1402. El s-a luptat cu rebelii, cu vecinii creștini, precum și cu statele turce independente din Anatolia.

Constantinopol era acum capitala imperială a unui imperiu mult diminuat. Deși fusese grav avariat în a Patra Cruciadă, totuși rămăsese un oraș impresionant. În lucrarea sa *Liber Insularum Archipelagi* (1420), Cristoforo Buondelmonti, un călugăr florentin, a oferit o vedere panoramică a orașului, singura care s-a păstrat din epoca anterioară cuceririi sale. El a ilustrat fortificațiile construite de împăratul Teodosie al II-lea între anii 412–413, precum și așezarea orașului pe un promontoriu scăldat de apele Cornului de Aur, ale Bosforului și ale Mării Marmara. La nord de Cornul de Aur se afla centrul comercial Pera (azi Beyoğlu), cu Turnul Galata construit în 1348. Deschis turiștilor, turnul

cu restaurantul, cafeneaua, clubul de noapte și lifturile sale oferă astăzi o panoramă spectaculoasă asupra centrului istoric al Constantinopolului. Buondelmonti a ilustrat vestigiile hipodromului roman aflat lângă maiestuoasa și impunătoarea Hagia Sophia, construită pentru împăratul Constantin cel Mare, cu monumentala columnă a împăratului Iustinian. Acesta era unul dintre elementele care s-au păstrat din Mese, un drum procesional care ducea la palatul imperial.

Asupra Bizanțului se exercitau presiuni tot mai mari, atât externe cât și interne, deși continuarea ritualurilor imperiale avea ca scop ascunderea pierderilor suferite. Instabilitatea internă rămăsese o mare problemă, iar acest lucru a încurajat intervențiile străine. În 1354, împăratul Ioan al V-lea (domnie 1341–1376, 1379–1390, 1390–1391) a preluat puterea de la socrul său Ioan al VI-lea (domnie 1347–1354), cu sprijinul lui Francesco Gattilusio, un corsar genovez care, în anul 1355, a cucerit insula Lesbos ca zestre pentru sora regelui Ioan al V-lea. În 1366, Gattilusio a ajutat la recucerirea orașului Gallipoli aflat sub stăpânirea turcilor. Insula Lesbos a oferit bogății de recolte, alaun, sare și piraterie. Pe lângă războaiele civile, domnia lui Ioan al V-lea s-a confruntat cu Moartea Neagră și cu înaintarea turcilor în Europa. Într-adevăr, în 1371, Ioan al V-lea a recunoscut suzeranitatea sultanului Murad I. Gallipoli a fost retrocedat turcilor în 1376. Conducătorii bizantini s-au mulțumit cu încercările zadarnice de a obține sprijin din partea altor europeni. În 1425, Manuel al II-lea a acceptat să plătească tribut sultanului.

În 1453 Constantinopolul a căzut. Acest centru al puterii, care rezistase în fața atacurilor non-creștine aproape un mileniu, inclusiv asediilor turcilor din 1394–1402 și 1422, a căzut după cincizeci și patru de zile de bombardamente și atacuri. Nu s-a mai repetat rebeliunea care întrerupsese asediul din 1422. Superioritatea

numerică a turcilor (circa 80 000 de turci față de 10 000 de apărători) a fost crucială, dar și folosirea eficientă a armelor de foc sub îndrumarea dibace a sultanului Mehmed al II-lea. Artileria, inclusiv șaizeci de noi tunuri construite la atelierul de turnătorie de la Adrianopol, a anihilat flota bizantină și a sfărâmat zidurile orașului, creând breșe prin care s-a pătruns în cetate. Totodată, valorificând realizările sultanului Baiazid I care, în anii 1390, construise un șantier naval la Gallipoli, oferind o ancorare în siguranță și depozitele necesare, Mehmed a creat o flotă care a împiedicat sprijinirea orașului Constantinopol. În timpul atacului, Mehmed a transportat corăbii pe uscat către Cornul de Aur, de unde soldații săi au reușit să străpungă zidurile cetății.

Deși restul Europei creștine trimisese mult prea puține ajutoare, căderea Constantinopolului a reprezentat o puternică lovitură psihologică asupra creștinătății, zguduind din temelii moștenirea comună a Răsăritului și Apusului. Odată cu împăratul Constantin al XI-lea (domnie 1449–1453), care a murit apărând orașul, Imperiul Roman de Răsărit a fost redus la fragmente care aveau să cadă curând, precum Peloponesul în 1460. Grecilor le-a rămas speranța potrivit căreia Constantin se va dovedi a fi „Împăratul de Marmură" care se va scula din peștera unde fusese așezat de un înger și îi va alunga pe turci.

Prin cucerirea Constantinopolului, turcii au dobândit un important centru comercial și logistic, și au câștigat prestigiu atât în lumea musulmană, cât și în lumea creștină, preluând o tradiție imperială impresionantă. Ei și-au mutat capitala la Constantinopol, unde a rămas de-a lungul întregii perioade imperiale, în timp ce Mehmed a fost supranumit „Cuceritorul", primind titlul bizantin de „Caesar". Ordinea politică a lumii mediteraneene fusese reconfigurată din temelii.

5. Mediterana la începuturile Epocii Moderne (1453–1600)

După ce a scăpat ca prin urechile acului dintr-un naufragiu pe Mediterana, pe când era copil, a fost apoi la un pas să fie ucisă, pentru ca mai târziu să fie prinsă de pirați și vândută unui bordel din Mytilene de pe insula Lesbos. Adevăr? Ficțiune? Vorbim despre Marina din piesa *Pericle* de Shakespeare.

Shakespeare și Mediterana

Călătoria experimentată la mâna a doua este crucială. În felul acesta răspunsurile celor care încă nu au vizitat un loc anume, și poate că nici nu îl vor vizita vreodată, sunt pregătite, îndrumate și înțelese. Călătoria descrisă este pe de o parte imaginară, iar pe de altă parte o relatare a ceea ce s-a petrecut în realitate; și, ca în *Odiseea*, această distincție este destul de greu de făcut. La fel și în cazul scenariilor unor filme artistice contemporane, precum filmul *Mamma Mia!* (2008), a cărui acțiune se petrece pe o insulă din Marea Egee, dar care a fost filmat pe o insulă croată.

La începuturile epocii moderne, cele mai fascinante călătorii, și nu doar pentru britanici, au fost cele ale personajelor din piesele lui Shakespeare. Furtunile și naufragiile din Mediterană au jucat un rol important în multe piese de teatru, atât ale lui Shakespeare (care nu a fost niciodată acolo), cum ar fi *Negustătorul din Veneția*, *A douăsprezecea noapte*, *Poveste de iarnă*, *Pericle* și *Comedia erorilor*, cât și ale altor dramaturgi. În *Furtuna*, printr-un act de magie, Prospero îl face să naufragieze pe regele Alonso de Napoli, la întoarcerea de la nunta fiicei sale Claribela cu regele Tunisului care, pe vremea lui Shakespeare, probabil că era musulman. Ticălosul Antonio o respinge pe Claribela ca posibilă succesoare la

tronul regatului Napoli pe motiv că „locuiește acum la capătul pământului". În *Poveste de iarnă*, corabia în care se află Antigonus naufragiază în apropierea coastei Boemiei, iar Antigonus, ajuns pe țărm, este mâncat de un urs. Însă, așa cum apărea pe hărțile contemporane, precum *Harta Europei* întocmită de cartograful Mercator în 1554, Boemia era departe de țărm.

Naufragiile se află la baza acțiunii piesei *Negustătorul din Veneția*, întrucât din cauza lor Antonio își pierde corăbiile și nu își mai poate plăti datoria. Printre corăbiile naufragiate se numără și una din Tripoli. Împrumutul presupune asumarea unor riscuri, iar Shylock profită de această situație în care piața asigurărilor este foarte limitată. Caracterul episodic și nesiguranța comerțului sunt evidente întrucât Antonio riscă să-și piardă viața. Informațiile legate de comerț erau o parte crucială a vieții mediteraneene, la fel și informațiile despre piraterie și mișcările flotelor.

O furtună năprasnică este importantă și pentru acțiunea piesei *Othello*, întrucât distrugerea flotei turcești care se pregătea să invadeze insula Cipru i-a ajutat pe venețienii trimiși pentru a apăra insula să-și dea frâu liber geloziei de care profită Iago. Dacă generalul Othello ar fi trebuit să se lupte cu turcii, așa cum făcuse în trecut și ieșise biruitor, atunci acțiunea piesei ar fi fost diferită, punându-se în evidență caracterul marțial al eroului. În realitate, insula Cipru fusese cucerită în 1570–1571, însă piesa *Othello*, scrisă probabil în 1603, s-a inspirat din lucrarea *Un capitano moro* de „Cinthio" (Giovanni Battista Geraldi, 1504–1573). La începutul actului al II-lea din *Othello*, Montano, guvernatorul venețian al Ciprului, privește înspre mare, unde nu vede altceva decât mișcarea apelor învolburate, și ne oferă o descriere captivantă a vulnerabilității corăbiilor de lemn:

– Căci prea năvalnic vântul a vorbit

Pământului. Furtună-așa grozavă
Nicicând nu sguduit-a parapetul.
De-o fi turbat pe mare tot așa, –
Ce pântec de stejar a mai putut
Să stea'n țâțâni isbit de munți de apă?
Ce vești afla-vom oare după aceasta?
Al doilea cavaler:
– Desigur flota turcă-i risipită.
Căci stai pe țărmul care spumegă
Și uită-te cum valuri furioase
Parcă lovesc în nouri cu talazul;
Cu coama-i 'naltă, ca o nagodă,
Se sgudue de vânt și par'că-aruncă
Pe Carul mare-aprins țâșniri de apă
Să stingă rugurile polului
Cel veșnic nemișcat. În viața mea
Un clocot ca acesta n-am văzut.
Montano:
– De n-a găsit vreun adăpost în golfuri,
S-a dus în fundul mării flota turcă
Cu neputință e să țină piept.
Al treilea cavaler:
– Vești nouă, domnii mei: S-a
dus răsboiul
Furtuna-oarbă-a prăpădit pe Turci –
Și planul le-a stricat. Un nobil vas
Venețian fu martor la prăpădul
Și scufundare-aproape-a flotii-ntregi.****

Așa cum se întâmpla în teatrul antic grec, și în general înainte de apariția cinematografiei, relatarea trebuia să compenseze absența imaginii. Furtunile și naufragiile erau esențiale pentru desfășurarea acțiunii, ele aflându-se în centrul unor scene dramatice. În piesa *A douăsprezecea noapte*, căpitanul remarcă:

... după ce corabia

se frânse,
și cu alții, prea puțini,
Te-ai prins de barca noastră de salvare (I, ii)*****

Mai târziu, Antonio spune „din ale mării fălci înspumegate“ (V, i).

În *Poveste de iarnă*, bufonul zărește de pe țărm un naufragiu pe marea învolburată:

Ce strigăt sfâșietor al bietelor suflete!
Acum îi zărești, dar în clipa următoare au pierit;
Corabia străpunge cerul cu catargul
Iar spuma se revarsă iute, de parcă
Ai înfige un bușon într-un butoi... și vezi cum
Apele învolburate înghit corabia; sărmanele suflete
urlă, în timp ce marea îi batjocorește. (III, iii)

Călătoriile pe timp de iarnă erau cele mai dificile și mai periculoase, nu doar în cazul călătoriilor lungi, ci și în cazul călătoriilor mai scurte, atât de importante pentru comerț și transport. În general, călătoriile, atât pe mare, cât și pe uscat, care puteau să fie făcute pe timp de vară erau imposibile pe timp de iarnă, ceea ce nu mai este valabil în zilele noastre. În timpul iernii, călătorii aveau de înfruntat drumuri înzăpezite, râuri înghețate și vânturi năprasnice. De asemenea, zilele mai scurte reprezentau o problemă serioasă pentru navigația în zonele costiere.

Iar pe lângă toate aceste neajunsuri, hărțile pentru zonele costiere erau adesea imperfecte sau inexistente, la fel ca farurile. Navigația se desfășura în condiții extrem de dificile fără instrumentele care aveau să fie inventate mai târziu. Drept consecință, experiența marinarilor mai vârstnici era un element crucial pentru înțelegerea condițiilor de navigație.

Pe lângă încercarea de a găsi soluții practice, exista și credința potrivit căreia vrăjitoarele și alte forțe oculte pot

să direcționeze vânturile. Această credință este ilustrată în piesa *Macbeth*, când o vrăjitoare îi promite unui marinar, care călătorea de la Londra la Alep (Siria), că îl va ajuta să se răzbune pentru insolența soției sale. Rolul forțelor oculte și al religiei de a domoli spiritele rele și de a aduce noroc călătorilor își are rădăcinile în Antichitate, ceea ce explică existența multor sanctuare în zonele de coastă.

În piesele lui Shakespeare sunt frecvente referirile la naufragii, chiar și în piesele a căror acțiune se desfășoară departe de mare, ca în *Cei doi tineri din Verona*:

Haide, fugi ca să-ți salvezi corabia de la naufragiu,
Ea nu poate pieri cu tine la bord,
Căci ție îți este sortită o moarte pe uscat. (I, i)

În scena următoare, Julia se referă la „marea dezlănțuită" (I, ii), iar apoi la „oceanul sălbatic" (II, vii). În piesa *Doi veri de stirpe aleasă*, fiica temnicerului își imaginează un naufragiu (III, iv), iar în *Richard al III-lea*, George, duce de Clarence, închis în temniță, își închipuie că se îneacă în mare cu puțin timp înainte să fie înecat într-un butoi cu vin în Turnul Londrei. În *Măsură pentru măsură*, a cărei acțiune se petrece la Viena, faptul că Angelo o părăsește pe Mariana este descris în termenii unui naufragiu în care fratele ei se îneacă, iar averea este pierdută (III, i). Această explicație dezvăluie nenumăratele vulnerabilități ale personajelor, vulnerabilități prezente mai ales în cazul femeilor, și cu atât mai mult în cazul femeilor din înalta societate, lucru demonstrat într-o serie de piese.

În piesele lui Shakespeare se reflectă și evenimente istorice din spațiul mediteraneean. Prințul din Maroc o pețește fără succes pe Portia în *Negustătorul din Veneția*: Marocul reușise să respingă un atac al portughezilor în anul 1578, un eveniment major în Mediterana și în istoria lumii, întrucât granița dintre islam și creștinătate a fost stabilită atunci în vestul Mediteranei până la invazia

franceză a Algeriei în 1830. Totodată, grație unei invazii reușite a regelui Filip al II-lea al Spaniei, Portugalia, condusă de regii Spaniei între anii 1580 și 1640, nu și-a mai redobândit niciodată elanul cuceritor. Iar regina Elisabeta I a încercat să facă o alianță cu Marocul împotriva regelui Filip al II-lea.

O imagine mai puțin atrăgătoare a Africii de Nord ne-a oferit-o Shakespeare în *Titus Andronicus*, în care maurul Aaron, servitorul și iubitul Tamorei, regina goților și noua împărăteasă a Romei, sugerează violarea Laviniei și asasinarea lui Bassianus, iar apoi îl învinuiește pe nedrept pe Titus. Piesa se încheie cu scena în care noul împărat poruncește să fie pedepsit Aaron, „blestematul de maur", cauza tuturor fărădelegilor.

Extindere otomană

Soarta orașului era pecetluită: turcii se aflau în Peninsula Italică, iar consecințele erau devastatoare. În anul 1480, 132 de corăbii și 12 000 de soldați au ajuns la Otranto, în sud-estul peninsulei, la 540 de kilometri de Roma. Orașul a fost cucerit, iar locuitorii săi măcelăriți sau luați în robie. Imperiul Roman de Apus se destrămase cu un mileniu înainte, în anul 476, iar o nouă cucerire a Europei Occidentale părea iminentă. În 1463, Critobul, guvernatorul insulei Imbros, scria că Mehmed al II-lea se hotărâse să-și construiască o flotă „fiindcă a înțeles că puterea maritimă era un lucru extraordinar". Iar faptul că a reușit să facă acest lucru reflectă iscusința lui Mehmed de a crea un sistem de conducere care avea caracteristici birocratice. Pe de o parte, reușita lui s-a datorat încorporării practicilor bizantine, însă a existat și o tranziție în cultura turcă de la tribalism la un sistem de stat, chiar dacă această tranziție a întâmpinat rezistență și s-a ajuns chiar la răscoale, precum cea din Anatolia în anii 1600.

Înaintarea turcilor părea inexorabilă, iar cuceririle se succedau într-un ritm alert: Corint (1458), Lesbos (1462), Negroponte (1470), cea mai importantă sursă de grâne

pentru insula Rodos, Cefalonia în 1479 și Albania, după o luptă îndelungată, între 1478–1479. Cucerirea insulei Negroponte (Evia) i-a alarmat pe venețieni și a dus la extinderea șantierului naval Arsenale din Veneția. În 1458, Ragusa (Dubrovnik; Ragusa era denumirea oficială a Republicii Dalmația) a acceptat să plătească sultanului un tribut anual în schimbul semnării unui tratat comercial avantajos. Această relație a durat până în anul 1808, când orașul și-a pierdut independența, intrând în componența regatului napoleonian al Italiei: trupele franceze preluaseră controlul în 1806.

Otranto a demonstrat că Marea Adriatică nu constituia o barieră; se putea face chiar o paralelă cu invazia sudului Peninsulei Italice din anul 280 î.Hr. de către Pyrrhus, regele Epirului. Era ușor de înțeles de ce războiul, unul dintre cei patru călăreți din Apocalipsă, era prezentat adesea sub înfățișarea unui turc, ca în gravura lui Albrecht Dürer din 1497–1498. Aceste temeri au avut un ecou tot mai puternic în cultura umanistă a Renașterii, mai ales în Italia.

Tunurile au jucat un rol important în aceste campanii de cucerire întreprinse de turci, mai ales în cazul cuceririi insulelor Lesbos și Negroponte. În schimb, eșecul turcilor la Rodos în 1480, ca și al napolitanilor în încercarea lor de a recuceri în grabă Otranto în același an, s-a datorat probabil neajunsurilor artileriei, care era inflexibilă și avea o capacitate redusă de acțiune. În spiritul politicilor dinastice turcești fratricide, noul sultan, Baiazid al II-lea, l-a avut drept adversar pe fratele său Jem, care s-a refugiat în Europa creștină. De aceea, Baiazid a adoptat o atitudine prudentă în politica externă. Otranto a fost recucerit în 1481 de trupele napolitane aflate sub comanda lui Alfonso al Aragónului, fiul regelui de Napoli.

Perspectiva creștină nord-europeană asupra prezenței turcilor în spațiul mediteraneean se concentrează, în

mod firesc, pe acele țărmuri și insule. Totuși, cu adevărat impresionantă a fost capacitatea turcilor de a prelua controlul, până în anul 1520, a țărmului din estul Mediteranei, recreând astfel dominația Bizanțului până la expansiunea musulmană începută în anii 630. Au existat probleme legate de legitimitate, prestigiu și stabilitate în relațiile cu alți conducători musulmani care au dus la conflicte dinastice, etnice și politice, toate acestea în contextul extraordinarei diversități a identității musulmane.

Cel mai important rival islamic al turcilor a fost sultanatul mameluc al Egiptului, care a deținut supremația și în Orientul Apropiat și în Hejaz (vestul Arabiei). Mamelucii erau încă o forță de temut, fiind capabili să organizeze campanii militare încununate de succes împotriva turcilor în sud-estul Turciei între anii 1465–1471 și 1485–1491. Cele mai importante bătălii între cele două puteri au avut loc între anii 1516 și 1517. Aceste bătălii s-au purtat pe uscat, însă rezultatele lor au influențat situația din întreg spațiul mediteraneean. În 1516, adversarii sultanului turc Selim I (domnie 1512–1520) – sultanul mameluc Qansuh al-Ghuri și șahul persan (iranian) Ismail – s-au apropiat amenințător. Selim s-a îndreptat către est, neștiind pe care dintre adversari să-i atace, însă, dat fiind că sultanul Qansuh se apropia de orașul Alep din nordul Siriei, Selim a fost nevoit să-i atace pe mameluci. La Marj Dabiq, pe 24 august 1516, una dintre bătăliile decisive din istoria Mediteranei, armata mamelucilor a fost nimicită. După aceea, Selim s-a îndreptat spre sud pentru a ocupa Orientul Apropiat, înainte de a cuceri Egiptul în 1517. Turcii au preluat controlul asupra orașelor Mecca și Medina, dobândind supremația în lumea islamică.

Când Selim a murit în 1520, el construia o flotă cu care se presupune că intenționa să-i atace pe cavalerii Sfântului Ioan (ospitalieri) din Rodos care amenințau

calea maritimă dintre Constantinopol și Egipt. În urma cuceririi Egiptului, puterea deținută în estul Mediteranei devenise un factor mult mai semnificativ în geopolitica otomană, iar numărul musulmanilor aflați sub controlul otoman crescuse considerabil. În schimb, cuceririle anterioare din zona balcanică reduseseră procentul musulmanilor din cadrul imperiului. Egiptul și Siria produceau aproximativ o treime din venitul imperiului, iar influențele arabe pe care le încurajau i-au determinat pe turci să pună accentul pe aspectele musulmane ale guvernării.

Din Egipt, turcii și-au extins puterea de-a lungul coastei Africii de Nord, unde autoritatea lui Selim I a fost acceptată în Alger în 1517 de către Oruç, un corsar vestit care preluase controlul orașului cu un an înainte. După ce acesta a fost ucis de spanioli în 1518, fratele său Hayreddin „Barbarossa" (circa 1478–1546), a moștenit funcția de guvernator. Relația reciproc avantajoasă a extins puterea otomanilor și totodată a redus considerabil fluxul sclavilor dinspre Africa de Nord către Europa Occidentală. „Barbarossa" a cucerit orașele controlate de spanioli în Africa de Nord, inclusiv Bône (Annaba). Ajutându-i pe mauri să scape din Spania, „Barbarossa" și-a întărit poziția în Africa de Nord. În 1529, spaniolii au fost alungați din insula Peñón de lângă Alger, iar în 1533, „Barbarossa" a fost numit *Kapudan Pasha*, amiral al flotei otomane, precum și guvernator al Africii de Nord. Aflat sub stăpânirea Spaniei din 1510 și transferat (împreună cu Malta) de către împăratul Carol al V-lea sub stăpânirea cavalerilor ospitalieri din 1530, orașul Tripoli a trecut sub stăpânirea otomanilor în 1551.

Puterea maritimă presupunea adesea cheltuirea unor resurse mai mari decât cele necesare pentru războiul terestru. Costurile pentru construirea navelor de război erau ridicate, la fel și pentru aprovizionare și salarii, fiindcă flotele nu puteau să trăiască din resurse locale,

precum armatele terestre. Întrucât aveau de înfruntat provocări asemănătoare cu traversarea deșerturilor, flotele erau aprovizionate cu hrană și apă, ceea ce făcea dimensiunea echipajelor o problemă foarte serioasă.

Având în vedere competiția acerbă pentru hrană, precum și prețul ridicat al grânelor, se făceau mari eforturi pentru protejarea comerțului. Cucerirea Egiptului a încurajat dezvoltarea flotei maritime militare și comerciale otomane, întrucât singurele legături viabile între Egipt și Constantinopol erau cele maritime, această situație fiind valabilă și în cazul Africii de Nord. Mehmed al II-lea a atacat insula Lesbos în 1462, fiindcă aici se afla baza operativă a piraților catalani care luau sclavi din zona Anatoliei. Întrucât flota egipteană (mamelucă) fusese înfrântă de pirații occidentali în apropiere de Ayas în anul 1510, turcii au reușit să-și consolideze dominația în estul Mediteranei. Selim I a extins arsenalul naval de la Galata (pe celălalt țărm al Cornului de Aur din Constantinopol), care a devenit unul dintre principalele șantiere navale ale imperiului. Cucerirea Egiptului a dus la înlăturarea dominației venețiene în Levant. Comerțul venețian era acum dependent de otomani, însă, din păcate, extinderea imperiului a contribuit la răspândirea ciumei.

Hărțile întocmite în această perioadă au contribuit la dezvoltarea activității navale. Amiralul Piri Reis, născut în 1465 la Gallipoli, a scris *Kitab-i Bahriya* (*Cartea navigației*, 1521), un tratat despre navigația maritimă care conținea peste 200 de hărți, inclusiv hărți de navigație maritimă, ale țărmurilor și ale orașelor. Erau descrise zone de coastă și orașe, ca Veneția, ajungând chiar până în sudul Franței și în Spania. S-au păstrat peste treizeci de manuscrise.

Turcii au beneficiat de pe urma declinului puterii navale a genovezilor și venețienilor. Într-un război purtat cu venețienii în 1499–1503, flota otomană a fost mai

puternică. Așa cum se obișnuia în epocă, flota otomană trebuia să sprijine operațiunile terestre, mai curând decât să se angajeze efectiv în luptă. Tunurile erau transportate pe mare, însă, din cauza reculului, nu puteau fi detonate decât pe uscat. Lepanto (Návpaktos) a fost cucerit în 1499, iar Modon (Methón) și Coron, „ochii Veneției", în 1500. Acestea erau puncte de oprire în drum spre coloniile venețiene din insulele Creta și Cipru, precum și poziții strategice ale venețienilor în Adriatica. Reacția venețienilor a fost inadecvată: flota lor a fost înfrântă la Zonchio în 1499 și a eșuat în încercarea de a cuceri Mytilene în 1501. Ca urmare a acestor eșecuri, teama de flota otomană a căpătat amploare în rândul venețienilor, preocupați și de luptele pentru putere din sânul creștinătății, sub forma războialelor italiene (1494–1559).

În zona Mării Egee, turcii au cucerit de la venețieni insulele Karpathos și Sporade de nord în 1538, iar Naxos în 1566; iar de la genovezi, insulele Samos în 1550 și Chios în 1566. Nici Veneția, nici Genova nu mai aveau capacitatea de a proteja astfel de poziții expuse, amândouă fiind acum foarte departe de puterea maritimă pe care o deținuseră în Evul Mediu și care se extinsese în Marea Neagră. Expansiunea otomană s-a realizat atât prin cucerire, cât și prin preluarea controlului, așa cum s-a întâmplat în cazul insulei Chios, unde turcii au trecut de la impunerea plății tributului la ocupație directă; sau în cazul insulei Naxos, care, în 1538, a fost obligată să recunoască suveranitatea otomană și să plătească un tribut anual. Ulterior, insula Naxos a trecut sub conducerea directă a otomanilor. Unitatea din zona Mării Egee, pierdută de Bizanț în 1204 și refăcută parțial de turci în 1470, era acum complet refăcută sub dominația turcilor.

ASEDIUL INSULEI RODOS, 1522

Insula (unde se aflau cavalerii ospitalieri) supraviețuise asediului turcilor din 1480, în vreme ce Constantinopolul capitulase în 1453. Totuși, Süleyiman Magnificul (domnie 1520–1566) a organizat un atac major în 1522, iar prezența lui în toiul luptelor i-a însuflețit pe soldații otomani. Între timp, cavalerii ospitalieri construiseră bastioane de unde lansau foc de anfiladă și consolidaseră și lărgiseră zidurile de apărare cu scopul de a crea spațiu de manevră pentru artilerie. În 1522, cavalerii ospitalieri, depășiți numeric, au rezistat în fața atacurilor cu mult curaj, provocând pierderi grele în rândul otomanilor, însă aceștia din urmă au detonat mine și au folosit praf de pușcă pentru a crea o perdea de fum în timpul atacurilor. Rămași fără muniție, cavalerii ospitalieri au capitulat în condiții rezonabile. Acest asediu le-a sporit prestigiul în lumea creștină.

În perioada când turcii au ajuns să domine estul Mediteranei, occidentalii au început să se mobilizeze creând o forță fără precedent, care, însă, din cauza opoziției francezilor, nu a avut același impact. Moștenirea habsburgică, burgundă, aragoneză și castiliană s-a împletit în persoana lui Carol I al Spaniei, care a devenit împăratul Carol al V-lea (domnie 1519–1556). Bunicii săi spanioli, Ferdinand de Aragón și Isabella de Castilia, îi alungaseră pe mauri din Spania și cuceriseră sudul Italiei. Căderea Granadei în 1492 pusese capăt dominației maurilor în Spania, iar în războaiele italiene, după ce a învins Franța, Spania a preluat controlul asupra Neapolelui (Napoli) și Siciliei. Acest lucru a presupus un conflict pe uscat și pe mare. Gaeta, o fortăreață strategică pentru apărarea drumului către Napoli dinspre nord, a fost cucerită de francezi în 1495 și 1501, iar apoi recucerită de spanioli în 1496 și 1504. Paralela cu luptele dintre puterile islamice este edificatoare, mai ales în ce privește participanții, cauzele și consecințele. Astfel, atunci când a organizat o coaliție

împotriva Veneției în 1507, papa Iuliu al II-lea a excomunicat orașul.

Au existat facțiuni în multe orașe. La Genova, în 1528, familia Doria a fost inițial de partea Franței, dar apoi l-a sprijinit pe regele Carol al V-lea, i-a alungat pe francezi și a creat o constituție mai oligarhică ce s-a păstrat în perioada conspirațiilor din 1547 și 1548. La fel ca familia Doria, bancherii și negustorii genovezi au devenit un sprijin-cheie pentru sistemul spaniol, mai ales în domeniul financiar și comercial, și în regatul Napoli, unde aveau o intensă activitate ca negustori, proprietari de pământuri și perceptori. Într-un fel, această activitate era o reacție față de impactul negativ al cuceririlor otomane din estul Mediteranei. La rândul lor, francezii au solicitat sprijinul otomanilor, trimițând un emisar la Constantinopol în 1535.

În ciuda divergențelor, Franța, Spania și statele italiene s-au opus Reformei protestante, care s-a răspândit, așa cum se răspândise și creștinismul în trecut, prin intermediul unor indivizi, grupuri și scrieri pe tema protestantismului, însă în spațiul mediteraneean, spre deosebire de Europa transalpină, ideile protestante nu s-au bucurat de sprijin politic. Ele au contribuit la accentuarea vulnerabilității în fața Inchiziției, care a fost folosită de papalitate.

PREZENTARE A VENEȚIEI

În 1500, Jacopo de' Barbari a întocmit o hartă a Veneției, pornind de la o cercetare amănunțită a străzilor și a clădirilor. Totodată, el a folosit imagini panoramice realizate din diferite turnuri înalte (folosind fiecare turn ca un punct de observație, planul orașului a fost împărțit în șaizeci de parohii), ceea ce înseamnă că harta este rezultatul unei abordări protodigitale inovatoare: el a creat o imagine compusă din multiple imagini parțiale. De asemenea, harta este încărcată de simbolism.

Prezența zeilor Neptun și Mercur sugerează faptul că orașul este binecuvântat de zei cu putere maritimă și bogăție provenită din comerț. Orașul era prezentat și sub forma unui delfin, un simbol clasic și creștin deopotrivă. Comunitatea venețiană era dominată de o elită oligarhică, iar 90% din populație era formată din *popolani* (oameni de rând). Patricienii venețieni, ale căror nume erau înscrise în „Cartea de Aur a Veneției", controlau Senatul și administrația publică. În „Cartea Roșie" erau înscriși *cittadini*, cetățeni din clasa de mijloc, care nu aparțineau elitei. Clasa de mijloc era formată din negustori, avocați, doctori și căpitani de vas. Poporul, în sensul strict al cuvântului, nu era înscris în nici o carte.

Drept răspuns la expansiunea otomană, regele Carol al V-lea, Veneția și papa Paul al III-lea și-au unit forțele și au lansat un atac în 1538 împotriva turcilor în Adriatica, unde ambele tabere aveau posesiuni costiere. Însă turcii au reușit să respingă acest atac la Preveza, la 27 septembrie. Bătălia a demonstrat importanța deosebită a aspectelor tactice în războiul naval, precum și gravele dificultăți în a le depăși pentru a obține o capacitate combativă generală, de vreme ce problemele tactice au jucat un rol în împrejurări specifice în unele confruntări particulare. Concentrarea bătăliei este o problemă-cheie în războiul naval. Conflictul între galere mai ales depindea de porturi și locuri de ancorare fortificate care adesea ofereau avantaj apărătorilor.

Așa s-a întâmplat la Preveza, unde turcii și-au retras galerele pe plajă și au continuat lupta la adăpostul fortificațiilor. În această situație, amiralul genovez Andrea Doria a pierdut inițiativa, întrucât echipajele sale consumau proviziile de hrană și apă în timp ce luptau în largul mării. Amiralul avea de ales între atacarea turcilor aflați pe țărm, care beneficiau de avantajul unor poziții de luptă stabile, și debarcarea trupelor sale în încercarea de a cuceri fortăreața cu un echipament inadecvat. Cum

nici una dintre aceste opțiuni nu avea prea multe șanse de reușită, unica opțiune realistă a amiralului Doria a fost retragerea. Însă, în momentul când a început retragerea, care reprezintă punctul vulnerabil în astfel de conflicte, velierele au rămas lipsite de apărare în fața galerelor otomane, ai căror marinari odihniți au reușit să le ajungă din urmă și să se urce la bordul lor.

Relatările cu privire la această bătălie diferă, lucru valabil pentru majoritatea bătăliilor navale (și terestre) din această perioadă, ceea ce face dificilă analizarea factorilor specifici care au condus la reușita militară. Aceste relatări diferite au legătură cu învinuirile reciproce din rândul aliaților. Totuși, una dintre reușitele tehnologice de la Preveza a fost faptul că o singură galeasă venețiană de mari dimensiuni a rezistat în fața atacurilor galerelor otomane. Prin urmare, venețienii au construit și alte galease, care se vor dovedi cruciale în bătălia de la Lepanto din 1571.

În 1541, în lupta dintre cele două imperii pentru supremație în bazinul mediteraneean și pentru refacerea unei structuri similare Imperiului Roman, regele Carol al V-lea a inițiat o cruciadă în Alger, un port strategic pentru musulmani în vestul Mediteranei. Această expediție maritimă de mari proporții, în care regele Carol a coordonat forțe militare din Italia și Spania, a fost o realizare logistică impresionantă: 65 de galere, 450 de nave de sprijin și 24 000 de soldați au pornit din Mallorca la mijlocul lunii octombrie. Însă, în momentul debarcării trupelor, flota a fost puternic avariată în urma unei furtuni, pierzând aproximativ 150 de nave. Expediția a eșuat, spre deosebire de cea condusă de regele Carol la Tunis cu șase ani înainte.

Între anii 1542–1544, „Barbarossa", cu 110 galere, a colaborat cu francezii împotriva regelui Carol al V-lea, atacând Catalonia (1542), cucerind Nisa (1543) și jefuind orașele de pe țărmul italian (1544). Aceste succese au fost

posibile datorită folosirii portului Toulon ca bază militară pe timpul iernii. Tripoli a fost cucerit de turci în 1551, când turcii au lansat atacuri în zona de coastă a Peninsulei Italice, iar în 1552, când Henric al II-lea al Franței l-a atacat pe Carol al V-lea, turcii au trimis aproximativ o sută de galere în vestul Mediteranei, sub conducerea lui Dragut (Turgut Reis), cel mai de seamă comandant al forțelor navale otomane de la mijlocul secolului al XVI-lea. Născut în apropiere de Bodrum, el a devenit un artilerist iscusit și protejat al lui „Barbarossa". Guvernator al insulei Djerba din 1538, Dragut a reprezentat un pericol pentru navele și țărmurile Europei creștine. În 1552, el a atacat Sicilia, a cucerit Pantelleria și a înfrânt flota genoveză condusă de Andrea Doria în bătălia de la Ponza în apropiere de Terracina. Acest lucru a sporit vulnerabilitatea vestului Mediteranei în fața atacurilor otomane. Turcii au atacat Mallorca (1552) și, alături de francezi, au invadat Corsica (1553), acesta fiind începutul unui conflict care a continuat până când Franța a retrocedat Corsica genovezilor în 1559, după încheierea unui tratat de pace.

În fiecare an până în 1556, și din nou în 1558, turcii au trimis în Mediterana flote de mari dimensiuni, deși, din motive logistice, acestea s-au întors în fiecare iarnă la Constantinopol. Forțe navale care operau din Alger și din porturile nord-africane au rămas în vestul Mediteranei, însă această revenire le-a oferit adversarilor șansa de a prelua controlul, așa încât, atunci când turcii au invadat Corsica, genovezii au reușit să lanseze un contraatac în 1553. Corsica se afla la limita zonei controlate de navele berbere. Totuși, în 1557, viceregele Siciliei vorbea despre o nouă integrare a raportului de forțe în spațiul mediteraneean:

> Lucrurile sunt diferite astăzi față de cum erau în urmă cu treizeci sau patruzeci de ani. Atunci vorbeam despre turci ca și când am fi vorbit despre antipozi,

> însă acum ei au venit atât de aproape de noi și sunt atât de familiarizați cu treburile creștinătății încât ceea ce se întâmplă în Sicilia este cunoscut imediat la Constantinopol, la fel ca în Spania; și este normal ca flota lor să ajungă pe această insulă în fiecare an.

Atacurile otomane au avut un impact devastator. Astfel, în perioada 1446–1447, Murad al II-lea a luat sclavi circa 60 000 de oameni, după cucerirea Peloponesului. În 1535, drept răzbunare pentru victoria lui Carol al V-lea la La Goulette, în apropiere de Tunis, victorie în care tunurile de pe galere jucaseră un rol important, „Barbarossa" a atacat Minorca, ucigând sau luând sclavi cei 5 000 de locuitori ai orașului Mahon. Se spune că, în 1544, el a luat sclavi aproape 10 000 de oameni de pe Insulele Eoliene. În 1554, atacul lansat asupra insulei malteze Gozo, aflată în stăpânirea cavalerilor ospitalieri, a fost însoțit de luarea în captivitate a majorității populației, așa încât insula a rămas aproape pustie. La mijlocul secolului, Nicolas de Nicolay relatează despre negustorii de sclavi care îi obligau pe captivi să defileze în pielea goală pentru a arăta că nu au defecte fizice, ei fiind examinați precum caii, mai ales la dinți și la picioare. Mulți dintre creștinii vânduți la Tripoli fuseseră capturați în Malta și în Sicilia. Acest element tinde să fie uitat în discuțiile moderne legate de sclavie.

Au existat și atacuri lansate de creștini, mai ales din Malta care, din 1530, se afla sub stăpânirea cavalerilor ospitalieri, și care, după declinul feudalismului, devenise o societate mai întreprinzătoare. Acest lucru era evident în comercializarea agriculturii, dar și în atacurile lansate. Cel puțin luarea în sclavie a oamenilor a contribuit la transmiterea informațiilor, unele dintre ele fiind tipărite, așa cum s-a întâmplat în cazul lucrării lui Leon Africanul *La Descrittione dell'Africa* (1550).

Pentru a proteja Mediterana creștină au fost construite sau refăcute fortificații. Multe dintre ele erau o continuare a unor lucrări anterioare. Astfel, fortăreața maură a continuat să domine Malaga. La Bari, spaniolii au adăugat bastioane unei fortărețe normande construite deasupra unui fort roman și consolidate la începutul secolului al XIII-lea de către împăratul Frederic al II-lea. Turnul normand din Lecce, datând din secolul al XII-lea, a fost înconjurat de fortificații moderne, iar Carol al V-lea a consolidat fortificațiile de la Otranto și Trani. Astfel, a fost protejată aprovizionarea cu grâne către Napoli și Veneția și pentru flotele creștine. Aceste fortificații veneau și ca răspuns la cucerirea de către turci a orașului Otranto în 1480. La Le Castella în Calabria, fortificațiile de pe țărmul mării se aflau pe locul unor fortificații antice din secolul al IV-lea î.Hr., construite pentru apărarea orașului Crotone din vecinătate. La Milazzo, în Sicilia, castelul construit de Frederic al II-lea pe locul unei acropole grecești a fost lărgit de regele Carol.

Au existat și fortificații moderne construite de-a lungul coastelor Peninsulei Italice, la Civitavecchia în 1515, la Livorno între anii 1518 și 1534, la Ancona în 1536, la Genova între anii 1536 și 1538, la Messina în anii 1540, la Gaeta și la Lido din Veneția. La Gibraltar, atacul corsarilor algerieni din 1540 a fost încununat de succes întrucât acest punct strategic era apărat dinspre nord, însă nu și dinspre sud, direcția atacului. De aceea, Carol al V-lea a construit acolo noi fortificații în anii 1550. Au fost ridicate turnuri de observație de-a lungul coastelor italiene din Marea Tireniană și din sudul Adriaticii, precum și în Sicilia, Sardinia și în sudul Spaniei. În anii 1550, a fost construit fortul Sfântul Filip pe insula Minorca. Totuși, decizia venețienilor de a reconstrui în totalitate zidurile de apărare ale orașului Nicosia în 1560 a fost destul de neobișnuită, la fel ca dimensiunile acestei

lucrări, cu ziduri de-a lungul a trei mile și unsprezece bastioane complet unghiulare.

Spre deosebire de atacurile lansate asupra insulelor Rodos (1522), Malta (1565) și Cipru (1570), turcii nu au folosit expedițiile militare din vestul Mediteranei pentru a încerca să acumuleze cuceriri care să le asigure o poziție permanentă, însă aceste expediții au creat probleme serioase pentru articularea Imperiului Spaniol, precum și pentru comunitățile din această regiune. În perioada 1540–1574, numărul și dimensiunea operațiunilor militare desfășurate în spațiul mediteraneean de către toți combatanții importanți au fost impresionante. Dimensiunea armatelor transportate, distanțele parcurse și viteza de deplasare au fost uimitoare, ilustrând un profesionalism care se datora în mare măsură experienței comandanților și a marinarilor implicați în operațiunile respective.

În 1559, fiul regelui Carol al V-lea, Filip al II-lea al Spaniei (domnie 1556–1598), a lansat o expediție pentru recucerirea orașului Tripoli, pe care cavalerii ospitalieri îl pierduseră în 1551, însă din cauza unor probleme de organizare, expediția a pornit de-abia la sfârșitul iernii și a fost blocată din cauza furtunilor în Malta zece săptămâni. Când expediția a pornit în sfârșit spre Tripoli, la mijlocul lunii februarie 1560, a fost din nou oprită din cauza vremii nefavorabile pe insula Djerba, la vest de Tripoli. Această insulă fusese folosită anterior de „Barbarossa“ ca bază militară pentru corsarii săi, ea având un relief plat și fiind presărată cu lagune nisipoase. Spaniolii au început să construiască o fortăreață pe insulă, însă au preferat să consolideze orașul vechi în loc să construiască o fortăreață lângă plaja unde avusese loc debarcarea inițială. Dragut a fost informat despre planurile spaniolilor și a solicitat sprijin imediat din partea autorităților de la Constantinopol, care au trimis o

flotă ce a ajuns la Djerba douăzeci de zile mai târziu, pe 11 mai, luând prin surprindere trupele creștine.

În urma atacului-surpriză, a fost distrusă sau capturată în mare parte flota de galere, deși, grație tânărului comandant Andrea Doria, câteva galere genoveze au reușit să fie salvate. Fortăreața a fost încercuită, iar toate fântânile din afara zidurilor de apărare au fost capturate. Cisterna de apă din interiorul fortăreței secase până în luna iulie, iar garnizoana a fost nevoită să se predea.

În general, asediatorii trebuiau să dețină controlul asupra zonei maritime din jurul portului țintă pentru a asigura sprijin logistic propriilor trupe și pentru a respinge eventualele atacuri. Acest factor a jucat un rol important în Rodos, Tunis, Bonifacio (în Corsica, asediat de o forță franco-turcă în 1553), Tripoli, Djerba, Malta și Famagusta.

MEDITERANA VĂZUTĂ DE LA VENEȚIA

Sala dello Scudo din Palatul Dogilor este denumită astfel după blazonul dogelui, care era expus în această încăpere unde el acorda audiențe și primea oaspeți. Este cea mai mare sală din acest palat și este decorată cu hărți întocmite cu scopul de a evidenția prestigiul și semnificația cunoștințelor geografice, incluzând zone controlate de venețieni, cum ar fi cele din spațiul grecesc. Cele două globuri din centrul sălii înfățișează Pământul și stelele, ilustrație care poate fi admirată și în biblioteca regelui Filip al II-lea de la Escorial de lângă Madrid.

Malta

Flota otomană nu a fost folosită ofensiv între anii 1561 și 1564, în ciuda avantajului oferit de victoria de la Djerba. Totuși, în 1565, Süleyiman Magnificul a trimis o flotă puternică formată din 140 de galere, 50 de corăbii de mari dimensiuni și 40 000 de soldați pentru a cuceri

Malta. Valletta, portul fortificat unde își aveau baza cavalerii ospitalieri, a servit drept centru al unei campanii intense împotriva flotei otomane, precum și împotriva navelor venețiene care făceau negoț cu turcii. Malta era considerată o bază a piraților atât de către turci, cât și de venețieni, iar unul dintre motivele atacului a fost capturarea de către ospitalieri a unei carace otomane care plecase de la Veneția și se îndrepta spre Constantinopol. Această caracă îi aparținea lui Kustir Aga, eunucul-șef al haremului sultanului. Cavalerii ospitalieri erau pregătiți să respingă atacul, mai ales că primiseră în dar de la Cosimo I, duce de Toscana, 200 de butoaie de praf de pușcă, ceea ce s-a dovedit un avantaj major în timpul asediului.

Puterea maritimă a otomanilor era suficient de mare pentru a asigura succesul acestui asediu, după modelul asediului din insula Rodos din 1522. Totuși, inițial, au existat probleme de coordonare a trupelor otomane din cauza neînțelegerilor dintre comandanții forțelor terestre și cei ai forțelor maritime. După ce atacul lansat la Birgu a fost respins, otomanii și-au concentrat atenția asupra fortului Sfântul Elmo, care controla intrarea în portul principal și în portul secundar Marsamuscetto, pe care amiralul turc Piali Pașa voia să-l folosească ca loc de ancorare pentru flota sa. Atacul inițial asupra fortului Sfântul Elmo a fost prost coordonat, însă situația s-a îmbunătățit după sosirea lui Dragut, care era renumit pentru abilitatea sa de a acționa ca un bun intermediar între comandanții forțelor terestre și cei ai forțelor maritime.

Trupele otomane au întâmpinat o rezistență puternică, iar luptele s-au purtat de la mică distanță. Francisco Balbi di Correggio, care se afla în garnizoană, declara: „Eram atât de aproape de dușmani încât am fi putut să dăm mâna cu ei". Eroismul extraordinar de care au dat dovadă apărătorii fortului Sfântul Elmo, care au reușit să întârzie victoria otomanilor cu treizeci și una de zile, a fost crucial în contextul problemelor logistice cu care s-au

confruntat atacatorii, dându-le timp spaniolilor să trimită întăriri. Otomanii au pierdut un sfert din trupe în atacurile lansate asupra fortului Sfântul Elmo, iar Dragut a fost ucis de o schijă. În Istanbul există un monument care îi este închinat și care îl înfățișează cu mâna așezată pe un glob pământesc. Există și câteva nave de război care îi poartă numele.

Ferocitatea luptelor indică intensitatea conflictului religios. În momentul culminant, trupurile a trei cavaleri morți au fost decapitate și eviscerate, iar apoi răstignite pe cruci de lemn lăsate să plutească în port pentru a-i descuraja pe soldații care veneau să-i sprijine pe cavalerii ospitalieri. Aproape toți apărătorii fortului Sfântul Elmo au murit în luptă. Au fost capturați doar cinci cavaleri grav răniți, dar nici unul nu a fost răscumpărat. Și aceștia au fost răstigniți pe cruci de lemn lăsate să plutească în port. Cinci cavaleri și-au croit drum către port și au reușit să scape cu viață.

După căderea fortului Sfântul Elmo, apărătorii orașelor fortificate Birgu și Senglea au încercat să respingă atacurile. Ei nu au fost suficient de puternici ca să forțeze ieșirea, deși au fost ajutați de soldați sosiți din mica garnizoană de la Mdina, din centrul insulei. Garnizoana a primit și a dus pe principalele poziții defensive de la Valletta 700 de soldați din Sicilia, sosiți la șase zile după căderea fortului Sfântul Elmo. Alți 11 000 de soldați au încercat să ridice ancora din Sicilia, însă au fost nevoiți să se întoarcă din drum din cauza vremii nefavorabile. Ei au reușit să acosteze în Malta la 7 septembrie, la 112 zile după debarcarea flotei otomane.

Deși turcii au atacat trupele de sprijin, erau demoralizați și fuseseră decimați de luptele crâncene și de boli. La acestea s-au adăugat problemele serioase legate de aprovizionarea cu apă în arșița verii, precum și de lipsa muniției. Turcii au fost învinși de trupele de sprijin, însă ienicerii au reușit să acopere retragerea

camarazilor lor către golful Sfântul Pavel. Așadar, Malta a fost salvată printr-o rezistență eficientă, combinată cu întăriri sosite pe mare de la o bază din apropiere, și nu printr-o bătălie navală.

Primele relatări tipărite și ilustrate ale asediului au apărut în Italia și în Germania la o lună după retragerea turcilor. În Anglia, rivalul lui Shakespeare, Christopher Marlowe, a făcut referire la Malta în titlul piesei sale *Evreul din Malta*, scrisă în anul 1589 sau 1590, în care vorbește despre turcii care au atacat Malta. Mediterana a constituit o bogată sursă de inspirație pentru restul Europei, atât din perspectivă contemporană, cât și istorică.

Atacul lansat asupra Maltei a marcat punctul culminant al expansiunii maritime otomane către vest și a creat o frontieră maritimă *de facto* care se întindea de la Corfu, prin Messina, către Malta și Tunis. Această frontieră a fost consolidată când Ciprul a fost cucerit de turci în 1570, deși Creta a rămas sub controlul venețienilor până când a fost cucerită în 1645–1669.

Turcii nu au mai atacat niciodată Malta. A fost reconstruită după asediu, iar fortificațiile au fost îmbunătățite. Cavalerii ospitalieri, o comunitate de militari care făcuseră legământ de castitate, au continuat să conducă arhipelagul maltez. Astfel, familiile nobiliare din țările europene catolice, mai ales din Franța, au avut șansa să le ofere tinerelor vlăstare un model de viață trăită exemplar. Totuși, castitatea s-a dovedit a fi o grea piatră de încercare. Hotărârea marelui maestru de a expulza prostituatele din Valletta în 1581 a dus la revolte violente, iar el a fost înlăturat.

Spania și luptele religioase

Vigoarea răspunsului spaniol din 1565 a reflectat eforturile considerabile ale regelui Filip al II-lea în Mediterana la începutul anilor 1560. Acest lucru s-a

datorat în mare măsură genovezilor care i-au furnizat aproximativ două treimi din împrumuturi. Aceste eforturi au inclus operațiuni pe coasta Africii de Nord. Pe lângă expediția de la Djerba din 1560, spaniolii au reușit să-și păstreze controlul asupra orașului Oran în 1563. În anul următor, Spania a trimis trupe pentru a cuceri Peñón de Vélez, pe care îl deținuse anterior între anii 1508 și 1522. Această insulă, devenită peninsulă în 1934 fiind unită cu Marocul printr-o limbă de nisip, a rămas de atunci în posesia Spaniei. În 2012, Spania a arestat câțiva activiști marocani care au arborat steaguri acolo. Pe acest teritoriu fortificat, locuit doar de trupe, se ajunge cu elicopterul din Spania.

În secolul al XVI-lea, Spania, care își expulzase populația musulmană, avea mare grijă de *moriscos*, musulmani forțați să se convertească la creștinism. Nu mai era loc pentru compromisuri. Tradițiile musulmane, precum consumul de cușcuș, vorbirea, scrierea și citirea în limba arabă sau frecventarea băilor publice, au fost interzise cu desăvârșire în 1567. O revoltă izbucnită la Granada în anul următor a fost înăbușită fără milă în 1570, iar *moriscos* au fost expulzați în 1609, ultimul dintre ei fiind alungat în 1614. Poate că ar fi convenabil să susținem că antagonismul dintre creștinism și islam a fost exagerat, spre deosebire de rivalitățile din interior, însă această expulzare reflecta un antagonism existențial.

Cel puțin *moriscos* puteau să spere că vor primi un sprijin din partea turcilor. Situația lor nu era comparabilă cu a evreilor, care nu aveau sprijin din partea nici unei puteri. Însă și ei au suferit de pe urma spaniolilor. Evreii au fost persecutați și expulzați, iar ghetourile lor au fost distruse. Astfel, în 1492, au fost expulzați evreii din Cagliari, iar sinagoga lor a fost transformată în biserica Santa Croce. La fel s-a întâmplat în toate teritoriile italiene conduse de spanioli. Astfel de locuri pot fi vizitate în întregul spațiu mediteraneean.

Această ură socială și ideologică s-a datorat, într-o oarecare măsură, schimbărilor climatice din acea

perioadă, mai precis „Mica Eră Glaciară“ și impactul temperaturilor scăzute asupra producției alimentare, precum și presiunilor generate de creșterea populației în spațiul mediteraneean. Perioadele de foamete au fost tot mai frecvente începând cu anul 1569, ele afectând politica. De aceea, orașe precum Veneția, care teoretic erau stabile, au fost afectate de revolte populare. Trăsăturile unei comunități erau locul de naștere, identitatea și multiplele fațete ale activismului religios, mai precis credința, caritatea, sănătatea și educația. Însă existau și sciziuni în cadrul comunităților, cauzate de rivalități dintre familii și tensiuni sociale, precum și de disensiuni etnice care subminau cosmopolitismul.

Cipru

Pentru otomani, insula Cipru a fost o țintă mai ușoară decât Malta. Se afla mai aproape de centrele de putere otomane, iar conducătorii venețieni nu erau prea iscusiți. În 1570, succesorul lui Süleyiman, Selim al II-lea, a trimis 116 galere și 50 000 de ostași, care au debarcat pe insulă între 2 și 4 iulie. Fortificațiile celor trei mari orașe venețiene de pe insulă, Nicosia, Girne (Kyrenia) și Famagusta, fuseseră consolidate, mai ales la Nicosia. Cu toate acestea, Nicosia, care, fiind situată în centrul insulei, nu a putut primi ajutoare de pe mare, a căzut la 9 septembrie, din cauza unei proaste conduceri. Comandantul trupelor din Girne s-a predat după ce i-au fost trimise capetele retezate ale comandanților garnizoanei din Nicosia. El și soldații săi au ajuns cu bine în Creta, unde, drept pedeapsă pentru că se predaseră, comandantul și-a petrecut restul vieții în închisoare.

O garnizoană din 8 500 de soldați a continuat să apere Famagusta, deși fuseseră somați să se predea, somație însoțită de capul retezat al lui Niccolò Dandolo, locotenent al Ciprului în numele Veneției, care fusese ucis la Nicosia. Famagusta a fost mult mai greu de cucerit decât celelalte două fortărețe. Era mult mai mare decât Girne și avea acces la mare. Fortificațiile

consolidate de venețieni erau superioare celor din orașele malteze. Totodată, Famagusta avea unul dintre cele mai bune porturi din estul Mediteranei, așa cum remarcase și regele Richard I Inimă de Leu al Angliei în 1191, în timpul celei de-a Treia Cruciade. De asemenea, atât conducătorii civili, cât și comandanții militari au dat dovadă de un curaj și de o pricepere excepționale.

Deși stocul de praf de pușcă se epuizase, navele venețiene au reușit să le ofere sprijin apărătorilor în timpul asediului, iar venețienii aveau motive întemeiate să spere că orașul va rezista în fața atacurilor. Tunurile otomane nu reușiseră să străpungă fortificațiile, iar otomanii începuseră operațiunile de minare, care au durat destul de mult timp. Dacă soldații din garnizoană ar fi știut că turcii nu vor respecta condițiile capitulării, probabil că nu s-ar fi predat, deși sufereau de foame, iar muniția era pe terminate. Trupe de sprijin urmau să sosească peste câteva zile și probabil că ar fi reușit să schimbe deznodământul asediului. Neobișnuitul refuz al comandantului turc de a respecta condițiile capitulării se datora în mare măsură faptului că îl înfuriase la culme ideea că mica garnizoană reușise să provoace pierderi atât de mari otomanilor de-a lungul unui asediu de unsprezece luni, deși același lucru se întâmplase și la Rodos în 1522, însă acolo creștinii fuseseră tratați cu îngăduință. La Famagusta, Marcantonio Bragadin, bravul comandant, a fost jupuit de viu.

Lepanto

Drept răspuns la atacul lansat de otomani asupra Ciprului, ca o paralelă contemporană cu cruciadele și ca o ilustrare militarizată a Contrareformei, papa Pius al V-lea a organizat în mai 1571 Liga Sfântă formată din Spania, Veneția, Papalitate, Genova, Toscana, Savoia și Malta. Luptând sub stindardul papal, flota creștină condusă de fratele vitreg al regelui Filip al II-lea, Don Juan de Austria, care condusese campania împotriva

moriscos din Granada în 1569–1570, s-a confruntat cu flota otomană în zona coastei de vest a Greciei. Bătălia a avut loc la 74 de kilometri vest de Lepanto, în apropierea golfului Patras și a insulelor Curzolaris, nu prea departe de zona în care avusese loc bătălia de la Actium.

Turcii, sub comanda lui Müezzinzade Ali Pașa, aveau aproximativ același număr de corăbii ca creștinii (potrivit datelor recente, circa 230), însă mai puține tunuri, 750 față de cele 1 815 ale creștinilor. Trupele otomane sufereau de diferite boli și nici nu aveau sprijinul ienicerilor, în timp ce Don Juan de Austria făcuse modificări corăbiilor sale pentru a le mări raza de acțiune. Peste 100 000 de soldați au participat la bătălia din 7 octombrie, fiind vorba despre o epocă în care puterea navală depindea foarte mult de numărul de corăbii, ceea ce nu va mai fi valabil ulterior în cazul navelor de război cu aburi; oricum nu în aceeași măsură.

La Lepanto, Don Juan de Austria a atacat fără întrerupere, deși a beneficiat și de o escadră de rezervă. Superioritatea trupelor creștine, în ce privește tunurile și pistoalele, capacitatea de luptă a infanteriei spaniole, care lupta atât pe nave spaniole, cât și venețiene, precum și epuizarea muniției otomanilor au contribuit la obținerea unei victorii zdrobitoare după patru ore de luptă. Flota otomană era epuizată întrucât campania începuse în martie, neobișnuit de devreme. La aceasta se adăugau pierderile suferite, precum și plecarea multor soldați pentru perioada de iarnă.

Tunurile eficiente de pe șase galease venețiene au jucat un rol deosebit de important în distrugerea flotei otomane. Aceste galease erau galere comerciale convertite în nave de luptă, mai lungi și mai bine dotate cu armament decât galerele obișnuite, ele având platforme de tragere la pupă și la proră, iar uneori și pe părțile laterale. Înălțimea le conferea un mare avantaj, întrucât puteau să tragă mai bine asupra adversarilor. Dacă reușeau să lovească navele inamice sau să le

distrugă vâslele, atunci impactul era mult mai puternic decât în cazul unei galere obișnuite. Folosirea galeaselor pentru a respinge atacurile otomane a reprezentat o inovație tactică semnificativă, mai ales când era combinată cu acțiunea unei escadre de rezervă.

Dorința ambelor părți de a se angaja într-o luptă în largul mării a fost importantă și extrem de neobișnuită. Turcii ar fi putut să se retragă la adăpostul fortăreței din Lepanto și să-i oblige astfel pe creștini să recurgă la un atac terestru riscant. Turcii și-au dat seama de prezența galeaselor, însă nu au evaluat corect potențialul acestora, iar folosirea lor în timpul luptei a fost probabil o surpriză tactică. Ambele părți au dat dovadă de curaj și dârzenie, iar acest lucru ar fi putut să ducă la o abordare mai riscantă din partea ambilor comandanți militari, mai ales că bătălia se purta destul de târziu – la 7 octombrie –, așa încât ambele părți trebuiau să arate că realizaseră ceva în această campanie. Prudența obișnuită a comandanților de galere a fost ignorată de charismaticul și dârzul Don Juan de Austria. Inițial, Müezzinzade Ali Pașa a ezitat să intre în luptă, însă a fost convins de ordinele agresive primite din partea sultanului, precum și de rapoartele inexacte de la agenții secreți.

În ce privește pierderile suferite, cifrele variază foarte mult, iar numărul limitat al surselor istorice turcești reprezintă o problemă serioasă, însă toți istoricii sunt de acord cu ideea că turcii au pierdut mai mulți oameni, posibil 30 000 de morți (inclusiv amiralul) față de aproximativ 9 000 de creștini, în timp ce eliberarea a 15 000 de sclavi de pe galerele creștine a agravat situația din tabăra otomanilor. Aceștia au pierdut aproximativ 113 galere care au fost scufundate, iar soldații rămași în viață, precum și tunurile și proviziile, au fost capturate, în timp ce creștinii victorioși au pierdut doar 12 galere. Turcii și-au pierdut marinarii instruiți, așa cum se întâmplase în cazul spaniolilor la Djerba în 1560, iar

aceștia erau mai greu de înlocuit decât galerele. Folosirea armelor cu praf de pușcă a fost o trăsătură distinctivă a bătăliei de la Lepanto, spre deosebire de bătăliile clasice precum cea de la Salamina sau de la Actium; însă bătălia de la Lepanto a oferit Europei creștine prima imagine simbolică în apărarea civilizației.

După Lepanto

Bătălia a fost salutată ca un triumf în întreaga Europă creștină, o victorie decisivă asupra unui dușman de temut, fiind celebrată în artă, mai ales în pictură. Reprezentări ale bătăliei pot fi văzute în muzee de artă din întregul spațiu mediteraneean creștin. Turcii erau acum mai puțin temuți, iar despotismul lor era tot mai frecvent asociat cu decăderea, mai ales după anii 1680, când austriecii au cucerit Ungaria, iar venețienii Peloponesul.

Totuși Lepanto va rămâne un fel de memento al complexităților puterii navale, mai ales în ce privește faptul că victoria într-o bătălie nu duce neapărat la succesul într-un război. Victoria de la Lepanto a avut loc la sfârșitul anului și nu a putut fi urmată de recucerirea Ciprului, și cu atât mai puțin de cucerirea Constantinopolului sau de eliberarea Palestinei, așa cum sperase Don Juan de Austria. Încercarea de a recuceri portul Modon, o fostă bază a venețienilor în sudul Greciei, a eșuat în 1572. A fost un eșec major, dat fiind că această campanie a reprezentat o mare oportunitate pentru Liga Sfântă. În schimb, dacă turcii ar fi ieșit victorioși la Lepanto, atunci, profitând de slăbiciunea forțelor navale venețiene, papale și spaniole, ar fi cucerit Corfu și ar fi invadat sudul Peninsulei Italice și/sau ar fi avansat în Adriatica.

Până la urmă, comandanții otomani au evitat lupta în 1572–1573 și au construit rapid o nouă flotă, care includea și *mahones*, versiunea lor impresionantă a galeaselor. Cu eforturi extraordinare, marele vizir Sokollu

Mehmed a organizat construirea a aproximativ 150 de galere într-un singur sezon. Până în aprilie 1572, aproximativ 250 de galere și 5 *mahones* erau gata de acțiune. Pentru a îmbunătăți puterea militară a flotei otomane, s-a pus accentul pe folosirea pistoalelor de către cei care se înrolau în armată, ceea ce însemna recunoașterea faptului că în bătălia de la Lepanto turcii pierduseră arcașii marini iscusiți care predominaseră în flota otomană în 1571.

Rolul alianțelor era crucial în conflictele armate. Rezultatul bătăliei de la Lepanto, deși dezamăgitor din punctul de vedere al creștinilor, a fost subminat de decizia venețienilor de a solicita încheierea unui tratat de pace unilateral cu turcii: în martie 1573, Veneția a recunoscut pierderea Ciprului și a fost de acord să plătească tribut. Procedând astfel, Veneția, care se temea de pierderea Dalmației, a reluat relațiile comerciale cu Imperiul Otoman și a obținut securitatea în Marea Adriatică. Totodată, era clar că Ciprul nu va fi recucerit.

Orașul Tunis, care fusese cucerit de turci în 1570 și recucerit de Spania în 1573, a căzut din nou în mâinile turcilor în anul următor: aceștia au folosit 240 de galere, *15 mahones* și 40 000 de soldați. În contextul presiunilor externe, mai precis Revolta Olandeză din Țările de Jos, regele Filip al II-lea al Spaniei a fost nevoit să semneze un armistițiu cu turcii. Decizia sultanului Murad al III-lea din 1577 de a invada Imperiul Safavid a dus la încheierea altor acorduri de către turci.

Lepanto a fost decisiv mai degrabă pentru ceea ce a reușit să împiedice – o posibilă reluare a înaintării otomanilor în Mediterana și în Adriatica – decât pentru înclinarea balanței militare în favoarea creștinilor. Malta (1565) și Lepanto (1571) au fost cruciale pentru descurajarea expansiunii către vest. Rezultatul a fost stabilirea *de facto* a unei frontiere maritime între sferele de influență spaniole și otomane în spațiul

mediteraneean. Aceasta s-a extins către Africa de Nord, unde autoritatea otomanilor în Alger, Tunis și Tripoli a intrat în declin. În 1600, Tanger, Ceuta, Melilla și Oran încă se aflau sub dominația Spaniei. Astfel, se putea face o paralelă cu reușita austriecilor de a opri înaintarea turcilor, deși într-un mod mai puțin dramatic, în Ungaria, ceea ce a dus la stabilirea unei noi frontiere.

Reușita marocanilor de a ține piept unei invazii portugheze în 1578 nu a fost urmată de o relansare a activității musulmane dincolo de strâmtoarea Gibraltar, așa cum se întâmplase în cazul almoravizilor, almohazilor și marinizilor din Maroc între secolele al XI-lea și al XIV-lea. În schimb, Portugalia, Ceuta și Tanger au fost cucerite de Filip al II-lea al Spaniei în 1580; iar în 1591, marocanii au trimis o armată în Sahara și au cucerit Imperiul Songhai din valea fluviului Niger. Cât despre intervenția Spaniei în Europa de Nord, mai precis în Revolta Olandeză, în războaiele religioase franceze și în opoziția față de Elisabeta I a Angliei, ea reflecta o deschidere mai largă a unei puteri mediteraneene în privința fructificării oportunităților.

Nu au mai avut loc confruntări maritime de amploare între Turcia și puterile creștine mediteraneene până la mijlocul secolului al XVII-lea. Deși turcii și austriecii s-au aflat în război între 1593 și 1606, Spania, care s-a aflat în război cu Franța până în 1598, cu Anglia până în 1604 și cu Olanda până în 1609, nu a folosit oportunitatea de a-și uni forțele cu Austria pentru a-i ataca pe turci. În 1601 a eșuat un atac al Spaniei asupra orașului Alger, fără să se mai întrezărească o altă campanie militară majoră. În același timp, sistemul de fortificații al orașului Napoli a început să se degradeze. Această absență a conflictelor poate fi considerată un indiciu al unei stagnări mai ample a războaielor navale mediteraneene. Totuși, ca întotdeauna când este vorba de istoria Mediteranei, este

necesar să se acorde atenție și celorlaltor angajamente ale combatanților și ale potențialilor combatanți.

În termeni geopolitici, puterea navală otomană era limitată, însă, în ciuda interesului enorm al turcilor față de zona Oceanului Indian, nu se poate vorbi despre o încercare a acestora de a-și extinde dominația maritimă, ca și când turcii ar fi fost Uniunea Sovietică în timpul Războiului Rece. Geopolitica războaielor maritime era foarte diferită. Transportul soldaților pe galere presupunea un mare consum de hrană și de apă, având în vedere numărul vâslașilor, ceea ce le limita raza de acțiune. Totodată, galerele se confruntau cu dificultăți când erau furtuni pe mare, mai ales în timpul iernii, dar nu doar atunci. În astfel de condiții, galerele deveneau greu de manevrat și nu puteau să rămână într-o stare bună de funcționare. De pildă, încercarea eșuată a spaniolilor de a găsi apă pe insula Djerba în 1510 s-a soldat cu peste 3 000 de victime. Puține porturi erau capabile să adăpostească flote de mari dimensiuni care transportau un număr considerabil de soldați. Această situație a afectat metodele operaționale și obiectivele strategice, întrucât accesul către aceste puncte nodale era crucial.

Pe de altă parte, această capacitate oferea un avantaj politic semnificativ. Astfel, câtă vreme „Barbarossa" a avut acces la porturile franceze prin eforturi diplomatice, a sporit capacitatea operațională a flotei sale și a putut să joace un rol mai important în vestul Mediteranei. Însă conflictele religioase din Franța între anii 1562 și 1598 au diminuat substanțial opțiunile turcilor.

Războaiele navale în care erau folosite galere au cunoscut transformări, deși aceste operațiuni militare implicau numeroase constrângeri. Prin urmare, ar fi greșit să considerăm galerele ca aparținând unei lumi conservatoare în contrast cu dezvoltarea progresistă a corăbiilor cu pânze. Se punea din ce în ce mai mult

accent pe folosirea artileriei, iar venețienii au transformat galerele încât acestea să poată transporta tunuri de mari dimensiuni, o inovație adoptată rapid de Spania și de Franța. Aceste tunuri puneau accentul pe atacul axial deja reliefat prin prezența unui pinten de metal care putea să distrugă vâslele dușmanilor sau putea fi implântat în corpul navei dușmane dacă se încerca abordajul acesteia. Prora alungită și consolidată devenea o rampă de îmbarcare pe o corabie inamică. Acești pinteni nu puteau să scufunde corăbiile, așa cum putea să facă berbecele (subacvatic), însă acesta din urmă era o armă care dispăruse. Asemenea pintenilor, tunurile erau folosite pentru a slăbi puterea corăbiilor dușmane, pregătind calea pentru abordajul navelor respective.

Vâslitul pe galere a devenit mai ușor la mijlocul secolului al XVI-lea, întrucât corăbiile care aveau trei vâslași pe o bancă, fiecare cu vâsla lui, au fost înlocuite cu *scaloccio*, în care fiecare bancă avea o singură vâslă mare mânuită de trei până la cinci vâslași. Această schimbare, care reflecta trecerea de la vâslași profesioniști la folosirea pușcăriașilor și a sclavilor, a dus la o creștere a numărului de vâslași, ceea ce a făcut posibilă combinarea vâslașilor lipsiți de experiență cu vâslași profesioniști, fără să fie afectată eficiența. Au existat numeroase polemici în rândul experților cu privire la succesul celor două sisteme.

Hărți și navigație

Proiecția Mercator, prezentată într-o hartă a lumii publicată în 1569, oferea un răspuns la problemele reprezentării pe o hartă bidimensională a Pământului, care este sferic. Proiecția făcea acest lucru prin distorsionarea neglijabilă a zonelor mici pe hărțile detaliate de mari dimensiuni. „Gerardus Mercator“ (Gerhard Kremer, 1512–1594) s-a inspirat din concepția lui Ptolemeu prin folosirea geometriei analitice ca o garanție a unui plan logic din punct de vedere matematic

și a unui set de reguli coerente. Combinația grilei de latitudine și longitudine cu geometria în perspectivă s-a dovedit un mod mai eficient decât portulanele de a localiza un punct pe hartă și de a se adapta astfel la noile informații. Portulanele foloseau simboluri similare sau identice, însă nu aveau scale și unități de măsură comune, fiind în general ghiduri direcționale bazate mai degrabă pe metode analoage, decât digitale. În schimb, accentul pus pe geometrie presupunea aplicarea proporționalității matematice. Harta Europei întocmită de Mercator în 1554 acoperea destul de bine aproape întreg spațiul mediteraneean, deși existau erori în zonele de coastă, mai ales pentru Africa de Nord.

Veneția era un centru european major și cel mai important din spațiul mediteraneean pentru producția timpurie de hărți tipărite, precum și de cărți. De asemenea, era un punct central pentru acumularea informațiilor prețioase în vederea întocmirii hărților.

Folosirea busolei a încurajat înregistrarea, sistematizarea și valorificarea informațiilor despre navigație. Calculul mort nu mai era o metodă adecvată. Tipărirea instrucțiunilor de navigație a devenit mai frecventă, de pildă *The Mariner's Mirrour,* publicat în Anglia în 1588. Între timp, faptul că, din cauza curburii Pământului, o linie dreaptă pe o hartă plană nu este un traseu drept fusese subliniat de către Pedro Nunes în 1537 în *Tratato da Spherea.* Erau necesare îmbunătățiri pentru răspândirea unor date sigure cu privire la navigație.

Atracții turistice

Fortificațiile construite în această perioadă s-au păstrat mai ales în Cipru și în Malta. Fortificațiile de la fortul Sf. Elma din Valletta au fost restaurate între anii 2009–2015. De aceea, cei care au vizitat Malta cu mulți ani în urmă ar trebui să o reviziteze. Valletta a fost capitala europeană a culturii în 2018. În Cipru, fortificațiile venețiene de la Famagusta și Kyrenia sunt vizitate de

puțini turiști fiindcă se află în partea turcească a Ciprului. În schimb, fortificațiile venețiene de la Nicosia sunt mai ușor de vizitat. Există și alte locuri care merită vizitate, cel puțin pentru priveliștile minunate pe care le oferă. De pildă, lângă Sarandë în Albania se află castelul în ruine din Lëkurës, construit în 1537 de Süleyiman Magnificul pentru a avea control asupra zonei de coastă și ca o replică la fortăreața venețiană din Corfu.

Traducere de Mihail Dragomirescu (n. red.)
Aici și în continuare, traducere de Mihnea Gheorghiu (n. red.)

6. Secolul al XVII-lea

În secolul al XVII-lea nu s-a mai repetat situația din perioada 1520–1570, când turcii au reprezentat un serios pericol pentru teritoriile deținute de creștini în bazinul mediteraneean. Și cu atât mai puțin situația din secolul al IX-lea, când arabii au dominat o mare parte din spațiul mediteraneean. Secolul al XVII-lea a fost caracterizat printr-o absență a acțiunilor otomanilor în zonele vestice și centrale ale Mediteranei. La fel ca în cazul chinezilor în Oceanul Indian în secolul al XV-lea, elementul principal nu a fost răspunsul la puterea imperială în cauză, ci mai degrabă intențiile și politicile sale.

Africa de Nord

Spre deosebire de acțiunile turcilor, pirații din statele berbere – Tripoli, Tunis, Alger și Maroc – au atacat zonele de coastă ale Europei mediteraneene, ajungând chiar până în Insulele Britanice și în Islanda. Cum Africa de Nord nu genera bogăție, aici producându-se prea puține bunuri care să aducă profit, pirații au preferat să jefuiască și să ia prizonieri, atât ca sclavi, cât și pentru răscumpărare. Răscumpărarea era importantă pentru pirați, ea făcând parte dintr-un sistem complex care includea schimbul de prizonieri, iar cei care nu erau răscumpărați deveneau sclavi. Au existat încercări ale puterilor creștine de a contracara acțiunile piraților prin atacarea bazelor berbere și prin încercarea de a proteja comerțul, însă nici una nu s-a dovedit cu adevărat eficientă. În ciuda unui bombardament lansat asupra Algerului în 1622, flota engleză a fost ineficientă în anii 1620.

Franța a avut un impact mai semnificativ în anii 1680, bombardând serios orașul Alger în 1682, 1683 și 1688, fiecare atac fiind urmat de încheierea unui tratat; iar bombardarea orașului Tripoli în 1685 a dus la restituirea tuturor prizonierilor francezi și plata unei răscumpărări

considerabile. Sub amenințarea bombardamentelor, Tunisul a acceptat în 1685 să restituie toți prizonierii francezi. În Europa, prin predici și publicarea relatărilor prizonierilor, creștinii au fost încurajați să strângă bani pentru răscumpărarea acestora, deși ordinul Les Pères Trinitaires îi răscumpăra doar pe prizonierii catolici. Atitudinea negativă față de islam reflecta atitudinea creștinilor față de Africa de Nord. Au existat și musulmani folosiți ca sclavi pe galere de către Franța, Spania și puterile italiene.

Deși uneori s-a plătit tribut piraților berberi, aceștia fiind constrânși să evite corăbiile anumitor puteri, nu a existat o rezolvare pe termen lung a acestei probleme până la cucerirea Africii de Nord de către puterile occidentale. Totuși, având în vedere caracterul fragmentat al statelor berbere și slaba lor dezvoltare industrială și fiscală, aceste state nu au avut suficientă forță navală pentru a-și extinde dominația teritorială și a-și menține puterea comercială. Puternicul stat marocan creat la sfârșitul secolului al XVI-lea s-a prăbușit la începutul secolului al XVII-lea, în contextul luptelor dinastice, revoltelor armatei și răspândirii armelor de foc în interiorul societății marocane, ceea ce a permis contestarea autorității de stat.

Turcii

Puterea otomană a pus accentul pe războaiele terestre, mai ales împotriva Austriei, între anii 1593–1606, 1663–1664 și 1683–1699, și împotriva Persiei până în 1639. În primii patruzeci și cinci de ani ai secolului al XVII-lea, când majoritatea amiralilor flotei mediteraneene erau comandanți de trupe terestre, marina militară otomană punea accent pe latura defensivă pentru apărarea Mării Negre împotriva incursiunilor cazacilor stabiliți în zona fluviilor Don și Nipru. Atunci când nu se aflau în război cu Veneția, turcii nu acceptau nici o navă de război în

Marea Adriatică pe care venețienii o numeau „Golful Veneției".

Situația s-a schimbat în 1645, când turcii au invadat Creta, cea mai mare colonie insulară a Veneției. Sultanul Ibrahim (domnie 1640–1648) a adunat o armată impresionantă formată din 51 000 de soldați și 348 de nave, reușind să cucerească o mare parte a insulei în 1645–1646. Totuși, asedierea capitalei Candia (Heraklion), începută în 1647, a durat până în 1669, fiind una dintre bătăliile epice din istoria mediteraneeană, deși nu a avut parte de un narator de talia lui Homer. Venețienii au trimis întăriri, inclusiv 33 000 de mercenari germani, în timp ce conflictele politice au subminat eforturile militare ale turcilor, aceștia confruntându-se și cu serioase probleme logistice. Atât sclavii, cât și țăranii cretani au fost obligați de turci să sape tranșee pentru asediu.

Ca să întrerupă aprovizionarea turcilor, Veneția și aliații săi (papalitatea, Malta și Toscana) au blocat strâmtoarea Dardanele începând cu anul 1647, ceea ce a dus, în 1648, la o criză alimentară și la înlăturarea de la putere și la executarea sultanului Ibrahim. O flotă otomană care a reușit să ocolească blocada a fost înfrântă în apropiere de Naxos în 1651, iar în 1656, deși turcii dețineau și ei galioane, venețienii au distrus o altă flotă otomană în apropiere de Dardanele, aceasta fiind cea mai grea înfrângere navală a turcilor după bătălia de la Lepanto din 1571.

Mehmed al IV-lea (domnie 1648–1687) a urcat pe tron la vârsta de șase ani. În acest context politic, Köprülü Mehmed a devenit mare vizir în 1656. El a reconstruit rapid flota, a reorganizat armata și a încercat să limiteze corupția. În 1657, turcii au reușit să-și întărească forțele în Creta. Fiul și succesorul său a condus o nouă campanie de cucerire a orașului Candia. Venețienii, depășiți numeric pe mare, nu au reușit să țină piept

corăbiilor otomane. În 1669, în urma unei dispute între venețieni și aliații lor europeni, aceștia din urmă s-au retras, iar venețienii au fost nevoiți să capituleze. Toate bisericile din Candia au fost distruse, cu excepția a patru, care au fost transformate în moschei, așa cum s-a întâmplat și în cazul catedralei din Famagusta, transformată în moschee după cucerirea insulei Cipru. De asemenea, în timpul războiului, multe insule din Marea Egee au fost pierdute și recucerite, iar în Dalmația s-au dat lupte grele.

Această luptă îndelungată a avut un impact enorm asupra Europei creștine, mai ales din cauza eforturilor considerabile de a oferi sprijin orașului Candia. Ludovic al XIV-lea al Franței (domnie 1643–1715) trimisese trupe în sprijinul orașului Candia între anii 1668–1669, deși, prost conduse, acestea nu au fost de nici un ajutor. Regele Ludovic deținea și titlul de Protector al Ordinului de Malta (Cavalerii Sfântului Ioan), un rol pe care l-a luat în serios. Ordinul avea filiale pe tot cuprinsul Europei catolice, mai ales în Franța. Acest rege foarte creștin al Franței era și Protector al catolicilor din Imperiul Otoman, o sursă de prestigiu.

O consecință importantă a războiului pentru cucerirea orașului Candia a fost sosirea negustorilor olandezi și englezi în estul Mediteranei. Ei au obținut de la Companiile Indiilor de Est ceea ce fusese mai ușor de găsit la Veneția și le-au furnizat turcilor aceste bunuri. Războiul a marcat o intensificare a prezenței engleze în estul Mediteranei.

SOLDAȚI-SCLAVI

Asemenea altor state islamice, expansiunea otomană s-a bazat în mare măsură pe soldați-sclavi. Felul cum erau tratați băieții recrutați în armata otomană din țările creștine a fost descris în lucrarea *Legile ienicerilor*, scrisă la începutul secolului al XVII-lea. Se considera că băieții erau mai ușor de instruit și de supus decât bărbații. Cei

mai chipeși ajungeau să lucreze la palat în slujba sultanului, însă majoritatea erau recrutați pentru trupele de elită ale ienicerilor. La început, ei erau trimiși la ferme din Anatolia, unde se obișnuiau cu greutățile și cu munca fizică și învățau principiile de bază ale islamului și mai ales limba turcă, limba oficială a ienicerilor. Apoi, erau instruiți în cazărmile novicilor. Circumcizia le asigura viitorul în lumea musulmană.

Conflicte navale

În august 1676, un agent diplomatic englez în Olanda raporta: „Sunt foarte alarmați la Amsterdam fiindcă tocmai au aflat că o mare flotă otomană, formată din treizeci de nave de război, cincizeci de galere și multe alte corăbii, a fost văzută între Sicilia și Italia, și se pare că această flotă a ocupat deja Messina." În realitate, astfel de speculații erau dintr-o altă epocă. În anii 1670, flotele olandeză, franceză și spaniolă erau cele care se aflau în competiție pentru supremație în zona Siciliei. Formată din veliere, o escadră franceză cu mai multe tunuri decât se aflau la bordul galerelor spaniole inamice a reușit să ridice asediul Messinei în 1675, însă ulterior olandezii au trimis o flotă formată din veliere. Olandezii își intensificaseră prezența în spațiul mediteraneean după războiul pe care îl purtaseră cu Spania, când reușiseră să distrugă o flotă spaniolă în apropiere de Gibraltar în 1607. După suprimarea rebeliunii de la Messina din 1678, Spania a construit, între anii 1680 și 1686, o citadelă mai puternică, apărată de un șanț cu apă. O mare parte din aceasta a fost demolată în secolul XX.

La fel s-a întâmplat și în zona de coastă italiană: importanța navigației era strâns legată de construirea și de menținerea fortificațiilor. Astfel, pe Elba în Porto Longone (Porto Azzuro), începând din 1603, Spania a construit o fortăreață în formă pentagonală (fortul San Giacomo), un punct strategic care a sprijinit înaintarea spre nord a trupelor spaniole din Napoli. La fel ca Piombino, fortăreața a fost cucerită de francezi în 1646, iar apoi a fost recucerită în 1650, când Franța era sleită

de războiul civil. Fortărețe din această perioadă pot fi văzute în Franța, de pildă Sainte-Marguerite de pe Îles de Lérins în apropiere de Cannes. Spania a cucerit aceste insule în 1635–1637, ceea ce l-a determinat de Ludovic al XIV-lea să extindă fortăreața. În romanul lui Alexandre Dumas *Omul cu masca de fier*, personajul principal este întemnițat acolo.

Franța nu a reușit să exploateze rebeliunile antispaniole de la Napoli și din Sicilia care au avut loc în perioada 1647–1648. Revolta de la Napoli din 1647, condusă de Tommaso Aniello sau Masaniello, s-a declanșat ca o reacție la taxele impuse de un guvern spaniol care avea nevoie disperată de fonduri pentru finanțarea războiului, mai precis o taxă pe fructele proaspete. Sciziunile interne care au condus la uciderea lui Masaniello i-au ajutat pe spanioli să recucerească orașul în 1648. Episodul a fost o sursă de inspirație pentru opera dramatică *La Muette de Portici*, compusă de Daniel Auber în 1828 și în care apare și o explozie a vulcanului Vezuviu. La fel ca în nuvela *Carmen* (1845), scrisă de Prosper Mérimée și adaptată ulterior sub forma unei opere captivante de compozitorul George Bizet, *La Muette* a contribuit la crearea unei imagini violente și exotice a sudului Europei.

Ludovic al XIV-lea a atacat frecvent sistemul spaniol care includea, în vestul Mediteranei, Napoli și Sicilia. În 1684, această politică a dus la un atac asupra Genovei, aliatul Spaniei, portul prin care trupele spaniole se deplasau între Barcelona, Napoli și Milano. Fără nici o declarație de război, aproximativ 13 000 de ghiulele au fost lansate de flota franceză, deși încercarea de a debarca trupe a eșuat. În urma atacului, Genova s-a apropiat mai mult de Franța, iar dogele s-a întâlnit cu regele Ludovic la Versailles în 1685. După acest moment, Genova a făcut într-adevăr parte din sistemul francez, deși a rămas o

componentă importantă a spațiului comercial spaniol, incluzând comerțul dintre Spania și America spaniolă.

Bătăliile navale, spre deosebire de conflictele de mici dimensiuni, au fost ocazionale. De obicei, era nevoie ca ambele părți să fie dispuse să lupte. Având în vedere dificultatea de a obliga să lupte un adversar care nu dorea acest lucru, pregătirile se făceau mai degrabă ad-hoc. Recunoașterea adversarilor se făcea cu ochiul liber, cu ajutorul telescopului și prin recunoașterea vizuală a corăbiilor și a steagurilor. Informațiile de dincolo de orizont erau primite de la observatorii din vârful catargului, profitând de curbura Pământului. După ce intrau în acțiune tunurile, detaliile bătăliei deveneau neclare, de unde putem deduce cât de mult praf de pușcă foloseau tunurile, producând cantități enorme de fum.

Transformări treptate au făcut navele de război mai solide. În loc de metoda clincher folosită pentru construirea navelor, au început să fie asamblate scândurile într-un cadru, ceea ce a sporit rezistența corăbiilor.

Îmbunătățirile aduse armamentului, tachelajelor și modelelor de pânze au făcut ca galioanele, mai curând decât galerele, să devină mult mai importante în războaiele navale mediteraneene, deși galerele au continuat să joace un rol însemnat până în 1814, când marina din Piemont/Sardinia a renunțat la ele. Ținând cont că presupuneau o forță de muncă redusă și, prin urmare, o cantitate mai mică de apă și de hrană, dar o capacitate de depozitare mai mare, galioanele depindeau mai puțin de punctele de ancorare decât galerele. Corăbiile englezești și olandeze care introduseseră noi metode de luptă în spațiul mediteraneean au fost copiate de puterile mediteraneene, mai întâi de statele berbere din Africa de Nord, care au adaptat tehnologia navală atlantică de la sfârșitul secolului al XVI-lea prin intermediul corsarilor englezi și olandezi.

Turcii s-au confruntat cu amenințarea galioanelor mai târziu, principalul intermediar fiind Veneția, care a început să construiască galioane ca reacție la amenințarea venită din vestul Europei și dinspre statele berbere, înainte de a folosi aceste corăbii împotriva turcilor. În 1597, ca răspuns la suspendarea legilor protecționiste ale Veneției, corăbiile olandeze care transportau grâne din zona Mării Baltice au aprovizionat orașul, oferind încă un exemplu de acest tip de construcție.

După războiul cu Veneția pentru cucerirea insulei Creta, turcii au început să construiască galioane. În 1650 au fost construite zece galioane, însă galionul a devenit nava lor de război standard de-abia în 1682. Slăbiciunile flotei otomane ne ajută să înțelegem de ce a durat atât de mult până la cucerirea insulei Creta. Dintre puterile italiene, doar Veneția folosea „Marea Escadră", formată din veliere de mari dimensiuni. Celelalte puteri italiene – Napoli, Toscana, Genova, papalitatea și Savoia-Piemont – dețineau galere, însă erau insuficiente pentru a proteja zona de coastă italiană de atacurile piraților. Aceste puteri au ajuns să depindă de fortificații, mai ales de turnuri de pază, însă au încurajat și depopularea regiunilor de coastă, preferându-se așezările și drumurile din interior.

Veneția și Genova, orașe-stat republici, au continuat să fie considerate modele de bună guvernare și virtute civică, în deplină rezonanță cu valorile clasice asociate republicanismului. Virtutea publică era prezentată drept o caracteristică republicană, produsul statelor cu o constituție „echilibrată", Atena și Roma fiind considerate modele istorice. În general, a existat în lumea mediteraneeană o continuitate a orașului văzut ca un centru al autorității și al puterii, indiferent de natura sistemului politic.

Veneția, ca parte a Sfintei Alianțe create de papa Inocențiu al XI-lea, care cuprindea Austria, Polonia și ulterior Rusia, a reluat conflictul cu turcii între anii 1684–1699. Între 1685–1686, venețienii au exploatat o revoltă antiotomană izbucnită în Morea (Pelopones), preluând controlul în această regiune. În 1687, ei s-au îndreptat spre nord și au cucerit orașele Lepanto, Patras și Atena, unde depozitul de muniție al turcilor de la Parthenon a explodat provocând daune majore. Însă atacurile venețienilor au eșuat în Evia în 1689 și în Creta în 1692. Ei au reușit să cucerească insula Chios în 1694, însă, ca urmare a unei rebeliuni, au fost alungați de aici în 1695. Debarcările pe coasta Dalmației, respinse inițial între anii 1685–1687, au fost ulterior încununate de succes. Teritoriile cucerite de venețieni au fost păstrate și după semnarea Tratatului de pace de la Karlowitz în 1699. La fel cum s-a întâmplat în cazul cuceririi de către Austria a celei mai mari părți a Ungariei, acest moment a marcat o schimbare importantă în politica internațională, cu consecințe majore pentru spațiul mediteraneean. Veneția s-a deosebit de restul Italiei, mai ales de Genova, prin interesul constant manifestat pentru lumea greacă.

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, ca răspuns la atacurile lansate de venețieni, de corsarii maltezi și de alți pirați, turcii au construit și au consolidat fortificațiile de pe insulele din Marea Egee și de-a lungul coastelor Libanului și Israelului. Multe dintre ele erau castele mai vechi care au fost îmbunătățite, de pildă castelele venețiene din Pelopones, precum și construcții de pe vremea selgiucizilor, bizantinilor și cruciaților, însă au fost construite și fortificații noi.

USCOCII DIN SENJ

Cei mai vestiți pirați din lumea mediteraneeană au fost uscocii din Senj, un oraș din Croația de azi. Uscocii, trupe mercenare croate care au luptat atât împotriva turcilor, cât și împotriva venețienilor, își avuseseră inițial baza militară în regiunea Klis, însă aceasta a fost cucerită de turci în 1537, iar apoi s-au instalat la Senj. Folosind ambarcațiuni ușoare și rapide, uscocii s-au luptat mai întâi cu turcii, dar apoi și cu venețienii care încercau să apere navigația din Adriatica. Atacurile venețienilor au fost ineficiente, însă un război între Austria și Veneția (1613–1617) a fost urmat, în 1618, de semnarea unui acord între cele două puteri care prevedea, printre altele, și alungarea uscocilor din Senj.

Anglia și Mediterana

Această nouă lume nu avea să fie dominată de Veneția și de nici o altă putere maritimă mediteraneeană. Ele nu au reușit să se opună ascensiunii statelor din nordul Europei. Acum se afla în prim-plan o putere navală din afara spațiului mediteraneean, Anglia (din 1707 Marea Britanie), situație care avea să dăinuie până în prezent și care avea să accentueze complexitatea luptei pentru putere în lumea mediteraneeană.

Anglia obținuse o bază occidentală în Mediterana, nu strâmtoarea Gibraltar, care a fost cucerită abia în 1704, ci portul Tanger, transferat de la Portugalia în 1661, împreună cu Bombay (Mumbai), ca parte a zestrei primite de Ecaterina de Braganza la căsătoria ei cu regele Carol al II-lea al Angliei. Portul Tanger a fost atacat de sultanul Moulai Ismail al Marocului (domnie 1672–1727) în anul 1680. S-au pregătit un amplu sistem defensiv, precum și un baraj pentru apărarea portului, construit în mare parte cu ajutorul sclavilor capturați de pe corăbiile nord-africane din Mediterana. Sultanul, care nu voia să fie supus presiunilor politice locale, crease o divizie formată din soldați-sclavi de culoare, care contribuiseră din plin la presiunea militară exercitată asupra trupelor engleze și spaniole. El a susținut și ideea de *jihad*, care a

contribuit la afirmarea legitimității sale. Statul marocan și construirea imperiului au interacționat într-un proces complicat în contextul presiunilor interne și al politicii externe. Drept urmare, Tanger a fost abandonat de englezi în 1684. Carol al II-lea încerca să conducă țara fără Parlament și nu-și putea permite o luptă dificilă cu sultanul.

În Orient, prezența englezilor se aflase de multă vreme sub controlul negustorilor sub forma Companiei Levantului, care asigura o prezență comercială. Compania îl alegea și îl plătea pe ambasadorul de la Constantinopol, primul emisar fiind trimis în 1583, însă rolul companiei în alegerea ambasadorului a încetat în 1691. Printre documentele aparținând lui Sir William Trumbull, ambasador între anii 1687–1691, se numără petiții și depoziții ale negustorilor. Comerțul cu Turcia era foarte important. În 1693, în timpul Războiului de Nouă Ani, peste optzeci de negustori englezi și-au pierdut viața când convoiul de la Smirna (İzmir) care aducea acasă mărfuri din Turcia a fost interceptat de francezi, o lovitură care a declanșat o criză politică în Anglia. Turcii nu și-au deschis ambasade permanente până în 1793, preferând să trimită emisari speciali pentru scopuri precise.

UN PEISAJ URBAN AL PUTERII

În 1660, Franța a început procesul de extindere a orașului Marsilia dinspre vechiul port către zona rurală din vecinătate. Intrarea în port era păzită de două fortărețe, fortul medieval Saint Jean, în partea de nord, și Saint Nicolas, construit în 1660 în partea de sud, ca o demonstrație a puterii regelui Ludovic al XIV-lea.

Hărți și ghiduri de călătorie

Dat fiind că un segment din ce în ce mai larg al elitei sociale călătorea în diferite locuri ale lumii, era nevoie de tot mai multe hărți și ghiduri de călătorie. Gravurile în lemn ale orașelor au devenit mai precise și mai puțin generice, așa încât privitorii înțelegeau mai bine cum arătau orașele respective. De asemenea, hărțile și globurile terestre au contribuit la o mai bună cunoaștere a spațiului mediteraneean.

La începutul secolului al XVII-lea s-a intensificat producția de ziare în Europa, cu precădere în Republica Olandeză și (începând cu anii 1690) în Anglia, însă existau ziare și buletine informative scrise de mână și în centrele mediteraneene. Totodată, presa olandeză, care se afla în centrul acestui sistem de informații, se străduia să obțină surse de informații. Cea mai importantă, datorită activității sale comerciale, pentru ziarele olandeze și engleze era Livorno. Negustorii de acolo furnizau informații. Scrisorile pe care le scriau au devenit un model pentru buletinele informative care, la rândul lor, au constituit o sursă de inspirație pentru ziare. La Genova și Veneția, ziarele erau o sursă importantă de informații în legătură cu Adriatica, Imperiul Otoman și estul Mediteranei.

Ziarele ofereau cititorilor informații despre Mediterana. La 31 august 1749, un articol despre Malta publicat în *Worcester Journal* a fost urmat de o notă în care se prezenta pe scurt istoria insulei și a cavalerilor ospitalieri. Ca urmare a izbucnirii epidemiei de ciumă în insulele ionice, acestea au fost descrise în *Flying Post*, un important ziar londonez, în numărul din 9 mai 1728. Totuși, existau și numeroase lacune în cunoașterea spațiului mediteraneean. În lucrarea *Geography Epitomised* (1784), Robert Davidson menționa că preotul James Hervey îi declarase că nu știa unde se află Ierusalimul, ceea ce îl determinase să cumpere un atlas.

7. Secolul al XVIII-lea

Călătorind pe Mediterana

În aprilie 1749, Iacob, al patrulea viconte de Charlemont (1728–1799), a ridicat ancora de la Livorno la bordul unei fregate franceze înarmate cu tunuri pentru respingerea atacurilor. Preluând titlul de la tatăl său în 1734, el a călătorit mai mult și mai departe decât majoritatea turiștilor din epoca sa, plecând în 1746 și întorcându-se abia în 1755 la Dublin. Împreună cu un alt aristocrat irlandez, Francis Pierpoint Burton, a vizitat sudul Italiei, iar apoi în Sicilia s-a alăturat unui grup format din doi turiști englezi, Roger Kynaston și John Frederick, și artistul Richard Dalton. Ei au vizitat Malta, Constantinopol, insulele din estul Mării Egee, Alexandria și Cairo. Nereușind să ajungă în Cipru din cauza vremii nefavorabile, Charlemont s-a întors din Egipt, prin sudul Anatoliei și insulele Ciclade, după care a explorat cele mai importante vestigii istorice din Pelopones. Însă pe Marea Egee a avut parte atât de furtuni, cât și de perioade de acalmie, iar autoritățile otomane nu i-au oferit întotdeauna sprijin, cum s-a întâmplat la Halicarnas (Bodrum). Dalton, care a publicat gravuri ale monumentelor pe care le văzuse în Grecia, Turcia și Egipt, a devenit mai târziu custode al colecției de tablouri regale și a cumpărat tablouri de la Veneția pentru regele George al III-lea.

Dat fiind costul ridicat al transportului, croazierele pe Mediterana erau un lux pe care și-l permiteau doar cei foarte bogați. Cel mai lesne era să călătorești la bordul unei nave de război, așa cum au procedat reverendul John Swinton, care a călătorit la Livorno, și Henric, al zecelea conte de Pembroke, despre care se spune că, în 1768 la Veneția, a fugit cu o femeie în noaptea nunții acesteia. Tânărul John, al patrulea conte de Sandwich, de unde provine denumirea de sendviș, a făcut un tur al Mediteranei între anii 1738–1739, vizitând Sicilia,

Grecia, Turcia (zona de coastă), Rodos, Cipru, Egipt și Malta. Între anii 1741–1742, John, marchiz de Granby, împreună cu fostul său tutore, John Ewer, au făcut turul Mării Egee într-o ambarcațiune turcească denumită *volique*. Granby a explorat Grecia antică și modernă, fiind fascinat de scrierile lui Strabon și Plinius, precum și de dansurile grecești despre care Byron avea să scrie mai târziu. Între anii 1763–1764, Frederick, al șaselea lord de Baltimore, a vizitat Grecia, Constantinopolul și Balcanii, precizând că „ceea ce am văzut în călătoriile mele mi-a amintit de educația clasică pe care am primit-o cu multă bucurie la Colegiul Eton".

Un călător pasionat, al cărui amestec în treburile soției sale i-a afectat reputația în urma unui proces complicat, Sir Richard Worsley a plecat de la Roma cu destinația Atena în 1785, a vizitat Grecia, insula Rodos, Cairo, Constantinopol și Troia, revenind la Roma în 1787 cu o colecție amplă de statui, basoreliefuri și pietre prețioase. Arhitectul Willey Reveley a călătorit împreună cu el și a realizat desene ale piramidelor pe baza măsurătorilor. Mai târziu, ca ambasador la Veneția, Worsley a constituit cea mai mare colecție de sculpturi antice grecești din Marea Britanie înainte de achiziționarea Marmurilor Elgin. La Constantinopol, în 1785, Worsley a cunoscut-o pe Lady Elizabeth Craven, care, în urma unui adulter, fusese nevoită să părăsească Marea Britanie, călătorind la Sankt-Petersburg, iar apoi prin Rusia și pe Marea Neagră. De la Constantinopol, ea a făcut o croazieră pe Marea Egee.

În 1785 se afla la Constantinopol și Charles Sloane, primul conte de Cadogan, care a vizitat Sicilia – fiind impresionat de „magnificele vestigii ale Antichității" de la Agrigento –, Egiptul, Ciprul și Grecia. Însă nu era întotdeauna ușor de ajuns la destinație. Pe când se afla la Constantinopol, la 10 noiembrie 1785, Sloane îi scria fratelui său: „nu se găsesc oportunități de a pleca de aici

către Alexandria, așa cum te poți urca în Reading Dilly [diligență] ca să ajungi la Chelsea"; iar la 7 decembrie îi scria iarăși: „din pricina problemelor cu transportul pe mare, aproape că s-a dublat timpul meu de ședere aici". Un alt călător din această perioadă, John Hawkins, după ce a călătorit pe uscat de la Viena la Constantinopol, și-a continuat călătoria spre Cipru, Creta, Grecia continentală, Zante, Messina (unde a stat în carantină timp de o lună) și Napoli.

În mai 1786, botanistul englez John Sibthorp a plecat de la Napoli spre Creta, unde și-a petrecut aproape întreaga vară. Apoi a călătorit în Cipru, Grecia și Asia Mică; însă o călătorie pe uscat prin Grecia a fost imposibil de realizat în 1787 din cauza insurecției și a epidemiei de ciumă. În 1794–1795, Sibthorp a revizitat Constantinopolul și Grecia, inclusiv insulele ionice, a urcat pe muntele Olimp, a vizitat Sparta și a fost nevoit să-și prelungească șederea la muntele Athos din pricina piraților care acționau în vecinătate. În aceste călătorii, el a adunat 3 000 de specii botanice. Turiștii britanici erau atât de rari în aceste zone încât călătoriile lor erau menționate în presă, ca în cazul lui William Lethullier care s-a întors din Imperiul Otoman în 1723, aducând cu el o mumie egipteană.

Majoritatea călătorilor nu se aventurau dincolo de Italia, în est, și dincolo de Napoli, în sud. Însă cei care făceau acest lucru descopereau o mulțime de aspecte interesante, ca Thomas Watkins, care scria că găsise la Constantinopol „ceva ce nu am mai gustat niciodată până acum, cafea *bună*, căci în Anglia nu găsești așa ceva, fiindcă își pierde o mare parte din aromă pe mare". Pe când se afla la Corfu, în 1788, scria: „Vei citi aceste rânduri la un mic-dejun englezesc agreabil, care însă nu se compară cu al nostru din insulele grecești, unde primim fructe din belșug, pâine bună și cafea excelentă". Însă în acel an a izbucnit acolo o revoltă antisemită.

Scrisorile sale au fost publicate sub titlul *Călătorii prin Elveția, Italia, Sicilia și insulele grecești către Constantinopol prin Grecia, Ragusa [Dubrovnik] și insulele dalmate* (1794) și merită să fie citite, întrucât oferă o imagine a regiunii înainte ca aceasta să fie răvășită de războaiele napoleoniene.

Dalmația era o zonă propice pirateriei și, prefigurând într-o anumită măsură situația de la începutul Războiului Rece, vestigiile antice romane de pe țărmurile Dalmației nu s-au aflat în circuitul turistic. Spre exemplu, Robert Adam, care a călătorit în Italia în 1754, a cercetat cu atenție ruinele de la Spalato (Split), întrucât nu mai fuseseră cercetate până atunci. Când s-a întors în Anglia, în 1762, a publicat lucrarea *Ruinele palatului împăratului Dioclețian de la Spalato din Dalmația*. Un călător neobosit, Frederick, al patrulea conte de Bristol și episcop de Derry, a călătorit în Dalmația împreună cu naturalistul venețian Alberto Fortis și a cercetat râurile subterane din Istria. Lucrarea lui Fortis, intitulată *Viaggio in Dalmazia* (1774), a fost publicată la Londra în 1778 într-o traducere în limba engleză. Această lucrare oferea informații despre o regiune care nu era prea bine cunoscută cititorilor britanici. În 1795, Fortis a fost ales membru al Societății Regale.

Vizitând Marsilia

„Este unul dintre cele mai depravate orașe din Franța. E uimitor cât de multe prostituate se află aici. Sunt mai nerușinate decât în orice alt oraș." Așa scria un turist, probabil Marmaduke William Constable-Maxwell, în 1784.

Pictura lui Claude-Joseph Vernet *L'entrée du port de Marseille* (1754) oferă o impresionantă panoramă scăldată în razele soarelui. Totuși este posibil ca amintirile călătorilor să fi fost mai puțin plăcute. William Mildmay a călătorit de la Toulon la Genova în 1730, după ce vizitase Marsilia:

Acest oraș este mare și cu o populație numeroasă, în jur de 100 000 de suflete, însă în zona centrală, fiind construită cu străzi înguste pe versantul unui deal, circulația devine foarte anevoioasă. Și ceea ce este și mai rău este faptul că nu există apeducte prin care să se elimine mizeria aruncată din toate casele [...] se simte o duhoare permanentă pe străzile orașului [...] Portul [...] galerele și corăbiile aruncă încontinuu mizeriile [...] atunci când este cald și nu bate vântul, apa mării seamănă la culoare și miros ca un lac stătut.

Străzile mai largi ale orașului s-au bucurat de mai multă apreciere, deși, în 1754, un turist considera că vinul era prea tare, iar carnea îngrozitor de proastă. În schimb, în 1785, Lady Craven declara că aici mâncase cei mai delicioși raci și păstrăvi din viața ei. Impresiile turiștilor erau foarte diverse. De pildă, William, Lord de Kilmaurs, care era cam surd, a fost implicat într-un duel în 1765, fiindcă vorbise prea tare la teatru.

Revoluția Franceză a adus schimbări. În 1792, Marsilia, un centru al radicalismului iacobin, a folosit forța pentru a transfera funcțiile administrative și judiciare de la Aix. Voluntarii din Marsilia au defilat pe străzile Parisului cântând imnul de război cunoscut astăzi ca „Marseilleza". În anul următor, o revoltă antirevoluționară izbucnită în Marsilia a fost reprimată rapid.

ITALIA ÎN 1710

În 1710, pe când Anglia se afla în război cu Franța, Richard Coffin a vizitat Veneția, via Amsterdam și Germania. A rămas acolo mai mult timp decât intenționase, întrucât servitorul său s-a îmbolnăvit. Apoi, via Verona, Mantova, Bologna, Loretto, Roma și Capua, a ajuns la Napoli, „reflectând la soarta lui Hannibal" și bucurându-se de „un peisaj fermecător". Coffin îi mărturisea vărului său că era „încântat de acest oraș, nici un alt loc pe care l-am vizitat nu m-a fermecat atât de mult. De la Mănăstirea Cartuziană (care se află pe vârful

unui deal), poți să admiri panorama întregului oraș; iar dacă frumusețea unui peisaj vine din varietatea elementelor care îl acătuiesc, atunci cu siguranță că acesta trebuie să fie preferat înaintea altora. În fața ochilor tăi se desfășoară imaginea deplină a unuia dintre cele mai frumoase orașe din Europa: marea liniștită, golful, insula Capri, Campafelice, muntele Vezuviu, Pozzolo, Baia și golfulețele pe care le face marea acolo."

Napoli și *Così fan tutte*

Călătoriile depind de drumuri, de ocazii și de imaginație tot atât de mult pe cât depind de drumuri, de ocazii și de experiențe. La 26 ianuarie 1790, departe de Mediterana, *Così fan tutte*, o operă compusă de Mozart, a fost interpretată pentru prima oară la Burgtheater din Viena. Libretul scris de venețianul Lorenzo da Ponte, un evreu creștinat, devenit preot, apoi alungat din Veneția pe motiv de concubinaj, oferă o imagine seducătoare a orașului Napoli, unde se desfășoară acțiunea operei.

Vederile cu portul scăldat în razele soarelui, pe care turiștii din secolul al XVIII-lea le cumpărau de la pictori precum Pietro Fabris și Claude-Joseph Vernet, surprindeau farmecul orașului, prezentat de obicei mai fluid și mai luminos decât Veneția. Era cu siguranță cel mai torid oraș vizitat de mulți turiști englezi, ceea ce îi determina să-l evite în timpul verii. În lucrarea *Călătorii prin Italia* (1766), John Northall se referea la „metoda tradițională de a vizita orașul Napoli înainte ca vremea să se încălzească prea tare". Norton Nicholls scria în iulie 1772 despre un oraș în care „nopțile sunt atât de încântătoare și zilele atât de caniculare" încât nimeni nu dormea noaptea: „Am devenit un prieten mai bun al lunii decât al soarelui". Cei care vizitau orașul iarna spuneau că aerul era încântător. Cel mai mare oraș din Peninsula Italică și capitala unui regat care stăpânea sudul și Sicilia, Napoli era la sfârșitul secolului al XVIII-lea unul dintre cele nouăsprezece orașe din lume cu o populație de peste 300 000 de locuitori. Napoli se afla pe locul paisprezece

în lume și pe locul patru în Europa, după Londra, Constantinopol și Paris. Dimensiunea sa era disproporționată față de cea a regatului de Napoli și reprezenta o povară economică pentru acesta.

În 1790, când a fost compusă opera *Così fan tutte*, Napoli era condus de Ferdinand al IV-lea de Bourbon (domnie 1759–1825). Orașul era vizitat de mai mulți turiști decât în deceniile anterioare ale secolului datorită interesului suscitat de localitățile învecinate, Herculaneum și Pompeii, unde se deschiseseră șantiere arheologice de la mijlocul secolului. În anii 1760, teatrul și templul lui Isis din Pompeii au fost scoase la lumină, devenind atracții turistice importante. Vestigiile antice grecești din localitatea învecinată Paestum, abandonate de multă vreme într-o zonă depopulată, au atras și ele atenția vizitatorilor. Ele erau cele mai accesibile vestigii antice grecești din vestul Europei și au devenit un loc de atracție începând cu anii 1770, mai ales datorită celebrelor gravuri create de Piranesi.

Mai aproape de Napoli, vulcanul Vezuviu a devenit o atracție turistică importantă. Fără echivalent în nordul Europei, întrucât Islanda era vizitată de foarte puțini turiști, Vezuviul era un fenomen natural care prezenta marele avantaj că se afla în apropierea unui oraș. Margaret Grenville relata următoarele: „a avut loc o erupție magnifică a vulcanului Vezuviu, care a creat două șuvoaie de lavă ce s-au scurs pe versantul muntelui. Noaptea am admirat de la fereastra noastră o priveliște uimitoare, pe care domnul Burke a caracterizat-o drept sublimă".

Într-adevăr, prin aceste imagini ale vulcanului Vezuviu, Italia simboliza noua sensibilitate romantică, precum și pe cea a neoclasicismului. Această forță a naturii devenea și mai evidentă când erau reprezentate în picturi erupțiile nocturne ale vulcanului. Colecțiile de artă includeau adesea astfel de tablouri, de pildă cel semnat de Giovanni

Lusiere *Muntele Vezuviu scăldat în lumina lunii: erupția din 1787*. Lady Mary Palmerston, care a vizitat orașul Napoli împreună cu soțul ei în anii 1792–1793, a fost martora unei erupții în 1793:

> Diferitele nuanțe și forme ale lavei creează o imagine foarte picturală. Dacă privești cu atenție la craterele vulcanului, vezi toate culorile diferite pe care le formează materia sulfuroasă... imaginea era superbă. Muntele, care scuipa neîncetat pietre roșii încinse și un șuvoi de lavă, ilumina o mare parte a versantului muntelui, făcând valea să pară luminoasă. Pe tot cuprinsul muntelui se zăreau lumini ca niște torțe.

Călătoriile se aflau în strânsă legătură și cu relațiile amoroase, aceasta fiind tema principală a libretului scris de Lorenzo da Ponte pentru opera lui Mozart *Don Giovanni* (1787). Se punea accentul pe castitatea femeilor înainte de căsătorie. Exista însă obiceiul ca o femeie măritată să aibă un *„cavalier servente"* – un cicisbeu –, care o însoțea la reuniuni sociale și care uneori era amantul său. Acest sistem le oferea călătorilor șansa unei relații în acord cu tradițiile locale. Thomas Pelham Stanmer (1728–1805), conte de Chichester, a avut o relație amoroasă de lungă durată, în Florența în 1750, cu o femeie măritată, contesa Acciaioli, care și-a găsit apoi un alt amant englez. Prietena ei, Maria Serristori, avusese o relație cu Charles, al doilea marchiz de Rockingham, în anii 1748–1749, în timp ce Francis, conte de Huntingdon (1729–1789), a avut o relație amoroasă cu Marchesa Capponi, „floarea nobilimii florentine". Philip, al patrulea conte de Chesterfield, i-a oferit un imbold în călătorii fiului său nelegitim Philip Stanhope: „Prințesa Borghese [Agnese Colonna] a fost atât de amabilă încât l-a luat sub aripa ei protectoare. Nimic nu este mai de folos unui tânăr decât să se afle în compania unei astfel de femei experimentate". La fel ca Veneția, Napoli era renumit pentru numărul mare de prostituate.

În *Così fan tutte*, cei doi logodnici se întorc deghizați ca albanezi. Albania era cunoscută în 1790 datorită lui Kara Mahmud, pașă ereditar al provinciei albaneze Scutari din 1775 până în 1796. În anii 1780, el a avut conflicte cu pașii din sudul Albaniei și din Muntenegru, iar dorința lui de a deveni rege independent al Albaniei l-a adus în conflict cu sultanul Selim al III-lea. Violența era o trăsătură definitorie a acestor teritorii albaneze. De pildă, în 1788, Kara a poruncit să fie decapitați membrii unei delegații din Austria și Rusia care încercaseră să-i solicite sprijinul în războiul lor cu Selim, iar apoi a trimis capetele acestora ca trofee lui Selim. Albania era punctul vestic cel mai îndepărtat al „Orientului" real și imaginar. Albanezii nu mai erau văzuți ca niște personaje amenințătoare, așa cum se întâmplase în deceniile anterioare ale secolului. Totuși, probabil că ei continuau să fie cu totul diferiți de bărbații napolitani, ceea ce ne amintește încă o dată de deosebirile din spațiul mediteraneean.

Ambiția lui Kara Mahmud de a-și câștiga independența a dus la încercarea eșuată a otomanilor de a asedia Scutari, însă Mahmud a fost ucis pe când se lupta cu triburile muntenegrene în 1796. Fratele său, Ibrahim Pașa, a guvernat în provincia Scutari până în 1810, având o relație de bună înțelegere cu turcii. În 1831, turcii au asediat cu succes Scutari, atunci când următorul pașă a încercat să obțină independența. Aceste lupte au provocat mari daune economice regiunii și au contribuit la intensificarea anarhiei.

Situație politică

Într-o epocă în care imperiile europene au ajuns să domine lumea, trupele anglo-franceze reușind până la urmă să ocupe Beijingul în 1860, Mediterana începea să fie trecută cu vederea. În timp ce Robert Clive era deschizător de drumuri pentru Imperiul Britanic în India în anii 1750, iar căpitanul James Cook explora cele mai

îndepărtate colțuri ale Terrei în anii 1770, Mediterana nu mai părea să fie centrul lumii. Înaintarea islamului fusese oprită, Veneția intrase în declin, iar căile esențiale pentru schimburile comerciale și culturale nu mai străbăteau marea cea albastră.

Acest lucru este adevărat în mare măsură și ar fi greșit să pretindem că Mediterana a continuat să joace un rol central. Totuși, ar fi la fel de greșit să ignorăm cu desăvârșire spațiul mediteraneean.

O bătălie navală istorică ilustrează faptul că au avut loc în continuare evenimente importante în lumea mediteraneeană. La 1 august 1798, o flotă britanică sub comanda amiralului Horatio Nelson s-a apropiat de golful Abukir de pe coasta mediteraneeană a Egiptului, unde se afla ancorată o flotă franceză. La apus, Nelson a atacat pe neașteptate, lansând Bătălia Nilului, simultan pe ambele flancuri ale dispozitivului de luptă francez, o manevră care nu era lipsită de riscuri: celebra navă de război *Culloden* a eșuat și nu a mai putut participa la bătălie. Lupta a avut loc în timpul nopții, iar britanicii au tras de la foarte mică distanță, francezii au pierdut unsprezece dintre cele treisprezece nave, iar celelalte două s-au retras, însă până la urmă ambele au fost pierdute până la sfârșitul anului 1800.

Flota franceză a fost astfel poziționată încât Nelson a reușit să o anihileze, mai întâi navele din avangardă, iar apoi pe cele din ariergardă. Armele de foc ale francezilor s-au dovedit ineficiente, iar navele franceze nu doar că au fost prost poziționate, dar nici nu au reușit să dea o replică adecvată atacului britanicilor. Flota britanică a funcționat ca o forță perfect coordonată: Nelson și-a pregătit cu iscusință căpitanii ca să coopereze în orice condiții și le-a explicat în detaliu tactica adoptată. Totodată, britanicii s-au dovedit superiori francezilor în privința tehnicilor de luptă navală.

Această bătălie decisivă a schimbat nu doar situația strategică în 1798, distrugând campania egipteană a lui

Napoleon, ci și istoria Mediteranei. De atunci și până la declinul de după 1945 al puterii navale britanice, Mediterana a fost, dacă nu un lac britanic, cel puțin o mare dominată de puterea lor navală. Aceasta avea să fie într-adevăr precondiția puterii imperiale britanice în Mediterana și pe țărmurile ei, atât direct – în Malta, Insulele Ionice, Cipru, Egipt și Palestina – cât și indirect, de pildă în Grecia. Aceasta avea să fie și precondiția puterii economice britanice în regiune.

Dar cum au ajuns britanicii la această dominație și de ce forțele britanice și franceze se luptau în 1798 pentru a prelua controlul în zona egipteană a Mediteranei? Era o situație fără precedent. Flotele franceză și spaniolă se luptaseră în apropiere de țărmurile italiene în războiul din 1635–1659, iar flota franceză se luptase cu flota olandezo-spaniolă în apropiere de Sicilia în 1675–1676, însă aceste puteri nu pătrunseseră în estul bazinului mediteraneean, așa cum avea să se întâmple în 1770 cu Rusia, iar în 1798 cu Franța și Marea Britanie. Pentru a înțelege această transformare radicală, este nevoie să analizăm declinul puterii islamice și mai ales al puterii sale navale.

Africa de Nord

Forța navală a puterilor nord-africane – Maroc, Alger, Tunis, Tripoli – se baza pe galere, deși erau folosite și galioane, precum și *zebec*-uri, veliere ușoare cu vâsle, dar și cu vâsle auxiliare. Întrucât economiile acestor teritorii depindeau în mare măsură de piraterie, toate, cu excepția Marocului, fiind provincii autonome otomane, navele de război erau folosite pentru atacarea vaselor comerciale, evitându-se ciocnirile cu alte nave de război. Însă pirateria a menținut vie în rândul creștinilor ideea ostilității islamului.

La rândul lor, puterile occidentale au trimis nave de război pentru a împiedica atacurile. De pildă, olandezii trimiteau nave de război de două ori pe an pentru a

escorta vasele comerciale către Italia și Orientul Apropiat. Olandezii au avut conflicte militare cu puterea din Alger între anii 1716–1726 și 1755–1759. În 1770, ca răspuns la acțiunile corsarilor, o escadră franceză a atacat obiective tunisiene și a obținut semnarea unui tratat. Veneția a acționat în mod repetat împotriva puterilor din Alger și Tripoli între anii 1761 și 1778, iar apoi împotriva puterii din Tunis în 1784, 1785, 1786 și 1787. Bizerta, Sfax și Sousse s-au numărat printre orașele bombardate. Terminat în 1794 și expus în sala de arme de la Arsenale, monumentul închinat amiralului Angelo Emo realizat de Antonio Canova este o mărturie a ultimei zvâcniri a puterii venețiene. Totuși, în această etapă, nu exista nici un motiv de a crede că va fi o înflorire finală.

Prezența Marinei Regale Britanice în Gibraltar a contribuit la protejarea comerțului britanic, în timp ce nave de război franceze acționau din Toulon, cele spaniole din Cartagena, iar cele malteze din Valletta. În 1739, contraamiralul Haddock a fost trimis la Alger pentru a-l sprijini pe consulul englez care solicita eliberarea cetățenilor britanici luați în sclavie, iar în 1751 s-a semnat un acord cu puterea din Alger.

Asemenea altor puteri din Africa de Nord, puterea din Tunis a compensat declinul comerțului cu sclavi în Mediterana, ca urmare a acțiunilor europenilor împotriva pirateriei, prin intensificarea comerțului cu sclavi transsaharian. În anii 1790, în Souk el Berka, piața de sclavi din Tunis, se vindeau anual 6 000 de sclavi provenind din Africa subsahariană. Totuși, conflictul cu statele din Africa de Nord nu a reușit altceva decât să le determine să manifeste ceva mai multă reținere. Din când în când erau atacate bazele corsarilor, însă deseori acestea se dovedeau ținte dificile, mai ales din cauza faptului că navele de război occidentale riscau să eșueze în zonele stâncoase periculoase. Pe lângă conflicte, au

existat totuși și relații acceptabile în această perioadă, mai ales cu puterea din Tunis.

Soarta bazelor occidentale din Africa de Nord a variat de la caz la caz. Portul Ceuta aflat sub controlul spaniolilor a rezistat în fața asediilor marocane în perioada 1694–1720, iar Melilla în 1774–1775; deși a fost pierdut în 1708, Oran a fost recucerit de Spania în 1732, pentru a fi vândut apoi în 1792. În 1741, beiul Tunisului a cucerit insula Tabarka, pe care francezii o cumpăraseră de la familia Lomellini din Genova care o deținuse până în 1540, a ținut piept unui contraatac al trupelor franceze în 1742 și a jefuit baza Companiei Franceze de la Cape Negro, în prezent stațiune turistică.

EȘEC LA ALGER

În 1775, urmând un model vechi de secole, aproximativ 21 000 de soldați spanioli s-au îmbarcat la Cartagena și au ridicat ancora într-un convoi format din 44 de nave de război și 350 de vase de transport. Întârziată din cauza vremii neprielnice și fiindcă ducele de O'Reilly nu era hotărât unde anume să fie lansat atacul, debarcarea a fost haotică, iar spaniolii au fost complet expuși artileriei grele de pe coastele maure, în timp ce propria lor artilerie a rămas împotmolită în nisipurile de la țărm. Până la jumătatea zilei, spaniolii pierduseră 2 400 de oameni fără să câștige absolut nimic, iar O'Reilly a ordonat reîmbarcarea trupelor. A urmat o panică generală, aproximativ 3 000 de soldați spanioli fiind luați prizonieri.

În 1784, nave de război algeriene au reușit să respingă un atac lansat asupra orașului de o flotă formată din nave spaniole, portugheze, napolitane și malteze. Trei ani mai târziu, în 1787, puterea de la Alger a trimis nave ale corsarilor pentru a ataca țărmurile din nordul Mediteranei, inclusiv cele din apropiere de Genova, Nisa și Sardinia.

Cu ocazia unui tur al Italiei la mijlocul anilor 1750, pictorul George Stubbs s-a împrietenit cu un maur și împreună cu acesta a vizitat baza spaniolă de la Ceuta. Acolo, Stubbs a văzut un leu atacând un cal alb, iar această scenă impresionantă a constituit sursa de inspirație pentru numeroase tablouri pictate de el, inclusiv *Un leu atacând un cal* (1764) și *Un leu devorând un cal* (1770). Aceste imagini s-au bucurat de succes sub forma xilogravurilor, succes care s-a datorat și măiestriei cu care Stubbs picta cai de cursă. Însă aceste lucrări scoteau în evidența și sălbăticia lumii non-europene, o lume în care animalele erau încă puternice, iar mulți oameni erau considerați asemenea animalelor. Astfel de atitudini rasiste sugerau faptul că europenii erau cei mai îndreptățiți să definească și să răspândească civilizația. Dintr-o perspectivă ușor diferită, în anii 1780, regele Ludovic al XVI-lea al Franței l-a însărcinat pe consulul său din Alger să obțină animale pentru menajeria sa, inclusiv patru struți.

Turcii

Deși influența otomană nu mai era atât de extinsă ca în secolul al XVI-lea, marina și-a păstrat importanța în estul Mediteranei, mai ales datorită faptului că galerele tradiționale fuseseră înlocuite cu galioane care puteau să transporte mai multe tunuri. Această flotă otomană era foarte temută, iar în 1708 se zvonea la Veneția că va fi trimisă în Adriatica. În 1715, când, spre deosebire de anii 1680, turcii nu se aflau în război cu nici o altă putere, au reușit să-și folosească flota pentru a recuceri rapid Peloponesul aflat sub stăpânirea venețienilor. În acest conflict, turcii au beneficiat de un număr mai mare de soldați (100 000 față de 7 000), precum și de o mai mare experiență în privința tehnicilor de asediere. Venețienii au primit un sprijin destul de limitat din partea populației preponderent ortodoxe.

În 1716, turcii au invadat insula Corfu, un punct strategic pentru venețieni în Adriatica, însă fortificațiile

s-au dovedit suficient de puternice pentru a rezista atacului. Acest eșec ar putea fi considerat unul major, însă același lucru se întâmplase și când turcii atacaseră insula Corfu în 1538. În 1716, Victor Amadeus al II-lea de Savoia-Piemont a fost nevoit să-și apere noul teritoriu din Sicilia împotriva atacurilor otomane. Iar în 1718, în zona insulei Kythira, un punct strategic pe ruta maritimă dintre Marea Egee și Mediterana, flota otomană a avut câștig de cauză în fața adversarilor creștini, în principal nave de război venețiene. Totuși, nici atunci și nici mai târziu, flota otomană nu a părăsit apele teritoriale grecești, iar din 1716 turcii s-au aflat într-un război dezastruos cu Austria, război care a durat până în 1718. Trupele austriece au cucerit Belgradul în 1717.

În urma semnării tratatului de pace din 1718, flota venețiană s-a redus și, ca atare, a servit la protejarea comerțului de atacurile corsarilor și la descurajarea războiului. Turcii și-au redus și ei flota maritimă, ceea ce era un lucru firesc, întrucât adversarul lor principal din perioada 1720–1740 – la fel ca în trecut, în anii 1510, 1580 și 1620 – fusese Persia. Lupta pentru putere în spațiul mediteraneean depindea în mare măsură de contextul internațional. În anii 1720, revolta clericilor împotriva sultanului Ibrahim, care a fost înlăturat de la putere în 1730, a fost determinată, pe de o parte, de faptul că nu își îndeplinise misiunea divină de a răspândi islamul, dar și pentru că semnase în 1724 un tratat cu Rusia și pornise un război împotriva Persiei.

Turcii nu mai erau considerați o amenințare la adresa politicii italiene. În piesa lui Henry Fielding *Rape upon Rage*, reintitulată ulterior *The Coffee-House Politician* (1730), „Politic", un negustor londonez, stârnește râsul atunci când afirmă în mod repetat că flota otomană ar putea să atace Anglia, adăugând și replica tradițională: „Troia a fost cucerită în timp ce dormea". Deși mai persista impresia de amenințare în opera lui Mozart

Răpirea din serai (1782), turcul cântăreț a devenit o figură comică în opere, precum și în teatrul de păpuși.

Cu toate acestea, în ciuda slăbiciunilor turcilor, puterile de la Napoli și Veneția au încercat stabilirea unor relații bune cu turcii pentru a ajuta comerțul. Totodată, se avea în vedere faptul că, deși autoritatea otomană se diminuase evident în Alger, Tripoli și Tunis, aceste orașe făceau parte din imperiu. Însă, în 1783, autoritățile din Alger au purtat negocieri directe cu puterile occidentale, exemplu urmat imediat de autoritățile tunisiene. Turcii nu au intervenit când flotele occidentale i-au atacat la scurt timp după aceea, declanșându-se procesul de constituire a statelor în Africa de Nord.

BALCANII

În secolul al XVIII-lea, în zona balcanică aflată sub stăpânire otomană s-a ivit un nou grup de conducători ai provinciilor, așa-numiții *ayan* (persoane de seamă). Deseori, aceștia erau singurii care asigurau o administrație locală eficientă. Un grup de familii puternice domina Albania, Grecia centrală și Peloponesul cu ajutorul unor armate private. Vânzarea terenurilor aflate în proprietatea statului unor oficiali bogați în cea mai mare parte a Imperiului Otoman nu a contribuit câtuși de puțin la sporirea autorității centrale. Slăbiciunea autorităților centrale a dus la cooptarea multor *ayan* în sistemul administrativ, mai ales în perioadele de criză. Alteori, unii conducători au încercat să limiteze puterea acestor *ayan*. O astfel de încercare a fost făcută de marele vizir Halid Hamid Pașa în 1785, însă inițiativa a fost abandonată când a izbucnit războiul cu Rusia în 1787.

În 1706, Robert Harley, unul dintre secretarii de stat englezi, considera că influența francezilor la Constantinopol ar putea fi contracarată „când turcii vor

ști că avem o flotă atât de puternică în aceste mări încât vor putea să navigheze aici în siguranță". De fapt, în această etapă, englezii au folosit nave de război în primul rând pentru a se opune Franței și Spaniei în vestul Mediteranei. În 1713 și 1731, ca urmare a acordurilor diplomatice în negocierea cărora Marea Britanie a jucat un rol important, nave de război britanice au escortat noii conducători în Sicilia și Toscana: Victor Amadeus al II-lea de Savoia-Piemont și Don Carlos, ulterior Carol al VII-lea de Napoli și Carol al V-lea al Siciliei (domnie 1734–1759), iar apoi Carol al III-lea al Spaniei (domnie 1759–1788). Un secol mai târziu, în 1833, nave de război britanice aveau să escorteze un nou conducător în Grecia.

În schimb, în timpul războiului cu turcii (1768–1774), Rusia a trimis, în 1769, o flotă din Sankt-Petersburg, prin Anglia, cu iernare în Livorno, pentru a-i ataca pe turci în estul Mediteranei în 1770. Atacul a avut loc la Çeşme pe data de 5 iulie: flota otomană, formată din douăzeci de nave de linie și fregate, precum și treisprezece galere, a fost distrusă aproape în întregime, iar aproximativ 11 000 de soldați turci au fost uciși. Rușii au reușit să blocheze strâmtoarea Dardanele, așa cum procedaseră și venețienii în conflictele anterioare. Ei și-au extins influența și în Marea Egee, spre exemplu în insula Milos, însă încercările de a cuceri insulele Lemnos, Evia și Rodos au eșuat. Întrucât primiseră asigurări că vor fi ajutați, grecii din Morea s-au răsculat, însă rușii nu au reușit să le ofere sprijinul promis, iar acțiunile grecilor au fost greu de coordonat.

Într-adevăr, rușii s-au dovedit mai puțin eficienți decât fuseseră venețienii în anii 1680, în contextul în care nu aveau baze militare în vecinătate, erau implicați într-un război cu turcii în Balcani și se confruntau în interiorul țării cu rebeliunea condusă de Pugaciov. Rebeliunea a

fost reprimată, iar turcii au început să resimtă impactul economic al creșterii puterii navale a Rusiei.

Și alte puteri mediteraneene s-au văzut nevoite să ia în calcul posibilele implicații ale extinderii puterii Rusiei. Când, în 1773, nave de război rusești ancorate la Zante (Zakynthos) în Insulele Ionice au încălcat regula carantinei venețiene, precum și alte reglementări, observatorii s-au întrebat ce consecințe militare, politice și comerciale ar putea să decurgă de aici, gândindu-se și la o posibilă bază în estul Mediteranei.

Amenințarea Revoluției Franceze a dus la o schimbare radicală a situației în 1799. După invadarea Egiptului de către trupele lui Napoleon în 1798, Turcia și Rusia (care se războiseră între anii 1787–1792) au semnat un tratat de alianță și au trimis o flotă comună care a ocupat Insulele Ionice, după asedierea insulei Corfu. Franța ocupase Veneția în 1797 și cucerise Insulele Ionice, care erau organizate sub forma a trei departamente franceze. În 1800, ca parte a unui proces mai general de reconfigurare a granițelor Mediteranei și de formare a unor noi state în perioada 1793–1815, noii cuceritori au creat Republica Septinsulară, care a rezistat până în 1807, când a fost cedată Franței de Rusia prin Tratatul de la Tilsit. De asemenea, cucerirea Maltei de către francezi de la cavalerii ospitalieri în 1798 a demonstrat că războaiele revoluționare franceze transformaseră geopolitica tradițională.

Securitatea lumii islamice mediteraneene depindea acum, cel puțin în parte, de ajutorul european. Alianțele între turci și state europene creștine nu erau un lucru nou, iar la începutul secolului al XVI-lea turcii cooperaseră cu regele Francisc I al Franței împotriva împăratului Carol al V-lea; însă scopul acestor alianțe s-a schimbat în secolul al XVIII-lea, devenind din ce în ce mai defensive.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost din nou o perioadă crucială. În deceniile anterioare se pusese problema alungării turcilor din Balcani, când forțele austriece sau rusești se aflau în plină ascensiune, ca la începutul anilor 1690, în 1711 și 1770–1771, însă această chestiune a devenit tot mai pregnantă după 1780. Anexarea Crimeei de către Rusia în 1783 a determinat și alte puteri să-și dorească anexări similare. Într-un memorandum din 1787, aflat în arhivele Ministerului de Externe francez, se spunea că, dacă Franța s-ar alia cu Austria și cu Rusia împotriva Turciei, atunci ea ar putea spera să obțină Creta și Egiptul. De asemenea, se sugera ocuparea de către Franța a insulelor Cipru și Rodos, precum și necesitatea de a împiedica Marea Britanie să ocupe Egiptul. Prin urmare, exista o anumită continuitate între epoca prerevoluționară și cea revoluționară, când, în 1798, trupele franceze au invadat Egiptul.

Totuși, această schimbare în politica externă a Franței va avea consecințe pentru spațiul mediteraneean. Până atunci, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, Franța fusese cel mai fervent aliat creștin al Turciei, întrucât francezii îi considerau pe turci aliații lor împotriva Habsburgilor; iar în secolul al XVIII-lea, întrucât francezii considerau expansiunea Rusiei o amenințare la adresa Europei. Până în 1780, Franța câștigase o poziție dominantă în comerțul extern din estul Mediteranei. Din motive politice și comerciale, Franța era cea mai influentă putere externă din Imperiul Otoman, o putere care oferea și sprijin militar. Francezii înțelegeau importanța strategică a Egiptului. În 1785, aceștia au semnat un acord cu beii mameluci prin care obțineau o mare influență în Egipt, deschizând Marea Roșie comerțului către India prin istmul Suez. Negustorii din Marsilia au încercat să exploateze această oportunitate, întrucât doreau să dezvolte comerțul și cu țările din bazinul Mării Negre.

Părerea francezilor era foarte importantă întrucât poziția Franței în Mediterana fusese consolidată în deceniile anterioare, când Spania intrase în sistemul de alianță francez din 1700, odată cu înlocuirea ultimului descendent al Habsburgilor spanioli cu nepotul regelui Ludovic al XIV-lea – Filip al V-lea (domnie 1700–1746) –, precum și din momentul încheierii unei alianțe între cele două puteri în 1733. Miniștrii spanioli erau îngrijorați din cauza expansionismului rusesc în Mediterana.

Expansionismul francez în lumea islamică nu generase beneficii teritoriale până în 1830, însă a devenit o temă majoră în istoria Mediteranei. În același timp, a existat o continuitate între opoziția față de politica expansionistă a Rusiei din perioada anterioară Revoluției Franceze și cea din perioada Războiului Crimeii (1854–1856). În ambele cazuri, Franța a încercat să obțină o cooperare cu Marea Britanie.

TIPĂRIRE A CĂRȚILOR LA CONSTANTINOPOL

În zona europeană a Imperiului Otoman, publicarea cărților era foarte limitată. Deși existaseră tiparnițe la Constantinopol pentru publicarea unor lucrări în limbile ebraică, greacă și armeană, concepțiile religioase împiedicaseră introducerea tiparului în limbile turcă și arabă. De-abia după anul 1729 au început să fie publicate lucrări laice în limba turcă. Ibrahim Müteferrika, un maghiar care devenise intendent la curtea imperială, a primit încuviințarea de a publica șaptesprezece lucrări istorice, geografice și științifice, într-un tiraj de cinci sute de exemplare. Aceste publicații depindeau de specialiștii occidentali: cea de-a doua carte, o lucrare geografică, a fost pregătită pentru tipar de un călugăr spaniol apostat, iar gravarea plăcilor tipografice a realizat-o un meșteșugar vienez. După moartea lui Ibrahim în 1745, nu a mai fost publicată nici

o carte la Constantinopol timp de cincisprezece ani, și nu mai mult de opt cărți în următorii patruzeci de ani. Tipărirea a reînviat cu adevărat de-abia în secolul al XIX-lea.

Ascensiunea puterii britanice

Nave de război engleze acționaseră în Mediterana înainte de 1694, mai ales sub comanda amiralului Robert Blake în 1655. Apoi, refuzul beiului Tunisului de a oferi compensații pentru atacurile asupra navelor engleze a dus la distrugerea bazei corsarilor de la Porto Farina, în prezent Ghar el-Melh. În anii următori, au existat și alte misiuni engleze pentru apărarea negustorilor împotriva atacurilor corsarilor berberi, această protecție fiind necesară pentru comerțul cu Italia și Levant. Însă, din 1694, prezența navelor engleze a fost strâns legată de confruntări strategice, având în vedere interesele Austriei, Franței și Spaniei în vestul Mediteranei. Această situație a dus la bătălii cu francezii (Málaga în 1704 și Minorca în 1756), cu spaniolii (Capo Passero, promontoriul sud-estic al Siciliei, în 1718) și cu o flotă franco-spaniolă (Toulon în 1744), bătălii care au influențat opinia publică în legătură cu puterea navală britanică.

Însă bătăliile nu erau scopul principal. John Chetwynd, ambasador la Torino, comenta în 1704 despre planul de a trimite o flotă engleză în Mediterana: „dacă nu vor fi 10 000 de soldați, acțiunea nu se va bucura de respectul cuvenit". În timpul Războiului de Succesiune la Tronul Spaniei, în care Anglia a fost implicată între anii 1702 și 1713, Barcelona a fost cucerită în 1705, după care au urmat Alicante, Mallorca și Ibiza în 1706, precum și Sardinia în 1708. În 1707, portul Toulon a fost atacat de nave de război britanice și olandeze, iar apoi asediat de trupe austriece și piemonteze. Asediul a fost oprit când a devenit clar că orașul nu va capitula ușor, însă distrugerea flotei franceze din port însemna că fusese atins obiectivul strategic. Apoi Anglia a cucerit viitoarele

sale colonii: Gibraltar în 1704 și Minorca în 1708, unde au fost construite baze militare navale. Această expansiune imperială a asigurat continuarea acțiunilor militare navale în regiune.

Britanicii au avut mai puțin succes în intervenția pe coasta Languedoc a Franței pentru a sprijini o revoltă protestantă din zona montană Cévennes. Debarcările din 1707 și 1710 nu au reușit să schimbe situația. Debarcarea din 1710 a dus la ocuparea temporară a portului Sète, însă trupele au fost retrase ca urmare a contraatacului francezilor.

Spania a revenit în prim-plan când victoria lui Filip al V-lea în Războiul de Succesiune la Tronul Spaniei a sporit autoritatea Coroanei. S-au alocat resurse pentru construirea unei noi flote, însă aceasta a fost nimicită de britanici în 1718 la Capo Passero, când au fost capturate zece nave de linie și au fost distruse alte patru. Această victorie a suscitat un val de euforie în presa britanică. La 18 octombrie, *Weekly Journal* scria: „În urma acestei acțiuni, regele Marii Britanii devine stăpân al Mediteranei, după ce a fost recunoscut suveran peste mările britanice", deși într-un text din 1718 Reeve Williams menționa că majoritatea britanicilor nici măcar nu știau unde se află Sicilia și Sardinia. Totuși, nu s-a dat curs propunerii îndrăznețe din 1738 (când relațiile anglo-spaniole se deterioraseră) pe care a făcut-o Lord James Tyrawley, ambasador la Lisabona, ca britanicii să cucerească Mallorca și să folosească flota militară pentru a sprijini o invazie marocană în sudul Spaniei, ceea ce a fost pe cât de bine, pe atât de ridicol.

În 1742, în timpul Războiului de Succesiune la Tronul Austriei (1740–1748), o escadră britanică a pătruns în apele Mediteranei cu ordinul de a-l sprijini pe Carol Emanuel al III-lea al Sardiniei, conducător al provinciilor Savoia, Piemont, Sardinia și Nisa. Armata spaniolă care trebuia să ajungă în Peninsula Italică a mărșăluit prin

sudul Franței în loc să traverseze Mediterana. Flota a debarcat soldați care au reușit să contracareze amenințarea spaniolă la Nisa, însă o altă operațiune militară declanșată în 1743 a eșuat. În 1744, flota britanică a oferit sprijin armatei austriece care acționa la sud de Roma, împiedicând Franța și Spania să trimită trupe pe mare către Italia. În 1745, Genova a intrat în război de partea franco-spaniolă, însă, în 1746, cu sprijinul marinei britanice, austriecii și sarzii au cucerit Genova, au eliberat Nisa și au invadat sudul Franței. Nave de război britanice au transportat trupe din Sardinia pentru a sprijini o rebeliune în Corsica împotriva stăpânirii genoveze și au contribuit la asedierea orașului.

În Războiul de Șapte Ani (1756–1763), Minorca a fost cucerită de francezi în 1756, iar amiralul Byng a fost împușcat în urma acestui eșec. Cea mai mare parte a flotei britanice se afla în apele sale teritoriale, fiind pregătită să apere Anglia de un eventual atac. De aceea, a fost trimisă în Mediterana doar o mică escadră formată din zece nave de linie sub comanda amiralului Byng, cărora li s-au adăugat încă trei nave din Gibraltar. Pe 20 mai, Byng a atacat flota franceză aflată sub comanda marchizului de La Galissonière la sud-est de Minorca. Apropiindu-se de linia franceză, Byng a încercat să-și reorganizeze flota, însă manevrele nu au fost suficient de bine coordonate. Avangarda, aflată sub comanda contraamiralului Temple West, a fost lovită cu putere pe flancuri de adversarii bine înarmați, iar ariergarda, aflată sub comanda amiralului Byng, nu a reușit să riposteze la timp. Byng a hotărât să nu mai atace flota franceză rămasă în defensivă. Apoi și-a retras trupele în Gibraltar, iar garnizoana asediată de la fortul Saint Philip s-a predat.

Byng a fost condamnat de curtea marțială fiindcă nu reușise să facă tot ce i-a stat în putință pentru a distruge

navele franceze. Neglijența avea drept consecință pedeapsa cu moartea dacă nu exista o grațiere prin decret regal, deși curtea marțială era îndreptățită să arate clemență. Clemența nu era avută în vedere de regele George al III-lea și nici nu se bucura de popularitate în afara Parlamentului. Executarea amiralului Byng în 1757, împușcat pe puntea navei sale, i-a determinat pe ofițerii din marina britanică să procedeze în așa fel încât să nu supere curtea marțială.

Eșecul amiralului Byng a afectat comerțul britanic în Mediterana, cu consecințe pentru forța de muncă britanică. Totuși, Minorca a fost recucerită în 1763, iar fortificațiile au fost consolidate. Însă Minorca a fost pierdută din nou în 1782, în urma unui asediu îndelungat.

În schimb, strâmtoarea Gibraltar, care a fost mai ușor de apărat, a rezistat în fața asediilor spaniole în 1704–1705, 1727 și 1781–1783. Ruinele fortificațiilor Línea de Contravalación, construite de Spania între anii 1727–1735, mai pot fi văzute la nord de Gibraltar. Ele constau dintr-un zid de apărare având câte un fort la fiecare capăt – Santa Barbara și San Felipe. În 1779, când Spania și Marea Britanie se aflau în război, a început o blocadă, urmată de un asediu în 1781. La 13 septembrie 1782 a fost lansat un atac cu baterii plutitoare, însă cele mai multe au fost bombardate și scufundate de britanici, iar ulterior asediul a scăzut în intensitate. A fost o reușită crucială a marinei britanice, deși acest lucru a însemnat o reducere a forței navale în alte regiuni.

Franța, Spania și Austria

Marea Britanie ar putea fi principala putere în spațiul mediteraneean, mai ales după înfrângerea rivalilor săi în bătăliile din 1704, 1747, 1759 și 1798, însă și alte puteri au jucat un rol însemnat. Acțiunile navale ale britanicilor s-au născut din interacțiunea cu celelalte puteri. Astfel, la sfârșitul anilor 1710, Marea Britanie și Franța s-au

străduit să se opună expansionismului spaniol. Această interacțiune a avut drept consecință directă construirea de nave de război și dezvoltarea infrastructurii. De asemenea, interesele Spaniei și Franței în zona Atlanticului au condus la crearea unor facilități navale la Cádiz, Corunna și Brest, însă acest lucru nu a însemnat pierderea rolului jucat de Mediterana.

Competiția dintre puteri a luat numeroase forme, de pildă sprijinirea protejaților în statele mai mici. Teritoriile italiene s-au aflat în centrul atenției, așa cum se întâmplase secole de-a rândul. Aceasta a fost o temă centrală a istoriei italiene și a politicii în spațiul mediteraneean după căderea Imperiului Roman. Competiția a luat multe forme, inclusiv intervenția în conclavele papale, o practică obișnuită după anii 1590. Recrutarea aristocraților italieni în armatele marilor puteri a fost un alt aspect al acestei competiții.

SOARTA INSULEI CORSICA

În 1768, guvernul francez a anunțat unirea insulei Corsica cu Franța. Având în vedere practica genoveză de a considera Corsica o colonie și de a refuza tratarea familiilor de vază ca de origine nobilă, o mare parte a populației corsicane a fost implicată în rebeliuni între anii 1729–1732 și 1734–1739. În 1729–1730, rebelii au încercat să ofere acces corsicanilor la posturi importante din administrație, armată, biserică și justiție, posturi care erau rezervate genovezilor. Rebeliunea a luat forma unei lupte între zona rurală și orașe (unde locuiau mulți genovezi și erau încartiruite trupele lor), pentru preluarea controlului asupra câmpiilor aluvionare fertile. Orașele erau considerate domeniile genovezilor, ale cămătarilor și ale negustorilor. Totuși, deși săracii din orașul Bastia nu i-au sprijinit pe rebeli atunci când au atacat orașul, temându-se de jafuri și preferând solidaritatea comunitară, structura de clan a societății corsicane a divizat interesele în zona rurală. Corsicanii

erau din ce în ce mai interesați de independență și au încercat să o obțină între anii 1730–1740, însă Franța a sprijinit Genova.

Nereușind să dețină controlul asupra insulei, genovezii au fost de acord să o vândă Franței în 1764. Însă francezii erau considerați inamici, ceea ce a determinat o opoziție fermă împotriva ocupației franceze: inițial, dârzenia corsicanilor, cunoașterea terenului și spiritul lor combativ, opuse încrederii exagerate a francezilor și lipsei lor de coordonare, au dus la o serie de victorii ale corsicanilor. Însă, în 1769–1770, o prezență militară franceză mai numeroasă, o tactică de luptă superioară și construirea unor drumuri pentru deplasarea trupelor au condus în cele din urmă la victoria francezilor în urma bătăliei de la Ponte Novu în 1769. Corsica a intrat în componența Franței sub conducerea lui Napoleone di Buonaparte, născut în 1769 (ulterior el a adoptat ortografia franceză a numelui său, Napoleon Bonaparte). Administratorii francezi au conceput așa-numitul *Plan terrier*, un plan de dezvoltare socială și economică a insulei. Această cucerire a fost criticată, între alții, de Voltaire și Rousseau, care considerau că guvernul francez trebuia să se concentreze asupra problemelor interne ale țării și care, asemenea lui James Boswell, îi idealizau pe corsicani, însă francezii au profitat de absența sprijinului guvernamental extern în favoarea corsicanilor. Guvernarea franceză nu s-a bucurat de o susținere unanimă în rândul populației din Corsica, recrutarea prin forță a bărbaților în serviciul militar determinându-i pe mulți să fugă în Italia.

Transformare economică

Această transformare reiese clar din statisticile economice. Dacă în 1660 Marsilia importa doar 19 000 de chintale de cafea din Egipt, în 1785 importa 143 310 de chintale, din care 142 500 proveneau din Indiile de Vest. Europenii dețineau controlul asupra comerțului internațional cu cafea. Adusă în Martinica și Guadelupa în 1725, iar în Saint-Domingue în 1730, cafeaua din

Indiile de Vest Franceze era mai populară decât cea produsă de olandezi în Indiile de Est, devenind rapid principala sursă globală. În 1770 au fost produse 350 000 de chintale, iar în 1790 peste 950 000. Cea mai mare cantitate era transportată în Franța, iar o mare parte era apoi re-exportată din Marsilia către Imperiul Otoman, schimbându-se astfel fluxul comercial din 1660: fluxul către vest prin Mediterana fusese înlocuit de fluxul către est.

Mediterana încă avea mărfuri de vândut celor aflați la mare distanță. Pe lângă materii prime, se vindeau produse manufacturate și servicii. Potrivit registrelor vamale din zona strâmtorii Øresund, sarea provenită din Cagliari (Sardinia), Alicante și Ibiza (Spania) și Trapani (Sicilia) era transportată în Marea Baltică. În anii 1780, sarea era cel mai important produs importat de Suedia din Peninsula Iberică și Mediterana, stabilindu-se astfel o punte de legătură între Suedia/Danemarca și Sardinia. Folosit pentru fabricarea prafului de pușcă, sulful a fost cel mai important produs exportat de Sicilia până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Din Insulele Ionice se exportau coacăze. În 1752, mătasea reprezenta 78,7% dintre exporturile din Piemont. Italia exporta cultură, mai precis picturi, statui și muzicieni.

Deși aceste exporturi au contribuit la creșterea veniturilor în țările mediteraneene, totuși ele nu au atins nivelul produselor transoceanice aduse în Europa: ceai din China, țesături de bumbac din India, zahăr, cafea și tutun din Lumea Nouă, aur din Brazilia. Țările mediteraneene nu produceau încă mărfurile industriale care aveau să fie tot mai căutate începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: produsele din fier forjat și echipamentele pe bază de aburi care începeau să vină din Marea Britanie.

Drept urmare, comerțul depindea foarte mult de pătrunderea în spațiul mediteraneean a mărfurilor externe și a negustorilor străini în căutare de materii

prime. Astfel, în 1722, negustorii evrei și francezi se aflau în competiție pentru comerțul la Salonic. Francezii au fost extrem de activi în Imperiul Otoman, mai ales în perioada 1720–1730. Ei le-au luat locul britanicilor în cel mai important port al imperiului, Smirna, și au obținut un monopol asupra comerțului maritim extern al Palestinei, în timp ce venețienii erau extrem de influenți în Pelopones și în Insulele Ionice, iar olandezii se aflau în competiție cu francezii la Salonic. Privilegiile comerciale franceze în Imperiul Otoman au fost reînnoite în 1740, după semnarea unui tratat de pace între Austria și Turcia.

Încercările de a introduce comerțul liber în statele mediteraneene nu au ajutat prea mult economiile acestor state. Livorno a devenit un important centru comercial după ce a obținut statutul de port liber în 1675; nu se percepeau taxe pentru exporturi sau importuri și se făceau eforturi pentru contracararea tensiunilor religioase. Și alți conducători italieni au încercat să urmeze acest exemplu. Messina a devenit port liber în 1728, iar Ancona în 1732. Când, în 1719, Austria și-a propus să-și intensifice comerțul în Marea Adriatică, Trieste și Fiume (Rijeka) au primit acest statut. În 1748 a fost introdus comerțul intern liber în statele papale. Cu sprijinul papei, Ancona a devenit port liber și a fost construit un dig pentru apărarea portului.

Multe pagini din rapoartele diplomatice erau dedicate chestiunilor comerciale. În iulie 1776, Clermont d'Amboise, ambasadorul francez la Napoli, se plângea de faptul că, în timp ce britanicilor li se permitea să vândă mărfuri interzise, francezilor nu li se îngăduia acest lucru, iar corăbiile lor erau percheziționate. În luna următoare, Clermont d'Amboise își arăta din nou nemulțumirea pentru că genovezilor li se acorda un tratament preferențial în comerțul cu uleiuri din Calabria, iar în septembrie, napolitanii au protestat

împotriva faptului că o corabie franceză acordase refugiu unui criminal. În 1777 au reizbucnit disputele cu privire la taxele vamale, la faptul că nu se arătase respectul cuvenit drapelului francez și la sumele datorate negustorilor de grâne din Marsilia. Francezii erau îngrijorați deoarece consulii napolitani se arătau dispuși să le permită contrabandiștilor genovezi și toscani să le folosească steagul, în timp ce Clermont d'Amboise sugera că, dacă ar fi revocat ordinul de a vizita corăbiile napolitane din Marsilia, acest lucru i-ar ajuta pe negustorii francezi din Napoli. În 1778, el a făcut presiuni asupra autorităților din Napoli pentru a permite exporturile de grâne către Franța și pentru a împiedica întemnițarea marinarilor francezi arestați pentru contrabandă.

De asemenea, puterile cu o activitate comercială mai puțin intensă, de pildă Napoli, și-au manifestat dorința de a-și îmbunătăți economia, de a se opune adversarilor principali, spre exemplu Franța, și de a obține mai multe beneficii de pe urma comerțului. În 1777, Clermont d'Amboise i-a făcut curte doamnei de onoare a reginei, pe care o considera o persoană influentă, iar în 1778, atât el, cât și ambasadorul austriac au făcut demersuri pentru a fi numiți compatrioți ai lor ca profesori ai moștenitorului tronului.

Au existat și tensiuni frecvente între diplomați și negustori. Ambasadorii francezi la Constantinopol, cum ar fi Villeneuve în anii 1730, au criticat Camera de Comerț din Marsilia pentru rolul ei în organizarea comerțului otoman. Au existat încercări reprezentând alte interese economice franceze, de pildă în Amiens, Rouen și Languedoc în anii 1730, de a înlesni acest comerț prin intermediul negustorilor olandezi. Însă ambasadorii au preferat un comerț reglementat în locul libertății comerțului. Consulii francezi au avut dispute și cu negustorii din Cairo, Sidon, Salonic și Tripoli (Liban).

Politica comercială nu a putut să transforme economia. Livorno nu avea să conducă o revoluție industrială în Toscana. Nu exista un „motiv" mediteraneean pentru a se întâmpla acest lucru. Și în alte părți ale Europei, porturi înfloritoare, precum La Rochelle și Cádiz, au generat prosperitate pe plan local, însă nu și o transformare economică radicală. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Marsilia existau fabrici de textile, zahăr, sticlă, porțelan și săpun. La fel și în Trieste, unde Austria a înființat o companie pentru a dezvolta comerțul cu Turcia.

Având în vedere că în cele mai multe țări europene nu au existat o industrializare și o transformare economică semnificativă până în secolul XX, nu putem să considerăm această situație un eșec. Totodată, criteriile adoptate pentru definirea progresului economic nu pun accentul pe varietatea activității economice din această perioadă. Cercetările pentru anumite zone considerate în general mai puțin dezvoltate economic, ca Veneto la sfârșitul secolului al XVII-lea sau Spania în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, au indicat un grad înalt de adaptabilitate, ceea ce înseamnă că o geografie economică a Europei care prezintă spațiul mediteraneean ca înapoiat nu ne este de mare ajutor. Nu a existat o restructurare fundamentală a societăților și economiilor, ci o continuare a unei economii mixte, mai degrabă decât o economie bazată pe specializare. Această situație ilustra evitarea înțeleaptă a riscului, veniturile provenind din surse foarte variate și nefiind încurajată specializarea în ce privește producția și forța de muncă.

În acest context – și remarcile despre rămânere în urmă trebuie interpretate cu grijă – nu se poate vorbi despre o revoluție industrială balcanică la sfârșitul secolului al XVIII-lea, nici despre una siciliană premergătoare invaziei lui Garibaldi din 1860. Într-

adevăr, nu este întâmplător faptul că Sicilia și Napoli au exportat mai ales forță de muncă, lucrători aflați în căutarea unor oportunități și a unei vieți mai bune în Lumea Nouă. Același lucru a fost valabil și în cazul Scoției, unde a avut loc o revoluție industrială, însă toți indicatorii economici reflectă o deosebire majoră.

Nu doar industria era diferită, ci și agricultura. În Sicilia, creșterea producției de grâu s-a realizat numai prin extinderea suprafețelor cultivate. Pământul era lucrat cu săpăligi care abia zgâriau solul. Au existat îmbunătățiri agricole semnificative în Lombardia și Veneto, însă, în general, situația în Italia a fost mai sumbră, fiind preferate metodele tradiționale și agricultura extensivă, în locul culturilor intensive. În zonele de câmpie ale Lombardiei, de la animale se obținea atât lapte, cât și îngrășământ, iar încercarea de a încuraja cultivarea cartofilor nu a avut un impact semnificativ.

Principalele probleme în Peninsula Italică și în întregul bazin mediteraneean – terenul arid, sursele de apă insuficiente, căile de comunicație inadecvate și lipsa investițiilor – au continuat și la începutul secolului al XIX-lea, iar creșterea producției se datora mai ales extinderii suprafețelor cultivate. În Peninsula Italică, potrivit datelor oficiale, producția standard de grâne la hectar a rămas de 10 tone metrice în 1860, iar în jurul anilor 1909–1910 ajunsese la 10,1 tone metrice. Ulterior, grație „Bătăliei pentru grâu" inițiate de Mussolini, producția a ajuns la 16,1 tone metrice în 1938. În prezent, în funcție de sol, producția de grâu se ridică la 65–90 de tone.

Agricultura comercială s-a răspândit în cea mai mare parte a Italiei în a doua jumătate a secolului, iar terenurile comune au fost îngrădite. Produsele erau vândute în piețele locale sau erau trimise la export. Genova exporta lămâi și măsline, în timp ce, în sudul

Franței, a crescut producția de vin din zona Languedoc grație dezvoltării pieței locale. Cu toate acestea, agricultura de subzistență continua să fie etalonul în cea mai mare parte a Peninsulei Italice și a bazinului mediteraneean, cu precădere în Balcani și în nord-vestul Africii.

A continuat să fie practicată transhumanța, deplasarea sezonieră a turmelor de animale, adesea pe distanțe foarte lungi, care fusese de-a lungul timpului un aspect crucial al activității agricole pe tot cuprinsul Europei. Într-adevăr, dominația omului în zonele de pășune din munți și legătura cu zona de coastă a Mediteranei erau sezoniere. Astfel, vitele coborau înspre văi în fiecare an la 10 octombrie din regiunile înalte ale Savoiei. Cam în aceeași perioadă, oile crescătorilor spanioli (Mesta), care dețineau monopolul asupra comerțului cu lână, porneau în transhumanță dinspre pășunile din centrul Spaniei către zonele mai joase, aceasta fiind cea mai mare migrație anuală de animale din Europa. Pășunile constituiau principalul beneficiu al zonelor montane, iar transhumanța era o punte de legătură între regiuni: munții Apenini și Câmpia Padană, munții Abruzzi și câmpiile din zona Capitanata din apropiere de Foggia, și așa mai departe, pentru a crea structura complexă a economiei mediteraneene. Oile se deplasau dinspre Roussillon spre Barcelona, iar vitele dinspre Piemont spre Genova.

În această perioadă au existat progrese ale căilor de comunicație, însă nu cu adevărat semnificative înainte de apariția trenurilor. Faptul că în trecătoarea Col de Tende din sudul Alpilor s-a permis circulația mijloacelor de transport cu roți ilustrează speranțele locuitorilor din Piemont ca vinul lor să fie exportat în Anglia via Nisa, însă circulația a fost întreruptă din pricina izbucnirii Revoluției Franceze.

Între timp, zona balcanică a fost afectată de izbucnirea unor epidemii de ciumă în anii 1710, 1720, 1730, 1740, 1770 și 1780. Epidemiile s-au răspândit și în vestul Europei, în 1743 omorând aproximativ 48 000 de oameni la Messina. Totuși, epidemia izbucnită la Marsilia în 1720, care a fost limitată prin izolarea orașului, a fost ultima din Franța, iar cea din 1743 a fost ultima din Italia, însă neavând amploarea epidemiei devastatoare din perioada 1629–1631. Malaria a fost o problemă serioasă în multe zone ale Mediteranei, la fel ca și foametea, care a avut drept consecință izbucnirea unor revolte, așa cum s-a întâmplat în Istria în 1716, și construirea unor grânare publice, precum cel de la Marsilia.

Criza din anii 1790

Interesul pentru menținerea Imperiului Otoman reflecta schimbările produse în lumea mediteraneeană, precum și în geopolitica europeană la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Îngrijorările britanicilor privind posibilitatea expansiunii rusești în spațiul mediteraneean în detrimentul turcilor au condus, în 1791, la Criza Oceakov, când britanicii au fost la un pas de război cu Rusia și intenționau să trimită pentru prima oară o flotă în Marea Neagră. S-a avut în vedere semnarea unui tratat cu turcii. În 1791 s-a zvonit, deși fără motiv, că turcii vor ceda Ciprul, oferind astfel britanicilor o bază comercială importantă în estul Mediteranei.

Criza a dus la trimiterea unor observatori militari britanici care, prefigurând comentatorii din secolul al XIX-lea, au susținut că era nevoie de o reformă totală a sistemului otoman. George Koehler, un german care lucra în cadrul artileriei britanice, a petrecut șase luni în 1791–1792 studiind situația. El a afirmat că „trebuie să se facă o revoluție în ce privește guvernarea, finanțele, caracterul național, artele mecanice etc [...] această indiferență care domnește în toate sferele guvernării atât civile, cât și militare reprezintă probabil cel mai mare

obstacol în calea progresului". George Monro adăuga în 1793: „Mi se pare absolut imposibil ca turcii să mai poată menține controlul asupra Turciei în Europa, fără sprijinul unor puteri europene sau fără să facă schimbări radicale în toate domeniile care ar putea determina o transformare din temelii a constituției otomane".

Astfel de comentarii reflectau noua atitudine față de civilizațiile orientale, când sentimentul de teamă respectuoasă, caracteristic secolelor al XV-lea, al XVI-lea și al XVII-lea, fusese înlocuit cu o atitudine disprețuitoare și un sentiment de superioritate care ignorau calitățile inerente ale altor culturi și care se manifestă și în prezent. Aceste comentarii anticipau marea criză din lumea mediteraneeană din perioada 1797–1799. Încă din 1794, Robert Liston, ambasador britanic la Constantinopol, primise instrucțiuni să obțină sprijinul turcilor pentru a se opune unei barbarizări a Europei reinventate de Revoluția Franceză:

> În toate discuțiile purtate cu miniștrii otomani trebuie să insistați asupra tendinței periculoase a principiilor susținute de actuala guvernare franceză, dacă o anarhie absolută poate fi numită așa, în care bieții cetățeni, amăgiți de idealurile de libertate, gem acum sub tiranie. Excelența Sa le va explica faptul că acele principii nu au un alt scop decât distrugerea tuturor religiilor și a formelor de guvernare din întreaga lume, prin cele mai atroce mijloace concepute vreodată de mintea omului.

Cu un an înainte, pe când revoluționarii întâmpinau rezistență în Franța, britanicii au trimis o flotă la Toulon pentru a-i ajuta pe regaliștii de acolo, însă a fost alungată de artileria tânărului Napoleon, odată cu distrugerea unei mari părți a șantierului naval. Flota britanică a reușit să salveze 15 000 de regaliști. Cei care au rămas au fost uciși de revoluționari. Au existat baze militare britanice pe insulele Corsica (1794) și Elba (1796), însă doar

pentru scurt timp; iar Genova a fost asediată cu succes în 1800.

ALȚI MEDITERANEENI: REGATUL ANGLO-CORSICAN

Răsculându-se împotriva Franței, corsicanii au solicitat protecția Marii Britanii în 1793. O flotă a sosit în anul următor, iar trupele franceze de pe insulă au fost înfrânte, deși Nelson și-a pierdut un ochi în asediul de la Calvi. S-au pus bazele unei constituții democratice cu un Parlament ales și un viceregе britanic. S-a zvonit că Angliei i s-a oferit coroana corsicană. Totuși, întrucât Spania s-a aliat cu Franța, schimbându-se astfel situația navală, britanicii au fost nevoiți să se retragă din Mediterana, iar, în 1796, francezii au recucerit insula. Sub domnia lui Napoleon, capitala a fost mutată de la Bastia la Ajaccio, orașul său natal, unde există mai multe statui ale împăratului, inclusiv o statuie ecvestră comandată de Napoleon al III-lea în 1865, precum și Maison Bonaparte, Musée Fesch și Chapelle Impériale.

Vechea ordine a fost contestată de francezi atât prin cuceriri, cât și prin încurajarea rebeliunilor, de pildă cea din Sardinia între 1794–1796.

În 1797, Veneția, unul dintre cele mai importante centre culturale, comerciale și politice ale zonei mediteraneene, și-a pierdut independența. După victoriile obținute în 1796 în Sardinia, Piemont și nordul Italiei, Napoleon, unul dintre generalii care s-au aflat la conducerea Directoratului francez, a ocupat teritoriile venețiene până la râul Adige. În aprilie 1797, el a propus ca Austria să preia controlul teritoriilor venețiene, cu excepția orașului Veneția, care urma să-și păstreze independența. În încercarea de a intimida o Veneție lipsită de apărare, Napoleon a declarat război, deși orașele din regiunea Veneto au respins autoritatea venețiană. Veneția a capitulat rapid. Napoleon nu doar că

a cucerit Veneția, ci a luat de aici și numeroase antichități pe care le-a trimis în Franța, de pildă caii de deasupra portalului principal al bazilicii Sfântul Marcu. Această acțiune făcea parte dintr-un amplu proces de devalizare culturală care avea ca scop glorificarea Franței, însă care a avut consecințe nefaste pentru Italia.

Ca urmare a Tratatului de la Campo Formio din octombrie 1797, austriecii au fost obligați să accepte o reconfigurare a Italiei. Franța își păstra controlul asupra Insulelor Ionice, Albaniei venețiene și Mantovei, în timp ce nordul Italiei era cedat Republicii Cisalpine, iar Veneția și Veneto erau cedate Austriei. În 1798 a fost proclamată Republica Romană, francezii considerând că puseseră capăt papalității.

Marile puteri se luptau și pentru supremație comercială. În 1795, o escadră britanică a pătruns în Marea Egee pentru a proteja activitatea comercială împotriva fregatelor franceze aflate la Smirna. Însă Napoleon a ocupat portul Livorno, blocând astfel accesul britanicilor în acest port.

După cucerirea nordului Peninsulei Italice în 1797, Napoleon a intenționat să invadeze Marea Britanie, însă, dându-și seama că totuși nu ar fi avut sorți de izbândă, s-a concentrat asupra planului de cucerire a Egiptului, atât pentru a-și păstra propria poziție militară, cât și ca Franța să fie în măsură să atace poziția britanicilor în India. Ultima campanie militară franceză în Egipt avusese loc în epoca cruciadelor.

Pornită în 1798, aceasta a fost o inițiativă independentă majoră a lui Napoleon, ilustrând o absență caracteristică a unei înțelegeri reciproce crucială pentru buna funcționare a sistemului internațional. Punând accent pe războiul cu Marea Britanie, nu pe conflictul cu turcii, Napoleon a presupus eronat că turcii, conducătorii imperiali ai Egiptului autonom, puteau fi intimidați ori mituiți pentru a accepta acțiunea francezilor, care au

lansat într-adevăr o serie de acte provocatoare. Totodată, francezii priveau cu dispreț Turcia ca forță militară – „În Egipt, m-am simțit eliberat de obstacolele unei civilizații enervante. Nutream idealuri măreț... mă vedeam întemeind o nouă religie, mărșăluind în Asia, călare pe un elefant, purtând un turban pe cap, iar în mână ținând noul Coran pe care l-aș fi conceput potrivit dorințelor mele. În acțiunile mele, aș fi împletit experiențele ambelor lumi, folosind istoria întreagă pentru propriul meu beneficiu."

După ce a cucerit cu ușurință vulnerabila insulă Malta, în iunie 1798, ceea ce l-a înfuriat pe țarul Pavel I, Protector al Ordinului de Malta, armata lui Napoleon a debarcat în Egipt la 1 iulie. După ce a cucerit Alexandria, Napoleon i-a înfrânt pe mameluci la Shubra Khit (13 iulie) și la Embabeh (21 iulie), în așa-numita Bătălie a Piramidelor, o serie de victorii a puterii de foc defensive în fața unor tactici de șoc.

Cairo a capitulat, însă victoria navală a amiralului Nelson în Bătălia Nilului i-a izolat complet pe francezi. Confruntându-se cu o populație ostilă, care a organizat o revoltă reprimată cu brutalitate la Cairo, Napoleon și-a consolidat poziția, trimițându-l pe generalul Louis Desaix pe Nil în sus să preia controlul în Egiptul de Sus. Napoleon și cea mai mare parte a armatei sale au invadat Palestina, aflată atunci sub stăpânirea turcilor. El Arish, Gaza, Jaffa și Haifa au fost cucerite, iar la Jaffa au fost uciși mulți dintre cei care se predaseră. Însă Acra a rezistat eroic, cu ajutorul tunarilor navali britanici. Convoiul militar francez fusese capturat de navele de război britanice. Napoleon își subestimase adversarii, iar toate atacurile franceze succesive lansate asupra orașului Acra au eșuat.

Napoleon a relansat atacul asupra Egiptului, unde, la 25 iulie 1799, a înfrânt o armată otomană debarcată de curând la Abukir. Însă această victorie nu avea să-i fie de

mare ajutor. Francezii au rămas izolați în fața navelor de război britanice. La 24 august, Napoleon și-a abandonat armata și s-a întors în Franța pe mare, preluând puterea acolo la 9 noiembrie.

Egiptomanie

Cărturarii care l-au însoțit pe Napoleon au contribuit la aprofundarea cunoștințelor despre Egiptul antic. Napoleon a sperat că ei îi vor îndeplini dorința de a pune bazele unei administrații binevoitoare și progresiste. Deși au înființat Institut d'Égypte, cărturarii nu au avut un impact semnificativ asupra culturii egiptene, însă au contribuit la sporirea interesului europenilor față de Egipt. Lucrarea *Voyage dans la Basse et la Haute Égypte,* scrisă de baronul Denon, a fost retipărită în peste patruzeci de ediții și tradusă în engleză, germană și alte limbi, iar lucrarea *Description de l'Égypte* a fost publicată în douăzeci și unu de volume între anii 1809 și 1822.

Egiptul a împletit interesul tot mai mare față de Antichitate cu interesul față de Orient, el devenind o bogată sursă de inspirație culturală și intelectuală. Însă, la fel ca în cazul preocupării britanicilor față de Italia, era vorba despre un interes față de trecutul Egiptului. Lucrarea *Description de l'Égypte* vorbea despre declinul Egiptului antic, îi prezenta pe egipteni ca timizi, pasivi și indiferenți, iar pe conducătorii lor ca barbari și superstițioși. În concluzie, ei puteau să aibă beneficii de pe urma guvernării franceze.

„Bijuterii", precum obeliscurile, puteau să fie smulse dintr-o astfel de civilizație decăzută și folosite pentru a înfrumuseța orașele europene. În 1820, Mehmed Ali, care a fost comparat cu faraonii, în lucrări precum cea scrisă de Thomas Waghorn, *Egypt as it is in 1837* (1837), i-a prezentat regelui George al IV-lea un obelisc, cunoscut acum sub denumirea de „Acul Cleopatrei". Transportat din Egipt la Londra jumătate de secol mai târziu, în interiorul unui cilindru plutitor din fontă

supranumit *Cleopatra*, obeliscul a fost înălțat pe malul nordic al Tamisei în 1878. Imperiile moderne visau la măreția imperiilor de odinioară. Construit de faraonul Tutmes al III-lea, obeliscul nu avea absolut nici o legătură cu Cleopatra, însă Parisul a obținut unul în 1833, pe care francezii l-au poreclit *L'Aiguille de Cléopâtre* („Acul Cleopatrei").

8. Secolul al XIX-lea

> Cu treizeci de ani în urmă, Marsilia zăcea toropită sub soarele arzător al verii. Arșița unei zile de august nu era tocmai o raritate în sudul Franței. În Marsilia totul se afla sub cerul dogoritor [...] Bărcile fără învelitori de pânză erau atât de încinse încât nici nu puteau fi atinse; dalele de piatră de pe faleză nu se răciseră de luni de zile [...] O mare de un albastru prea intens ca să poată fi privită.

Romanul *Micuța Dorrit* de Charles Dickens, publicat în foileton între anii 1855 și 1857, se deschide cu o descriere a orașului Marsilia anului 1825. Sunt prezentate două medii aflate în totală contradicție. Ucigașul cosmopolit Rigaud îi povestește colegului său de celulă cum și-a omorât soția, în timp ce Arthur Clennam, un negustor britanic din China, se întâlnește cu alți călători pe când se află în carantină. Imaginile antitetice ale unui port mediteraneean sunt bine conturate într-o epocă premergătoare celei când vapoarele cu aburi și Canalul Suez vor transforma modul de a călători. Construită între anii 1524–1531, sinistra fortăreață Château d'If de lângă Marsilia este temnița din romanul lui Alexandre Dumas *Contele de Monte Cristo* (1844–1846), roman în care contrabanda și sclavia jucau un rol important în lumea mediteraneeană. Fortăreața poate fi vizitată și astăzi, cu barca, din Marsilia.

Lupta napoleoniană

Victoria decisivă a lui Napoleon împotriva trupelor austriece și rusești la Austerlitz în 1805 i-a adus noi teritorii pe lângă stăpânirea asupra Peninsulei Italice: Veneția, Veneto și Dalmația venețiană. Soarta Mediteranei era hotărâtă la mare depărtare de țărmurile sale. Napoleon devenise rege al Italiei în 1805 și se încoronase cu coroana de fier a Lombardiei. În 1808, regatul se extinsese în urma cuceririi orașului Ancona și

a împrejurimilor sale, în timp ce Franța obținuse direct Toscana în 1807, statele papale în 1809 și Dalmația austriacă (Trieste, Fiume și Croația) în 1809. Insulele Ionice au fost cedate Franței de Rusia în 1807.

Bazinul mediteraneean era acum o zonă de conflict între sistemele de alianță ale imperiilor rivale, însă, spre deosebire de lupta dintre Roma și Cartagina, aceasta nu era o luptă controlată de puterile mediteraneene, ci una în care Mediterana era înțeleasă în termenii unor axe geopolitice concepute de strategi în capitale îndepărtate, iar resursele sale erau folosite pentru a pune în aplicare aceste strategii. Astfel, Veneția a devenit o bază navală franceză, în timp ce mulți italieni au luptat în armatele lui Napoleon pe tot cuprinsul Europei, inclusiv în campania militară din Rusia în 1812.

Rolul acestor capitale îndepărtate ne ajută să explicăm cotropirea Spaniei de către francezi în 1808 și replica britanicilor, precum și campaniile ambelor puteri în sudul Italiei și în Adriatica. O armată britanică a debarcat la Calabria în iulie 1806 și i-a atacat pe francezi, care invadaseră regatul Napoli după bătălia de la Austerlitz. Aceasta a fost singura invazie britanică în sudul Peninsulei Italice înaintea celei din 1943 din al Doilea Război Mondial. Probabil că soldaților britanici, care i-au învins pe francezi la Maida în 1806, acele locuri li s-au părut tot atât de îndepărtate precum li se păruse Britannia legionarilor romani. După această victorie, s-au întors rapid în Sicilia.

Totuși, au existat și alte conflicte pe lângă lupta dintre englezi și francezi. Alte puteri nu s-au lăsat neapărat intimidate de forța militară a celor două imperii. Britanicii au primit o lecție în acest sens în 1807 în Egipt. Cu șase ani înainte, o armată britanică îi învinsese pe francezi în Egipt, obligându-i să capituleze. Însă, în 1807, britanicii s-au confruntat cu ostilitatea forțelor locale. Pentru a-i împiedica pe francezi să preia controlul acolo,

când britanicii au intrat în conflict cu turcii, 6 000 de soldați au fost trimiși pentru a asedia Alexandria, care a capitulat rapid, însă informații eronate privind extinderea zonei de control pentru a asigura aprovizionarea au condus la o încercare de a prelua controlul asupra portului Rosetta, un punct crucial pentru comerțul pe Nil. Asaltul a fost un dezastru, coloana centrală fiind atacată din toate părțile de țintași de elită care au profitat de străzile înguste și de casele înalte. Și a doua încercare a fost un eșec. Apoi egiptenii au reușit o blocadă a Alexandriei pe uscat. Natura ingrată a conflictului i-a determinat pe britanici să abandoneze acest teritoriu, unde nu au mai revenit până în 1882.

Tot în 1807 s-au observat clar slăbiciunile puterii maritime britanice, atunci când viceamiralul Sir John Duckworth a eșuat în încercarea de a forța capitularea flotei otomane la Constantinopol. Flota sa a fost grav avariată de atacurile lansate de tunurile otomane la Dardanele. Acest eșec este mai puțin celebru decât cel de la Gallipoli din 1915, dar este la fel de semnificativ.

Opoziția față de ocupația franceză brutală din Calabria și Spania a demonstrat hotărârea popoarelor mediteraneene de a continua lupta chiar și când structura statală se prăbușise. Francezii au fost nevoiți să folosească 48 000 de soldați pentru a reprima revolta din Calabria începută în 1806. Pe lângă acțiuni extrem de brutale, francezii au atacat sursele de hrană ale rebelilor. Și alte eforturi ale francezilor au eșuat în Spania în perioada 1808–1813 din cauza dificultăților inerente, dar și din pricina intervenției britanicilor care i-au sprijinit pe spanioli.

Marea Britanie în prim-plan

Revoluția Franceză și războaiele napoleoniene le-au dat mare bătaie de cap britanicilor, însă până la urmă au biruit. Revenirea insulei Minorca în posesia Spaniei în

1802, după semnarea Tratatului de pace de la Amiens cu Franța, a făcut ca noua bază din Malta să fie și mai importantă. Refuzul britanicilor de a o ceda, așa cum erau obligați să facă potrivit condițiilor tratatului, a contribuit la reluarea războiului în anul următor. Interesul francezilor pentru recucerirea Egiptului nu a îmbunătățit relațiile. Grație victoriei obținute la Trafalgar în 1805 împotriva unei flote franco-spaniole aflate atunci în drum dinspre Cádiz către Napoli, britanicii au dominat Mediterana, deși cu prețul unei blocade costisitoare la Toulon. Această blocadă a fost prima linie de apărare pentru britanici și pentru interesele aliaților, cum ar fi protejarea Siciliei și Sardiniei, precum și acțiuni mai ofensive, inclusiv intervenția militară în Spania. Vânturile au alungat navele de război care blocau portul Toulon (ajutându-l pe Napoleon în 1798 să ajungă în Malta și în Egipt); însă britanicii nu s-au retras din Mediterana, așa cum se întâmplase în 1796–1797. Totuși, Malta era o bază foarte îndepărtată pentru blocadă, ceea ce i-a determinat pe britanici să se bizuie pe Sardinia, descrisă în 1804 de Nelson ca „o posesiune de neprețuit în toate privințele. Este Ceylonul Mediteranei".

Prezența navală a contribuit la sporirea influenței britanice. În 1810, George Hamilton-Gordon, al patrulea conte de Aberdeen, ulterior prim-ministru al Marii Britanii, care petrecuse mult timp în Grecia, susținea că există mult interes pentru câștigarea independenței acolo, adăugând că: „o legătură cu Franța, în absența interacțiunii și protecției navale, este mult mai puțin dorită decât prietenia acestei țări".

Britanicii și-au făcut simțită prezența pe aproape tot cuprinsul Mediteranei. În 1809, după o victorie împotriva unei flote franceze, au fost cucerite Cefalonia, Itaca și Santa Maura din Insulele Ionice, deși Corfu a rezistat până în 1814. La 13 martie 1811, în apropiere de insula dalmată Lissa (Vis) – o bază militară britanică pe care francezii încercau să o cucerească –, căpitanul William Hoste, unul dintre protejații amiralului Nelson, a dat semnalul „aduceți-vă aminte de Nelson" în uralele

echipajului său, după care cele patru fregate ale sale, superioare ca echipaj și număr de tunuri, au învins șase fregate franceze și italiene, care ulterior au mai pierdut trei. Tot aici, în 1866, o flotă austriacă va învinge o flotă italiană. La 29 noiembrie 1811, a fost distrusă o flotă franceză din Adriatica, în timp ce avea loc o blocadă a portului Ancona. În 1813–1814, contraamiralul Thomas Freemantle, un prieten al lui Nelson, a ajutat la alungarea francezilor de pe țărmurile Dalmației și la cucerirea orașelor Fiume, Trieste și Zara în 1813, și Dubrovnik în 1814. Doar insula Corfu a reușit să reziste în fața atacurilor.

În 1815, când s-a reluat războiul după ce Napoleon a revenit la putere, o escadră britanică a intrat în golful Napoli și a amenințat că va bombarda orașul dacă flota care lupta de partea lui Napoleon nu va capitula în patruzeci și opt de ore, ceea ce s-a și întâmplat, amintind de intimidarea navală britanică a orașului Napoli în 1742. În 1815 au fost cucerite Marsilia și Toulon în colaborare cu regaliștii francezi.

După Congresul de la Viena (1814–1815), Marea Britanie și-a păstrat controlul asupra Insulelor Ionice și Maltei; însă Minorca nu a fost recucerită și a rămas de atunci în posesia Spaniei, păstrând totuși câteva amintiri din vremea guvernării britanice, de pildă ferestrele glisante și ginul. Interesele maritime britanice au fost ajutate și de extinderea teritorială, iar porturile cu șantiere navale, care fuseseră o amenințare pe când se aflau în mâinile francezilor, au trecut acum în mâinile aliaților britanici – Trieste și Veneția au fost preluate de Austria, iar Genova a fost preluată de Piemont/Sardinia. Ultimul stat a fost creat pentru a constitui o barieră în calea expansiunii franceze în Italia. În acest scop, Marea Britanie a sprijinit preluarea Genovei de către Piemont.

Marina britanică a continuat să joace un rol semnificativ în Mediterana. Bombardarea orașului Alger

de o flotă britanică (cu sprijinul olandezilor) în 1816 a dus la încheierea unui acord prin care se punea capăt comerțului cu sclavi creștini, aspect care se regăsește și în opera lui Rossini *Italianca în Alger* (1813). Acest atac a reflectat totodată capacitatea sistemului industrial britanic. Escadra britanică a lansat aproximativ 40 000 de ghiulele și obuze.

O flotă anglo-franco-rusă sub comanda lui Sir Edward Codrington a distrus flotele turcă și egipteană în bătălia din golful Navarino de la 20 octombrie 1827, ultima mare bătălie din epoca velierelor, în care pierderile occidentalilor au fost mult mai reduse decât cele ale adversarilor: 177 comparativ cu 17 000. În Marea Britanie au fost exprimate îngrijorări cu privire la responsabilitatea declanșării bătăliei și în legătură cu expansionismul rusesc. Rușii puneau accent pe sprijinul acordat grecilor, popor creștin-ortodox. Insurecția greacă izbucnise în 1821, însă sprijinul acordat turcilor de către Mehmed Ali, vicerege al Egiptului între anii 1805 și 1848, a schimbat situația. Trupele sale au reprimat insurecția din Creta din 1824 și au ieșit biruitoare când au debarcat în sudul Greciei în anul următor. Grecii depindeau de trupe neregulate, formate în mare parte din tâlhari, în timp ce armata turcilor era șubredă și divizată. Egiptenii s-au dovedit mai eficienți, însă înfrângerea flotei lor în golful Navarino le-a subminat poziția, ducând la eșecul încercării turcilor de a suprima lupta grecilor pentru independență, care a fost recunoscută în 1830. Astfel, intervenția străină a contribuit la victoria cauzei naționale grecești. Pe de altă parte, intervențiile francezilor și austriecilor au pus capăt cauzei naționale în Napoli (1821) și în Spania (1823).

Marina Regală Britanică nu a acționat în golful Navarino pentru a pune capăt comerțului cu sclavi, însă acțiunile sale au contribuit la acest lucru, iar filoelenismul britanic, legat mai ales de numele lordului

George Byron, punea accent pe reprezentarea turcilor ca negustori de sclavi. *Piața de sclavi din Constantinopol*, o pictură care a stârnit mare vâlvă când a fost expusă la Londra în 1838, înfățișa un negustor de sclavi egiptean de culoare care vindea o tânără sclavă greacă unui pașă turc. William Allan s-a inspirat din ceea ce văzuse în 1829–1830 când i-a însoțit pe diplomații britanici la Constantinopol pentru negocierea tratatului de independență. Obiecte din vremea Războiului de Independență, de pildă coiful și sabia lui Byron, pot fi admirate la Muzeul Național de Istorie din vechea clădire a Parlamentului din Atena.

MEDITERANA LUI BYRON

Byron, născut în 1788, și-a petrecut întreaga viață în străinătate după anul 1816. Din acea iarnă, el s-a aflat în Italia, mai ales la Veneția, Ravenna, Pisa și Genova. În 1823, Byron a închiriat bricul *Hercules* pentru a-i ajuta pe greci și s-a îndreptat spre Cefalonia, ajungând la Missolonghi în ianuarie 1824. A murit de febră tifoidă în aprilie, după ce se dedicase cu generozitate cauzei grecești. Mai înainte, Byron scrisese în favoarea armenilor. O mare parte a poeziei lui Byron este legată de Mediterana. Astfel începe *Corsarul* (1814):

Pe mări de-azur cu valuri zvăpăiate
Ni-i sufletu-n deplină libertate
Și gândul nostru fără margini zboară,
Și-asta-i casa și-i a noastră țară...

Se pare că *Ghiaurul* (1813) era un fragment dintr-o povestire turcească, iar *Cartea lui Abydos* (1813) a fost descrisă ca o povestire arabă. Acțiunea din *Cei doi Foscari* (1821) se petrece în Veneția, la fel ca și *Beppo* (1818) în care este prezentat carnavalul.

Însă, din toate, știți, oare, -n ce loc
Era mai mult zarvă-n carnival,

Cântări mai multe, serenade, joc,
Mistere, haz și-atâtea măști la bal
Că să le-nșir n-aș mai sfârși deloc?

În *Don Juan* (1819–1824) avem naufragiu, piraterie, sclavie, o parodie plină de duh la *Odiseea* și o idealizare a Greciei:

Mai departe, într-un grup de tinere grecoaice,
Prima și cea mai înaltă, fluturându-și batista albă,
Erau puse laolaltă ca un șirag de perle,
Dansând mână în mână.

Rolul Marii Britanii nu era doar o chestiune de putere, ci și de influență. În 1833, prințul Otto de Bavaria, noul rege al Greciei, a fost escortat de la Trieste la Atena de nava HMS *Madagascar*. În prezent, palatul său din Atena este inclus în Muzeul Orașului Atena. Grecia s-a dovedit o misiune dificilă pentru Otto, iar în 1843 a izbucnit o revoluție care a condus la introducerea monarhiei constituționale.

Pe lângă demonstrația de putere, prezența în zona mediteraneeană era importantă pentru comerțul britanic și non-britanic, la fel ca și negocierea de către britanici a unor acorduri de comerț liber, de pildă cu Turcia în 1838 și cu Egiptul în 1841. Această prezență reflecta extinderea activității navale britanice. Sir Francis Beaufort, devenit ulterior hidrograf în cadrul Marinei Regale Britanice, a fost căpitan de fregată între anii 1810–1812 în apele teritoriale turcești, fiind implicat în acțiuni de combatere a pirateriei (și grav rănit). În urma acestor experiențe, el a scris *Karamania sau o scurtă descriere a coastei sudice a Asiei Mici* (1817). Un alt ofițer de marină, William Smyth, a publicat *Hidrografia Siciliei, Maltei și a insulelor învecinate* (1823), după ce a navigat în zona Mării Adriatice și a coastei nord-africane.

Tehnologia punea accent pe inovațiile britanice, cu precădere pe construcția de nave. În 1824, când

amenințarea unui bombardament naval l-a determinat pe deiul Algerului să capituleze în fața britanicilor, această expediție includea nava HMS *Lightning*, o navă cu zbaturi, dotată cu trei tunuri și lansată la Deptford în 1822, primul vapor cu aburi britanic devenit operațional. Patru nave cu zbaturi britanice au fost folosite pentru noua flotă grecească din 1827.

În anii 1840, vapoarele cu elice propulsate de motoare cu aburi ofereau o mai bună alternativă decât navele cu zbaturi, întrucât puteau să transporte o cantitate mai mare de armament. Noua capacitate navală – ghiulelele fiind înlocuite cu obuze – a fost demonstrată în 1840, când o flotă britanică a bombardat Acra: vapoarele cu aburi și-au demonstrat capacitatea de a acționa aproape de țărm, reușind să arunce în aer principalul depozit de muniție al fortăreței. Garnizoana a capitulat, ceea ce a fost o lovitură decisivă pentru alungarea trupelor egiptene din Siria. Totodată, britanicii au folosit nave de război pentru atacarea Sidonului, într-o operațiune condusă de vapoare cu aburi, precum și pentru lansarea unei blocade asupra flotei egiptene din Alexandria. Am menționat legătura dintre situația din apele teritoriale ale Egiptului și cele ale Siriei în capitolele anterioare, când am discutat despre cruciade.

Britanicii, îngrijorați din cauza expansionismului egiptean și susținând ambițiile francezilor, interveniseră pentru a menține dominația otomană în această regiune. Mehmed Ali, care își câștigase autonomia, se răzvrătise împotriva guvernării otomane în Egipt, care nu avea să mai revină niciodată. Totuși, ca urmare a eșecului său din Siria, sfera de influență egipteană nu s-a extins în acea direcție, așa cum s-a întâmplat în Sudan, până când a izbucnit rebeliunea condusă de Mohammad Ahmed, lider jihadist autoproclamat mahdiu, în anii 1880.

În Războiul Crimeii din 1854–1856, britanicii au intervenit în Marea Neagră pentru a apăra Turcia și

drumul către India dominat de britanici, în contextul expansionismului rusesc. Alianța cu Franța și Piemont a oferit Marii Britanii controlul total asupra Mediteranei în timpul acestui conflict. Spre deosebire de 1769–1770, când s-a confruntat doar cu turcii, Rusia nu se afla acum în situația de a contesta acest control.

Importanța regiunii a fost accentuată de inaugurarea Canalului Suez în 1869, iar șase ani mai târziu, acțiunile deținute de guvernul egiptean la Compania Canalului Suez au fost cumpărate de Marea Britanie. Îngrijorările britanicilor în legătură cu ambițiile Franței conduseseră la cartografierea istmului Suez încă din 1836. În 1878, ca răspuns la deplasarea pe uscat a trupelor rusești către Constantinopol, a fost trimisă acolo o flotă britanică, deși Amiralitatea se îndoia că această flotă va reuși să forțeze intrarea în strâmtoarea Dardanele, un punct-cheie în relația dintre puterea terestră și cea maritimă. Până la urmă, rușii au bătut în retragere. Termenii „șovin" și „șovinism" au fost inventați în acel an în Marea Britanie, într-un musical interpretat de „Marele MacDermott", al cărui cor afirma: „Nu vrem să luptăm, dar dacă o facem cu șovinii, avem navele, avem oamenii, avem și banii".

Drept răsplată pentru sprijinul acordat Turciei de către britanici în 1878, a fost încheiată o convenție care interzicea importul și exportul sclavilor pe teritoriile controlate de turci. Această convenție a fost încheiată în 1880, însă a fost ratificată abia în 1883. Cu permisiunea turcilor, insula Cipru a devenit protectorat britanic în 1878, însă a fost anexată abia în 1914. Malta a fost un punct-cheie în timpul crizei din 1878. În schimb, după rebeliunea din 1848, și în contextul presiunilor pentru unirea cu Grecia, Insulele Ionice fuseseră cedate Greciei în 1864, ca sprijin acordat noului rege probritanic George I. Acesta îl înlocuise pe Otto după o criză legată de o operațiune navală britanică. Insula Cipru era mai bine plasată decât Insulele Ionice pentru a apăra

interesele britanicilor privind Canalul Suez și orice acțiune în Egipt.

În 1882, guvernul britanic nu a dorit inițial să intervină ca răspuns la agitația naționalistă din Egipt, însă uciderea a cincizeci de rezidenți europeni din Alexandria a determinat adoptarea unei atitudini mai ferme. Marina britanică s-a alăturat unei misiuni internaționale pentru evacuarea cetățenilor străini din oraș. Britanicii au intrat în port și au bombardat zidurile de apărare. Acest bombardament a fost mult mai intens decât cel din Alger din 1816, în contextul în care zidurile de apărare erau șubrede, iar militarii nu beneficiau de muniția corespunzătoare. Bombardamentul naval, inclusiv cel lansat de pe nava HMS *Inflexible*, i-a alungat pe soldații inamici de la posturile lor, însă nu a provocat distrugeri masive. Cei care au contribuit decisiv la succesul acestui atac au fost primii soldați britanici debarcați. La scurt timp, au fost debarcați 15 000 de soldați care, la Tel el Kebir, pe 13 septembrie, au reușit să învingă armata egipteană. Aceasta a fost cea mai importantă bătălie din istoria Mediteranei până la El Alamein în 1942. Un rol foarte important în această campanie au avut navele-spital și desalinizarea apei.

Deși Kedivatul Egiptului a rămas o provincie autonomă a Imperiului Otoman până în 1914, a fost creat un cvasiprotectorat britanic în Egipt. Această poziție era considerată importantă pentru dejucarea planurilor francezilor în Mediterana și pentru apărarea poziției britanicilor pe drumul către India prin Canalul Suez, apărându-se astfel Asia de Sud-Vest de pericolul expansiunii rusești. Canalul Suez i-a ajutat pe britanici să dețină controlul în regiune, un control mai ușor de obținut decât în cazul rutelor care treceau prin Cape Town, Singapore și Insulele Falkland. Această rută devenise mai importantă odată cu anexarea, în 1839, de

către britanici a portului Aden de la celălalt capăt al Mării Roșii.

Pentru a consolida poziția Marii Britanii în Mediterana și pentru a înlesni deplasarea navelor de mari dimensiuni, de pildă navele de război din clasa *Majestic*, în 1895 au început lucrările de extindere a șantierului naval din strâmtoarea Gibraltar, iar în 1898 au fost realizate lucrări de adâncire a Canalului Suez. În acel an, Criza Fashoda, din Sudan, a sporit riscul unui război cu Franța și, drept urmare, britanicii au desfășurat o forță militară substanțială în Mediterana. Navele de război din clasa *Majestic* fuseseră construite ca urmare a alianței franco-rusești din 1892 și având în vedere riscul acțiunilor francezilor în Mediterana în eventualitatea unui atac rusesc asupra Imperiului Otoman. În 1894, prim-ministrul Lord Rosebery i-a spus ministrului de externe austriac că nu mai poate fi trimisă o flotă britanică pentru a apăra Constantinopolul, așa cum se întâmplase în 1878, întrucât exista riscul unei acțiuni navale franceze în vestul și în centrul Mediteranei. Doi ani mai târziu, directorul Serviciului de Informații britanic și-a exprimat temerea că flota rusească din Marea Neagră ar putea să pătrundă în estul Mediteranei și să amenințe Canalul Suez. Totuși, acțiunile de intimidare britanice au reușit să rezolve criza în 1898.

Evelyn Baring, care fusese numit în 1877 comisar britanic pentru finanțe în Egipt, a condus guvernul egiptean din 1883 până în 1907, deținând funcția de consul general și consilier al kedivului. Marea Britanie a interzis comerțul cu sclavi, în timp ce Egiptul a devenit principala bază militară pentru intervenția britanică în Sudan, între anii 1895–1899: victoria de la Omdurman, lângă Khartoum, din 1898 împotriva mahdiștilor a fost o consecință directă a dominației britanice în Mediterana și în Egipt. Stereotipurile rasiale britanice despre arabi au afectat poziția britanicilor în Egipt, considerată

asemănătoare cu cea din India, în anumite privințe. Chiar și Evelyn Baring considera islamul o religie medievală, o piedică în calea progresului Egiptului.

Mediterana franceză

Franța a constituit o provocare mai serioasă la adresa Marii Britanii având în vedere expansiunea sa în bazinul mediteraneean. În cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea, această expansiune franceză avusese o legătură directă cu efortul de a obține noi teritorii pentru descendenții dinastiei Bourbon: Spania în 1700; Napoli și Sicilia în 1734. Corsica fusese cumpărată de la Genova în 1768, iar rebeliunea izbucnită acolo fusese reprimată. Cu toate acestea, în ciuda zvonurilor privind ambițiile francezilor în estul Mediteranei, nu s-a încercat nimic concret până la înlăturarea de la putere a Bourbonilor.

Între anii 1796–1798, revoluționarii francezi au măturat totul în calea lor, cucerind Italia continentală și Egiptul. Această expansiune nu a fost finalizată, însă, începând cu anul 1800, sub conducerea lui Napoleon, francezii au reluat atacurile, cucerind și Spania pentru fratele împăratului, Joseph, în 1808, ceea ce a însemnat începutul unei dinastii efemere. Piemontul și Elba au fost anexate Franței în 1802, Toscana în 1807, iar Roma în 1808. Însă aceste cuceriri teritoriale nu au putut fi păstrate după eșecul lui Napoleon din 1812–1815.

NAPOLEON PE INSULA ELBA, 1814–1815

În 1814, Napoleon se afla exilat pe insula Elba de puterile victorioase, însă i se acordase suveranitate, precum și un venit de două milioane de franci din partea guvernului francez. El a folosit această oportunitate pentru a îmbunătăți situația locuitorilor, construind drumuri și făcând reforme în domeniul educației. Totuși, aceasta nu a fost o soluție pe termen lung pentru Napoleon, ci o lovitură greu de suportat pentru vanitatea sa. La 26 februarie 1815, Napoleon a

evadat, reușind să ocolească două nave de patrulare franceze și una britanică. A acostat lângă Antibes la 1 martie, ferm hotărât să preia puterea în Franța. Reședința lui Napoleon de la Villa San Martino a fost transformată în muzeu.

Francezii și-au reluat rapid activitatea în Mediterana, invadând Spania pentru a-l ajuta pe fostul lor adversar, Ferdinand al VII-lea al Spaniei (domnie 1808, 1813–1833), să răstoarne guvernul liberal în 1823 și să ocupe orașul Alger în 1830. Aceasta era o acțiune menită să sporească popularitatea regelui Carol al X-lea al Franței (domnie 1824–1830), pentru a demonstra că ar putea reuși să facă ceea ce nu reușiseră conducătorii creștini din trecut – să pună capăt pirateriei din Alger. Deși arhiepiscopul Parisului l-a invitat pe rege să conducă o cruciadă, această ocupație nu avea ca scop crearea unei baze pentru un imperiu francez extins. În cele din urmă, trimiterea trupelor sale loiale în Algeria s-a dovedit fatală pentru regele Carol, rămas vulnerabil în fața Revoluției din Iulie care l-a înlăturat de la putere.

Procesul general prin care angajamentele s-au extins în fața opoziției a cuprins și Algeria. Noul conducător a continuat politica externă a lui Carol. Inițial, francezii au obținut victorii, la Oran în 1831 și la Bône în 1833. Însă, din 1835, au întâmpinat o puternică rezistență din partea trupelor conduse de Abd al-Qādir care a creat un emirat. Francezii s-au confruntat cu probleme politice și militare. Metoda cea mai eficientă, încorporarea, prin care structurile de putere existente erau adaptate de statul imperial, a fost mult mai greu de pus în aplicare în Algeria din cauza confiscării terenurilor pentru coloniști francezi, ceea ce a conferit invaziei un caracter non-negociabil. Totuși, ca în cazul altor puteri imperiale, Franța s-a bucurat de sprijin, sau cel puțin de acceptare, ca urmare a dezbinării din cadrul societății algeriene.

Totodată, până în anul 1846, Franța avea 108 000 de militari în Algeria. Al-Qādir s-a predat în anul următor, iar Algeria a fost anexată în 1848. Acest lucru nu a însemnat că localnicii nu au avut nici un rol. Noua ordine a depins în mare măsură de intermediari locali, mai ales în sfera politică și în cea economică.

Între timp, s-au exercitat presiuni și în alte locuri din nord-vestul Africii. Marocul a fost atacat de Franța în 1844, deși această intervenție nu a fost împinsă mai departe în această fază. Doi ani mai târziu, Ahmed, beiul Tunisului (domnie 1837–1855), a făcut o vizită de stat în Franța, prima vizită a unui prinț domnitor musulman în Europa. Când s-a întors acasă, el a încercat să aplice acolo ce văzuse în Franța și, având reputația unui conducător luminat, a abolit comerțul cu sclavi și a închis piețele de sclavi, ceea ce însemna că țărmurile sudice ale Mediteranei acceptau valorile țărmurilor nordice.

Franța va cuceri ulterior nu doar restul Algeriei, ci și Tunisia și cea mai mare parte a Marocului, cu excepția unei porțiuni deținute de spanioli în nordul țării. Când Tunisia a devenit protectorat în 1881, trupele franceze au atacat dinspre Algeria, în timp ce alte unități militare au debarcat la Bône și Bizerta. Marina a bombardat orașul Sfax, care se opusese controlului francez, și a ajutat la debarcarea cu succes a militarilor.

Francezii au încercat să transforme teritoriile cucerite. Autoritățile franceze au inițiat proiecte urbanistice de amploare în Africa de Nord, creând, ca parte a planului de modernizare, instituțiile politico-administrative, militare, culturale, educaționale și religioase. De pildă, la Hippona, bazilica Sfântul Augustin a fost construită în 1883, aici păstrându-se un fragment dintr-un os al brațului Sfântului Augustin. În general, Africa de Nord a devenit parte integrantă a imaginației franceze – de pildă impactul amfiteatrului roman de la El Djem asupra

protagonistului romanului *L'Immoraliste* (1902) de André Gide. Gide călătorise în Africa de Nord în 1893. Justificarea poziției francezilor se baza pe teme creștine și orientaliste, Franța fiind considerată succesoare a Imperiului Roman, o temă care va fi adoptată și de Italia ca justificare imperialistă.

Însă Franța și-a pierdut influența în estul Mediteranei în fața Marii Britanii. Influența francezilor în Egipt a crescut în anii 1830, iar Canalul Suez a început ca un proiect franco-turcesc în 1859. Însă, fiind slăbită după ce a fost înfrântă de Germania în 1870–1871, Franța nu a mai fost în măsură să se lupte cu Marea Britanie pentru cucerirea Egiptului în anii 1880.

Totuși, întrucât francezii au acceptat succesul britanicilor în Egipt, britanicii au sprijinit pretențiile francezilor asupra Marocului. În 1912, sultanul marocan a fost detronat, iar Marocul a devenit protectorat francez, ceea ce reprezenta un obiectiv diferit față de cel al cuceririi Algeriei. Pentru francezi era importantă consolidarea controlului asupra acelor zone ale Marocului unde sultanul deținuse o putere limitată. De asemenea, pentru francezi era importantă modernizarea Marocului.

Semnificația deosebită a Marsiliei pentru dominația franceză în Africa de Nord a transformat acest oraș într-o poartă de intrare în Imperiul Francez, înlocuind rolul pe care Bordeaux, La Rochelle și Nantes îl avuseseră când Franța era o mare putere atlantică. Acest lucru a avut consecințe importante atât pentru Marsilia, cât și pentru imaginea franceză a orașului considerat cosmopolit. Și alte porturi au avut legături cu Africa de Nord, de pildă Port-Vendres din regiunea Roussillon, însă nu într-o asemenea măsură.

Putere americană în Mediterana

După câștigarea independenței, comerțul Statelor Unite ale Americii în Mediterana a încetat să mai fie protejat de Marina Regală Britanică împotriva piraților berberi, iar atacurile au început în 1784, marinarii capturați fiind făcuți sclavi. În 1793 a început construirea a trei fregate americane pentru a se pune capăt acestei situații, însă, conform tratatelor semnate în 1795–1798, se plătea anual un tribut statelor berbere pentru a se împiedica atacurile piraților. Cu toate acestea, după încheierea unei confruntări între Statele Unite și Franța în 1800, s-a considerat că plata tributului era umilitoare și costisitoare, că operațiunile în Mediterana vor ajuta la instruirea militarilor și că aceste operațiuni vor costa puțin mai mult decât menținerea flotei în apele teritoriale, ceea ce a fost o judecată greșită.

În 1801, fără să consulte Congresul, care avea dreptul să declare război, președintele Thomas Jefferson l-a trimis pe Richard Dale cu trei fregate și o goeletă în Mediterana, în timp ce Tripoli a declarat război. Însă blocada asupra orașului Tripoli a fost îngreunată de faptul că navele de război nu au putut să pătrundă în apele de coastă puțin adânci, iar operațiunea a fost abandonată în 1802. În schimb, succesorul lui Dale, Richard Morris, a pornit în căutarea piraților, o politică neautorizată care nu a avut succes. El a fost destituit în 1803. Edward Preble, succesorul lui Morris, a reușit să-l intimideze pe Süleyiman, sultanul Marocului, pentru rezolvarea disputei cu Statele Unite. Însă fregata *Philadelphia* a eșuat într-o zonă stâncoasă în apropiere de Tripoli și a fost capturată, iar echipajul a fost silit să defileze pe străzile orașului.

În 1804, când Stephen Decatur a lansat un atac asupra orașului Tripoli, fregata *Philadelphia* a fost capturată și incendiată, ștergându-se astfel o imagine puternică a eșecului american. Nelson a considerat această acțiune drept „cea mai îndrăzneață" din epoca respectivă. În lunile următoare, au fost bombardate nave inamice din apropiere de Tripoli. În 1805, sub comanda lui William

Eaton, o armată formată din soldați arabi și mercenari a venit pe uscat din Alexandria și a cucerit orașul Derna. Apoi s-a semnat un acord de pace cu Tripoli, în care nu se stipula plata nici unui tribut anual, ci o răscumpărare în valoare de 60 000 de dolari pentru echipajul fregatei *Philadelphia*.

Americanii au continuat să fie vigilenți. În 1815, după încheierea războiului din 1812 cu Marea Britanie, o flotă formată din zece nave de război sub comanda lui Decatur a atacat orașul Alger pentru a forța înapoierea marinarilor americani. Această reușită a fost urmată de succesul altor acțiuni ale escadrei în apropiere de Tunis și Tripoli.

Deși au desfășurat o activitate comercială intensă în Mediterana, americanii nu au avut o prezență militară semnificativă. Această prezență militară nu era nici pe departe la nivelul celei din zona Japoniei sau a Americii Latine. Într-adevăr, în 1867, ambasadorul britanic a fost înștiințat de secretarul de stat american că nu erau adevărate rapoartele în care se spunea că Statele Unite caută o insulă sau o bază în Mediterana, deși anterior existase un interes pentru o bază militară în Italia. De altfel, între anii 1848 și 1867, americanii avuseseră o mică bază pentru aprovizionare în apropiere de La Spezia. În 1867, insurgenții din Creta, care se opuneau guvernării otomane, au propus ca insula să fie pusă sub protecție americană, însă această propunere nu s-a concretizat.

Centre de putere

Tiparul stabilit în secolul al XIX-lea avea să continue până în anii 1930. Dispăruse vechea ordine, cu un imperiu puternic în estul Mediteranei și un tipar mai fragmentat de suveranitate în vest. Mediterana era acum deschisă pentru interese venite din afară. Lumea islamului bătea în retragere, iar puterea navală britanică domina Mediterana. Elementele creștine care reușeau să câștige teren erau state-națiune, nu forțe autonome.

Astfel, Franța, Spania și, eventual, Italia căutau să obțină avantaje, și nu Marsilia/Provența, Barcelona/Catalonia sau Genova/Veneția/Toscana/Napoli. Aceasta a fost o schimbare importantă în politica europeană, care a devenit evidentă când trupele regelui Filip al V-lea al Spaniei au reușit să asedieze Barcelona în 1714 și să suprime libertățile catalanilor; sau în 1821, când trupe regulate austriece i-au înfrânt la Rieti pe *carbonari* napolitani neinstruiți și nedisciplinați, iar apoi au ocupat orașul Napoli; ori în 1849, când foametea și holera i-au silit pe venețienii răsculați să capituleze în fața austriecilor.

Ultimele două episoade au făcut parte din lumea revoluției și contrarevoluției (anii 1830 și 1848), atât de importantă în Europa în deceniile de după războaiele napoleoniene. În multe privințe, rivalitatea dintre revoluționari și contrarevoluționari a perpetuat tensiunile și sciziunile anterioare care fuseseră amplificate în perioada violentă 1792–1815. Lupta pentru putere se împletea acum cu lumea revoluției și contrarevoluției. În Italia, lupta pentru unificare s-a împletit cu conflictele locale și regionale, deși în diferite contexte. Astfel, luptele din sudul peninsulei din 1815 erau legate de revenirea lui Napoleon, iar în 1820 a izbucnit o revoluție la Palermo. Aceste evenimente reflectau opoziția față de dinastia Bourbon din Napoli despre care s-a spus, în 1835–1838 și 1854, că trimisese agenți în Sicilia pentru a răspândi holera și a domina insula. În 1816, Bourbonii din Napoli au suprimat autonomia Siciliei, ceea ce a dus la declanșarea revoluțiilor din 1820 și 1848. Totuși, nu se poate vorbi despre o relație directă între această cauză particulară și lupta pentru unificarea Italiei.

Numărul statelor din vestul Mediteranei a scăzut între 1815 și 1900, după unificarea Italiei și expansiunea Franței în Africa de Nord. Această unificare, care a fost un proces îndelungat, a avut o importanță deosebită în

zona centrală a Mediteranei, iar pentru aceasta s-au dat lupte grele, ca în Sicilia în 1848–1849 și 1860, unde intervenția lui Giuseppe Garibaldi și a celor 1 000 de voluntari ai săi („Cămășile Roșii") s-a dovedit crucială. Britanicii au contribuit la succesul lui Garibaldi din 1860 nu doar prin faptul că nu au încercat să oprească această acțiune și înaintarea dinspre Sicilia către zona continentală, ci și prin faptul că au interpus nave de război între vapoarele cu aburi ale lui Garibaldi și navele napolitane, ceea ce a făcut imposibilă atacarea vapoarelor cu aburi.

În 1866, Italia a obținut regiunea Veneto ca urmare a participării la războiul dintre Prusia și Austria. Odată cu ocuparea Romei în 1870 s-a încheiat unificarea Italiei. Italia urma să fie o mare putere, dornică să cucerească noi teritorii.

În schimb, situația teritorială din Balcani a rămas neclară. În 1877–1878, în timpul unui conflict balcanic mai amplu, grecii au trimis trupe neregulate la Salonic, Epir și Macedonia (care încă făceau parte din Imperiul Otoman) pentru a-i ataca pe turci. Începând cu anii 1870, au izbucnit tot mai multe revolte în Albania, clanurile luptându-se pentru putere, în contextul declinului Imperiului Otoman. În 1897 turcii i-au înfrânt pe greci, însă, în 1911, s-a declanșat o revoltă în Albania care a marcat sfârșitul dominației otomane în Europa.

REVOLTE ÎN INSULA CRETA

Turiștii care vizitează astăzi vestigiile civilizației minoice vor afla și despre invazia aeriană germană din 1941. În secolul al XIX-lea, Creta s-a aflat în centrul atenției internaționale ca urmare a unei serii de revolte împotriva dominației otomane. Revoltele din 1821 și 1841 nu au dus la câștigarea independenței, iar în 1866 o rebeliune de proporții a izbucnit pe această insulă

unde locuiau creștini și musulmani și unde existau disensiuni din pricina convertirilor religioase și a statutului mănăstirilor. În timpul războiului, ultimii apărători ai insulei au aruncat în aer butoaie cu praf de pușcă la mănăstirea Arkadi atunci când turcii au luat-o cu asalt, acesta devenind un act de rezistență emblematic. Lupta s-a transformat într-o cauză internațională, Victor Hugo declarându-se un susținător al insurgenților. Până la urmă, rebeliunea a fost înăbușită în 1869 în urma unor acțiuni militare și a unor concesii făcute creștinilor. Au urmat alte rebeliuni în 1878 și 1889, care nu au avut sorți de izbândă, iar în 1897, după intervenția unui detașament internațional, Creta a dobândit autonomie sub domnia principelui George al Greciei, deși sultanul și-a păstrat suzeranitatea. În 1908 Creta s-a unit cu Grecia, iar această unire a fost recunoscută pe plan internațional în 1913.

Schimbări

Mediterana a fost afectată de schimbările petrecute în Europa, deși au existat probleme specifice. Astfel, extinderea rețelei de căi ferate s-a confruntat cu dificultăți din cauza terenului accidentat de pe litoralul mediteraneean. De asemenea, starea precară a economiei a făcut ca interesul investitorilor să fie scăzut. Erau mult mai puține căi ferate pe kilometru pătrat în Balcani, în sudul Italiei sau în Spania decât în Germania, în Țările de Jos sau în Anglia. Însă fiecare linie construită a fost foarte importantă. La fel și în cazul drumurilor, podurilor și tunelurilor, de pildă drumul care înconjoară Capo Corso de pe insula Corsica.

Vapoarele cu aburi au îmbunătățit semnificativ navigația pe Mediterana. Lansat la Napoli în 1818 și dotat cu un motor cu aburi britanic, *Ferdinando I* a fost primul vapor cu aburi care a ajuns la Marsilia în acel an. Lansat la Genova în 1820, *Eridano* a fost construit pentru a naviga pe fluviul Pad. Primul vapor cu aburi care a străbătut strâmtoarea Gibraltar a fost vaporul britanic *Mercury* în 1828, iar primele vapoare cu aburi

lansate la Marsilia în 1831, *Henri IV* și *Sully*, erau dotate cu motoare britanice cu aburi.

Velierele și-au păstrat importanța, așa cum reiese din tabloul lui François Barry din 1855 în care este pictată intrarea în vechiul port din Marsilia. Totuși, grație vapoarelor cu aburi, impactul vântului și al mareelor s-a diminuat. Companiile maritime care foloseau vapoare cu aburi au devenit foarte importante în Mediterana, de pildă companiile britanice Peninsular and Oriental Steam Navigation Company (P&O) și Royal Mail Orient Line, precum și companiile franceze Valéry și Touache, companiile italiene Navigazione Generale, Rubattino și Veloce, companiile egiptene Khedivial Mail, companiile germane Hamburg Amerika și Norddeutscher Lloyd, compania spaniolă Ybarra și cea austriacă Lloyd Austriaco. Grație acestor companii maritime, s-au îmbunătățit serviciile poștale, reducându-se costurile și întârzierile. Acest lucru a avut consecințe majore pentru activitatea economică și pentru menținerea legăturilor cu diaspora.

Vapoarele cu aburi aveau nevoie de cărbune, ceea ce a adus în prim-plan o serie de porturi, precum Alexandria, Alger, Atena, Barcelona, Genova, Marsilia, Napoli și Tunis, care aveau facilitățile necesare pentru a face față noilor cerințe. În unele porturi se putea face și transbordarea dintr-un vapor cu aburi în tren. Dacă, în anii 1850, călătoria între Beirut și Damasc dura patru zile, pe un „nenorocit de drum pentru catâri", așa cum declara James Farley, un bancher irlandez, inaugurarea în 1895 a unei căi ferate, grație întreprinzătorilor francezi, a redus timpul la nouă ore, contribuind la dezvoltarea comerțului și turismului, precum și a exportului de vinuri. Producția de vin din Liban, care fusese importantă în epoca fenicienilor, apoi intrase în declin pe vremea califatului, a renăscut începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Odată cu creșterea populației în Europa s-a dezvoltat producția agricolă, industrială și minieră în bazinul mediteraneean. Astfel, din Nouveau Port din Bastia, inaugurat în 1862, se exportau produse alimentare corsicane, inclusiv vin, către Franța și Italia. În secolul al XIX-lea, această creștere a producției s-a extins înspre Balcani, afectând mai ales producția de bumbac și tutun. Mare parte din această producție era legată de exploatarea colonială în ce privește exportul produselor neprelucrate. Această activitate a avut și efecte negative asupra mediului înconjurător, ca despăduririle din Sardinia și din alte zone. În Egipt, Mehmed Ali a susținut trecerea de la cultivarea grâului la cea a bumbacului pentru fabricile din Europa. Această schimbare avea legătură cu proletarizarea unei mari părți a forței de muncă în domeniul agricol.

În același timp, o mare parte din activitatea din spațiul mediteraneean și-a păstrat caracterul de subzistență sau era destinată doar economiei locale. Acest lucru era valabil atât pentru agricultură, cât și pentru industrie și pentru sistemele de organizare, precum breslele, afectând în mare măsură psihologia colectivă a populației. Totodată, a crescut competiția în contextul diversificării producției și a structurilor de organizare; s-au intensificat importurile și au avut loc schimbări în cadrul economiilor locale.

SOROLLA ȘI ECONOMIA TRADIȚIONALĂ

Născut la Valencia, Joaquín Sorolla (1863–1923) a redat în tablourile sale intensitatea luminii solare. După ce a studiat artele plastice la Roma și la Paris, s-a întors la Valencia în 1888, apoi s-a mutat la Madrid. El a pictat țărmurile mediteraneene ale Spaniei, ilustrând fie momente de relaxare, ca în tabloul *Tristă moștenire* (1899), în care apar copii infirmi pe o plajă din Valencia,

fie scene de muncă, precum în primul său tablou care s-a bucurat de mare succes, *Întoarcerea de la pescuit* (1894), în care apare o pereche de boi trăgând la mal o barcă plină de pește, sau *Coaserea pânzei* (1896), în care o familie coase o pânză pentru o barcă de pescuit. Un alt tablou intitulat *Și ei tot mai spun că peștele este scump* (1894) prezintă un tânăr pescar rănit. Un cu totul alt tip de muncă este redat în *Contrabandiștii* (1919), în care apar trei bărbați cățărându-se pe stâncile de la Ibiza. Pe-atunci se aduceau țigări de contrabandă în Spania, așa cum încă se întâmplă și în prezent.

Oamenii se simțeau legați în primul rând de locul în care trăiau și mai puțin de statul respectiv, iar rezistența față de străini era importantă pentru ideea de libertate și de dreptate. Acest lucru a fost evident în sudul Italiei după unificarea cu nordul, în 1860, unde a existat o opoziție puternică la Napoli și în Sicilia față de noul regim italian, considerat străin și neavând legătură cu *patria*. Pe de altă parte, nici Bourbonii nu se bucuraseră de prea mult sprijin. Regimul, atât cel nou, cât și cel vechi, era destul de șubred, mai ales în Sicilia, unde era aproape imposibil de guvernat din cauza actelor de tâlhărie. La Napoli, tâlharilor li s-au alăturat în 1860 mulți foști soldați. Totuși, din 1864 au început acțiunile de combatere a tâlhăriei, ultimele bande de tâlhari fiind distruse până în 1867. În Sicilia, tâlharii erau plătiți de Mafia, fiind brațul înarmat al acesteia. Tâlharii erau sprijiniți de populația rurală care se temea de ei. Armata s-a luptat cu tâlharii până la sfârșitul anilor 1870, după care situația s-a îmbunătățit, deși au mai rămas câteva bande de tâlhari.

În Spania, sprijinul acordat carliștilor răzvrătiți din secolul al XIX-lea a avut la bază interese locale, mai ales în Navarra și Catalonia. În timpul celui de-al Treilea Război Carlist (1868–1876), a avut loc o revoltă republicană și anticentralistă la Cartagena în 1873–1874.

Apărarea intereselor locale s-a manifestat cu putere și în zona balcanică aflată sub stăpânire otomană, existând conexiuni între puterea descentralizată caracteristică secolului al XVIII-lea și guvernarea lipsită de fermitate din secolul al XIX-lea. Pe lângă teme legate de dominația externă, stagnarea economică și crearea statelor naționale, a existat o realitate mai variată. Toate cele trei puncte menționate erau corecte, însă, în același timp, a existat și o diversitate firească într-o regiune atât de variată și de complexă, ceea ce face istoria Mediteranei atât de fascinantă.

Rezistența în fața schimbării a fost puternică, ea fiind adânc înrădăcinată în atitudinile și în structurile ideologice, politice și sociale, la care s-au adăugat și diferențele etnice și religioase. Uneori această rezistență a reușit să fie depășită, așa cum s-a întâmplat în 1836–1843, când sistemul feudal a fost abolit în Sardinia, și în 1826, când au fost înlăturați ienicerii, ca parte a procesului de modernizare a armatei turce. Ulterior, sultanul Abdul Mejid I (domnie 1839–1861) a încercat să-și consolideze puterea prin occidentalizare. Într-adevăr, influența occidentală a sporit în multe orașe-port din Imperiul Otoman, de pildă Beirut, Jaffa și Smirna (İzmir). Între timp, serviciul militar și reorganizarea provinciilor au avut ca scop sporirea controlului central, acestea fiind aspecte ale politicii de reformă imperială. Rezistența față de dezvoltare s-a dovedit mai puternică în Turcia decât în țările unde au avut loc transformări economice importante. Reforma în stil occidental a fost înlocuită, la sfârșitul secolului al XIX-lea, de un antioccidentalism puternic, iar cea mai urâtă fațetă a acestuia a fost masacrarea armenilor la Constantinopol în 1896.

Emigrația a constituit un răspuns important la problemele pe care le puneau atât schimbările, cât și continuitatea. Sudul Italiei a fost sursa principală de

emigrație din Mediterana, iar orașe precum New York și Rio de Janeiro au devenit astfel parte din istoria ei. Odată cu modernizarea transportului maritim transatlantic prin folosirea vapoarelor cu aburi, emigrația a crescut semnificativ după anii 1860. Emigrația exista și în interiorul țărilor, mai precis din zonele cu agricultură tradițională, precum munții Pirinei sau regiunea Roussillon. Aceste zone erau afectate de produsele aduse în Europa de vapoarele transoceanice, de pildă grâu și miei. Dezvoltarea urbană a fost o trăsătură caracteristică a deceniilor ulterioare ale secolului.

Mediterana în imaginarul colectiv

Autoritatea creștinismului și a clasicilor a implicat și faptul că Mediterana a fost considerată o sursă a culturii occidentale, așa cum nu putea să fie considerată pentru lumea islamului, care își avea rădăcinile istorice la Mecca, Medina și Bagdad. Acest element al autorității istorice a devenit mai important în secolul al XIX-lea, când vechea concepție legată de *translatio imperii* se transformase într-una potrivit căreia imperiile moderne erau considerate apogeul unui proces istoric început în epoca Greciei și a Romei antice. Acesta era cazul Marii Britanii, unde elita avea o imagine idealizată cu privire la Grecia. Doi prim-miniștri, Edward, al paisprezecelea conte de Derby, și William Gladstone, au tradus din Homer.

Acest interes s-a extins și în cazul literaturii pentru marele public. Acțiunea unor romane, precum *Ultimele zile ale orașului Pompeii*, scris de Bulwer Lytton în 1834, era plasată în epoca antică. O imagine diferită asupra vulcanilor a fost oferită în romanul lui Jules Verne *Călătorie spre centrul Pământului* (1864), când exploratorii evadează prin craterul Stromboli.

Totuși, au existat și variații interesante în modul de raportare la lumea clasică. Era mai ușor pentru societățile militarizate, precum Germania, să se raporteze la Alexandru Macedon și la Sparta decât era

pentru Marea Britanie, care prefera să se raporteze la Atena republicană și la Roma. Având acțiunea plasată în Cartagina, romanul exotic *Salammbô,* scris de Gustave Flaubert în 1862, oferea imagini violente și senzuale neîntâlnite de regulă în romane a căror acțiune se petrecea în Grecia sau la Roma.

Turism

În 1844, P&O i-a oferit romancierului William Makepeace Thackeray posibilitatea de a vizita orașele Atena, Constantinopol, Ierusalim și Cairo. El a relatat despre această călătorie în *Note ale unei călătorii de la Cornhill* [Londra] *la Grand Cairo* (1846), prin care încerca să-i asigure pe potențialii vizitatori britanici de faptul că această regiune era sigură.

Corăbiile folosite ca mijloc de transport au fost suplimentate cu vase de croazieră. În 1857, vasul *Ceylon* al companiei P&O a realizat prima croazieră pe Marea Mediterană. Șase ani mai târziu, vasul *Carnatic* al aceleiași companii era dotat cu un motor cu aburi mai eficient. Companiile feroviare și maritime au depus eforturi considerabile pentru a oferi călătorii pe Mediterana. Vapoarele cu aburi ofereau garanția că vânturile potrivnice nu mai reprezentau un impediment, la fel și perioadele de acalmie. Companiile de transport promovau aceste călătorii pe Mediterana folosind ilustrații din trecut cu minunățiile care puteau fi văzute, iar în același timp încercau să obțină profit. Astfel, în 1900, Riviera Express Service, aparținând companiei Hamburg Amerika Line, promova croazierele de la Genova via San Remo și Monaco către Nisa de trei ori pe săptămână, și în ordine inversă, tot de trei ori pe săptămână. Turiștii britanici erau, în mod evident, primii vizați întrucât această informație era oferită doar în limba engleză.

Trenurile îi duceau pe turiști pe țărmurile Mediteranei, primul tren ajungând la Monaco în 1868. Au fost create

trasee speciale pentru turiști, de pildă cel conceput de căile ferate olandeze de la Amsterdam și Haga via Paris către Marsilia, Nisa și Monte Carlo. Acest traseu a fost promovat printr-un poster creat de Jan Willem Sluiter în 1913 în care apăreau un bărbat și o femeie salutându-se pe malul mării. Erau oferite bilete care includeau atât călătoria cu trenul, cât și croaziera cu vaporul, ca în cazul călătoriilor între Marsilia, Tunis și Palermo organizate de compania franceză Touache în 1905.

Și turiștii din alte țări călătoreau pe țărmurile Mediteranei. La Portorož, în Istria (în Slovenia de azi), hotelul Kempinski Palace datează din 1910, pe când se afla în Imperiul Austro-Ungar. Trieste, cel mai important port austriac (aflat acum în componența Italiei), se bucura de o creștere economică remarcabilă și atrăgea vizitatori în Adriatica. Încă există hoteluri din acea perioadă la Trieste, de pildă Grand Hotel Duchi d'Aosta, Hotel Savoia Excelsior Palace și Hotel Victoria (unde a stat James Joyce), precum și case care și-au găsit noi întrebuințări, ca Museo Revoltella. Cu impresionanta sa piață (acum Piazza dell'Unità d'Italia), cu restaurantele și cafenelele sale, este surprinzător că Trieste nu atrage mai mulți vizitatori, veniți cu vaporul sau pe alte căi.

Turismul a continuat modelul bine cunoscut în ce privește raportarea față de Italia în cadrul Marelui Tur (Grand Tour). Locuitorii de atunci ai Italiei erau considerați urmași nedemni ai iluștrilor lor înaintași și un potențial obstacol în calea turiștilor. Astfel, în 1806, Augustin Creuzé de Lesser, un călător francez, nota că „Europa se sfârșește la Napoli și se sfârșește acolo destul de prost". Această concepție asupra zonei care avea să fie denumită „Sudul" a influențat percepția asupra Italiei sudice chiar și a unor italieni, de pildă Luigi Carlo Farini, care scria în 1860: „Asta nu este Italia! Asta e Africa!" Această atitudine s-a manifestat și în cazul grecilor, balcanicilor, turcilor și arabilor. Astfel, Palestina era

privită din perspectiva semnificației sale biblice, însă populația arabă era privită dintr-o perspectivă foarte critică. Mai târziu, aceste atitudini rasiste au fost folosite pentru a justifica stăpânirea străină.

Riviera

„Este un oraș neînsemnat, însă împrejurimile sale sunt încântătoare și are o terasă frumoasă deasupra țărmului mării care oferă o priveliște magnifică." Nu tocmai cum ni se prezintă astăzi Nisa, însă așa era pe vremea când William Theed vizita acest loc, la începutul anilor 1790. Totuși, aici se afla o comunitate britanică de invalizi care, așa cum nota William Bennet în 1785, se mutase de la Montpellier la Nisa „unde sănătatea lor are la fel de mult de câștigat, însă condițiile de cazare sunt infinit mai bune". Începând cu anii 1860, Menton a devenit o destinație predilectă pentru bolnavii de tuberculoză.

Activitățile turiștilor erau extrem de variate. Henry Fox a petrecut mult timp la Nisa împreună cu protectoarea sa mai vârstnică, Susanna Strangeways Horner. Aflat la tratament în lunile de iarnă, Charles, al șaselea conte de Drogheda, un practicant înrăit al jocurilor de noroc, a pierdut 200 de lire sterline la faraon, un joc de cărți foarte iubit la vremea respectivă.

Această destinație avea să fie transformată de căile ferate și de vapoarele cu aburi. Pentru cei bogați era ușor să vină aici în lunile de iarnă. După inaugurarea liniei ferate de la Paris în 1860, Nisa a devenit principala destinație de vacanță a celor care călătoreau cu trenul spre sudul Franței. Promenade des Anglais, cu șirurile sale de palmieri, a fost locul ideal pentru construirea unor hoteluri impunătoare precum Hôtel Negresco (1912) și Palais de la Méditerranée (1929). Istoria turismului în orașul Nisa poate fi admirată la Musée Masséna, amenajat într-o vilă din 1898. Au fost construite și biserici pentru vizitatorii străini, de pildă catedrala ortodoxă rusă (1902–1912).

Lumina, culorile vii și atmosfera pitorească au atras pictori precum Renoir, care a locuit la Cagnes din 1907 până la moartea sa în 1919, și Monet, care a pictat multe peisaje în Antibes. Satul de pescari Saint-Tropez a fost prezentat publicului larg de Paul Signac (care și-a construit o casă acolo), în tablouri precum *Bărci cu pânze în portul Saint-Tropez* (1893) și *Cheiul* (1899). Apoi a venit aici Henri Matisse. La Musée de l'Annonciade din Saint-Tropez, amenajat într-o fostă capelă, se află multe tablouri pictate de Paul Signac, precum și ale unor pictori din alte țări, de pildă impresionistul australian John Russell, care a vizitat Antibes în 1890–1891, și pointillistul belgian Théo van Rysselberghe, care a vizitat Riviera începând cu anul 1892. În 1876, Paul Cézanne a locuit la L'Estaque, un sat de pescari de lângă Marsilia, reușind să surprindă impactul luminii mediteraneene intense.

Nisa era inima Rivierei, alături de stațiuni precum Cannes, Menton, Monte Carlo și Saint-Tropez, care erau puncte de atracție pentru turiști. Multe hoteluri din prezent datează din această epocă fastă a turismului, de pildă Hôtel Splendid (1871) și Le Cavendish de la Cannes. La fel și multe grădini precum grădina botanică Val Rahmeh din Menton, creată de Sir Percy Radcliffe în 1905.

„Riviera" a devenit un stil de viață și o expresie, așa cum expresia Coasta de Azur a fost inventată în 1887 de scriitorul Stéphen Liégeard. Britanicii se numărau printre vizitatorii fideli, prezența lor dobândind o și mai mare respectabilitate în 1882, când regina Victoria a vizitat Riviera pentru prima dată. Aici își petreceau vacanțele bogații din Europa și din America de Nord, iar multe dintre vilele construite în acea perioadă, precum Villa Kérylos (1902–1908) din Beaulieu și Villa Ephrussi (1905–1912), pot fi vizitate de turiștii din zilele noastre. Construită în stilul palazzo italian, Villa Ephrussi este

înconjurată de grădini splendide. Jocurile de noroc au fost preferate la Monte Carlo, unde cazinoul a fost inaugurat în 1863, iar Salon Europe a fost adăugat în 1865. Apoi a urmat o catedrală în stil bizantin în 1875. „Bărbatul care a spart banca din Monte Carlo", un musical scris de Fred Gilbert în 1891 sau 1892, a fost inspirat de succesul șarlatanului britanic Charles Wells din 1891. Au existat și alte cazinouri la Juan-les-Pins și Menton. Riviera a fost locul unde au trăit intelectuali de seamă, precum Nietzsche și Wagner. Riviera italiană a atras și ea numeroși turiști, însă nu același lucru se poate spune despre cea mai mare parte a coastei mediteraneene, inclusiv coasta Languedoc a Franței. Cât despre țărmurile Spaniei, ele au fost lăsate pescarilor în cea mai mare parte.

Călătorind în Italia

Experiența este individuală. Vizitând Roma, între 1847–1848, Florence Nightingale scria:

> Nu am putut să dorm știind că mă aflu în Orașul Etern, iar spre dimineață m-am sculat [...] și aproape că am alergat până la Sfântul Petru. Nici un alt eveniment din viața mea, cu excepția morții, nu poate să fie mai mare decât prima mea vizită la Sfântul Petru.

În schimb, după ce a vizitat Roma în 1870, Frances Elliot scria:

> Roma imperială e un oraș de mâna a treia! ... Este o împletire ciudată între măreție, frumusețe și bogăție, pe de o parte, și mizerie, urâțenie, sărăcie și vulgaritate, pe de altă parte. Am vizitat Sfântul Petru și, ca să spun sincer, sunt profund dezamăgită! Ca să ajung acolo, am traversat cele mai respingătoare străzi pe care le-am văzut în viața mea. Mizeria, populația murdară, mulțimile de soldați, bucătăriile aflate în plină stradă, unde peștii, carnea și fructele sunt toate la vedere, formează un ansamblu atât de dezgustător încât

aproape că te simți rușinat că te plimbi printr-o asemenea grădină.

În același timp, stațiunile italiene de pe țărmurile Mediteranei și-au creat o reputație internațională. Ravello, unde Scott Neville Reid a amenajat o grădină fermecătoare la Villa Rufolo în 1853, i-a atras pe D.H. Lawrence, Richard Wagner și Virginia Woolf. Taormina și Ischia au vrăjit mulți scriitori și artiști.

Atrași de Riviera italiană și de peninsula Sorrento, călătorii britanici au fost frapați de sărăcia pe care au văzut-o în sudul Italiei. În 1845, după ce a vizitat Napoli, Charles Dickens scria: „Condițiile de trai ale oamenilor obișnuiți de aici sunt cumplite și șocante". Șase ani mai târziu, H.G. Wreford, corespondent de presă, remarca: „Aflându-mă aici, la Napoli, pentru a-mi reface sănătatea și fără să mă implic câtuși de puțin în treburile politice europene, îmi este cu neputință să rămân nepăsător la scenele pe care le observ zilnic".

Ghiduri de călătorie

Când a călătorit pe continent în 1829, John Murray al III-lea a fost dezamăgit de ghidurile de călătorie existente și și-a adunat însemnările de călătorie, pe care compania sa a început să le publice în 1836. Lucrarea intitulată *Estul*, cuprinzând însemnări despre Grecia, Turcia și Malta, a fost publicată în 1840, fiind urmată de *Italia de Nord* (1842) și *Italia Centrală* (1843).

Barcelona

În secolul al XVIII-lea, orașul a încercat să rezolve problema suprapopulării din centrul istoric medieval prin asanarea zonei mlăștinoase și prin construirea unui cartier denumit La Barceloneta, o fâșie de pământ triunghiulară din vechiul port. În 1859, zidurile au fost demolate pentru a se permite orașului să se extindă. În proiectul său pentru Eixample Garden City, Ildefons Cerdà a conceput rețelele de transport public și spațiile

deschise folosind un model geometric. Zona este ușor de identificat în prezent, la extremitatea nordică aflându-se Calle Barcelona sau Avenida Diagonal. În acest spațiu modern, arhitecții catalani reprezentanți ai stilului Art Nouveau *(modernista)*, precum Antoni Gaudí (1852–1926), au reușit să-și concretizeze planurile, deși multe dintre spațiile verzi avute în vedere nu au fost create. Catalonia a fost cea mai industrializată regiune a Mediteranei, mai ales datorită dezvoltării industriei bumbacului. Impactul industrializării pe care turiștii îl pot vedea include fabrica de textile Casamarona (1911).

În schimb, în ciuda importanței șantierelor navale, mai ales cel din Genova, industrializarea în Italia nu a pus accentul pe zona mediteraneeană, ci pe orașele Milano și Torino. În Franța, accentul a fost pus pe zonele de exploatare a cărbunelui și fierului din nord-estul țării. În celelalte regiuni ale Mediteranei, deși orașul Salonic avea o bază industrială semnificativă, nu au existat zone comparabile cu Catalonia și nici concentrări similare de radicalism urban al clasei muncitoare.

9. Războaiele mondiale (1914–1945)

În romanul polițist *Found Floating* (1937), ambientat pe vasul *Patricia* într-o croazieră pe Mediterana, scriitorul Freeman Wills Crofts descrie viața dinamică de pe un vas de croazieră:

> Ofițerul de cart, scrutând orizontul; cârmaciul, cu mâna pe cârmă și cu ochii la busolă; căpitanul, îmbrăcându-se pentru cină, eliberat de griji pentru moment; marinarul de veghe cocoțat în gabie, cu privirea încordată și luptându-se cu dușmanul său natural, somnul; operatorul radio cu căștile la urechi; inginerii în caverna lor de oțel, concentrați să mențină rotația elicelor la viteza optimă; bucătarii, transpirând deasupra oalelor și tigăilor, aproape gata pentru cină; ospătarii, cameristele, stewardul de punte aranjând scaunele și bibliotecarul cărțile; stewardesele, doctorul, asistenta medicală, fotograful; lucrătorii necalificați; funcționarii; muzicanții din orchestră, acordându-și instrumentele; femeile de serviciu, la sfârșitul unei zile de muncă; toți aceștia și mulți alții, străduindu-se ca *Patricia* să-și continue drumul pe mare, iar pasagerii să savureze bucate alese, să se bucure de priveliști minunate și să devină mai puternici și mai înțelepți decât semenii lor.

Trecerea de la alimentarea pe bază de cărbune la alimentarea cu păcură a fost menționată de Croft, care era inginer de profesie:

> În locul a doisprezece sau mai mulți muncitori pe jumătate dezbrăcați, transpirând într-un infern de căldură și flăcări, acum erau numai doi sau trei bărbați prezentabili și eficienți. Ei nu aruncau zeci de lopeți de cărbune în gura încinsă a furnalului, ci observau cu calm indicațiile aparatelor și reglau cu delicatețe supapele.

Însă în prefața cărții, autorul vorbea despre o realitate diferită: „Această carte a fost scrisă înainte de declanșarea Războiului Spaniol", referindu-se la Războiul Civil Spaniol din 1936–1939. Romanul a fost publicat pe fragmente în ziarul *Daily Mail*.

În schimb, romanul lui Eric Ambler *Journey into Fear* nu prezintă o croazieră agreabilă pe Mediterana, ci una în concordanță cu spiritul războinic al anului publicării, 1940. În această povestire captivantă, un inginer britanic, care a contribuit la cooperarea britanicilor cu Turcia, scapă de urmăritorii germani care încercau să-l asasineze la Istanbul, iar apoi se îmbarcă pe un vas italian cu destinația Marsilia, unde descoperă că un asasin plătit se află pe urmele lui. Romanul a fost ecranizat în 1943.

Înainte de Primul Război Mondial

Atunci când Tunisia, regiunea africană cea mai apropiată de Italia, a fost cucerită de Franța în 1881, Italia a încercat să obțină alte teritorii pentru a-și clădi imperiul visat după unificare. Inițial, expansionismul italian s-a concentrat asupra unor teritorii precum Eritreea, Somalia și Ethiopia. La început, acest lucru a funcționat, fiind cucerite Eritreea și o mare parte din Somalia; însă italienii au fost învinși de ethiopieni la Adwa (Adowa) în 1896. Drept răspuns, în 1911, profitând de situația dificilă cu care se confrunta Imperiul Otoman, Italia a invadat Tripolitania și Cirenaica, aflate sub dominație otomană. Italienii au denumit teritoriul cucerit Libia, după numele antic al regiunii, subliniind ideea că ei erau urmașii Imperiului Roman. Însă, deși s-au folosit pentru prima dată aparate de zbor în război, italienii au întâmpinat mari greutăți. Folosirea aviației nu a avut un impact prea mare asupra operațiunilor militare, iar puternica rezistență arabă i-a ținut pe italieni blocați în câteva enclave pe țărmul mării. În schimb, italienii au reușit să cucerească insulele din arhipelagul Dodecanes din sud-estul Mării Egee, mai cu seamă insula Rodos, pătrunzând și în Marea Adriatică. Turcilor le lipseau o putere navală

comparabilă cu cea a italienilor, precum și un aliat care să-i sprijine.

În 1912, contraamiralul britanic Ernest Troubridge, într-un memorandum despre ocupația italiană în câteva dintre aceste insule din Marea Egee, spunea despre politica britanică:

> Un factor cardinal este acela că nici o putere navală nu trebuie să ocupe permanent nici un teritoriu sau port la est de Malta, dacă un astfel de port este capabil să devină o bază navală puternică. Nimeni nu poate să anticipeze cum evoluează lucrurile pe timp de război, iar ocuparea unor insule aparent inutile ar trebui să fie contracarată prin ocuparea celor mai bune insule. Poziția geografică a acestor insule îi permite puterii suverane, dacă deține o flotă maritimă, să exercite un control asupra comerțului în zona Levantului și a Mării Negre și să amenințe poziția noastră în Egipt.

Orice amenințare asupra Egiptului implica amenințarea rutei către India prin Canalul Suez. Italienii nu erau singurii care foloseau puterea navală în vederea expansiunii teritoriale. Prin atacarea Turciei în Primul Război Balcanic din 1912–1913, flota Greciei, care se dezvoltase începând cu anii 1880 cu sprijinul Franței (prin specialiști, împrumuturi și nave de război), a reușit să întrerupă comunicațiile turcilor în Marea Egee și să lanseze atacuri amfibii care au condus la cucerirea și anexarea insulelor Lemnos, Chios și Samos. În acest război, Bulgaria, Grecia, Muntenegru și Serbia au cucerit și au anexat pozițiile turcești din regiunea balcanică continentală, cu excepția unei mici zone din jurul Constantinopolului. Bulgaria a cucerit Tracia, în timp ce Grecia (care se luptase cu Turcia în 1897 fără succes) a cucerit Salonicul. Muntenegru a cucerit Scutari, care a fost transferat Albaniei.

În 1913 a fost creată o Albanie independentă, deși Grecia și Serbia și-au retras trupele cu destul de multă reticență. Într-unul dintre multele episoade uitate ale istoriei mediteraneene, care de fapt a fost foarte

important pentru stabilirea frontierelor și conturarea identităților, Italia a obligat Grecia să cedeze Albaniei Epirul de Nord, ceea ce i-a determinat pe grecii din această regiune să creeze, în 1914, Republica Autonomă a Epirului de Nord. Instabilitatea care a urmat în acea zonă a fost curmată în urma presiunilor Italiei în favoarea Albaniei în 1921. Grecia a renunțat la pretențiile sale teritoriale în 1925.

Între timp, în al Doilea Război Balcanic (1913), Bulgaria a fost înfrântă de Grecia, România, Serbia, Turcia și Muntenegru. Portul bulgăresc Kavala de la Marea Egee a fost anexat de Grecia, deși portul Dedeağaç și regiunea Tracia Apuseană au fost înapoiate Bulgariei. Grecia le-a redobândit în 1919–1920, după Primul Război Mondial, în care Bulgaria a susținut Puterile Centrale în 1915–1918. În al Doilea Război Balcanic, Turcia a redobândit Edirne (Adrianopol), pe care îl deține și în prezent.

Nu doar Imperiul Otoman se confrunta cu probleme. Și Imperiul Austriac era supus unor serioase presiuni naționaliste în Balcani, mai ales în Bosnia, presiuni încurajate de aliatul Rusiei, Serbia. În Africa de Nord au existat frământări atât în Imperiul Britanic, cât și în Imperiul Francez. În 1904, comandantul britanic al operațiunilor militare a avertizat că în Egipt „poziția noastră depinde în întregime de prestigiu“ și s-a referit la „mica și inadecvata, din punct de vedere militar, forță britanică“ de acolo. Francezii se confruntau cu o mișcare de rezistență în Maroc, iar în Algeria cu aspirațiile de asimilare ale mișcării arabe. Având o atitudine ambivalentă față de islam, Franța nu a oferit un răspuns binevoitor acestor aspirații, deși situația nu era atât de gravă încât să nu poată fi ținută sub control în Primul Război Mondial.

Înainte de Primul Război Mondial, a fost o adevărată competiție între puterile navale mediteraneene pentru

construire de nave de război. Austro-Ungaria, cu o zonă de coastă care cuprindea Croația, Slovenia și Italia (Trieste), a construit nave de război, declanșând o competiție navală cu Italia și încurajând Franța, care se afla în competiție cu Italia. Întrucât Marea Britanie se concentra pe o confruntare cu Germania în Marea Nordului, Franța era preocupată să-și protejeze ruta Alger–Marsilia împotriva aliaților Germaniei, mai precis Austria și Italia. În eventualitatea unui război, aceasta era ruta prin care Franța urma să primească întăriri din Africa de Nord. Lupta pentru sferele de influență în bazinul mediteraneean prefigura desfășurarea ostilităților în Primul Război Mondial.

Comunicațiile s-au dezvoltat repede în spațiul mediteraneean. Vapoarele au început să fie dotate cu motoare mai puternice, de pildă pachebotul francez *Charles-Roux,* introdus în 1907 pe ruta Alger–Marsilia. Aparatele de zbor au creat noi legături. În 1913, Roland Garros a zburat singur de la Fréjus, de pe Riviera Franceză, până la Bizerta, în Tunisia, creând o altă legătură în lumea franceză.

Primul Război Mondial

Pe mare, Primul Război Mondial s-a concentrat în zona Mării Nordului și pe rutele maritime către Marea Britanie, Germania suplimentându-și navele de suprafață cu submarine, ceea ce nu înseamnă că Mediterana a devenit irelevantă. Nici pe departe, mai ales că încercarea nereușită a Germaniei de a învinge Franța pe uscat în ofensivele din 1914 și 1916, precum și încercările nereușite ale Franței și Marii Britanii de a depăși impasul de pe frontul de vest din anii 1915–1917 au încurajat celelalte țări aliate să încerce să obțină victorii în bazinul mediteraneean.

La 6 august 1914, Marea Britanie și Franța au semnat o convenție navală potrivit căreia marina franceză prelua controlul în bazinul mediteraneean, iar marina britanică

în restul lumii. Deși, în urma acestei convenții, nu au existat nave de război franceze în Marea Nordului, alianța a oferit Marinei Regale Britanice suficientă putere asupra germanilor, reușind să facă față pierderilor suferite. În Mediterana, unde erau prezente nave de război britanice și franceze, puterea navală germană și austriacă a fost depășită numeric și valoric. Această situație a dat posibilitatea Franței să-și deplaseze trupele în siguranță din Africa de Nord către Franța, afectând semnificativ opțiunile militare și politice ale Italiei. În august 1914, mica escadră germană din Mediterana, compusă din crucișătorul de luptă *Goeben* și crucișătorul ușor *Breslau*, a bombardat porturile Philippeville și Bône din Algeria, a rezistat în fața încercărilor britanicilor de a o intercepta și s-a refugiat în zona controlată de turci.

Decizia Italiei de a-și abandona aliații, Germania și Austria, cu care semnase o convenție navală în 1913, și de a se alătura Marii Britanii și Franței în mai 1915 a contribuit la preluarea controlului în Mediterana de către această alianță. Arhipelagul Dodecanes a devenit o bază navală importantă pentru Marea Britanie și Franța, folosită pentru a sprijini Operațiunea Gallipoli împotriva Turciei. De asemenea, o escadră franceză din Corfu și majoritatea flotei italiene de la Taranto, sprijinite de nave de război britanice și australiene, au reușit să izoleze navele de suprafață austriece în zona Mării Adriatice și au încercat să împiedice submarinele din Marea Adriatică să pătrundă în Marea Mediterană. Totuși, poziția Austriei în estul Adriaticii a fost întărită în urma înfrângerii Serbiei în 1915 și a cuceririi portului Scutari în anul următor. În urma încheierii Pactului de la Londra, prin care Italia se alăturase Aliaților, Italia obținea nordul Dalmației, Zadar (Zara) și cea mai mare parte a insulelor dalmate. În 1915, alăturându-se părților adverse (Germania și Austria), Bulgaria obținea Macedonia și cea

mai mare parte a Traciei. Era evidentă continuarea ambițiilor teritoriale de dinainte de război.

Turcia se alăturase Germaniei și Austriei în octombrie 1914; iar în 1915, dovedind ușurința cu care Aliații puteau să trimită o flotă în Mediterana, o flotă anglo-franceză a fost trimisă pentru a forța intrarea în strâmtoarea Dardanele, fiind gata să amenințe Constantinopolul. Această încercare insuficient pregătită a fost oprită cu ajutorul câmpurilor de mine și al artileriei de coastă, dar și pentru că nu s-a acceptat intensificarea operațiunilor navale. Exista convingerea greșită că doar prin putere navală se putea forța trecerea prin strâmtoarea Dardanele, deși se știa că, înainte de război, britanicii trimiseseră o misiune navală care le oferise turcilor sfaturi prețioase privind câmpurile de mine.

În pregătirea Operațiunii Gallipoli a existat o încercare de a prelua controlul asupra laturii estice a Dardanelelor. Însă acțiunea trupelor debarcate nu a fost suficient de puternică pentru a cuceri pozițiile turcești. Eșecul s-a datorat și faptului că s-a supraevaluat capacitatea de luptă terestră a unei forțe aliate de asemenea dimensiuni, formată din unități australiene, britanice, franceze, indiene și neo-zeelandeze. Faptul că această forță armată s-a deplasat încet nu a reprezentat problema principală, ci faptul că a exacerbat situația, ceea ce a determinat o reacție promptă din partea turcilor. Aliații s-au trezit blocați pe un teren expus. Până la urmă, unicul lor succes a fost evacuarea trupelor.

Cu toate acestea, Aliații au continuat să domine Mediterana. Strâmtoarea Otranto, aflată la intrarea în Marea Adriatică, a devenit un imens câmp de mine. La sfârșitul anului 1916, ca urmare a unei solicitări a britanicilor, patru nave de război japoneze aflate în Malta au fost trimise în Mediterana pentru a lupta împotriva submarinelor germane și austriece. De asemenea, din

1917 au intrat în acțiune și navele de război americane din strâmtoarea Gibraltar.

Dominația navală a fost evidentă și la debarcarea unei forțe expediționare aliate la Salonic, în noiembrie 1915. Această forță a fost organizată pentru salvarea Serbiei, însă a venit prea târziu, fiind învinsă de rezistența bulgară. Grecia era divizată între prim-ministrul proaliat Elefterios Venizelos și Constantin I, care l-a demis la sfârșitul anului 1915. Constantin a fost la rândul lui înlăturat de la putere cu sprijinul Aliaților, în iunie 1917, și, aflată iarăși sub conducerea lui Venizelos, Grecia a declarat război Puterilor Centrale. Drept răsplată, Grecia urma să primească, după semnarea tratatului de pace, teritorii aflate în stăpânirea Turciei.

Când vorbim despre război, punem de obicei accentul pe frontul de vest din Franța și Belgia, însă țărmurile Mediteranei au fost o zonă de activitate importantă. Germanii speraseră că intrarea turcilor în război avea să fie o provocare pentru adversarii lor. Este adevărat că a fost declarat jihadul în numele califului, conducătorul turc, însă majoritatea lumii musulmane nu a răspuns la această chemare. Acest lucru s-a datorat ostilității arabilor față de guvernarea otomană, ostilitate care fusese amplificată de sublinierea caracterului turcesc al imperiului. În Egipt, ca promisiunile germanilor de a-i ajuta pe egipteni să-și câștige independența să se transforme în realitate, a fost nevoie de trupe turcești, întrucât nu a existat o mișcare de revoltă în Egipt. Însă atacul turcilor asupra Canalului Suez, în februarie 1915, a fost respins de trupe anglo-franceze, la care s-au adăugat și trupe indiene. În mod similar, în Libia au eșuat încercările germanilor și ale turcilor de a folosi ostilitatea față de Italia pentru declanșarea unei acțiuni mai ample. De asemenea, în 1916, Franța a reprimat o revoltă în Tunisia care izbucnise cu un an înainte, în timp ce în Algeria a fost liniște deplină, în ciuda deplasării trupelor

franceze pe frontul de vest. Acolo au fost mai puține probleme decât cele cu care s-au confruntat britanicii în Irlanda.

Eforturile britanicilor de a apăra Canalul Suez au trecut de la acțiuni pur defensive la acțiuni de apărare activă, când trupele s-au deplasat în peninsula Sinai. Totuși, nu au existat presiuni semnificative asupra turcilor în Palestina până în 1917, întrucât britanicii s-au concentrat pe crearea infrastructurii logistice necesare. După eșecurile inițiale din apropiere de Gaza din primăvara anului 1917, britanicii au ieșit biruitori în același an mai târziu și au continuat să atace până când au reușit să cucerească Ierusalimul pe 9 decembrie. Generalul Edmund Allenby a fost lăudat în Marea Britanie, fiind comparat cu regele Richard Inimă de Leu. La 20 septembrie 1918, Allenby a lansat ofensiva finală, învingându-i rapid pe turci și ocupând Haifa și Acra, îndreptându-se apoi către Tir, Sidon, Damasc, Beirut și Alep.

Anterior, italienii suferiseră pierderi foarte grele între anii 1915–1917 într-o serie de ofensive din zona râului Isonzo, pentru ca apoi în 1917 să fie înfrânți în bătălia de la Caporetto. Linia frontului s-a stabilizat apoi pe râul Piave și, după o victorie răsunătoare la Vittorio Veneto în noiembrie 1918, trupele italiene au început să înainteze. Pierderile grele suferite în război, aproximativ jumătate din cele suferite în al Doilea Război Mondial, i-au determinat pe italieni să-și dorească cu orice preț să profite de perioada de pace.

Perioada interbelică

Nu a existat o ruptură clară între Primul Război Mondial și perioada interbelică. Conflictul a continuat sub noi forme. În spațiul mediteraneean, acest lucru a fost evident în intervenția Greciei în Turcia, care a fost un eșec total. În urma tratatului de pace, au fost alocate sfere de influență britanice, franceze, italiene și grecești în

Turcia. Grecii au fost cei mai ambițioși și, așa cum au făcut și alte puteri în acea perioadă, au căutat o validare în trecut. În încercarea de a prelua controlul în vestul Anatoliei, grecii au făcut adesea referire, atât pe plan intern, cât și extern, la rolul Ioniei în lumea antică greacă. Deși aceste argumente au convins opinia publică din Grecia și din Marea Britanie, ele au fost distruse de succesul militar al Turciei din 1921–1922, care a dus la sfârșitul Ioniei în forma culturii hibride de pe țărmul turcesc al Mării Egee. Cucerirea de către turci a principalului oraș, Smirna (İzmir), în 1922, a fost urmată de incendierea orașului și de uciderea multor greci.

În Criza Çanakkale din septembrie 1922, Marea Britanie a bătut în retragere în confruntarea cu naționaliștii turci conduși de Mustafa Kemal Pașa, Kemal Atatürk. Turcii amenințau cu războiul în teritoriile ocupate de Aliați, mai ales la Constantinopol și Dardanele. Contrar dorinței exprimate de premierul David Lloyd George și de Winston Churchill, cea mai mare parte a guvernului britanic a respins ideea de a intra în război cu turcii. În acest context, ministrul agriculturii remarca: „Nu cred că țării îi pasă câtuși de puțin de Tracia". Canada, Franța și Italia au respins ideea unui război cu turcii. Italia, rivala Greciei, era dispusă să coopereze cu turcii.

Prin Tratatul de la Lausanne, încheiat în anul următor, s-a renunțat la termenii Tratatului de la Sèvres din 1920, Turcia obținând o serie de beneficii. Având în vedere schimbul de populație între Grecia și Turcia din statele nou create, grecii și-au pierdut orice speranță privind țărmurile estice ale Mării Egee. Pe de altă parte, turcii care se aflau pe aceste teritorii de secole, de pildă în Creta, au fost strămutați în Turcia.

Acest schimb de populație a fost un aspect esențial al trecerii către societăți monoglote, care avea să fie o trăsătură atât de importantă a spațiului mediteraneean de-a lungul secolului. Naționalismul a fost cauza, calea și

consecința acestei schimbări. A fost foarte importantă tranziția în Imperiul Turc. Un imperiu poliglot, multietnic și cosmopolit se îndrepta într-o direcție diferită înainte de Primul Război Mondial sub influența mișcării Junilor Turci. Drept consecință, minoritățile erau tratate ca dușmani. Acest proces a fost accelerat în timpul războiului prin masacrarea armenilor și prin Revolta Arabă împotriva dominației turcești. Grecii au fost tratați cu asprime. Era proclamată o identitate etnică bine definită. În general, trecerea la societăți monoglote a determinat creșterea numărului de refugiați. Numeroși armeni, greci și kurzi au părăsit Turcia în acest proces amplu și complex.

În 1923, Turcia a devenit republică, iar Kemal Atatürk președinte până în 1938. Califatul a fost abolit în anul următor, iar declanșarea unei rebeliuni în estul Anatoliei, în 1925, a dus la declararea legii marțiale și la suprimarea opoziției politice. Acest model avea să fie unul de lungă durată în Turcia. Practicile democratice au avut un caracter limitat, având în vedere tendința statului de a vedea dușmani în interior. Sistemul lui Atatürk s-a bazat pe cel promovat de mișcarea Junilor Turci.

Războiul a contribuit la extinderea considerabilă a puterii Marii Britanii și Franței în spațiul mediteraneean. În 1914, Egiptul a devenit protectorat britanic, iar insula Cipru a fost anexată. De asemenea, împărțirea Imperiului Otoman a dus, în 1920, potrivit mandatelor Ligii Națiunilor, la o guvernare britanică în Palestina, Transiordania și Irak, și la o guvernare franceză în Siria și Liban. Aceste mandate au fost prezentate ca o modalitate de pregătire a autodeterminării, însă au fost resimțite ca o formă de imperialism.

Presiunile americanilor în timpul negocierilor pentru încheierea Tratatului de pace de la Versailles în numele autodeterminării naționale au distrus așteptările italienilor cu privire la anexarea nordului Dalmației, care

a fost atribuit Iugoslaviei, ceea ce i-a făcut pe italieni să se simtă nedreptățiți. Gabriele D'Annunzio, un ultranaționalist italian și un romancier flamboaiant, a intrat în orașul Fiume în septembrie 1919, ca reacție la negocierile de la Versailles prin care Fiume nu era acordat Italiei, în ciuda unui plebiscit organizat acolo la 30 octombrie 1918. El a creat un stat liber, denumit Regența din Carnaro. Apoi, în urma Tratatului de la Rapallo din 1920, Italia și Iugoslavia au convenit ca Italia să obțină câteva teritorii, mai precis Istria, Trieste și Zadar. Cu toate acestea, D'Annunzio a respins tratatul, iar la sfârșitul anului 1920, Regența sa a fost înlăturată de trupele italiene care făceau parte din forța aliată pentru implementarea tratatelor de la Versailles și Rapallo. După plecarea lui D'Annunzio, a fost creat statul liber Fiume, care a fost apoi preluat de Italia în 1924, după semnarea unui alt tratat italiano-iugoslav în acel an.

Însă nu doar Italia s-a confruntat cu o moștenire litigioasă postbelică. Se poate spune același lucru și despre teritoriul care avea să devină Israel în 1948. În octombrie 1915, Sir Henry McMahon, înalt comisar britanic la Cairo, l-a informat pe Hussein ibn Ali, conducătorul provinciei Hejaz (în Arabia Saudită), căruia îi solicita sprijinul împotriva turcilor, că Marea Britanie era „pregătită să recunoască și să susțină independența arabilor", dar că teritoriile aflate la vest de Alep, Homs și Damasc ar trebui să fie excluse din viitorul stat arab independent, întrucât nu erau pur arabe. Sioniștii au preluat acest argument potrivit căruia Palestina nu era inclusă în acest stat arab, ceea ce însemna că putea fi guvernată de evrei. Totuși, în această dispută care continuă și în prezent, interpretarea sioniștilor a fost combătută de lideri arabi, care susțineau că nota informativă se referea doar la Liban, unde se afla o populație creștină foarte numeroasă.

Ca urmare a deciziei Cabinetului de Război Britanic din 31 octombrie 1917, în care ministrul de externe Arthur Balfour subliniase potențialul impact pozitiv asupra evreilor prosioniști din Rusia și America, Declarația Balfour din 2 noiembrie exprima sprijinul pentru un stat național al evreilor în Palestina, însă fără să fie precizate granițele. În luna mai a anului următor, Balfour, referindu-se la un regat arab în regiunea Hejaz, un stat arab în Irak și o „patrie" a evreilor în Palestina, adăuga faptul că „ele vor asigura o mai bună protecție a intereselor britanice, atât în Egipt, cât și în India... «state-tampon»".

Sentimentul de trădare pe care îl simțeau arabii s-a extins și în Siria, unde, în 1920, Franța s-a opus încercării de preluare a conducerii de către arabi. Franța dorea să protejeze populația creștină din Liban, care pe-atunci făcea parte din Siria. Totodată a existat și o preocupare, ca în cazul teritoriilor germane din Africa, de a fi la același nivel cu britanicii.

De la bun început, noua ordine imperială a întâmpinat opoziție. Au izbucnit revolte în Egipt și în Irak, iar turcii au reușit să schimbe reglementările postbelice inițiale. Reprimarea revoltei din Egipt, în 1919, a demonstrat resursele Imperiului Britanic, care a trimis nave de război la Alexandria și în Canalul Suez. Totuși, Marea Britanie, nedorind să se confrunte cu o insurecție de lungă durată, a recunoscut independența Egiptului în 1922, păstrând totuși controlul militar. Franța a fost mai hotărâtă și a suprimat o revoltă izbucnită în Siria în 1925–1926. De asemenea, Franța a creat Libanul ca un loc de refugiu pentru creștini într-o Sirie majoritar musulmană.

La baza acestor probleme erau cele privind definirea comunităților politice după înlăturarea dominației otomane. A trebuit să fie definite teritorii și să fie create instituții, iar procesul dificil de formare a statelor a fost îngreunat de faptul că a trebuit să existe o reacție față de

noii stăpâni imperiali non-musulmani. Religia și naționalismul au fost parțial modelate în acest context ca răspunsuri culturale și religioase. Acest lucru a evidențiat statutul și viitorul celor definiți ca minorități, precum și relația lor cu puterea imperială. Natura tranzitorie a regimului mandatar, cel al britanicilor în Irak încheindu-se în 1932, a exercitat o anumită presiune asupra celorlaltor mandate și a dus la discuții cu privire la autonomie, dacă nu la independență, ca în tratatul franco-sirian din 1936.

În anii 1930, Marea Britanie s-a confruntat cu mișcări naționaliste în Cipru și în Malta, precum și cu revolta arabilor din Palestina între 1937–1939. Amenințarea la adresa lumii islamice din partea expansiunii occidentale a fost legată în Orientul Mijlociu de tensiunile religioase dintre evrei, creștini și druzi. În consecință, noile structuri imperiale create după Primul Război Mondial nu au funcționat bine și a fost nevoie să fie menținute cu forța.

În cazul Marii Britanii și Palestinei, ipoteze contradictorii și promisiuni legate în mare parte de exigențele războiului mondial pe care Marea Britanie aproape că îl pierduse (un aspect de obicei uitat în prezent) au complicat foarte mult situația. Totodată, Marea Britanie a încercat să rezolve disputa dintre arabi și evrei în Palestina printr-un compromis, care însă nu a funcționat. După revolta devastatoare a separatiștilor arabi din 1929, protestele s-au intensificat în 1937, după ce Comisia Peel, înființată pentru a rezolva problemele legate de imigrația evreilor și de răspunsul ostil și violent al arabilor, a recomandat împărțirea Palestinei între arabi și evrei. Raportul a fost respins de arabi, care au organizat o revoltă împotriva guvernării britanice. Cum era de așteptat, grupările etnice și religioase s-au scindat din cauza diferențelor legate de răspunsurile colective și individuale. Astfel, în rândul evreilor, existau diferențe

între comunitățile stabilite aici de multă vreme, care se adaptaseră în mare măsură, și imigranții recenți din Europa care erau evrei aşkenazi și sioniști.

Îngrijorările britanicilor cu privire la Palestina au fost accentuate de încercările lui Benito Mussolini de a exploata naționalismul arab, mai ales în Egipt și în Palestina, ca parte a aspirațiilor italienilor de a obține hegemonia în spațiul mediteraneean, ceea ce reprezenta o amenințare la adresa pozițiilor britanicilor și francezilor. Însă, deși arabii erau majoritari în Palestina, opoziția lor nu avea un lider și era divizată între clanuri. Totodată, britanicii au folosit pedepse colective pentru a-i descuraja pe arabii care sprijineau mișcările de gherilă, au beneficiat de o măsură de sprijin palestinian, inclusiv o miliție, și au trimis trupe pentru a recâștiga și a menține controlul.

Situația din Libia era foarte diferită, aici fiind vorba de imperialism fățiș. Italienii recunoscuseră autoguvernarea libiană din 1919, însă Benito Mussolini, liderul fascist care a ajuns la putere în 1922, nu era pregătit să accepte acest lucru. Folosind metode violente împotriva civililor, 50 000 dintre aceștia fiind probabil uciși, italienii au subjugat Libia în perioada 1928–1932, beneficiind de lipsa sprijinului extern pentru libieni.

La fel s-a întâmplat și în reprimarea brutală de către spanioli a mișcării de rezistență din Maroc, unde suferiseră o grea înfrângere la Annual în 1921. În cele din urmă, această rebeliune a berberilor din regiunea Rif a fost înăbușită între 1925–1926 datorită intervenției francezilor în numele Spaniei. Spaniolii au folosit pentru prima dată tancuri în Africa.

În Africa de Nord, Franța se confrunta cu mișcări naționaliste și cu presiuni politice populare, de pildă din partea Partidului Poporului Algerian. Mișcările naționaliste erau divizate pe motive etnice sau religioase și din cauza unor opinii divergente cu privire la asimilare,

autonomie și independență. Cu toate acestea, instabilitatea și nesiguranța făceau parte din ecuația autorității și puterii imperiale, întrucât identitățile, activitățile și inițiativele politice venite din partea populației locale erau acum evidente.

În cele din urmă, toate aceste dificultăți cu care s-au confruntat britanicii și francezii au fost depășite sau, cel puțin, ținute sub control. Imperialismul a funcționat în continuare, fiind acceptat într-o măsură mai mare sau mai mică, scrâșnind din dinți sau prin intermediari. Acest lucru este valabil mai ales în cazul Algeriei, unde prezența francezilor a fost întărită printr-un aflux masiv de coloniști, numiți ulterior *Pied-Noirs*. Mulți erau francezi, dar au fost și italieni, spanioli și maltezi. Aproximativ 10% din populația totală a Algeriei avea origine europeană, iar până în 1940 aceștia dețineau aproximativ un sfert din pământul arabil. În 1930, Franța a sărbătorit centenarul colonizării Algeriei prin construirea unui monument la Sidi-Ferruch.

Îngrijorările erau legate mai mult de celelalte puteri imperiale decât de revoltele populare. Franța era mai îngrijorată de Italia decât de naționalismul arab, ceea ce era de înțeles, având în vedere evoluția evenimentelor din anii 1930 și de la începutul anilor 1940. În anii 1920 și la sfârșitul anilor 1930 au existat îngrijorări cu privire la cooperarea dintre Italia și Spania împotriva Franței, ceea ce a determinat Franța să construiască fortificații și să-și modernizeze flota navală.

Primul Război Mondial distrusese multe relații comerciale. „Domnul Eugenides, negustorul din Smirna" din poemul lui T.S. Eliot *Tărâmul pustiit* (1922), se referă la o meserie pierdută și exprimă totodată o aversiune față de Mediterana, el fiind homosexual și nebărbierit. Totuși, comerțul a continuat, așa cum reiese din romanul lui Graham Greene, *Stamboul Train* (1932), trenul fiind Orient Express; iar pacea a adus profit în multe porturi.

Pe lângă cele mai importante rute maritime mediteraneene – Gibraltar via Malta către Alexandria și Canalul Suez pentru britanici, și Marsilia către Alger pentru francezi – s-au adăugat altele noi grație expansiunii imperiilor britanic și francez. Astfel, navele britanice făceau escală la Haifa, principalul port pentru Palestina și Transiordania, iar navele franceze se opreau la Beirut, la fel și pentru Liban și Siria. Italienii au dezvoltat legături maritime din Italia către Tripoli și Benghazi în Libia, către Rodos și, via Canalul Suez, către Africa de Est.

Pe lângă extinderea legăturilor maritime, au început să fie transportate mărfuri noi, de pildă petrol. Acest comerț reflecta importanța rafinării. Astfel, în Mediterana s-a dezvoltat un nou sistem de comerț și transbordare, petrolul fiind transbordat în petroliere și prin conducte. Franța a construit o mare rafinărie pe țărmul Mediteranei, în timp ce la Haifa, la capătul unei conducte care venea din zona câmpurilor petrolifere de la Kirkuk (Irak), a început în 1938 construirea unei rafinării foarte mari, care făcea parte din infrastructura puterii britanice. Ulterior au fost construite rafinării cu o capacitate mult mai mare, ca rafinăria italiană construită lângă portul Fiumicino în 1965. Cea mai mare rafinărie din Spania, cea de la San Roque, a fost construită în 1967, iar în 1973 a fost construită o rafinărie în portul Așdod din Israel. Petrolul era necesar și pentru navigație, așa cum menționase Freeman Wills Crofts în romanul său *Found Floating*, deși navele pe bază de cărbune erau folosite în continuare.

După încheierea Primului Război Mondial, vechile vase de croazieră au fost repuse în funcțiune, în timp ce se construiau altele noi. Italienii s-au dovedit extrem de activi, construind navele *Augustus*, *Saturnia* și *Conte Grande* în anii 1920, și *Rex* și *Conte di Savoia* în anii 1930. Fincantieri avea să devină cel mai mare constructor

de nave de croazieră din lume. Aceste nave de croazieră și alte vase de pasageri navigau din Europa spre New York, iar navele italiene erau foarte importante în spațiul mediteraneean fiindcă porneau din Genova, care avea legături feroviare foarte bune cu Milano și Torino. A existat o emigrație masivă din sudul Italiei și în Sicilia, Napoli fiind portul cel mai important. Fluxul de migranți către Statele Unite a fost întrerupt prin introducerea unei legislații privind imigrația la începutul anilor 1920, însă foarte mulți italieni s-au îndreptat atunci către Argentina și Brazilia. Nu a existat un flux comparabil din Grecia, Spania, Turcia sau din țări cu populație arabă.

Mediterana era una dintre principalele destinații ale navelor de croazieră. În consecință, s-au dezvoltat producția de hărți și creațiile literare. În *The Mediterranean Cruise* (1925), Rolland Jenkins a prezentat o hartă generală a mării, dar și hărți detaliate ale porturilor mediteraneene, ale stațiunilor de pe Riviera Franceză, din Palestina și Egipt, toate destinații britanice importante. Scriitoarea Agatha Christie îl prezintă pe detectivul Hercule Poirot călătorind în Orientul Mijlociu alături de turiști britanici, în romane precum *Crima din Orient Express* (1934), *Moarte pe Nil* (1937) și *Întâlnire cu moartea* (1938), precum și în nuvele ca *Aventura mormântului egiptean* (1923), în care este vorba despre o călătorie de patru zile de la Marsilia la Alexandria, *Probleme pe mare* (1935), a cărei acțiune se desfășoară pe un vas de croazieră acostat în portul Alexandria, și *Triunghiul din Rodos* (1936), a cărei acțiune se desfășoară în perioada în care insula se afla sub stăpânire italiană. Acțiunea multor opere literare din această epocă se petrece pe nave de croazieră luxoase „ale căror punți luminoase străbat ape pline de stele", așa cum remarca John Dickson Carr în romanul său *The Blind Barber* (1934). La fel și în filme. Dacă traversarea Atlanticului se afla în centrul atenției în romanul *The Blind Barber*,

Mediterana s-a bucurat de atenția călătorilor care beneficiau de atracțiile turistice din zonele de coastă.

Cei bogați puteau să călătorească cu ambarcațiuni private, de pildă iahturi cu aburi. Iahtul lui Bendor, duce de Westminster, un obișnuit al Rivierei, avea un echipaj din patruzeci de oameni. În 1921, Sir Horace și Lady Rumbold au vizitat Gallipoli călătorind cu iahtul. Călătoriile în estul Mediteranei (și în Africa de Nord) erau mai exotice decât destinațiile din vest. Călătorind împreună cu soția sa, Violet, la Constantinopol în 1921, Harold Farmer a reușit să închirieze un apartament la Isma'il Pasha Khiosk de pe malul Bosforului. „Camerele noastre aveau vedere spre mare și erau foarte spațioase. În sufragerie era întins un covor roșu țesut dintr-o bucată. Pe pereți se aflau oglinzi mari poleite cu aur. Mese din marmură albă poleită cu aur. Dormitorul se afla la nivelul apei."

Săpăturile arheologice întreprinse de Howard Carter în Egipt, mai precis descoperirea în 1922, în Valea Regilor, a mormântului intact al faraonului Tutankhamon, au încurajat turismul, precum și speculațiile cu privire la Egiptul antic, reflectate în literatură și în filme.

Mediterana era foarte importantă cu legătură cu Oceanul Indian, fiind o cale mai rapidă și mai puțin bântuită de furtuni decât drumul prin Cape Town. Era un aspect al Imperiului Britanic și al dezvoltării imperiului ca sistem, o parte importantă aflându-se în Oceanul Indian și în legăturile cu Australasia și Orientul Îndepărtat. Prin urmare, strategiile imperiilor s-au concentrat pe Marea Mediterană și pe apărarea ei. Afișele publicitare ale Empire Marketing Board, creat în 1926, puneau accentul pe dependența reciprocă și pe căile de comunicație maritime. Posterul creat de MacDonald Gill, *Highways of Empire* (1927), punea accent pe legăturile maritime. Seria concepută de

Charles Pears, *The Empire's Highway to India* (1928), descria strâmtoarea Gibraltar, Malta, Canalul Suez, Aden și Bombay. Posterul despre strâmtoarea Gibraltar avea o temă militară, ilustrând o navă de război, în timp ce în posterul despre Malta apărea un avion RAF zburând deasupra unui negustor care pleca din Valletta. Fotografiile și vederile cu scene similare au contribuit la răspândirea acestor imagini.

Extinderea rutelor aeriene cu ajutorul hidroavioanelor nu a schimbat situația, întrucât majoritatea oamenilor au continuat să călătorească cu vapoarele mai puțin costisitoare, care puteau să transporte și mai multe bagaje. Înființată în 1924, compania aeriană Imperial Airways traversa Mediterana. În 1925, ruta către Africa de Sud mergea de la Londra via Marsilia, Pisa, Taranto, Atena, Sollum (Egipt) și Cairo. Ruta Londra–Karachi, lansată în 1929, includea o călătorie cu avionul la Basle, o călătorie cu trenul către Genova și o călătorie cu hidroavionul către Alexandria. Ruta Londra–Alexandria din 1933 mergea via Paris, Lyon, Roma, Brindisi, Atena și Alexandria. Hidroavioanele Short Empire introduse în Marea Britanie în 1937 ofereau servicii sporite. Din 1938, avioanele au început să traverseze Mediterana în mod regulat, de la Marsilia și Roma către Tripoli, aceasta fiind prima parte dintr-un traseu francez care mergea prin Benghazi către Damasc.

Riviera

Riviera Franceză a continuat să fie foarte apreciată, adăugându-i-se noi stațiuni elegante, precum Juan-les-Pins, care deveniseră un punct de atracție pentru tot mai mulți expatriați. În romanul *The Blind Barber* (1934), John Dickson Carr, referindu-se la „escrocii internaționali", preciza „prințul sau prințesa cutare, care stau tot timpul la Monte Carlo". Printre vizitatorii din anii 1930 se numărau soții Fitzgerald (F. Scott și Zelda), ducele de Windsor, W. Somerset Maugham și Winston

Churchill. Marea dilemă socială a anului 1938 era dacă ar trebui sau nu să i se facă o reverență ducesei de Windsor. Aveau loc o mulțime de baluri, petreceri cu focuri de artificii și concerte în aer liber.

În revistele ilustrate la modă în acei ani apăreau imagini cu Riviera. Fotografiile făceau ca Riviera să pară accesibilă și foarte elegantă. De pildă, vedetele de cinema erau fotografiate într-o atmosferă destinsă. Autoturismele făceau parte în mod nemijlocit din stilul lor de viață și apăreau în fotografii.

Riviera a constituit o sursă de inspirație pentru tot mai mulți pictori, ca Henri Matisse (din 1916), Pablo Picasso, Pierre Bonnard, Marc Chagall, Max Beckmann, Fernand Léger și Francis Picabia. Tablouri din această perioadă pot fi admirate, spre exemplu, la Musée Matisse din cartierul Cimiez din Nisa. Lucrări realizate de Matisse pot fi admirate și la Chapelle du Rosaire din Vence. La Cagnes există un muzeu memorial Renoir, la Antibes un muzeu dedicat lui Picasso, iar la Biot unul dedicat lui Fernand Léger. St-Paul-de-Vence, satul fortificat cu colecția Fondation Maeght, este în prezent o atracție turistică pentru mulți iubitori de artă. O altă atracție este arhitectura modernistă concepută de Le Corbusier. Turiștii pot să viziteze și grădini din acea perioadă, de pildă Serre de la Madone din Menton, realizată în anii 1920 de Lawrence Johnston.

Crize din 1929

Această lume a fost zguduită din temelii de marea recesiune declanșată de crahul de pe Wall Street din 1929. Recesiunea economică a lovit din plin lumea mediteraneeană, fiind afectate forța de muncă, comerțul, lichiditățile. Scăderea exporturilor i-a afectat pe producători. Sistemele politice au început să se clatine, punând în pericol acordurile politice existente. Astfel, dificultățile economice ale Albaniei au determinat Italia să intensifice controlul asupra țării.

În mod paradoxal, recesiunea a contribuit la creșterea procentajului comerțului în economiile imperiilor. Britanicii au obținut 49% din exporturi în 1935–1939, comparativ cu 42% cu un deceniu mai devreme. La fel s-a întâmplat și în cazul economiei imperiale franceze. Beneficiile economice ale imperiilor au contribuit la justificarea strategiilor imperiale. Însă, atât pentru Marea Britanie, cât și pentru Franța, aceste beneficii erau puse în pericol de posibilitatea izbucnirii unui alt război mondial. Pentru a amenința poziția britanicilor în Mediterana, Mussolini a extins flota Italiei care se afla la concurență cu flota franceză. Totuși, el s-a arătat mai puțin interesat de situația forței maritime decât de forța terestră. Este posibil ca Italia să fi avut în vedere o ofensivă în zona strâmtorii Gibraltar și a Canalului Suez, însă, ținând cont de lipsa unei flote aeriene și maritime pe măsura dotării militare a Franței, Italia nu putea să spere cu adevărat decât să dețină controlul în zona centrală a Mediteranei.

În cazul guvernării lui Mussolini, era evidentă prăpastia dintre aspirațiile bombastice și realitate. În ciuda pretențiilor sale de modernitate, prin susținerea industriei grele, inclusiv a șantierelor navale, regimul lui Mussolini a fost caracterizat prin dezbinare și încurajarea incompetenței sau, cel puțin, a oportunismului. Regimul fascist era epuizat înainte de al Doilea Război Mondial, iar acest lucru i-a sporit dependența de propagandă și de supraveghere. Însă au existat și aspecte pozitive. În Sicilia, brigandajul se înrăutățise după Primul Război Mondial din cauza șomajului și ca urmare a experienței militare dobândite în timpul războiului. Însă situația s-a îmbunătățit sub conducerea lui Mussolini datorită unor acțiuni ferme ale statului.

Marea Britanie și Italia s-au aflat la un pas de a intra în conflict ca urmare a invadării Ethiopiei de către italieni între 1935–1936, o acțiune condamnată de Liga

Națiunilor. În 1933, Comitetul pentru Apărarea Imperiului avertiza asupra faptului că apărarea britanică din Mediterana era „depășită în multe privințe, nefiind la nivelul de dezvoltare al flotelor maritime și aeriene franceze și italiene". Cu toate acestea, între 1935–1936, în ciuda slăbiciunilor, precum și a îngrijorărilor legate de submarinele italiene din zona insulei Leros, Marina Regală Britanică era încrezătoare. Marea Britanie avea în vedere aplicarea unor sancțiuni și închiderea Canalului Suez, însă nu dorea să provoace un război și era afectată în mare măsură de reticența Franței de a i se alătura în lupta împotriva Italiei.

În mod similar, Războiul Civil Spaniol din 1936–1939 nu a dus la o criză mai amplă. Flota britanică a apărat rutele comerciale amenințate de submarinele italiene care acționau în numele naționaliștilor lui Franco, însă fără să se ajungă la un conflict armat. În schimb, în 1938–1939, s-a declanșat criza în Europa de Est, mai întâi în Cehoslovacia, iar apoi în Polonia. În 1939, când a izbucnit al Doilea Război Mondial, majoritatea țărilor din bazinul mediteraneean au rămas neutre: Spania, Italia (și implicit teritoriile ei din Albania și Libia), Iugoslavia, Grecia și Turcia. Dintre statele mediteraneene, doar Marea Britanie și Franța au intrat în război în 1939. În această etapă, Franța era singura democrație adevărată din spațiul mediteraneean, deși nu în Algeria, unde populația locală nu era reprezentată în Adunarea Națională Franceză și avea o putere limitată în guvernarea locală. Iugoslavia devenise dictatură regală în 1929, iar Grecia în 1935.

Franța îi cedase Turciei provincia Hatay, inclusiv Alexandretta (Iskenderum), care a devenit inițial un stat independent în 1938–1939. Minoritatea turcă dorea să se unească cu Turcia, iar Franța dorea o alianță cu Turcia (în timp ce Turcia era îngrijorată de expansionismul italian). În 1939, în urma unui referendum, provincia

Hatay s-a unit cu Turcia. Locuitorii de origine arabă și armeană au părăsit această zonă, marcată pe hărțile siriene ca făcând parte din Siria, însă alte state o prezintă ca aparținând Turciei.

Albania în timpul guvernării lui Zog

Instabilă după destrămarea Imperiului Otoman, Albania, mult timp o țară mediteraneeană uitată, s-a confruntat cu lovituri de stat, rebeliuni și intervenții străine după Primul Război Mondial. Între anii 1913 și 1925, Albania a fost principat. Principele Wilhelm de Wied a domnit câteva luni în 1914, iar apoi a plecat în exil, însă țara a fost declarată republică abia în 1925. În 1924, Ahmet Zogu (Zog), un tânăr ministru de interne care provenea dintr-o familie de moșieri, a preluat puterea în Albania cu sprijinul trupelor iugoslave și al mercenarilor ruși anticomuniști. După ce a devenit președinte în 1925, iar apoi a fost întronat rege în 1928, el a folosit armata pentru a înăbuși revoltele catolicilor și musulmanilor. Zog s-a bazat pe sprijinul clanurilor loiale, care fuseseră scutite de limitarea dreptului de a deține arme. Zog avea legături strânse cu familia regală egipteană. În 1939, când italienii au invadat țara, a fugit din Albania.

Al Doilea Război Mondial, 1939–1945

După victoriile obținute de Germania, războiul a escaladat rapid, Italia a intrat în război, în iunie 1940, împotriva Marii Britanii și a Franței, iar la scurt timp Franța a capitulat. Germanii au ocupat o mare parte a Franței, însă restul țării a rămas sub controlul regimului de la Vichy. Italia nu a obținut prea mult, întrucât Hitler dorea să consolideze regimul de la Vichy, dar și fiindcă atacurile italienilor fuseseră respinse de francezi în Alpi.

Regimul de la Vichy a fost în esență un imperiu mediteraneean, deținând controlul în sudul Franței, precum și în Africa de Nord franceză, în Liban și în Siria. De asemenea, deținea controlul asupra coloniilor franceze din Africa de Vest, Asia de Sud-Est și

Madagascar, având totodată o flotă puternică la Toulon și în Africa de Nord.

Războiul din Mediterana a devenit foarte complex ca urmare a intrării Italiei în război și a rolului regimului de la Vichy. Îngrijorările britanicilor legate de relațiile dintre regimul de la Vichy și Germania au condus la atacarea unei escadre franceze la Mers el Kébir, în apropiere de Oran, în Algeria, la 3 iulie 1940, când o navă de război a fost scufundată, iar alte două au fost avariate. A urmat, în iunie–iulie 1941, cucerirea Libanului și a Siriei. Atacul de la Mers el Kébir a demonstrat puterea navală a Marii Britanii, însă a înlesnit cooperarea dintre regimul de la Vichy și Germania și a compromis sprijinul pentru adversarul regimului de la Vichy, Charles de Gaulle, liderul Francezilor Liberi.

Italia a lansat o serie de atacuri, între care cel asupra Egiptului la 9 septembrie 1940 și asupra Greciei la 28 octombrie 1940. Ambele au fost respinse prin contraatacuri bine coordonate, conducând la invadarea Libiei și Albaniei de către Marea Britanie și respectiv Grecia. Încercând să depășească o amenințare care afectase pregătirile de război și politica de apărare în anii 1930, britanicii au atacat și flota italiană. Lipsiți de încredere și în absența unui sprijin din partea forțelor aeriene, italienii au pierdut inițiativa în fața britanicilor. Bătălia Calabriei, din 9 iulie 1940, a fost neconcludentă, însă aeronavele militare britanice au bombardat ținte italiene din Africa de Nord, inclusiv portul Tobruk. În atacul de la Taranto, din noaptea de 11 noiembrie 1940, douăzeci și unu de bombardiere cu torpile au bombardat nave de război italiene care, fără suport radar, eșuaseră, avariind grav patru dintre ele, ceea ce a încurajat atacul japonezilor de la Pearl Harbor un an mai târziu. Având în vedere distrugerile provocate și numărul de bombardiere folosite, atacul de la Taranto s-a dovedit mai eficient și

pentru că italienii nu dispuneau de suficiente șantiere navale ca să înlocuiască navele distruse.

Efectul pe termen lung asupra flotei italiene a fost diferit față de situația de la Pearl Harbor. Au fost retrase unități militare, ceea ce a dus la diminuarea vulnerabilității rutelor maritime britanice și a forțelor navale din Mediterana. Comandanții navelor italiene erau conștienți de neajunsurile flotei și ale bazei industriale italiene, iar amiralii italieni nu erau dispuși să-și asume riscuri fiindcă Germania era cea care avea să câștige sau să piardă războiul, iar într-o lume postbelică, flota avea să fie cel mai important capital militar al Italiei. La 27–28 martie 1941, în bătălia de la capul Matapan, bombardiere britanice cu torpile și nave de război cu tir ghidat prin laser au reușit să scufunde trei dintre cele mai bune crucișătoare italiene și au avariat o navă de război modernă, punând astfel capăt operațiunilor navale italiene.

Germanii au trimis ajutoare italienilor în Libia prin Afrika Korps, care au reușit să-i alunge pe britanici înapoi în Egipt. La 6 aprilie 1941, germanii cu sprijinul aliaților, inclusiv al italienilor, au atacat Grecia, precum și Iugoslavia, care nu respectase voința Germaniei. Britanicii au trimis o forță expediționară pentru a-i ajuta pe greci, însă atacul a fost respins. Folosind nave capturate, germanii au cucerit și insulele din Marea Egee.

Campania a culminat cu cucerirea insulei Creta de trupe germane aeropurtate. Acest atac riscant a reușit în contextul unei rezistențe prost coordonate. În schimb, având în vedere superioritatea navală a britanicilor, care contribuise la evacuarea a 43 000 de soldați din Grecia continentală, germanii nu au reușit să sprijine operațiunea militară din Creta cu ajutorul flotei maritime, întrucât le-au fost interceptate navele. Totuși, loviturile aeriene germane i-au împiedicat pe britanici să aducă întăriri în Creta, iar apoi să evacueze trupele din

Creta pe mare: trei crucișătoare și șase distrugătoare au fost scufundate, mulți soldați fiind capturați.

Această cucerire a contribuit la înaintarea germanilor în estul Mediteranei, provocând îngrijorare în rândul britanicilor, mai ales în ce privește securitatea insulei Cipru. Totuși, posibilitatea ca Germania să exploateze acest succes, continuându-și înaintarea în Orientul Mijlociu, a fost redusă prin faptul că britanicii și-au întărit puterea navală și au cucerit Libanul și Siria în urma unei campanii rapide împotriva forțelor regimului de la Vichy. Acest succes al britanicilor a căpătat o relevanță și mai mare întrucât atacul Germaniei asupra Uniunii Sovietice în iunie 1941, ocuparea Ucrainei în același an și înaintarea în Caucaz în 1942 au sporit îngrijorările legate de deplasarea Germaniei către sud în Orientul Mijlociu.

Germania a desfășurat o activitate aeriană intensă în Mediterana, de la baza din Sicilia, începând din ianuarie 1941, iar pe de altă parte, a lansat atacuri devastatoare împotriva britanicilor cu ajutorul submarinelor. În ianuarie 1941, bombardiere germane au scufundat crucișătorul *Southampton* și au avariat portavionul *Illustrious*. La 11 august 1942, un ofițer britanic de pe o altă navă de luptă comenta în legătură cu scufundarea navei *Eagle* de către un submarin german: „A fost îngrozitor să vezi cum o navă atât de mare se scufundă atât de repede. În mijlocul petei imense de petrol se zăreau sute de capete, oameni care se zbăteau și se înecau". Au pierit atunci o sută treizeci și unu de soldați, în timp ce 929 au fost salvați. Cu un an înainte, nava de război *Barham* fusese torpilată, pierzându-și viața 869 de oameni.

Întrucât Germania a dovedit că avea o forță aeriană redutabilă, planurile britanice de a ataca pozițiile italiene în Marea Mediterană – Pantelleria sau Dodecanes – păreau acum inutile, britanicii nereușind să împiedice

transportul trupelor germane în Libia. Totodată, multe nave de război grecești au fost distruse de bombardiere germane în aprilie 1941. Cu toate acestea, flota britanică a continuat să-și facă simțită prezența în Mediterana.

Malta

Baza britanică din zona centrală a Mediteranei a amenințat legăturile maritime și aeriene dintre Italia și Africa de Nord. Insula nu a fost ocupată. În schimb, s-a încercat o blocadă navală combinată cu un atac aerian. Germanii și italienii au lansat atacuri aeriene asupra portului și pistelor de aterizare din Malta, precum și atacuri cu submarine asupra convoaielor britanice care aprovizionau Malta în 1941–1942, mai ales asupra convoiului cu nume de cod „Pedestal" în 1942, acestea fiind încercări nereușite de a forța capitularea Maltei. Una dintre bărcile pilot folosite în Malta zilelor noastre a fost botezată *Ohio*, după numele celebrului petrolier din acel convoi. Avioane de vânătoare Spitfire transportate pe portavioane în lunile martie și mai ale anului 1942 au contribuit la câștigarea războiului aerian de către britanici. Totuși, italienii au reușit să mențină la un nivel scăzut pierderile de pe ruta convoaielor către Libia.

Atacuri ale Aliaților, 1942–1945

Forța navală din Mediterana a fost crucială pentru o serie de atacuri ale Aliaților. Operațiunea Torch (invazia americană a Algeriei și Marocului regimului de la Vichy la 8 noiembrie 1942) a avut succes. În ciuda îngrijorărilor Aliaților, Spania nu a intervenit; și nici flota italiană care nu avea suficiente rezerve de petrol. Trupele regimului de la Vichy, deși cu mult mai numeroase, au fost înfrânte rapid, deși câteva unități, mai ales din rândul marinei, au opus o rezistență dârză.

Germanii au reacționat prompt, preluând controlul asupra regimului de la Vichy. Într-un episod dramatic, francezii și-au distrus aproape întreaga flotă – 250 000 de tone de nave de război – pentru a nu fi preluată de trupele germane care au atacat șantierul naval de la

Toulon. Navele au fost aruncate în aer în momentul când trupele germane au pătruns în port. După ce germanii au invadat porturile Marsilia și Toulon, italienii au preluat controlul în Corsica și în sud-estul Franței până la fluviul Ron, inclusiv la Nisa și Savoia, care îi fuseseră cedate lui Napoleon al III-lea în 1860. Mussolini a dorit încorporarea acestor zone în Imperiul Italian.

Având în vedere riscul unui atac aerian al Axei, era de înțeles refuzul comandanților americani de a include estul Algeriei și Tunisia printre zonele de debarcare, refuz urmat de ocuparea germano-italiană a Tunisiei cu trupe aduse din Italia pe mare și pe calea aerului. Datorită consimțământului tacit al amiralului Jean-Pierre Estéva, general-rezident al Tunisiei, nu a existat nici o opoziție. Totuși, forțele britanice și americane care au atacat dinspre Libia și Algeria au reușit să cucerească Tunisia în primăvara următoare, după ce o mare parte a trupelor germane și italiene au fost silite să se predea.

Anglo-americanii au lansat invazii în Sicilia în iulie 1943, în Italia continentală în septembrie, mai precis la Salerno, și în ianuarie 1944 la Anzio, la Elba în iunie, iar în sudul Franței (Operațiunea Dragoon) în august. Armistițiul italian din septembrie 1943 a fost urmat de capitularea flotei italiene în fața Aliaților, flota deplasându-se din portul La Spezia către Malta, deși a fost avariată de bombele lansate de germani. Totuși, cucerirea Italiei s-a dovedit mult mai dificilă decât se anticipase.

Drept răspuns la acest armistițiu, germanii au preluat controlul asupra unei mari părți a Italiei, precum și în zonele ocupate de Italia din Europa mediteraneeană, creând o nouă geografie a ocupației. Pe când Italia era aliata Germaniei, ocupase teritorii în fosta Grecie, în Iugoslavia și Franța, de pildă Insulele Ionice, mare parte din Dalmația și Slovenia, precum și Muntenegru. În 1943, germanii și-au impus controlul în mod violent,

mulți soldați italieni fiind uciși (ca în Cefalonia) sau arestați înainte de a fi deportați la muncă în Germania. În Italia, la Salò a fost instaurat un regim fascist mai radical sub conducerea lui Mussolini, care fusese salvat de germani. Practic a izbucnit un război civil în nordul Italiei, cei din mișcarea de rezistență luptând atât împotriva regimului de la Salò, cât și împotriva susținătorilor săi germani. Forțele anglo-americane cuceriseră Sicilia și mare parte din sudul Italiei în 1943, însă germanii au fost alungați din centrul Italiei de-abia în vara anului 1944, iar din nordul Italiei în ultimele săptămâni ale războiului.

Ocuparea germană a Rivierei Franceze, începută în noiembrie 1942, a devenit ulterior mai greu de suportat întrucât o penurie de resurse a afectat atât ocupanții, cât și populația locală. Criza alimentară a dus la izbucnirea unor revolte. Acțiunile de rezistență au devenit tot mai intense, deși au fost afectate de deportări masive ale bărbaților pentru muncă forțată, precum și de represiunile dure ale germanilor, care au beneficiat de sprijinul colaboraționiștilor.

Operațiunea Dragoon din august 1944 a fost un proiect american care a reflectat opoziția față de strategia britanică în Mediterana. Această operațiune urmărea cucerirea Marsiliei, sprijinirea logisticii Aliaților în Franța și blocarea forțelor germane în sudul și sud-vestul Franței. Sprijinul naval al Aliaților pentru debarcări succesive a fost impresionant. Cinci portavioane au fost prezente pentru debarcările de la Salerno din septembrie 1943. Pentru Operațiunea Dragoon, 887 de nave de război, între care nouă portavioane, cinci nave de luptă și 21 de crucișătoare, au sprijinit 1 370 de nave de desant. În ce privește lupta aeriană, superioritatea Aliaților a fost evidentă. După debarcare, trupele americane au reușit să înainteze rapid. Forțele franceze au jucat și ele un rol important, eliberând orașele Toulon și Marsilia, care erau

strașnic apărate de germani. Vizitatorii pot să vadă urmele de gloanțe de pe latura nordică a bazilicii Notre-Dame de la Garde din Marsilia.

Având în vedere dominația navală a Aliaților, s-a luat în considerare posibilitatea unei invazii în sud-estul Europei. Susținută cu tărie de Churchill, pentru a contracara influența sovietică și pentru a forța intrarea Turciei în război, această invazie ar fi fost dificilă din motive logistice, ea nefiind acceptată de Statele Unite. Un atac al britanicilor în Marea Egee de la sfârșitul anului 1943 a fost respins de forțele aeriene germane. Neîncrezătoare față de Uniunea Sovietică și temându-se de un atac al Germaniei, Turcia a declarat război Germaniei abia la 1 martie 1945.

În 1944, înaintarea sovieticilor în Balcani a dus la evacuarea trupelor germane din Grecia, Albania și mare parte din Iugoslavia. În Italia, trupele anglo-americane au străpuns apărarea germană din nordul Italiei la începutul anului 1945 și, ajutate de rezistența italiană, au desființat Republica de la Salò.

Tratatul de pace semnat ulterior a adus schimbări majore în privința granițelor din 1942–1943, însă mult mai puține în comparație cu cele care au avut loc după înfrângerea Franței în 1940. Italia și-a pierdut imperiul mediteraneean, mai precis Albania (independentă), Libia (independentă), Dodecanes (în fața Greciei) și Istria (în fața Iugoslaviei). După această înfrângere categorică suferită în război, Italia va înceta să mai urmeze o politică externă ambițioasă și cu atât mai puțin expansionistă. În schimb, va încerca să-și exercite influența în fostele sale colonii africane, considerând Albania și Iugoslavia ostile.

Reconfigurarea majoră a lumii mediteraneene a avut loc între anii 1918–1923 și odată cu decolonizarea de după al Doilea Război Mondial, dar nu în anul 1945. Totuși a existat o dimensiune etnică a tratatului de pace.

Italienii au fost alungați din noua Iugoslavie (aproximativ 300 000), iar mulți au fost uciși la Istria, aruncați în așa-numitele *foibe* (prăpăstii calcaroase). Alții au fost alungați din Corsica, Libia (aproximativ 95 000) și Dodecanes (în jur de 15 000).

Holocaustul

Exterminarea evreilor de către germani a avut un efect dezastruos în spațiul mediteraneean, cu precădere la Salonic, unde exista o mare comunitate – aproximativ 43 000 de evrei. Ei au fost uciși în lagărul de exterminare de la Auschwitz în 1943, după o lungă călătorie cu trenul. Aceasta a fost o lovitură cumplită pentru orașul Salonic, întrucât trăsătura multietnică îi conferise o importanță culturală deosebită. Fostul cartier evreiesc din acest oraș a rămas oarecum fantomatic.

La Auschwitz și-au găsit sfârșitul și cei 1 800 de evrei deportați de pe insula Corfu. Germanii și-au amânat retragerea din Grecia până când au adunat cât mai mulți evrei pentru a fi exterminați, inclusiv 2 000 din insula Rodos. Dintr-o populație antebelică de 72 000 de evrei, aproape 60 000 au fost trimiși din Grecia în lagăre de exterminare, inclusiv aproximativ 4 200 din vestul Traciei ocupate de bulgari. De asemenea au fost exterminați evrei și din alte zone mediteraneene.

În acest proces a existat o cooperare activă în Croația, în Franța condusă de regimul de la Vichy și în Republica de la Salò, din Italia, un adevăr greu de recunoscut după război. În 1942, regimul de la Vichy a contribuit la deportarea evreilor străini în lagărele de exterminare. După război s-a ținut secret faptul că autoritățile franceze au contribuit la aceste deportări, însă majoritatea evreilor deportați în 1942 nu se aflau sub jurisdicție germană până în momentul în care erau predați pentru a fi scoși din țară. Mai puțin de 3% din cei deportați au supraviețuit. Însă guvernul de la Vichy nu a avut aceeași atitudine față de evreii francezi în acel

moment. Ei nu au fost deportați până în 1943–1944, iar rata de supraviețuire a fost mai mare în cazul lor fiindcă mulți au reușit să-și găsească refugiu în Franța.

În apropiere de Trieste, lagărul de concentrare de la San Sabba este monument național italian și muzeu. El a funcționat între anii 1943 și 1945, aici fiind uciși aproximativ 5 000 de oameni. San Sabba a fost singurul lagăr de concentrare din zona mediteraneeană. O imagine mai amplă oferă Muzeul Evreiesc din Atena.

Distrugeri din timpul războiului

Germanii s-au comportat cu brutalitate și față de populația ne-evreiască. Acest lucru s-a întâmplat mai ales la Marsilia, care era un centru important al rezistenței și avea un caracter cosmopolit. Hitler a ordonat „purificarea" orașului și, pe lângă reprimarea opozanților și deportarea evreilor pentru a fi exterminați, populația din Vechiul Port a fost evacuată, iar portul a fost dinamitat, 1 400 de clădiri fiind distruse. Mișcarea de rezistență, de pildă cea din Grecia, a fost reprimată cu brutalitate. Această atitudine s-a manifestat pe tot cuprinsul Europei ocupate, iar în Italia și în Balcani au fost masacrați civili.

De asemenea, luptele dintre trupele regulate au provocat multe distrugeri, ca la Salerno. Distrugeri și mai mari au provocat bombardamentele, de pildă cele ordonate de Aliați la Cagliari, Trapani, Pantelleria și Monte Cassino, și de germani și italieni în Malta.

SICILIA ȘI MAFIA

După debarcările Aliaților din 1943, americanii i-au eliberat pe deținuți, declarând că Mafia fusese închisoare politică, și le-au oferit funcții în administrația locală. Tâlharii au reapărut susținând că erau patrioți proamericani care s-au luptat pentru independența Siciliei. După război, armata italiană a distrus bandele de tâlhari până în ianuarie 1946, una singură rămânând

activă până când șeful ei, Salvatore Giuliano, a fost ucis în iulie 1950. El a devenit o sursă de inspirație pentru filmele italiene, cât și pentru o operă. În martie 1946, Siciliei i-a fost acordată autonomie specială.

Privire retrospectivă

Privind retrospectiv, campaniile din Marea Mediterană din al Doilea Război Mondial ar putea să pară mult mai puțin importante decât cele de pe fronturile de vest și de est în acest război. Însă ar fi o greșeală dacă am considera acest lucru. Campaniile le-au oferit Aliaților o experiență vitală în luptele cu germanii și în operațiunile navale, împiedicând Axa să înainteze în Orientul Mijlociu și protejând Oceanul Indian. Aceste campanii au implicat angrenarea unui număr mare de trupe ale Axei, de pildă numeroase trupe germane și italiene capturate în Tunisia în 1943. Rezultatele războiului au influențat lumea postbelică, cu înaintarea sovieticilor în Balcani în 1944, sfârșitul Imperiului Italian în 1942–1943 și slăbirea britanicilor și mai ales a francezilor.

10. Din 1945 până în prezent

> Partea veche europeană a Istanbulului strălucea la capătul podului, cu minaretele zvelte până la cer și cupolele moscheilor ghemuite la picioarele lor ca niște sâni mari și fermi. Ar fi trebuit să fie *O mie și una de nopți*, însă lui Bond, văzând-o pentru prima oară pe deasupra tramvaielor și a panourilor publicitare, i s-a părut o scenă de teatru care fusese frumoasă odinioară, însă pe care Turcia modernă o dăduse la o parte, preferând silueta inexpresivă de beton și oțel a hotelului Istanbul-Hilton de pe înălțimile cartierului Pera.

James Bond, cel mai vestit britanic al generației sale, inițial un luptător în Războiul Rece, nu și-a concentrat atenția asupra Mediteranei în romanele lui Ian Fleming, deși a fost acolo, așa cum reiese din citatul de mai sus, extras din romanul *Din Rusia, cu dragoste* (1957). După ce a ajuns pe marile ecrane, Bond a călătorit mai des în Mediterana, de pildă în ecranizarea din 1963 a acestui roman, precum și în filmul *În slujba Majestății Sale* (1969), dar mai ales după anii 1970: Egipt și Sardinia în *Spionul care mă iubea* (1977), apoi Veneția, în *Moonraker* (1979), Grecia și Spania în *Doar pentru ochii tăi* (1981), Monte Carlo și Africa de Nord în *Niciodată să nu spui niciodată* (1983), Gibraltar în *Cortina de fier* (1987), Istanbul în *Lumea e prea mică* (1999), Veneția în *Casino Royale* (2006) și Roma în *Spectre* (2015). Pentru seria Bond și alte filme, Mediterana este fundalul cu oameni bogați, iahturi spectaculoase și orașe exotice. Impactul filmului într-o societate care pune din ce în ce mai mult accentul pe latura vizuală a întărit impresia creată de broșurile turistice. O lume mirifică, fără ambuteiaje și fără gunoaie.

În mod ironic, Istanbulul din epoca lui Recep Tayyip Erdoğan, conducătorul ales în 2003, avea să cunoască mult mai multe transformări la începutul secolului XXI

decât sugerase Fleming. Printre acestea se numără un al treilea pod construit peste Bosfor (purtând numele sultanului Selim I), un tunel feroviar lung de 76 de kilometri, un nou aeroport cu o suprafață de 29,5 mile pătrate, care s-a dorit a fi cel mai mare centru aviatic din lume, deschis în 2019, și cea mai mare moschee din Turcia.

1945–1965

După al Doilea Război Mondial care a lăsat Europa în ruine, s-a declanșat Războiul Rece între sistemele de alianță american și sovietic. Mediterana avea să fie o zonă fierbinte în timpul Războiului Rece. Ca o continuare a schimbărilor rapide din anii războiului, politica regiunii s-a modificat radical în perioada postbelică. Inițial, războiul a părut să fie doar o reconfigurare a lumii europene, Marea Britanie și Franța redevenind principalele puteri imperiale. Italia își pierduse acest statut, iar în 1943 fusese instaurat un regim pro-Aliați. Din 1942, Italia nu mai deținea controlul asupra Libiei, iar în 1947 a renunțat la orice pretenții în ce privește Libia. Din 1943, au existat zone de administrație britanice și franceze. Intervenția britanică din 1944 i-a ajutat pe regaliști să preia controlul asupra orașelor în primele faze ale Războiului Civil Grec. În Sétif (estul Algeriei), mișcarea de independență din 1945 a fost reprimată cu brutalitate, fiind uciși mulți algerieni.

ATENA ÎN 1944

Trupe britanice au intervenit împotriva ELAS (Armata de Eliberare a Poporului Grec). Un soldat britanic își amintea:

> Inamicii erau la fel ca toți ceilalți greci, nu purtau uniforme [...] Era o situație complet diferită față de modul cum eram obișnuiți să luptăm [...] Una dintre primele întrebări pe care le pune un infanterist este „Unde se află frontul?", pentru ca, în cazul în care

lucrurile se înrăutățesc, să știe încotro să o apuce ca să scape cu viață. În situația de atunci, „frontul de luptă" era peste tot în jurul nostru.

Totuși, succesul din anii 1943–1945 s-a dovedit o revigorare de scurtă durată a imperialismului anglo-francez. Deși era hotărâtă să păstreze controlul asupra nord-vestului Africii, Franța a recunoscut independența Libanului (1943) și a Siriei (1946), iar Marea Britanie a făcut același lucru pentru Palestina și Transiordania (1948). Gestionarea conflictului dintre arabi și evrei s-a dovedit prea dificilă și costisitoare, mai ales în contextul migrației evreilor din Europa, cu precădere a supraviețuitorilor Holocaustului. Statele Unite au susținut crearea unui stat independent evreiesc. Așa cum s-a întâmplat și în cazul Indiei în 1947, Marea Britanie nu a reușit să mențină pacea și nici să negocieze un tratat. Retragerea ei a fost urmată de declanșarea unui război total între arabi și evrei în 1948–1949.

În acest context, era clar că Marea Britanie nu mai putea să susțină cauza anticomunistă în Grecia și în Turcia în 1947, și a apelat la sprijinul Statelor Unite. Această problemă devenise mai urgentă, întrucât Războiul Rece se intensificase, iar comuniștii preluaseră controlul în Iugoslavia și în Albania, încercând să aibă câștig de cauză și în Grecia și să-și stabilească baze în zona strâmtorii Dardanele. Pe de altă parte, era o situație tensionată la Trieste, unde Marea Britanie și Statele Unite susțineau pretențiile teritoriale ale Italiei împotriva Iugoslaviei, într-o dispută care își va găsi rezolvarea de-abia în 1954, precum și în zona Canalului Corfu. Acolo, în 1946, câteva nave de război britanice care navigau în ape internaționale au fost supuse tirului de artilerie de către unitățile de coastă albaneze și, când a fost organizată o trecere demonstrativă, două distrugătoare au fost grav avariate de mine instalate de albanezi.

În acel an, *Roosevelt*, un portavion american de 45 000 de tone, precum și nava de luptă *Missouri* au fost trimise în estul Mediteranei pentru a susține interesele occidentale. Începând cu anul 1947, în Mediterana s-a aflat cel puțin un portavion american.

RĂZBOIUL CIVIL DIN GRECIA, 1944–1949

Eșecul comuniștilor în Grecia în 1949 s-a produs pe fondul unor sciziuni și al unei susțineri regaliste tot mai puternice. Ca urmare a conflictului declanșat în 1948 între Stalin și Tito, comuniștii nu au avut acces la bazele iugoslave. Între timp, armata greacă a învățat să fie proactivă și eficientă în campaniile de contrainsurgență, beneficiind de sprijinul anglo-american, inclusiv al aeronavelor americane Helldiver, precum și de adoptarea unor politici sociale și economice. Armata a beneficiat de sprijinul populației, dar și de folosirea de comuniști a unor metode mai convenționale de luptă pentru crearea unui protostat. Comuniștilor le-a fost imposibil să recruteze forța de muncă de care aveau nevoie, iar sovieticii nu au furnizat armamentul solicitat și nici nu au intervenit, ceea ce a condus la înfrângerea comuniștilor. Ambele tabere au ucis prizonieri și civili pe care i-au considerat ostili.

La sfârșitul anilor 1940, Imperiul Britanic s-a luptat pentru menținerea controlului. Independența Palestinei în 1948 a fost urmată, între 1948–1949, de primul dintre războaiele arabo-israeliene, un conflict în care Israelul a supraviețuit unei încercări de a fi distrus, în timp ce Egiptul a obținut Fâșia Gaza, iar Iordania malul vestic (West Bank) al fluviului Iordan. Atacurile arabilor au fost prost coordonate. Dârzenia evreilor a fost întărită și de convingerea că adversarii intenționau să facă un genocid; cu siguranță că arabii aveau de gând să facă o purificare

etnică. În cele din urmă, refugiații au fost alungați din zonele preluate atât de arabi, cât și de evrei.

Libia și-a câștigat independența în 1951 sub regele Idris. Baza aeriană de lângă Tripoli, construită de italieni în 1923, a fost preluată de americani. Britanicii au folosit și ei bazele aeriene din Libia.

În Egipt, înlăturarea monarhiei în 1952, în urma unei lovituri de stat, a fost urmată de o guvernare naționalist-radicală. Marea Britanie a fost de acord în 1954 să-și retragă trupele până în iunie 1956, apoi guvernul a naționalizat Canalul Suez și, în Criza Suezului din 1956, Marea Britanie și Franța au lansat o intervenție militară care a eșuat și le-a compromis prestigiul imperial. Ajunse pe țărm, trupele britanice și franceze au făcut progrese, însă colonelul Abdel Nasser, dictatorul egiptean care preluase controlul din 1954, nu a fost înlăturat de la putere, iar presiunile internaționale, mai ales din partea Statelor Unite, au condus la abandonarea intervenției. Israelienii au fost nevoiți să se retragă din Sinai și din Fâșia Gaza pe care o cuceriseră cu sprijinul Marii Britanii și al Franței.

Se pune accentul adesea pe nedreptățile comise de puterile occidentale, însă se poate vorbi despre imperialism și în cazul statelor non-occidentale, de pildă în cazul Egiptului, mai precis în ce privește atitudinea sa față de Sudan, Yemen și Libia. Lovitura de stat din Egipt, din 1952, a fost urmată în 1953 de abolirea democrației, sub forma constituției liberale din 1923, și a partidelor politice, precum și de judecarea opozanților de către tribunale speciale. Foștii guvernanți au fost învinuiți pentru eșecul în războiul cu Israelul din 1948–1949, fiind acuzați de înaltă trădare. Frăția Musulmană, acuzată de declanșarea războiului civil, a fost scoasă în afara legii în 1954 și persecutată. Militarii au preluat controlul asupra țării. Între timp, măsurile socialiste adoptate de guvernul

egiptean nu au produs o îmbunătățire economică semnificativă.

FLOTA NAVALĂ ȘI CANALUL SUEZ, 1956

Întrucât Marii Britanii nu i s-a mai permis să folosească bazele aeriene din Libia, Iordania și Irak, până atunci state prietene, a fost nevoită să se bazeze pe puterea navală. Portavioanele fiind mai aproape de Egipt decât bazele din Cipru și Malta, aeronavele puteau să se alimenteze cu combustibil și să încarce muniție mai rapid. Aeronavele de pe trei portavioane britanice și două franceze au distrus flota aeriană egipteană, pregătind calea pentru primul asalt cu elicoptere lansat de pe două portavioane britanice. Ulterior, operațiunea a fost compromisă de situația politică.

Invadarea Suezului a fost punctul culminant al unei politici britanice ambițioase în Orientul Mijlociu, îndreptată împotriva sovieticilor și a naționalismului arab. Pactul de la Bagdad din 1955, care, până la sfârșitul anului, a făcut legătura între Marea Britanie, Turcia, Irak, Iran și Pakistan, a demonstrat faptul că prezența Marii Britanii în Mediterana făcea parte dintr-o strategie geopolitică mai amplă, o formă diferită de imperialism. Această politică a avut în vedere și unele planuri pentru operațiuni organizate de serviciile secrete menite să răstoarne guvernele din Egipt și Siria, însă aceste planuri nu s-au concretizat.

Însă Criza Suezului a demonstrat dependența Marii Britanii de Statele Unite. Preocupat de impactul acestei invazii asupra Lumii a Treia, guvernul american a refuzat să extindă creditele pentru sprijinirea lirei sterline, a blocat accesul Marii Britanii la Fondul Monetar Internațional până când Marea Britanie și-a retras trupele din zona Canalului Suez și nu a furnizat petrol pentru a compensa întreruperea aprovizionării din

Orientul Mijlociu. Retragerea anglo-franceză s-a dovedit problematică pentru poziția Marii Britanii în Orientul Mijlociu. De pildă, monarhia prooccidentală din Irak a fost înlăturată în 1958, în urma unei lovituri militare de stânga.

În anii 1954 și 1955, Franța și Marea Britanie s-au confruntat cu insurgențe naționaliste în Algeria și Cipru. Franța a recunoscut independența Marocului și a Tunisiei în 1956 pentru a se concentra asupra Algeriei. În acest context, viitorul rege Hassan al II-lea al Marocului (domnie 1961–1999) a jucat un rol esențial în reprimarea unei rebeliuni în regiunea Rif din nordul Marocului. Considerată de francezi parte din Franța, Algeria, cea mai mare colonie a Franței, avea cea mai numeroasă populație franceză, care se opunea cu înverșunare ideii de independență susținute de naționaliștii locali. Începând cu anul 1956, guvernul francez a căutat o cale de mijloc, aceea a unei fermități militare împotriva naționaliștilor (care a încurajat intervenția din Egipt în timpul Crizei Suezului), încercând totodată să câștige sprijinul populației musulmane prin introducerea reformelor. Politicile de contrainsurgență ale francezilor au inclus închiderea granițelor, folosirea armatei pentru îndeplinirea sarcinilor poliției, trimiterea forțată a unui sfert din populația rurală în tabere păzite și folosirea represaliilor, ca la Philippeville în 1955, și a torturii. Aceste politici au ținut sub control Frontul Național de Eliberare (FLN), însă nu au reușit să pună capăt rebeliunii, care a subminat încercările de reformă și de inginerie socială tehnocratică.

În contextul Războiului Rece, FLN a beneficiat de sprijin din partea Blocului Estic: bani, arme și recunoaștere internațională. Implicând terorism, campanii de contrainsurgență și relația complexă dintre evenimentele din Algeria și contextul internațional, această luptă a oferit un model pentru multe aspecte ale

decolonizării. Apelând la violență, FLN, mai degrabă decât francezii, a fost responsabil pentru majoritatea victimelor din rândul arabilor și berberilor algerieni. Aceste crime au distrus deliberat șansele găsirii unei căi de mijloc. Aparent imposibil de rezolvat, acest conflict a generat presiuni politice în Franța pentru găsirea unei soluții, la fel ca și mobilizarea rezerviștilor, care a permis Franței să aibă peste jumătate de milion de militari, precum și aproximativ 200 000 de *harkis*, miliții musulmane loiale. La vremea respectivă, acesta a fost cel mai îndelungat conflict din Marea Mediterană după al Doilea Război Mondial.

În ciuda speranțelor coloniștilor, Charles de Gaulle, care a venit la putere în 1958, s-a arătat dispus să taie legătura cu Algeria. Considerând destinul Franței ca european, mai degrabă decât colonial, el a susținut ideea potrivit căreia dobândirea unui statut nuclear va face păstrarea Algeriei ca sursă pentru trupele din Africa de Nord să nu mai fie necesară. La 4 noiembrie 1960, Charles de Gaulle a proclamat existența viitoare a unei republici algeriene. În februarie 1961 au început discuții la nivel înalt cu FLN. Încercarea din 1961 a unor generali rebeli aflați în Alger de a invada Franța pentru a-l înlătura de la putere pe Charles de Gaulle a eșuat, iar independența a fost recunoscută în 1962. De Gaulle nu se simțise atașat de Algeria, iar acordarea independenței altor colonii franceze din Africa de Nord – și, în 1960, din Africa subsahariană – făcea ca păstrarea Algeriei să pară nepotrivită.

Una dintre consecințele recunoașterii independenței Algeriei a fost erodarea eterogenității etnice și religioase din spațiul mediteraneean. Peste 900 000 de algerieni de origine europeană au părăsit Algeria, iar terenurile, proprietățile și afacerile lor au fost puse sub controlul statului. Evreii din Algeria au plecat în Franța sau în Israel. Mulți dintre luptătorii *harkis* care au imigrat în

Franța au fost ținuți ani de-a rândul în tabere de reintegrare, iar cei care au rămas în Algeria au fost tratați cu brutalitate. Algeria s-a transformat și ea. De pildă, pescarii napolitani au părăsit portul algerian Stora pentru totdeauna, iar biserica a fost transformată în moschee.

Nu se mai permiteau alte identități și loialități. Arabizarea guvernului algerian și a educației s-a făcut prin aducerea unor funcționari și profesori din Egipt și Siria. Totuși, în ciuda retoricii privind modernizarea, socialismul și solidaritatea țărilor din Lumea a Treia, controlul militar al FLN și divizarea au fost elementele-cheie ale noii politici. Copții din Egipt și evreii din Orientul Mijlociu arab au ajuns să fie tratați foarte rău, ceea ce i-a determinat pe evrei să fugă în Israel.

În schimb, eterogenitatea a fost o caracteristică a migrației musulmanilor în Europa, așa încât până în anul 2016 erau 5,7 milioane de musulmani în Franța, adică peste 8% din populație. Majoritatea sunt de origine algeriană, ca în cartierul Belleville din Paris, în cartierele sărace din nordul Marsiliei și în cartierul cu populație nord-africană din orașul Perpignan, acestea fiind zone de excluziune socială. Consecințele războiului din Algeria au sporit complexitatea Mediteranei ca o regiune a diasporei. Spre exemplu, în Perpignan, turiștii pot să viziteze magazine, piețe, cafenele și restaurante nord-africane. În 2016, erau 2,9 milioane de musulmani în Italia și 1,2 milioane în Spania.

Au existat și acte de terorism în rândul acestor comunități, de pildă atentatul de la Nisa din 2016, când un extremist islamist a spulberat cu un camion o mulțime de oameni care sărbătoreau Ziua Națională a Franței, făcând optzeci și șapte de victime. În acel an, Manuel Valls, prim-ministru al Franței, a descris islamul ca o problemă. Franța a interzis purtarea vălului islamic *burqa*. Totuși, acțiunile jihadiste sunt caracteristice unei minorități. Moscheile din spațiul mediteraneean, de pildă

cea mai mare moschee din Roma, încearcă să mențină relații acceptabile.

Cipru, o bază militară care a funcționat ca o compensație pentru pierderea Egiptului, a oferit britanicilor mai multe oportunități în războiul contra insurecției din anii 1950 decât Malaya și Kenya, în parte dat fiind că aici existau mult mai puține zone împădurite. Noul guvernator, mareșalul Sir John Harding (care înlocuise un civil), a tratat situația mai mult din perspectivă militară. Însă britanicii nu au reușit să facă distincția între insurgenții EOKA (*Ethniki Organosis Kyprion Agoniston*) și populația civilă pe care să o apere de intimidările violente ale luptătorilor EOKA. Drept urmare, organizația EOKA a putut fi ținută sub control, însă nu a putut fi distrusă, ea continuând să aibă posibilități de regenerare.

Creând un precedent pentru acordarea independenței unor teritorii cu o populație mică, britanicii au recunoscut independența insulei Cipru în 1960. Spania a renunțat la Maroc în 1956, însă a păstrat Ceuta și Melilla ca enclave; așa cum a procedat și Marea Britanie în cazul Gibraltarului. Totuși, Spania continuă să emită pretenții în privința Gibraltarului, deși nu se bucură de sprijinul populației.

În 1958, Statele Unite au trimis 14 000 de pușcași marini la Beirut pentru a apăra guvernul libanez de amenințarea comunismului internațional, însă, în realitate, mișcarea nasseristă populistă panarabă a fost cea care a dus la crearea, între 1958–1961, a Republicii Arabe Unite a Egiptului și a Siriei. Acest panarabism a fost slăbit de naționalismul regimurilor arabe și de eșecul politicilor economice socialiste. Uniunea cu Egiptul a fost desființată în urma unei lovituri de stat organizate de un grup de ofițeri sirieni în 1961.

Marea Britanie a recunoscut independența Maltei în 1964. Potrivit rezultatelor unui referendum organizat în

Malta, majoritatea populației s-a pronunțat în favoarea integrării în Marea Britanie, ceea ce ar fi dus la o reprezentare în parlament comparabilă cu reprezentarea în parlamentul francez a unor teritorii precum insula Martinica. Însă această abordare nu a fost urmată, la fel cum nu au fost urmate ideile interbelice anterioare privind unirea cu Italia.

La sfârșitul anilor 1940 și în anii 1950 a existat și o continuitate politică. Spania a continuat să fie o dictatură în timpul lui Francisco Franco, iar încercările insurecționale timide de a-l înlătura de la putere, la sfârșitul anilor 1940, au eșuat. În Grecia, comuniștii au fost înfrânți în războiul civil care s-a încheiat în 1949. Italia a devenit membră NATO, organizație înființată în 1949, iar în 1952 au aderat Grecia și Turcia.

A continuat dominația occidentală în zona mediteraneeană, mai ales datorită faptului că ruptura dintre Uniunea Sovietică și Iugoslavia a fost mai puternică decât se crezuse imediat după al Doilea Război Mondial. Totodată, Mediterana făcea parte dintr-o sferă de influență occidentală mai vastă. De pildă, în eventualitatea unui război cu Uniunea Sovietică, se avea în vedere ca bombardiere britanice Canberra să zboare din Cipru, pe deasupra Turciei și Mării Negre, pentru a ataca orașe industriale din Ucraina.

ALBANIA: UN STAT REBEL

Cucerită de Italia în 1939 și ocupată de Germania în 1943, în ciuda unei mișcări de rezistență, Albania a fost eliberată în 1944, o mare parte a elitei fiind compromisă din cauza colaboraționismului. Liderul comunist Enver Hoxha, care a devenit secretar general al Partidului Comunist în 1943, a preluat puterea în 1944, și-a înlăturat adversarii comuniști (pe mulți printr-o așa-zisă sinucidere) și pe naționaliștii non-comuniști, și-a arogat meritul de a fi eliberat țara de sub ocupația germană și a

condus ca dictator până la moartea sa în 1985. Regimul său totalitar a supraviețuit și datorită faptului că și-a schimbat sponsorii străini. Fiind mai întâi aliat cu Iugoslavia, care a tratat Albania ca stat dependent, exploatându-i resursele minerale și de petrol, Hoxha a trecut apoi de partea Uniunii Sovietice când sovieticii au rupt relațiile cu Tito în 1948, pentru ca apoi, la rândul său, să rupă relațiile cu sovieticii în 1961, întrucât nu a fost de acord cu faptul că Hrușciov l-a repudiat pe Stalin și a respins cultul personalității. Atunci Hoxha s-a îndreptat către China, care i-a oferit sprijin economic și financiar.

Modelul comunist al controlului statului totalitarist, al cultului personalității, al colectivizării și al ateismului a rămas neclintit în fața presiunilor reformatoare din alte țări ale Europei de Est, care erau ținute la distanță de teama unei contaminări ideologice. Sub conducerea sa paranoică, în Albania au fost construite mii de cazemate care făceau parte dintr-un sistem de supraveghere și apărare. Serviciile Secrete *(Sigurimi)* aveau aproximativ 10 000 de agenți. Erau primiți în țară foarte puțini turiști, iar ceea ce puteau să vadă era restricționat și supravegheat.

1965–1975

Tensiunile din spațiul mediteraneean s-au intensificat de la mijlocul anilor 1960, când Statele Unite și Uniunea Sovietică au susținut cauza statelor clientelare, care, la rândul lor, au manifestat atât independență, cât și agresiune. Sovieticii urmăreau crearea unei baze navale în Egipt, al cărui dictator, Nasser, era tot mai ostil Statelor Unite. Estul Mediteranei a trecut prin două războaie între Israelul proamerican și vecinii săi arabi susținuți de sovietici: Războiul de Șase Zile din 1967 și Războiul de Yom Kippur din 1973. Aceste războaie au generat la rândul lor alte conflicte de amploare, care au inclus terorismul palestinian și răspunsurile Israelului, războiul civil din Liban, unde s-au intensificat disensiunile după câștigarea independenței, precum și

tensiunile dintre musulmanii și evreii din Europa, cum ar fi în rândul refugiaților algerieni din Marsilia.

Războiul de Șase Zile s-a desfășurat în cea mai mare parte pe uscat, deși nava de război israeliană *Eilat* a fost scufundată de rachete sovietice lansate de pe nave egiptene. După cucerirea rapidă a Fâșiei Gaza și a regiunii Sinai, frontiera Israelului a avansat până la Canalul Suez. Iordania și Siria au fost și ele înfrânte. În Libia au avut loc atacuri ale populației asupra ambasadelor americană și britanică de la Tripoli, cele două puteri fiind acuzate că susținuseră Israelul. Uniunea Sovietică se pregătise să intervină împotriva Israelului, însă, pentru a preîntâmpina această posibilitate, Flota a VI-a americană a fost trimisă în zona de război. La sfârșitul anilor 1960, dezvoltarea rapidă a flotei sovietice amenința poziția americanilor în Mediterana, care fusese șubrezită în urma Războiului din Vietnam, așa cum au apreciat sovieticii în timpul crizei iordaniene din 1970.

În Războiul de Yom Kippur din 1973, ambele părți au folosit nave de luptă dotate cu lansatoare de rachete, israelienii reușind să scufunde cel puțin nouă nave egiptene și siriene și obligând flotele acestora să se întoarcă în port. A fost o victorie importantă pentru Israel, având în vedere presiunea la care era supus din partea atacurilor terestre egiptene și siriene și vulnerabilitatea orașelor de coastă israeliene Haifa și Tel Aviv în fața acestor atacuri. Nici una dintre părți nu a avut portavioane. Până la urmă, atacurile terestre au fost respinse. Acest război a fost o ilustrare a confruntării mai ample a Războiului Rece. Flota a VI-a americană și Flota a V-a sovietică *Eskadra* s-au ținut la distanță.

În general, a existat sentimentul că Occidentul se află sub tensiune și bate în retragere. O revoluție antioccidentală sprijinită de Egipt a izbucnit în Libia în 1969, ducând la instaurarea regimului radical prosovietic condus de colonelul Muammar Gaddafi, adept al ideilor

nasserite. Această concepție panarabă a dus la crearea în 1969 a Frontului Revoluționar Arab, la care au aderat Egiptul și Sudanul în 1969, iar în 1970 Siria a declarat că se va alătura. Gaddafi dorea un stat arab unic, însă, în 1971, a fost creată o Federație a Republicilor Arabe. Beneficiind de banii proveniți din exploatarea petrolului din Libia, care fusese descoperit în 1959, această federație era formată din Egipt, Libia și Siria. Ulterior, atât Egiptul și Libia, cât și Egiptul și Siria au avut în vedere crearea unor uniuni, însă aceste intenții nu s-au concretizat. Federația nu a fost implementată. Panarabismul a reflectat căutarea unei noi identități. În Israel, această căutare a pus accent pe religie, în timp ce în Liban s-a insistat asupra descendenței din vechii fenicieni, deși această teorie era greu de argumentat istoric.

Naționalismul grec din Cipru a fost o ilustrare a aceluiași proces. În urma invadării Ciprului de către trupele turcești în 1974, insula a rămas divizată până în ziua de azi, iar în 1983 a fost proclamată Republica Turcă a Ciprului de Nord, care este recunoscută doar de Turcia. În Grecia, militarii preluaseră puterea în urma unei lovituri de stat în 1967, „coloneii" deținând controlul până în 1974. A existat o legătură între ultimele două evenimente. Junta militară din Grecia încercase să-și consolideze popularitatea pe plan intern prin susținerea mult doritei uniri *(enosis)* cu Ciprul, un stat independent cu o majoritate creștină vorbitoare de limbă greacă, dar unde minoritatea musulmană turcă era protejată având în vedere rolul jucat de turcii ciprioți în acordul pentru „parteneriatul" de guvernare. În iulie 1974, cu sprijinul Greciei, guvernul cipriot a fost înlăturat în urma unei lovituri de stat organizate de EOKA-B, succesoarea organizației EOKA, și înlocuit cu un altul care urma să pună în aplicare unirea cu Grecia. „Purificarea etnică" a turcilor a fost începută de greci.

Însă reacția militară rapidă a Turciei – invadarea unei mari părți a insulei, care a fost acceptată de Statele Unite – a dus la umilirea juntei militare grecești. Turcii se pregătiseră de multă vreme pentru o intervenție militară și, începând cu anul 1967, Divizia 39 Infanterie Marină se afla la o distanță de 64 de kilometri nord de Mersin, pe țărmul turcesc. Turcii au beneficiat de superioritatea aeriană și de bazele militare din apropiere, în timp ce grecii, în dorința de a prelua controlul asupra enclavelor cipriote turcești, au neglijat zona de coastă care a fost cucerită de turci, iar de acolo și-au organizat înaintarea. În cele din urmă, turcii au reușit să impună o divizare de facto a insulei.

După ce și-a pierdut autoritatea, junta militară din Grecia i-a cedat puterea lui Konstantinos Karamanlis, un om politic conservator care fusese prim-ministru între anii 1955 și 1963. Partidul său, Noua Democrație, a câștigat alegerile din noiembrie 1974, iar în 1975 a fost introdusă o nouă constituție. A fost adoptat un model politic asemănător cu cel din Europa Occidentală, iar în 1981 Grecia a aderat la Comunitatea Economică Europeană.

În Ciprul divizat, aproximativ 165 000 de ciprioți greci au fost alungați din zona turcească, continuându-se consolidarea etnică observată după dobândirea independenței. Ciprioților turci li s-a spus să uite de ideea unui Cipru unit, iar guvernul Turciei a desfășurat o campanie intensă prin care se urmărea identificarea cu Turcia: steaguri, statui și, începând cu anul 2000, după preluarea puterii de către Erdoğan, construire de moschei. Işbank, cea mai mare bancă turcească, avea în anul 2012 paisprezece sucursale în Republica Turcă a Ciprului de Nord. În schimb, în partea grecească a Ciprului, s-a pus accent pe teritoriul și pe proprietățile individuale pierdute, precum și pe rudele care fuseseră ucise, sloganul principal fiind „eu nu uit". La sfârșitul

anilor 2010 s-a încercat deshumarea celor uciși și „dispăruți" în timpul conflictului.

Situația din vestul Mediteranei a fost mult mai puțin volatilă, întrucât, în Spania, moartea lui Franco în 1975 nu a fost urmată de o lovitură de stat și nici de o revoluție, ci de trecerea la un sistem democratic. În 1981 a avut loc o tentativă de lovitură de stat militară, însă a fost un eșec total.

1975–1990

În ultima etapă a Războiului Rece au continuat tensiunile, însă tratatul de pace încheiat între Israel și Egipt a redus probabilitatea unui conflict internațional. Situația din Libia a continuat să fie volatilă, conducând la izbucnirea unui război scurt cu Egiptul în 1977. În termeni geopolitici, aliații sovieticilor – Libia și Siria – erau contrabalansați de aliații occidentalilor – Egiptul și Israelul, cu care Statele Unite negociaseră Acordurile de pace de la Camp David în 1978. În urma acestui acord, Israelul s-a retras din zona Sinai. Relațiile dintre cele două state s-au normalizat în 1980. Drept răspuns, în anul următor, președintele Egiptului Anwar Sadat a fost asasinat de Jihadul Islamic din Egipt. Cu toate acestea, succesorul său prooccidental, Hosni Mubarak, a continuat să susțină acordul cu Israelul. Libia și Siria au fost și ele afectate de acțiunile trupelor NATO; după încheierea Războiului din Vietnam, Statele Unite au reușit să trimită mai multe nave de război în Mediterana.

Afectat de războiul civil dintre anii 1975 și 1990, Libanul a fost o sursă de instabilitate, iar invazia Israelului din 1982 a marcat o nouă etapă în agravarea haosului. În august 1982, candidatul israelian Bashir Gemayel a fost ales președinte al Libanului, însă a fost asasinat în luna următoare, distrugându-se șansele încheierii unui acord între Israel și Liban. Uciderea, în septembrie 1982, de către aliații libanezi ai Israelului, a palestinienilor din taberele de refugiați Sabra și Shatila din Beirut, precum și bombardarea orașului de către

israelieni au condus la escaladarea crizei atât în Liban, cât și la nivel internațional.

În 1982, o forță occidentală multinațională a fost trimisă în Liban pentru a încerca stabilizarea situației, însă trupele au fost atacate. În 1983, Flota a VI-a americană a bombardat pozițiile luptătorilor de pe colinele de lângă Beirut, însă nici americanii, nici francezii nu au reușit să împiedice distrugerea cartierului lor general din Beirut de camioane pline cu explozibil conduse de luptători de gherilă sinucigași. Britanicii, mai obișnuiți cu acțiunile teroriste, având în vedere experiența lor din Irlanda de Nord, au reușit să blocheze o acțiune similară. În 1984, forța militară internațională a fost retrasă.

Israelienii s-au retras din Liban în 1985, cu excepția unei zone de securitate de-a lungul frontierei cu Israelul. După eșecul influenței Israelului în Liban a urmat succesul Siriei. Între anii 1989 și 1990, Siria a jucat un rol important în Liban, reușind să pună capăt războiului civil. S-a ajuns la un acord potrivit căruia creștinii să dețină jumătate din locurile din Parlament.

Nu a mai existat un alt conflict comparabil în Mediterana. Iugoslavia era stabilă, iar Italia a reușit să facă față pericolului reprezentat de mișcarea teroristă Brigăzile Roșii, cât și violenței politicii extremei drepte. Franța nu a mai revenit la instabilitatea din 1968, pe când în Spania tentativa de lovitură de stat din 1981 a eșuat, iar Spania a aderat la Comunitatea Economică Europeană în 1986.

Marea Britanie și-a menținut poziția în Gibraltar și cele două baze suverane din Cipru; însă prezența militară din Malta a fost retrasă, iar Malta și-a îndreptat atenția către Libia. La începutul anilor 1970, s-a discutat posibilitatea ca prezența NATO în Malta să fie înlocuită de Uniunea Sovietică, China sau Libia. Malta oferise Marii Britanii o bază pentru urmărirea submarinelor

sovietice în Mediterana. În 1988, libienii au fost informați despre sosirea bombardierelor americane, ca represalii pentru distrugerea avionului Pan Am 103. În 1981, americanii și libienii avuseseră un conflict în golful Sidra, când două aeronave libiene atacaseră două aeronave americane. În 1973, Libia susținuse că golful făcea parte din apele sale teritoriale, determinându-i pe americani să desfășoare operațiuni potrivit principiului libertății de navigație, operațiuni pe care libienii le-au considerat provocatoare.

1990–2000

În anii 1990 problemele au fost legate de Iugoslavia, unde dificultățile economice din anii 1980 exacerbaseră tensiunile naționaliste și încurajaseră o politică a invidiei și a revendicărilor care a pus în pericol echilibrul interrepublican precar al țării. Pe lângă disensiunile dintre republici, au existat și tensiuni interne, iar în 1991 a izbucnit un conflict când armata iugoslavă dominată de sârbi a încercat să înăbușe acțiunile slovenilor și ale croaților pentru dobândirea independenței. Nereușind să mențină Iugoslavia, sârbii au încercat să creeze Serbia Mare. Rivalitățile religioase și etnice au fost o caracteristică definitorie a acestui conflict care a durat până în 1999 și a dus la o intervenție militară occidentală, mai întâi în criza din Bosnia, iar apoi în criza din Kosovo. Portavionul francez *Foch* și portavionul britanic *Invincible* au sprijinit atacurile aeriene lansate asupra Serbiei în criza din Kosovo, în timp ce Italia a oferit baze aeriene pentru aeronave NATO. Până la urmă, criza a fost ținută sub control, fără să se transforme într-un conflict internațional mai amplu.

În Albania, căderea comunismului la sfârșitul Războiului Rece a fost urmată de un oportunism economic fraudulos ce a inclus scheme piramidale care s-au prăbușit în 1997, mulți oameni pierzându-și economiile. Loialitățile de clan au generat dispute, însă criza nu s-a intensificat și nici nu s-a răspândit.

În lumea mediteraneeană musulmană a izbucnit o criză de amploarea celei din Iugoslavia, însă a fost foarte diferită întrucât nu existau sistemul federal și deosebirile culturale din Iugoslavia și nici nu a avut loc o intervenție internațională comparabilă. În Algeria, sub presiunea fundamentalismului islamic și a activismului berber, regimul a acceptat o deschidere a sistemului politic în 1989. La sfârșitul anului 1991, Frontul Islamic al Salvării (FIS) a câștigat primul tur al alegerilor parlamentare. Drept răspuns, armata, printr-o lovitură de stat, a anulat cel de-al doilea tur de scrutin. Le Pouvoir (Puterea), o clică formată din generali, oameni de afaceri și politicieni, a condus țara, luptând împotriva unei insurecții islamiste în care au fost uciși aproximativ 44 000 de oameni (deși unele estimări se ridică la 200 000). Opunându-se islamiștilor, atât Franța, cât și Statele Unite au sprijinit guvernul. FIS a fost interzis, iar mulți dintre membrii săi au fost arestați, ceea ce a dus la o mișcare de gherilă care, la rândul ei, s-a scindat între Grupul Islamic Armat (GIA), format din radicali violenți, și FIS. Discuțiile purtate în 1994 între FIS și regim au eșuat, conducând la acțiuni violente organizate de GIA. În acest context, FIS a fost de acord cu încetarea ostilităților în 1997. Din 1999, o combinație între amnistie și represiune a contribuit la reducerea violenței, așa încât radicalii au devenit o forță minoră din 2002. Însă, până la urmă, nu s-a realizat nici o reformă semnificativă.

Între timp, în 1997, armata l-a înlăturat de la putere pe prim-ministrul islamist al Turciei, Necmettin Erbakan, însă fără să se ajungă la violențe, așa cum s-a întâmplat în Algeria. Libia, Egiptul și Siria au rămas cu regimuri autoritariste. Israelul s-a confruntat cu Intifada, o mișcare de rezistență palestiniană care a început în 1987, încheiată în 1993 după semnarea primului Acord de la Oslo. A fost urmată de o altă Intifada între anii 2000–

2005. Au fost lansate rachete din Gaza înspre Israel, iar, drept răspuns, Israelul a lansat atacuri în Gaza, în anii 2004, 2008–2009, 2012 și 2014.

După anul 2000

Locația crizelor a fost diferită în anii 2000. „Războiul împotriva terorii" din 2001 a accentuat tensiunile din Orientul Mijlociu. Astfel, în Liban, în 2005, protestele maselor populare împotriva influenței siriene, după uciderea celui mai important politician sunnit libanez într-un atentat cu bombă atribuit sirienilor, au obligat Siria să-și retragă trupele, iar în „Revoluția Cedrilor", coaliția antisiriană 14 Martie a preluat puterea pe care a deținut-o până în 2009. Totuși, după optimismul naționalist din 2005 a urmat o politică a sciziunilor, la care s-a adăugat și intervenționismul sirian, culminând cu asasinarea celor care se opuseseră influenței siriene.

Deși tensiunile au continuat în fosta Iugoslavie, mai ales în Kosovo, dar și în Bosnia și Macedonia, conflictul a fost ținut sub control. În 2006, Muntenegru a devenit independent, fără a se ajunge la o criză internațională, deși Rusia a încercat ulterior să intervină în politica internă a statului Muntenegru pentru a-l împiedica să adere la NATO.

În Albania, democrația a suferit o înfrângere în 2009, când opoziția a boicotat Parlamentul, întrucât susținea că alegerile generale fuseseră fraudate. În 2011, în capitala Tirana, Gărzile Republicane au deschis focul împotriva participanților la un protest al opoziției, ucigând patru oameni. Guvernul a susținut că a acționat împotriva unei lovituri de stat. Atât în Albania, cât și în Liban se prefigura deziluzia celor care crezuseră în Primăvara Arabă.

Pe întreg cuprinsul bazinului mediteraneean, problemele generate de criza financiară din 2008 au accentuat dificultățile economice și politice. Acest lucru s-a întâmplat mai ales în zona euro, întrucât era

imposibil să se devalorizeze cursul valutar în contextul în care politica fiscală era stabilită de cea mai puternică economie, Germania. Situația a fost extrem de gravă în Grecia, unde s-a declanșat o criză politico-fiscală generată de datoria publică și de măsurile de austeritate necesare din 2010 și mai ales din 2015 pentru obținerea împrumuturilor: 110 miliarde de euro în 2010, 108 miliarde de euro în 2011 și 86 de miliarde de euro în 2015. Produsul intern brut a scăzut cu 28% între anii 2008 și 2016, în timp ce șomajul a crescut, ajungând la 28%; multe afaceri au dat faliment, au avut loc proteste violente împotriva măsurilor de austeritate. Mulți oameni au ajuns să mănânce la cantine sociale, iar mulți nu erau plătiți pentru munca prestată. S-au intensificat violențele rasiale, partidul antiimigrație Zorii Aurii reușind să câștige locuri în Parlament pentru prima oară. S-a renunțat la controlul extern, întrucât Comisia Europeană, FMI și Banca Centrală Europeană solicitau reducerea cheltuielilor bugetare. În 2018 s-a reluat creșterea economică, iar șomajul a scăzut la 18%, însă au continuat să existe probleme serioase, mai ales în lipsa investițiilor.

Și în alte zone mediteraneene creștine au existat probleme economice și tensiuni sociale. Măsurile de austeritate fiscală au condus la creșterea șomajului în Italia, Franța și Albania. În Spania, unde dezvoltarea pieței imobiliare contribuise la creșterea economiei, criza din 2008 a afectat atât piața imobiliară, cât și sectorul bancar. În 2013, rata șomajului depășea 27%. Criza din Spania a afectat sistemul politic și a dus la exacerbarea nemulțumirilor Cataloniei în legătură cu poziția sa în interiorul Spaniei. Sistemul politic a fost grav afectat și în Italia. Nemulțumirile maselor populare din statele UE au fost provocate de proasta gestionare a recesiunii din 2008–2009 și de crizele ulterioare din zona euro.

În general, problemele economice, șomajul, sărăcia, discriminarea femeilor și o gestionare economică deficitară, mai ales în ce privește subvențiile și prețul pâinii, au condus la declanșarea Primăverii Arabe care a început în Tunisia, în decembrie 2010. Politica a fost și ea în prim-plan în statele arabe sub forma respingerii totalitarismului, a corupției și a proastei gestionări economice. În Tunisia, corupția și brutalitatea poliției sub guvernarea lui Zine El Abidine, dictator din 1987, au fost evidențiate de Mohamed Bouazizi, vânzător de fructe, care, după ce a fost jefuit de poliție, și-a dat foc. Criza a escaladat, iar dictatorul a căzut în 2011.

Celor care au crezut în Primăvara Arabă, democratizarea li s-a părut o opțiune. Deși în general nu este considerat ca făcând parte din acest proces, Israelul își rătrăsese trupele din Gaza în 2005. În 2011, Muhammad al VI-lea al Marocului a renunțat la câteva dintre puterile sale, reușind astfel să mai reducă din tensiuni, deși în Maroc, ca și în alte părți, democratizarea a dus la un conflict între islamiști și adepții secularismului. În 2011, ca urmare a unor proteste, președintele Bouteflika al Algeriei a promis acordarea unor subvenții și mărirea salariilor.

Însă speranțele de reformă și democratizare au fost rapid spulberate în majoritatea țărilor. În Libia, înlăturarea de la putere a colonelului Gaddafi, în 2011, a fost urmată de un război civil început cu o rebeliune, în sprijinul căreia a intervenit NATO. Portavionul francez *Charles de Gaulle* a jucat un rol important în operațiunile aeriene ale NATO în zona Libiei, la fel ca portavioanele americane și italiene. Au fost folosite și bazele aeriene italiene. În ciuda problemelor cu care s-au confruntat aceste atacuri, din cauza lipsei unor informații logistice, ele au reușit totuși să provoace daune serioase unităților militare libiene, distrugând aeronave, tancuri și flota libiană. Totuși, a fost nevoie de mult timp

ca armata libiană să fie împiedicată să mai lanseze atacuri. Inițial prea mică, operațiunea nu a reușit așa cum se anticipase. Cu toate acestea, după o escaladare a situației, forțele aeriene NATO i-au spijinit pe insurgenții libieni care în cele din urmă au atacat capitala Tripoli și au răsturnat regimul. Avioane de recunoaștere ale NATO au detectat aeronava în care se afla Gaddafi, iar insurgenții au capturat-o. Haosul care a urmat a făcut ca în 2013 gluma preferată a libienilor să fie următoarea: „Singurul drum către paradis este cel care duce la aeroportul internațional".

În Egipt, conducătorul militar Hosni Mubarak a fost înlăturat de la putere printr-o revoluție populară în 2011. În 2012, puterea a fost preluată de un guvern dominat de Frăția Musulmană. În acel an, primul președinte ales în mod democratic în Egipt, Mohamed Morsi, l-a învins pe ultimul prim-ministru al lui Mubarak, Ahmed Shafik. Morsi a fost primul civil care a ocupat această funcție. El a promis că va clădi o „renaștere egipteană pe un fundament islamic", însă a fost candidatul Frăției Musulmane. Într-adevăr, în decembrie 2012, un proiect de constituție sporea rolul islamului și limita libertatea de expresie. Protestele antiguvernamentale din iulie 2013 au condus la înlăturarea de la putere a lui Morsi și la preluarea puterii de către armată. Armata a acționat cu violență împotriva susținătorilor lui Morsi. Au fost interzise protestele de stradă, iar zeci de mii de prizonieri politici se află încă în închisoare. Moartea lui Morsi în 2019 a fost considerată în Turcia, un centru al exilaților din Frăția Musulmană, ca un atac la adresa islamului sunnit.

Între timp, în Siria izbucnise un război civil cumplit în 2012. Acest război nu s-a desfășurat în zona mediteraneeană a Siriei. Totuși, regimul Assad a făcut mari eforturi să păstreze controlul asupra porturilor

Latakia și Tartus, care erau puncte-cheie pentru cooperarea cu Rusia.

Mediterana a devenit punctul central al unei crize umanitare de proporții datorate deplasării refugiaților din Asia (în principal din Siria) și din Africa (în principal din Eritreea). Criza a dus la configurarea unei noi geografii mediteraneene cuprinzând tabere de refugiați, de pildă tabăra de refugiați de la Altinözü. Au fost folosite nave de război pentru a supraveghea deplasarea refugiaților din Africa de Nord. Această migrație s-a intensificat după 2011, când Gaddafi a fost înlăturat de la putere. În timpul regimului său, fluxul refugiaților din Libia fusese relativ limitat, în cooperare cu Italia, însă după răsturnarea regimului situația a devenit haotică, diferite facțiuni luptându-se pentru preluarea controlului.

În acest context, numeroși refugiați, alături de migranți economici, au plecat din porturile libiene, precum Sabratha, către Italia, mai precis către insulele Pantelleria și Lampedusa. În prima jumătate a anului 2013, circa 8 000 de imigranți ilegal au ajuns în Italia din Africa de Nord, însă, în prima jumătate a anului 2014, numărul a depășit 65 000, iar la mijlocul lunii august, potrivit unor estimări, a ajuns la 100 000. Între anii 2014 și 2017, aproximativ 600 000 de oameni au trecut din Libia în Italia. În 2017, potrivit Organizației Internaționale pentru Migrație, migranții din Africa subsahariană care încercau să ajungă în Europa erau prinși și vânduți pe „piețele de sclavi" din Libia. Mulți se află acum în Libia în centre de detenție.

Migranții sunt transportați în ambarcațiuni deschise, arși de soare și însetați. Bărcile sunt foarte aglomerate și, pe lângă pericolul naufragiului, mulți dintre ei mor în timpul călătoriei. Agenția pentru refugiați a ONU a estimat o rată a deceselor de 1,8% la un număr de 100 de sosiri în 2015, procent care a crescut la 3,4 în primele trei

luni ale anului 2017 din cauza faptului că traficanții folosesc bărci mai puțin eficiente. Traficanții sunt preponderent africani. De-a lungul anilor, guvernele italiene și statele europene au avut abordări diferite ale acestei chestiuni, la fel ca și Uniunea Europeană și alte agenții internaționale. Operațiunea Sophia este forța navală europeană care desfășoară acțiuni în zona coastei libiene. În 2018, după ce Italia și-a închis porturile pentru navele de salvare, aproape 60 000 de migranți au încercat să traverseze Mediterana din Africa în Spania, potrivit cifrelor ONU. Unii au încercat să ajungă la Ceuta sau la Melilla. În iunie 2019, lideri din Europa de Sud au solicitat ca toate statele din Uniunea Europeană să împartă în mod egal sarcina preluării migranților din Mediterana.

Disputele dintre arabi și israelieni au continuat în zona mediteraneeană. Flota israeliană este superioară flotei vecinilor Israelului, ceea ce este firesc având în vedere situația Israelului, dependența sa de comerțul internațional și vulnerabilitatea zonei sale de coastă. Cu toate acestea, Israelul pune accent pe armata terestră și pe forța aeriană, care sunt implicate mai frecvent în acțiuni militare. De asemenea, armata terestră este necesară pentru asigurarea controlului în zonele ocupate. Navele de război israeliene trebuie să facă față atacurilor tot mai sofisticate: în 2006, corveta *Hanit* a fost lovită de o rachetă ghidată prin radar, lansată de Hezbollah din sudul Libanului. Trei ani mai târziu, Hamas a lansat rachete înspre navele israeliene care îi bombardau pozițiile din Fâșia Gaza. Aceste nave de război au fost folosite în blocada Fâșiei Gaza. Totuși, nu există o capacitate pentru operațiuni-amfibie comparabile cu cele desfășurate în al Doilea Război Mondial.

Schimbările de mediu

Schimbările de mediu nu sunt întotdeauna negative. Folosirea DDT-ului ca insecticid și drenarea terenurilor au avut consecințe neplăcute, însă au reușit să combată boli grave precum malaria, ca în Sardinia. Totuși, schimbările de mediu, și mai ales încălzirea globală, au avut un impact negativ de la sfârșitul secolului XX. Seceta a afectat țările mediteraneene mai ales între anii 2005–2008 și 2014–2018. Lipsa apei a dus la epuizarea straturilor acvifere și la deplasarea sării către suprafață, ceea ce afectează fertilitatea solului. Aceste probleme au generat conflicte politice legate de baraje, cursuri de apă și straturi acvifere. Puține țări arabe au încercat să urmeze modelul israelian de irigare prin picurare.

Încălzirea globală este o problemă majoră. Valurile de căldură din timpul verii au afectat resursele de apă, au crescut riscul de producere a incendiilor și au condus la creșterea ratei mortalității mai ales în rândul vârstnicilor, așa cum s-a întâmplat în 2004 și 2006–2007. În 2007, în Grecia, temperaturile au ajuns la 45°C, în timp ce Albania a declarat stare de urgență când s-a confruntat cu probleme grave legate de temperaturile foarte ridicate. În 2019, în sudul Franței, temperatura a ajuns la 45,9°C, depășind maxima înregistrată în 2003. Căldura extremă a fost un dezastru pentru zonele viticole.

Această situație se datorează în parte schimbărilor de mediu, iar în 2019 guvernul francez a pus valul de căldură pe seama schimbărilor climatice provocate de om. În perioadele de caniculă, nivelul poluării a crescut în Marsilia. În Franța, în 2003, peste 15 000 de oameni au murit din cauza temperaturilor record. Moartea vârstnicilor din cauza temperaturilor foarte ridicate a reflectat nu doar starea deplorabilă a serviciilor sociale pentru persoanele în vârstă, ci și destrămarea coeziunii sociale, de vreme ce copiii adulți au lăsat responsabilitatea îngrijirii părinților vârstnici în seama statului și au preferat să plece în vacanță. În Grecia, în 2007, numeroase incendii de pădure au fost provocate de incendiatori care lucrau pentru dezvoltatori imobiliari în

zone împădurite unde nu ar trebui să se construiască imobile, însă care sunt reclasificate ca terenuri agricole dacă sunt defrișate prin incendiere. La mijlocul anilor 2000, o mare parte dintre pădurile din sudul și centrul Greciei au fost distruse, iar în 2007 proiectul de construire a unui drum de-a lungul coastei de vest a Peloponesului a avut legătură cu incendiatorii interesați să obțină terenuri ieftine pentru a le revinde ulterior și a face profit. Controlul asupra terenurilor a interacționat cu schimbările climatice. În unele zone, de pildă în Provența, la începutul anilor 2000, incendierea a fost pusă pe seama plictiselii și a alienării unei părți a populației.

În schimb, în Catalonia, în 2019, a izbucnit un incendiu de pădure de mari proporții când un morman de bălegar de la o fermă de pui a luat foc spontan din cauza căldurii extreme. Marc Castellnou, șeful brigăzii de pompieri, a declarat: „Unul dintre motivele pentru care incendiile de pădure se răspândesc mai rapid acum este acela că mulți oameni au plecat din zonele rurale ca să locuiască la oraș. Viața rurală nu mai există, iar pădurile au crescut necontrolat, așa încât este mai greu pentru noi să le ținem sub control". În Grecia, 102 oameni au fost uciși într-un incendiu care a distrus o suburbie de pe țărmul mării.

Încălzirea globală și poluarea afectează viețuitoarele marine, în condițiile în care cianobacteriile (alge verzi-albastre) prosperă în Marea Adriatică, iar plasticul în Marea Mediterană. Plasele de pescuit din plastic sunt o problemă, de pildă în Grecia, unde au afectat comunități de căluți de mare. Două tone de plase de pescuit din plastic abandonate au fost extrase, la începutul anului 2019, din zona Stratoni, din nordul Greciei, unde se află cea mai mare colonie de căluți de mare din Mediterana. Pescuitul industrial, mai ales în Spania, reprezintă o altă

problemă majoră, afectând bancurile de pești din Mediterana și agravând relațiile cu Gibraltarul.

Orașele și uzinele din zonele de coastă poluează – de pildă fabrica de fosfați de la Gabès din Tunisia, care ucide oameni, animale și plante sălbatice deopotrivă. Pescuitul excesiv și poluarea cauzată de sondele de petrol din golful Gabès afectează pescuitul din insulele tunisiene Kerkennah, care nu mai sunt vizitate de turiști. Cantitatea de pește pescuit este din ce în ce mai mică, iar caracatițele care sunt prinse sunt din ce în ce mai mici. Traulerele smulg din rădăcini flora de pe fundul mării și adună peștii mai mici. Apa poluată a fluviilor, precum Nilul, nu este bună de băut. Deși poluarea aerului pe coasta mediteraneeană a Spaniei nu este foarte gravă, totuși situația este mai puțin fericită pe coasta Italiei, mai ales lângă Napoli, precum și în Cipru, la Atena și la Valletta. Din această cauză, la Atena s-au impus restricții de circulație.

În agricultură există probleme din cauza renunțării la agricultura mixtă în favoarea monoculturii și a reducerii biodiversității. Practicile agricole au condus la degradarea solului. Astfel, accentul pus pe coacerea timpurie a unor legume și fructe, precum avocado, căpșune sau alte culturi care sunt foarte profitabile în magazinele urbane, mai ales în Europa de Nord, a dus la renunțarea la plantațiile pomicole, de pildă măslinii, care contribuie la protejarea solului. În unele zone, cum ar fi Toscana, s-a pus accent pe crearea unui peisaj pitoresc în care lumea agrară tradițională a fost înlocuită cu o lume mai puțin populată, mai cosmetizată, pe gustul turiștilor și al proprietarilor de case de vacanță.

Domeniul energetic constituie o altă sursă de tensiune. Albania, care nu a avut autoturisme particulare în timpul regimului comunist încheiat în 1991, a devenit rapid o societate dependentă de autoturisme și, pe măsură ce populația capitalei Tirana a crescut, s-a îmbunătățit

infrastructura (asfaltarea străzilor, canalizarea). În perioada comunistă, Albania fusese deschisă influenței televiziunii italiene de pe celălalt mal al Adriaticii, ceea ce a contribuit la o stilizare a modei (cafenele și îmbrăcăminte în stil italian). Din 1991, stilul italian a devenit ceva obișnuit în orașele albaneze, în timp ce pe străzi au început să circule mașini Mercedes cumpărate la mâna a doua. În perioada comunistă se făcuseră foarte puține investiții, iar această problemă a continuat mai ales în domeniul energetic. Din cauza numeroaselor pene de curent din anii 2000, multe companii și-au achiziționat propriile generatoare electrice, la fel cum s-a întâmplat și în Liban, în ciuda faptului că acest sistem este mult mai puțin eficient. Grecia a recurs la energie eoliană.

În Istanbul, în 2013, au avut loc proteste de amploare împotriva unui proiect al guvernului de a reamenaja parcul Gezi, unul dintre puținele spații verzi din centrul orașului. De asemenea, regimul Erdoğan a continuat implementarea unor proiecte care pun în pericol sursele de apă dulce ale unui oraș a cărui populație crește anual cu aproximativ 300 000 de oameni, datorită, pe de o parte, ritmului ridicat de creștere a populației din Turcia și, pe de altă parte, mutării oamenilor de la sate în orașe.

Nu doar mediul s-a transformat, ci și structura populației, având în vedere migrația pe scară largă, în Europa din Africa și Asia, precum și din estul și sudul Europei spre vestul și nordul Europei. Oportunitățile economice și conflictul politic au jucat un rol important. Conflictele din fosta Iugoslavie au făcut ca până în 1995 să fie aproape 350 000 de refugiați în Germania. Nivelul crescut al imigrației a determinat revizuirea estimărilor demografice pe termen scurt, mediu și lung. Astfel, pentru Spania, estimările pe termen mediu au crescut de la 45 de milioane în 2008 la aproximativ 50 de milioane în 2015.

Imigrația a jucat un rol important în contextul scăderii reale și/sau estimate a populației indigene, mai ales în Spania, Italia, Croația, Grecia și Malta. Această scădere a fost determinată de stagnarea pieței de muncă și lipsa optimismului, cu precădere în rândul tinerilor, așa încât în Spania în 2012 șomajul în rândul tinerilor s-a ridicat la 57%, iar la Napoli a depășit 40% în 2019. La această situație a contribuit scăderea natalității din cauza lipsei de speranță în rândul tinerilor. Scăderea natalității nu s-a limitat la țările catolice, ea fiind prezentă și în Grecia. Cu o rată a natalității de 1,9 copii/femeie în 2017, Franța avea cea mai mare rată din Europa, fapt ce se datorează politicilor profamilie adoptate de autorități.

POPULAȚIA ITALIEI

În 2018, numărul nașterilor a fost la cel mai scăzut nivel din 1861, de când se fac înregistrări. Din 2017, rata natalității a scăzut cu 4%, ajungând sub 440 000. Rata mortalității a fost mai mare cu 193 000, fiind a patra scădere anuală consecutivă. Exceptându-i pe migranți, populația Italiei a scăzut cu 677 000 între anii 2015–2018. Scăderea natalității a început în anii 1980, așa încât, dacă în 1964 numărul de copii/femeie era de 2,7, în 1995 era de numai 1,19. Asistența socială precară și condițiile de muncă necorespunzătoare constituie una dintre cauze. Numărul italienilor cu vârsta cuprinsă între cincisprezece și treizeci și patru de ani era cu aproape o treime mai mic decât în 1998. În același timp, emigrația, mai ales în rândul tinerilor, a crescut, 157 000 părăsind Italia în 2018. Se estimează că la Londra trăiesc aproximativ o jumătate de milion de italieni. 23% din populația Italiei are vârsta de peste șaizeci și cinci de ani. Acest lucru exercită o presiune enormă asupra finanțelor publice, mai ales în contextul acordării unor pensii generoase. În 2019 Italia se afla pe locul doi în UE, după Grecia, în ce privește raportul datorie–PIB. Perspectivele economice ale Italiei sunt amenințate.

Disperarea unora înseamnă oportunitatea altora, iar imigrația a continuat. Astfel, aproximativ 200 000 de imigranți musulmani au intrat anual în Italia între 1993 și 2003, iar în 2018, 8,7% din populația Italiei era alcătuită din imigranți. Imigrația a devenit un motiv de îngrijorare în anii 2010, ca rezultat al crizei din Siria. Acest lucru s-a accentuat după 2015, când Germania și-a deschis granițele. Aproximativ jumătate de milion de migranți au venit prin Slovenia, unde s-a manifestat o opoziție față de imigrație în urma rezultatelor la alegerile parlamentare din 2018. La fel și la alegerile europene din 2019, mai precis în Franța, Italia și Grecia, însă mai puțin în Spania. Matteo Salvini, ministru de interne al Italiei în 2018–2019, a pus accentul pe nativismul italian și pe aspectele demografice. În 2019, Liga sa a câștigat 34,3% din voturile italienilor la alegerile europene.

Religia nu era singura problemă. Majoritatea refugiaților sirieni trăiesc în lumea islamică, mai ales în Siria, Turcia, Liban și Iordania. Aproximativ 6,5 milioane se află în interiorul țării, iar aproape un milion de refugiați sirieni se află în Liban. În 2019, în contextul creșterii șomajului la 15%, sondajele din Turcia indicau o atitudine tot mai ostilă, de pildă în orașul-port mediteraneean Mersin, față de cele 3,6 milioane de refugiați sirieni. Făcând abstracție de război, există presiuni economice majore în cea mai mare parte a spațiului mediteraneean din cauza creșterii populației.

A existat și un alt tip de migrație, dinspre zonele muntoase și zonele de coastă înspre orașe. Schimbările politice au jucat un rol important. În Albania din epoca comunistă, cei care munceau în cooperativele agricole de producție nu aveau voie să părăsească zonele respective, ceea ce a pus capăt modelelor de migrație tradiționale, ca migrația sezonieră. După căderea regimului comunist, a existat o migrație semnificativă înspre orașele Albaniei, mai ales Tirana, și peste hotare. Aproximativ o treime din

populația Albaniei a părăsit țara pentru a căuta de lucru, uneori încălcând legea. Cei mai mulți s-au dus în Grecia, unde emigrația netă din anii 1960 și 1970 s-a transformat în imigrație netă din anii 1990. Imigrația albaneză a provocat îngrijorare, iar în 2007 un partid naționalist de dreapta a câștigat zece locuri în Parlament. Relația dintre diaspora și identitățile naționale continuă să fie importantă pentru istoria Mediteranei.

Pe tot cuprinsul Mediteranei, zonele agricole relativ neprofitabile au intrat în declin, în contextul în care îmbunătățirea comunicațiilor și libertatea comerțului cu produse alimentare au accentuat această lipsă a profitabilității. În locul agriculturii montane s-au preferat zonele mai joase și mai line, unde sezonul de vegetație era mai lung și unde utilajele agricole erau mai ușor de folosit. Turismul putea să fie o alternativă doar în unele zone montane. De asemenea, dimensiunea medie a fermelor agricole era prea mică pentru a aduce profit, ceea ce a afectat nivelul de trai și piața internă de bunuri și servicii. Ca un aspect esențial al reformei structurale, s-au făcut încercări de a încuraja cooperarea între ferme individuale, adesea extrem de fragmentate. Totuși, dimensiunea fermelor a rămas o problemă majoră, de pildă în Grecia, afectând posibilitatea mecanizării prin limitarea capitalului pentru investiții locale. Aceasta a fost/este o mare problemă în sudul Italiei.

După 1945, politicile agrare puseseră accent pe crearea unor ferme individuale, precum în Grecia, însă viabilitatea acestui sistem social a fost pusă sub semnul întrebării de dezvoltarea mecanizării și de competiția din cadrul Uniunii Europene. Migrația masivă din economia agrară a anilor 1950 a lăsat urme adânci: clădiri și ferme ruinate, precum și terenuri abandonate, folosite odinioară pentru culturile agricole sau livezi, dar care acum erau transformate în pășuni. Problemele locale reflectau transformările tehnologice. De pildă, industria

de dopuri de plută din Provența a fost afectată de producerea dopurilor de plastic.

Spre deosebire de Mediterana creștină, unde se observă o stagnare a numărului populației sau o scădere (mai ales în Italia), în țările islamice, mai ales în Algeria, Egipt și Turcia, se constată o creștere semnificativă a populației. În 2018, populația Egiptului se apropia de 100 de milioane de locuitori și creștea cu 2,5 milioane în fiecare an. Declinul anterior al ratei natalității a fost oprit și datorită opoziției din partea fundamentalismului islamic. În 2018, Algeria avea 42 de milioane de locuitori, cu o vârstă medie de douăzeci și opt de ani, și o rată a șomajului în rândul tinerilor de peste 22%. Creșterea populației în această regiune a amenințat prosperitatea economică și a contribuit la menținerea salariilor la un nivel scăzut, în contextul unei cereri economice scăzute. Șomajul și subocuparea erau ridicate în rândul bărbaților, iar femeile erau discriminate la locul de muncă.

Migrația populației către orașe a dus la necesitatea cumpărării alimentelor de bază (pâine și ulei de gătit). De aceea, capacitatea guvernelor de a subvenționa alimentele de bază a devenit o chestiune socială și politică esențială. Problemele legate de creșterea populației au constituit un factor major în declanșarea Primăverii Arabe, care a început în decembrie 2010 cu răsturnarea regimurilor în Tunisia, Egipt și Libia în 2011, și a continuat în 2019 cu ceea ce s-a numit Noua Primăvară Arabă, în Algeria și în Sudan.

Schimbarea guvernelor nu a modificat fundamental situația economică sau climatică, fapt valabil și în cazul Greciei, Italiei și Spaniei. În Tunisia, unde economia a stagnat (caracteristicile fiind inflația, salariile mici și un sector public supradimensionat), au avut loc proteste în 2018, întrucât creșterea TVA a dus la creșterea prețurilor la alimente. Această creștere a fost o condiție pentru acordarea unui împrumut FMI în 2016 în vederea

reducerii deficitului. Cu toate acestea, nivelul de trai a scăzut. În iunie 2019, candidatului care ocupa primul loc în sondajele electorale i s-a interzis să participe la alegeri. În Egipt, unde generalul Abdel Fattah al-Sisi fusese la putere din 2014, au crescut datoria externă și impozitele, șomajul a rămas la un nivel ridicat, iar subvențiile la combustibil și la consumul intern au fost eliminate. Problemele sociale și politice generate de creșterea rapidă a populației și de reducerea rezervelor de apă ca urmare a schimbărilor climatice devin tot mai acute.

Pe lângă schimbări, există și o continuitate a modelelor și a practicilor, de pildă vigoarea birocrației egiptene. În satele albaneze au loc conflicte sângeroase. De asemenea, în epoca comunistă și în cea postcomunistă, subordonarea femeilor în Albania a persistat, în ciuda pretențiilor de egalitate și a extinderii educației femeilor. Una dintre excepțiile majore, dar care reflectă, din nou, vitalitatea practicilor precomuniste, a fost cea a femeilor cărora li s-a permis să-și păstreze o anumită independență și să dețină o proprietate, întrucât au jurat să rămână necăsătorite. Ca o ilustrare a ideii de subordonare pe care o presupune căsătoria, numai acestor femei li se îngăduia să fumeze în public.

Discriminarea a rămas o problemă majoră în lumea islamică. Pe lângă discriminarea la locul de muncă, femeile erau discriminate și în tribunalele religioase care au continuat să judece chestiunile legate de căsătorie, divorț și custodia copilului. Hărțuirea sexuală este o problemă majoră, la fel și violența împotriva femeilor. Se face adesea confuzie între masculinitate și o astfel de violență, îndreptată mai ales împotriva femeilor independente.

Pe de altă parte, nu ar trebui să fie exacerbate diferențele religioase. Există asemănări între societățile creștine și cele musulmane. Nu doar în societățile musulmane femeile sunt subordonate. În Croația, în anii

1990, naționaliștii au încercat să folosească propaganda pronatalistă pentru a crea „poporul“ lor, susținând treimea „patrie, națiune, Dumnezeu“. Guvernul a ignorat nevoia femeilor de a munci. Totuși situația era oarecum diferită în 2013, când Croația a aderat la Uniunea Europeană. Ea este și membră NATO, alături de Muntenegru și Albania. Albania alocă un procent destul de mare din produsul intern brut pentru apărare.

În spațiul mediteraneean, consumerismul constituie un element central în societate, economie, sistemul fiscal și politică, exercitând presiuni asupra tuturor și în primul rând asupra mediului. Astfel, la Salonic, cei săraci continuă să-și facă cumpărăturile în piețele din centrul orașului, să călătorească cu autobuzul sau să meargă pe jos, pe când cei înstăriți aglomerează drumurile întrucât își fac cumpărăturile la supermarketurile de la periferia orașului.

Pe termen lung, în spațiul mediteraneean au crescut nivelul de trai și accesul la educație, care contribuie la eliminarea vechilor modele de comportament. Totuși, Europa de Nord este mai dinamică, mai meritocratică, mai mobilă și mai dezvoltată decât Europa de Sud, iar rata natalității nu este atât de scăzută. Acest contrast naște întrebări cu privire la eficacitatea tuturor societăților mediteraneene, fie ele europene, africane sau asiatice. Cel mai dinamic din punct de vedere economic este, fără îndoială, Israelul.

Revenind la Marea Mediterană ca întreg, dimensiunea sectorului public este o problemă majoră, atât în lumea creștină, cât și în cea islamică. În Cipru, sectorul public este cel mai mare angajator și plătește salarii foarte mari. La fel și în cazul corupției din societățile mediteraneene, de pildă în Egipt, Muntenegru, Slovenia și Spania – iar lista este lungă – sau în cazul criminalității, de pildă în Albania. Corupția îngreunează foarte mult aplicarea legilor, spre exemplu în domeniul traficului, al gestionării

deșeurilor sau al poluării. De asemenea, nivelul șomajului și al subocupării este ridicat. Astfel, în ciuda unei rate de creștere destul de bună și a reducerii sărăciei, comparativ cu majoritatea țărilor din Africa de Nord, Marocul are o rată ridicată a șomajului în rândul tinerilor, ceea ce duce la migrația, legală și ilegală, înspre Spania.

Disensiunile religioase rămân o barieră politică, socială și culturală în interiorul țărilor și între țări. Aceste disensiuni sunt resimțite mai ales de minoritățile persecutate de islamiștii radicali, ca în Egipt, unde catedrala coptă din Cairo a fost bombardată în timpul liturghiei duminicale în 2016. Reprezentând aproximativ 10% din populația Egiptului, copții au fost atacați frecvent de islamiști în anii 2010, inclusiv prin atacuri teroriste cu bombă. La fel și în cazul atacurilor asupra creștinilor din Algeria. În schimb, în Siria, regimul Assad s-a bucurat de sprijinul minorităților – creștini, șiiți și alauiți –, în timp ce opoziția este majoritar sunnită. Aceștia formează majoritatea refugiaților din Siria, iar mare parte din proprietățile lor au fost confiscate.

În general, guvernele din Orientul Mijlociu nu se bucură de sprijinul populației, cel puțin în sensul unei disponibilități de a respecta legea. Această situație duce la încercarea de a liniști oamenii prin acordarea unor subvenții la alimentele de bază, ca în Algeria, Egipt și Libia, însă, în același timp, încurajează opresiunea. Poliția secretă este un ajutor de nădejde al guvernanților, insuflând teamă în rândul cetățenilor.

În afară de menținerea controlului, eșecul guvernanților este evident. Astfel, lipsa investițiilor generează pene de curent, ca în Liban și în Egipt, și agravează problemele legate de aprovizionarea cu apă și conexiunile la internet. În unele state, controlul nu există (Libia) sau este foarte limitat (Liban).

Importanța acordată concepțiilor religioase este problematică, și mai ales atitudinea antiștiințifică în

politica educațională din unele țări, spre exemplu în Turcia în anii 2010. Disponibilitatea de a pune sub semnul întrebării practici încetățenite este foarte limitată, la fel și disponibilitatea de a prefera flexibilitatea în locul corporatismului, în contextul unor transformări economice globale. Deși există puține reglementări guvernamentale care să fie folosite ca modalități de încurajare sau de sprijinire a dezvoltării economice, totuși aceasta a fost poziția majorității guvernelor europene în domeniul agriculturii, industriei și serviciilor.

LEGĂTURĂ CU CIVILIZAȚII ANTERIOARE

În general, legătura cu civilizațiile anterioare se face prin vestigii arheologice. Însă moștenirea culturală este la fel de importantă. Acest lucru este valabil mai ales în cazul unor enclave religioase și/sau etnice, precum copții din Egipt, siriacii care au supraviețuit masacrelor turcești din 1915 sau mănăstirile de pe muntele Athos din Grecia. Există și elemente preislamice în lumea islamică, așa cum este cazul culturii berberilor din Africa de Nord. În Tunisia, sfinții locali sunt venerați într-o tradiție cu rădăcini berbere și subsahariene, însă amenințată de reformiștii musulmani din secolul al XIX-lea și de islamiștii de azi. Multe dintre aceste sanctuare tunisiene au fost atacate după revoluția din 2011.

Turism

Filmele din anii 1950 au contribuit la glorificarea Rivierei Franceze, călătoriile făcând parte din consumerismul Occidentului postbelic. *Et Dieu... créa la femme (Și Dumnezeu... a creat femeia)*, un film din 1956, a lansat-o pe Brigitte Bardot și a făcut ca Saint-Tropez să fie mult mai bine cunoscut, cu precădere în Statele Unite. Stațiunea a devenit cunoscută pentru hedonism și pentru femeile care fac plajă cu sânii dezgoliți.

În general, creșterea economică de la sfârșitul anilor 1940 până la începutul anilor 1970 a determinat o dezvoltare fără precedent a turismului, care s-a extins pe scara socială ajungând nu doar la clasa de mijloc, ci chiar până la clasa muncitoare. Acest proces a fost amplificat prin introducerea unor inovații, mai precis legătura dintre avionul cu reacție și pachetele turistice. În contextul unui control mai puțin riguros în privința dezvoltării imobiliare și al unui preț redus al terenurilor, o serie de stațiuni turistice au luat avânt. Beneficiind de o climă prielnică și de plaje cu nisip, aceste stațiuni au contribuit la dezvoltarea rapidă a turismului în anii 1960. Numărul turiștilor internaționali din Spania, mai ales de pe coasta mediteraneeană, a crescut de la patru milioane în 1959 la 14 milioane în 1964 și 76 de milioane în 2015. Turismul intern a fost la fel de important, mai ales în Franța, unde au fost construite o serie de stațiuni din anii 1960, ca La Grande-Motte din Languedoc și Baie des Anges lângă Antibes. Arhitectura modernistă, adesea foarte neatrăgătoare, poate fi observată la Palavas, lângă Montpellier. Un alt context social pentru dezvoltarea imobiliară excesivă, în acest caz pentru cei bogați, poate fi văzut în Monaco. În Africa de Nord au fost construite stațiuni în Tunisia începând cu anii 1960, mai precis Hammamet și Djerba. Planul de Dezvoltare Națională Tunisiană din 1989 prevedea construirea unor stațiuni turistice, inclusiv Port El Kantaoui.

Croaziere

Mediterana a rămas centrul industriei în creștere a navelor de croazieră la sfârșitul secolului XX și la începutul secolului XXI, în ciuda expansiunii acestei industrii în Caraibe și în Asia de Est. Mediterana avea avantajul multor puncte de atracție aflate pe țărmurile sale, la care se adăugau absența taifunurilor și a uraganelor, precum și accesul facil al pasagerilor europeni și nord-americani.

Însă această industrie a avut de suferit de pe urma războaielor arabo-israeliene și a celor civile din Liban. Totuși, deși Beirut, astăzi un oraș foarte dinamic, a rămas departe de itinerarul standard, Israelul a fost vizitat de vasele de croazieră. Croazierele au fost afectate de problemele politice mai ample. În anii 2000, instabilitatea politică din Somalia a contribuit la intensificarea pirateriei somaleze care includea atacuri asupra vaselor de croazieră. Primele de asigurare au crescut. Această situație a afectat traseele croazierelor prin vestul Oceanului Indian, un proces accentuat de instabilitatea din Yemen, Aden încetând să mai fie o destinație turistică. Deși „croazierele de repoziționare" fără pasageri au continuat prin Canalul Suez și pe Marea Roșie, legăturile între Mediterana și Oceanul Indian au fost afectate. În schimb, circuitul mediteraneean a fost adesea acela al vaselor de croazieră în Caraibe în timpul iernii, o croazieră de repoziționare la sfârșitul iernii, Mediterana primăvara și la începutul verii, apoi Marea Baltică și Caraibe. Unele vase de croazieră au stat chiar un an întreg în Mediterana.

În anii 2010, instabilitatea generată de Primăvara Arabă, combinată cu atacuri teroriste asupra turiștilor, a afectat croazierele în Africa de Nord. Drept urmare, s-au intensificat croazierele în estul Mediteranei (Grecia, Turcia și Cipru), deși instabilitatea din Turcia a descurajat unele companii să organizeze croaziere la Istanbul la sfârșitul anilor 2010. Libia, care devenise o destinație turistică importantă în anii 2000, mai ales pentru vizitarea vestigiilor romane, a fost ocolită după izbucnirea războiului civil în 2011. La fel și Siria după anul 2012. Ambele au rămas în afara circuitelor croazierelor.

Tunisia a fost lovită de terorism în 2015, spre exemplu atacul de la Muzeul Bardo, o bijuterie unde pot fi admirate exponate extraordinare, mai ales mozaicuri.

Douăzeci și doi de oameni au fost uciși în acel atac, iar într-un alt atac, la Sousse, au fost uciși treizeci și opt. În urma acestor atacuri teroriste, un milion de oameni și-au anulat vacanțele, aproximativ șaptezeci de hoteluri au fost închise, iar veniturile din turism au scăzut la jumătate. Politica de securitate a Rusiei și îngrijorările legate de situația din Egipt și Turcia au condus la interzicerea călătoriilor în această zonă la sfârșitul anului 2015. Drept urmare, aproximativ 600 000 de turiști ruși au vizitat Tunisia în 2016. În 2018, Marea Britanie a ridicat restricțiile de călătorie în Tunisia, ceea ce a dus la reluarea zborurilor turistice.

Evenimentele politice au afectat turismul și în alte regiuni. Astfel, ca urmare a conflictelor violente din Iugoslavia din anii 1990, vasele de croazieră au ocolit orașul Dubrovnik. Ulterior, numărul turiștilor a crescut în Croația, iar Dubrovnik a devenit o destinație foarte solicitată în anii 2010, așa cum este și în prezent. Veniturile din turism au crescut în Grecia în 2013, ca o consecință indirectă a instabilității politice din Egipt și Tunisia. Turismul egiptean se dezvoltase după ce guvernul adoptase politici de încurajare a turismului după anul 1975, inclusiv eliminarea unor restricții pentru obținerea vizei. În Egipt, numărul turiștilor a crescut de la 0,1 milioane în 1951 la 1,8 milioane în 1981 și la 5,5 milioane în 2000, ajungând la un record de 14,7 milioane în 2010. Instabilitatea a dus la o scădere a numărului în 2013 (9,5 milioane). A urmat o revigorare de la 5,4 milioane de turiști în 2016, la 8,3 milioane în 2017, când veniturile din turism au ajuns la 4% din produsul intern brut, în domeniul turismului lucrând unul din zece angajați. Însă în mai 2019 a avut loc un atac terorist asupra unui autocar turistic. Coasta mediteraneeană a Egiptului nu este o destinație turistică.

Afectat de instabilitate politică și de războiul din Siria, Libanul a încetat să mai fie o destinație importantă

pentru turiștii occidentali, însă a rămas o destinație atractivă pentru turiștii din lumea arabă. Totuși, disputele politice din lumea arabă au condus la interzicerea în 2012 a călătoriilor în Liban din Emiratele Arabe Unite. În 2018, țările din estul Mediteranei care au obținut cele mai mari venituri din turism au fost Israel și Muntenegru. Turcia, Grecia și Croația au rămas destinații turistice importante. În 2018, Turcia a reușit să atragă 39 de milioane de turiști, deși un conflict cu Arabia Saudită a descurajat turismul în 2019.

În vestul și centrul Mediteranei, Spania, Franța și Italia au fost țările cele mai vizitate de vasele de croazieră în anii 2010, porturile principale fiind Barcelona, Marsilia, Nisa, Napoli, Veneția și Dubrovnik. Pentru vizitarea Romei navele de croazieră acostează în portul Civitavecchia. Monte Carlo este o altă destinație foarte populară: Port Hercule din Monaco a fost extins din 2004 prin folosirea unui ponton plutitor de mari dimensiuni.

În Africa de Nord, porturile marocane vizitate se află pe țărmurile Atlanticului, mai precis Casablanca și Tanger. Pe coasta nordică se construiesc eco-stațiuni și se îmbunătățesc legăturile rutiere și feroviare cu restul Marocului, însă aceasta nu este o destinație pentru vasele de croazieră. Porturile-enclave spaniole, Ceuta și Melilla, nu atrag prea mulți turiști. Algeria a fost considerată nesigură o vreme, însă a redevenit o destinație turistică la sfârșitul anilor 2010. De la vest la est, destinațiile sunt Ghazaouet, Alger și Béjaïa. Aproape de granița marocană, Ghazaouet este portul folosit pentru vizitarea orașelor Tlemcen și El Mansourah, unde pot fi admirate Marea Moschee din secolul al XI-lea și Moscheea Sidi Belhassen, transformată în muzeu. În Alger pot fi vizitate Mausoleul Mauretania în formă de piramidă și vestigiile romane de la Tipaza, iar la Béjaïa pot fi vizitate vestigii romane, precum și sate berbere.

S-au iscat polemici în legătură cu dimensiunea unor vase de croazieră, atunci când, la 13 ianuarie 2012, *Costa Concordia* s-a lovit de o stâncă în apropiere de insula italiană Giglio, scufundându-se parțial. Operațiunile de evacuare au fost haotice. Lansat în 2005 la Trieste (costurile de producție ridicându-se la 372 de milioane de lire sterline), vasul avea o capacitate de 3 780 de pasageri și 1 100 echipaj; 3 229 de pasageri și 1 023 de membri ai echipajului se aflau la bord, iar 32 și-au pierdut viața. Într-un eveniment mai puțin dramatic, la 2 iunie 2019, vasul de croazieră MSC *Opera*, care poate să transporte aproape 2 700 de pasageri pe cele treisprezece punți ale sale, a pierdut controlul în canalul Giudecca din Veneția și a lovit debarcaderul și o barcă turistică. În 2013, guvernul italian interzisese circulația navelor de peste 96 000 de tone în centrul Veneției, însă legea a fost ulterior respinsă. Orașul Veneția dorea, și încă dorește, să împiedice circulația navelor de-a lungul canalului Giudecca. În 2017, guvernul italian a promis că va obliga cele 500 de vase de croazieră care circulă anual pe canalul Giudecca să ocolească laguna venețiană, ele putând să ajungă în portul Marghera din zona continentală fără să se apropie de Veneția. Însă până în iunie 2019 nu s-a făcut nimic concret, spre disperarea mișcării No Grandi Navi (Fără Nave Mari). Pe lângă chestiunile legate de siguranță, siajul produs de nave constituie o problemă majoră la Veneția, întrucât afectează clădirile fragile de pe maluri. În același timp, având în vedere veniturile considerabile pe care le obține orașul de pe urma circulației vaselor de croazieră, precum și profiturile din aprovizionarea cu combustibil, chestiunea este greu de soluționat. Întrucât populația rezidentă se află în declin, Veneția ar pieri fără turiști.

Având în vedere dimensiunile tot mai mari ale vaselor de croazieră, porturile care pot să primească astfel de nave, de pildă Barcelona, Dubrovnik și Veneția, ajung să-

și suplimenteze populația zilnic cu multe mii de oameni. Până în 2018, Veneția a găzduit peste 25 de milioane de vizitatori anual, 14 milioane stând doar o zi. Mulți erau pasageri de pe vasele de croazieră. În 2018, orașul a hotărât să introducă o taxă de intrare pentru turiștii de o zi, la fel ca în Insulele Eoliene.

Situația este foarte diferită pentru vasele de croazieră mai mici, iar itinerarele au fost concepute pentru a oferi o altă experiență la acest nivel. Astfel, Crotone (Italia), Otranto (Italia), Sarandë (Albania) și Kalamata (Grecia) au devenit destinații. Astfel de porturi sunt pentru destinații din vecinătate: Otranto pentru Lecce, Sarandë pentru Butrint, Kalamata pentru Mystias și Trapani pentru Erice. La fel pentru Saint-Florent și L'Île-Rousse, ambele în Corsica, Bandol și Cavalaire-sur-Mer, ambele în Provența, și Anzio, Portoferraio și Giardini Naxos în Italia, ultimele trei pentru Roma, Elba și Taormina.

Ambarcațiuni tradiționale turcești din lemn (gulete) oferă turiștilor posibilitatea de a călători în zonele de coastă cu apă de mică adâncime, inclusiv posibilitatea de a vedea vestigii subacvatice, ca în golful Kekova. Aceste ambarcațiuni le oferă turiștilor șansa de a vizita țărmurile așa cum ar fi fost ele vizitate în trecut.

Contrastul dintre vasele de croazieră mari și cele mici va deveni probabil mai semnificativ, dat fiind că turiștii care se întorc în Mediterana doresc să viziteze locuri noi. Companiile se confruntă cu problema conceperii unor itinerare interesante atât pentru pasagerii care călătoresc pentru prima oară, cât și pentru cei experimentați.

Ca o alternativă la vasele de croazieră au apărut nenumărate feriboturi. Unele reflectă legături politice, de pildă din Spania spre Ceuta și Melilla, sau Trapani spre Pantelleria și Porto Empedocle spre Lampedusa. Cele mai multe feriboturi sunt comerciale. Astfel, din Marsilia, Toulon, Nisa, Genova, Livorno și Savona, este posibil să ajungi în Corsica. Din Corsica, Marsilia,

Genova, Livorno, Civitavecchia, Napoli, Palermo și Trapani este posibil să ajungi în Sardinia. Feriboturile sunt foarte importante și pentru Insulele Baleare, Marea Adriatică, Sicilia, Malta și Marea Egee. Din Brindisi se poate ajunge cu feribotul în Grecia și în Albania: la Vlorë în Albania și la Igoumenitsa, Corfu, Cefalonia și Patras în Grecia. Din Bari, este posibil să mergi la Durrës în Albania, Bar în Muntenegru și în Cefalonia, Corfu, Igoumenitsa și Patras.

În alte zone, situația politică influențează circulația turistică, spre exemplu în Cipru. Există feriboturi din Alanya, Mersin și Taşucu în Turcia, spre Kyrenia în partea turcească a Ciprului, și din Grecia și Israel (dar nu din Turcia) spre Cipru. Cu sau fără autoturism, feriboturile oferă posibilitatea unei croaziere personalizate.

Totuși, cei mai mulți turiști nu aleg feriboturile, la fel cum nu aleg nici trenurile care opresc în toate gările din regiunile de coastă, mai ales în Italia. E păcat, fiindcă a merge cu viteză redusă este un mod bun de a ne bucura de Mediterana. În plus, ne ajută să ne întoarcem la experiența călătorilor și turiștilor din trecut. Pe mare, viteza redusă subliniază importanța curenților și a vântului, precum și a relațiilor dintre două mări sau a relației dintre apă și pământ. Pe uscat, viteza redusă ne ajută să observăm diferitele fațete ale vestigiilor istorice.

Distanțele devin mai evidente când ne deplasăm încet. De aceea, transportul aerian este important pentru a ajunge pe țărmurile Mediteranei, însă nu este cel mai bun mijloc de transport când ne aflăm acolo. Pe mare, distanțele care sunt evidente nu sunt doar acelea de la vest la est, ci și acelea create de apele secundare, ca atunci când călătorim de la Alexandria la Istanbul sau de la Haifa la Trieste, traversând Marea Egee și Marea Adriatică.

Aceste distanțe ne dezvăluie că, pe lângă asemănări importante, există și deosebiri instructive în spațiul mediteraneean. El unește trei continente, o mulțime de culturi și o bogăție de istorii. Impactul vizual al acestei varietăți este fără egal pentru o mare de această dimensiune. Este ușor de înțeles de ce Mediterana rămâne principala destinație de croazieră pentru cei interesați de istorie și de cultură.

Concluzii

Caracterul unitar al Mediteranei a fost dezbătut ca atare, cât și în legătură cu identitatea europeană. În prefața lucrării *Enciclopedia Larousse a geografiei lumii* (1967), publicată în limba franceză în 1959–1962, Pierre Deffontaines (1894–1978) insista asupra unității bazinului mediteraneean, deși valoarea acestui determinism oarecum geografic nu era încurajată de argumentul potrivit căruia câmpiile eurasiatice de la Oder la Pacific ar trebui să fie tratate tot ca o unitate.

Viziunea sa era în concordanță cu cea a lui Fernand Braudel (1902–1985) din *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Époque de Philippe II (Mediterana și lumea mediteraneeană în timpul lui Filip al II-lea)*, o lucrare extrem de influentă publicată în 1949. Cariera lui Braudel reflectă rolul Mediteranei, întrucât el a fost profesor în Algeria între anii 1923 și 1932, iar apoi arhivist la Dubrovnik din 1936, înainte de a deveni prizonier al germanilor în al Doilea Război Mondial. În mod similar, între anii 1939 și 1964, Deffontaines a fost director al Institutului Francez de la Barcelona, un aspect al „puterii subtile", care era foarte important în spațiul mediteraneean, mai ales în legătură cu papalitatea și cu Franța.

Braudel a oferit o viziune completă și unitară, însă dimensiunea structurală, mai degrabă geografică, a acestei lucrări, cu accent pe factorii pe termen lung, nu corespunde întru totul cu secțiunea politică cronologică care se ocupă de sfârșitul secolului al XVI-lea, mai precis de epoca regelui Filip al II-lea al Spaniei (domnie 1556–1598). Problema relației dintre structură și factorii activi este fundamentală pentru cercetarea istorică, întrucât factorii structurali nu sunt doar „puțin influențați" de timp (sau de evenimente), așa cum sugera greșit Braudel.

În lucrarea lui Braudel, Mediterana creștină este reflectată mai pertinent decât Mediterana musulmană, însă între timp lucrurile s-au mai echilibrat în cercetarea istorică, întrucât au apărut destul de multe studii despre țările musulmane de-a lungul ultimului mileniu, de pildă despre Egipt. Totodată a existat o legătură mai puternică cu curentele politice, așa încât rivalitățile și disensiunile nu pot fi explicate doar prin „istoria evenimențială" a lui Braudel. El descrisese istoria evenimentelor ca „spuma valurilor pe care mareea istoriei o poartă pe umerii ei puternici", iar în prefața celei de-a doua ediții revizuite și publicate în 1966, el punea întrebarea: „Este posibil oare să redăm simultan atât acea istorie care ne atrage atenția prin schimbările ei continue și spectaculoase, cât și cealaltă istorie, subterană, aproape tăcută și veșnic discretă, practic neobservată nici de cei care o privesc, nici de cei care participă la facerea ei, care este puțin atinsă de trecerea timpului?" De fapt, viața umană este transformată de politică, așa cum istoria Mediteranei ne demonstrează clar.

Nu doar geografii și istoricii francezi, ci și comentatorii moderni s-au arătat foarte interesați de ideea Mediteranei ca unitate culturală și politică. Ideea unui bazin mediteraneean unit, susținută în 2008 de președintele francez Nicolas Sarkozy în proiectul său de creare a unei Uniuni Mediteraneene, a fost exprimată frecvent în Europa de Sud, mai ales când se solicitau fonduri europene pentru statele din Africa de Nord pe motiv că stabilizarea lor, mai ales a Marocului și a Algeriei, ar însemna diminuarea presiunii exercitate de imigrație, în special în Spania și în Franța. Era implicită și chestiunea colonială în relația dintre Franța și Algeria, precum și în cea dintre Italia și Libia, deși într-o măsură mai mică. Totuși, stabilizarea Libiei a devenit o problemă mult mai presantă. Ea a rămas o țară sfâșiată de războiul civil. Franța considera că influența sa în nord-vestul

Africii ar putea să contribuie la diminuarea influenței dobândite de Germania ca urmare a căderii comunismului în Europa de Est.

Totuși, aceste apeluri la acțiune și sprijin porneau de la ideea că există o diferență între Africa de Nord și Europa de Sud care trebuia să fie stabilizată pentru a face față provocării reprezentate de imigrație și de islamism. Indiferent de fundamentul ei geografic, este problematică ideea potrivit căreia Mediterana poate fi considerată un sistem de valori, un obiectiv sau o ideologie. Greu de susținut chiar și de Europa, în ciuda structurii Uniunii Europene, această idee, la nivel mediteraneean, se confruntă cu nenumărate tensiuni religioase, etnice, politice și naționale.

În timp ce scriu această carte (iunie 2019), guvernul Turciei, tot mai autoritarist după ce a supraviețuit unei tentative de lovitură de stat în 2016, nu a reușit totuși să întoarcă în favoarea sa rezultatele alegerilor din Istanbul, între Gaza și Israel tocmai s-a declanșat un schimb de focuri, iar în Libia continuă războiul civil. Regimul militarizat din Egipt, unde președintele Abdel Fattah al-Sisi va rămâne în funcție până în 2030, a ordonat producătorilor serialelor de televiziune să scrie scenarii care glorifică militarii și promovează valori familiale conservatoare.

ZĂCĂMINTE DE GAZE NATURALE

Serviciul de Prospectare Geologică al Statelor Unite a estimat că există zăcăminte de gaze naturale de 122 de trilioane de metri cubi în Mediterana, de pe țărmul Fâșiei Gaza până în sudul Turciei, o cifră comparabilă cu cea a Irakului. Descoperirile au început în anii 2000, în câmpul de gaze marine din zona Fâșiei Gaza, iar apoi au urmat altele în câmpul de gaze marine dintre Cipru și Israel. Totuși, extracția gazelor marine de la o adâncime de 1 500 de metri implică niște costuri foarte mari. De

asemenea, există probleme legate de transport: prin conducte sau prin lichefiere (Egiptul are două stații de lichefiere, la Damietta și la Idku). Aceste descoperiri au încurajat alte explorări care au condus la dispute privind drepturile de foraj între Cipru și Turcia. În 2018, nave de război ale Turciei au blocat accesul unei nave de foraj italiene autorizate de Cipru. Compania franceză Total este de asemenea autorizată, iar în mai 2019 Franța a acceptat să îmbunătățească baza navală Evangelos Florakis a Ciprului. În 2019, Turcia și unul dintre guvernele rivale libiene au convenit asupra unor zone maritime, ignorând acordurile recunoscute de Grecia și de Cipru.

De asemenea, există un teritoriu maritim disputat între Israel și Liban. În iunie 2019, Hezbollah a acceptat să participe la discuții ONU, intermediate de Statele Unite, în vederea soluționării disputei privind frontiera maritimă dintre Israel și Liban. Libanul se află într-o situație disperată, cu un nivel foarte scăzut al exporturilor, o lipsă de resurse energetice și cu o economie în pragul colapsului. Israelul se opune proiectului palestinian Gaza Marine. Și alte țări au descoperit zăcăminte de gaze, de pildă câmpurile Zohr și Noor din zona egipteană, precum și câmpurile Leviathan și Tamar din zona israeliană.

S-a luat în discuție posibilitatea construirii unei conducte din Israel, Egipt și Cipru via Creta, Grecia continentală și Italia către piețele europene. Aceasta ar fi cea mai lungă conductă submarină din lume și ar oferi o alternativă la resursele rusești. „Conducta est-mediteraneeană" a fost susținută cu putere în 2018–2019 de secretarul de stat american Mike Pompeo, care a numit această regiune „o frontieră strategică". În schimb, discuțiile legate de ruta via Turcia par să fie închise din cauza incertitudinilor politice, a disputelor cu privire la Cipru, a relațiilor proaste dintre Israel și Turcia, precum și a suspiciunilor Statelor Unite cu privire la Turcia.

Dintre orașele istorice din zona mediteraneeană, câteva se află categoric în afara circuitului turistic. Astfel, condusă de Hamas din 2007, Fâșia Gaza, pe lângă violență, suferă și din pricina penelor de curent care o țin în întuneric noaptea. De asemenea, stațiile de desalinizare a apei nu funcționează, parțial din cauza blocării aprovizionării cu combustibil de către Egipt și Israel, apele menajere nu sunt tratate, speranțele care au dus la construirea unor hoteluri s-au dovedit deșarte, iar lipsa apei este acută, inclusiv pentru irigații. Atât sarea, cât și reziduurile menajere se scurg în stratul acvifer. Relațiile cu Israelul duc frecvent la conflicte legate de Gaza. Există un conflict și în nordul peninsulei Sinai, la sud-vest de Gaza, unde armata egipteană se luptă cu jihadiștii din 2015, mai ales în orașul Rafah. În mod evident, această zonă nu este o destinație turistică.

În altă ordine de idei, continuă tensiunile legate de ideea aderării Turciei la Uniunea Europeană. Edmund Stoiber, premierul Bavariei, care a pierdut alegerile pentru funcția de cancelar al Germaniei în 2002, susținea că aderarea Turciei ar fi o povară fiscală și economică excesivă. În 2004, Frits Bolkestein, comisar UE cu o atitudine critică față de aderarea Turciei, compara imigrația masivă care ar urma aderării cu problemele politice provocate de Imperiul Otoman, declarând că „eliberarea din 1683 ar fi fost în zadar", o referire la al doilea asediu al Vienei de către turci.

Regimul islamist și autoritarist al lui Recep Tayyip Erdoğan contravine caracterului secular al societăților europene. Totuși, în alte privințe, el s-a arătat dispus să facă schimbări majore, ca proiectul neîndeplinit de construire a unui canal de 50 de kilometri paralel cu strâmtoarea Bosfor pentru a oferi petrolierelor un traseu alternativ mai sigur între Marea Marmara și Marea Neagră.

Insula Cipru este un alt punct de divergență între Turcia și Uniunea Europeană. Atunci când, ca o condiție la discuțiile de aderare, guvernul Turciei a semnat un protocol prin care își extindea uniunea vamală cu UE (cel mai mare partener comercial al Turciei) pentru noii membri care aderaseră la UE în 2004, inclusiv Cipru, a făcut o declarație în care spunea că acest lucru nu implica recunoașterea guvernului cipriot grec. Croația a aderat la UE în 2013, iar în prezent se desfășoară negocieri și în alte zone din Balcani. Nu există o astfel de perspectivă pentru Turcia.

Între timp, nu s-a realizat o unificare în Cipru comparabilă cu cea din Germania, ceea ce este de înțeles ținând cont că disensiunile din Cipru sunt mult mai adânci. În 2004, în timp ce ciprioții turci au votat pentru, ciprioții greci au votat masiv împotriva unui plan de reunificare inițiat de ONU, care fusese considerat de UE important pentru aderarea Ciprului. Până la urmă, UE a acceptat aderarea Ciprului în termenii părții greco-cipriote a insulei. Uniunea Europeană a considerat acest guvern singurul reprezentant legitim al insulei. Cipru și Grecia se opun vehement aderării Turciei la Uniunea Europeană.

Identitatea este indisolubil legată de conflictele din trecut și de rivalitățile prezente. Iar experiența imperială exacerbează tensiunile, ca atunci când o glumă făcută de președintele francez François Hollande în 2013 a fost aspru criticată în Algeria, fiind interpretată ca o ilustrare a rasismului și a stereotipurilor. Chiar și în interiorul Franței există tensiuni în legătură cu tratarea Algeriei ca o colonie, tensiuni care au jucat un rol mai important în ultimele două decenii. Imperialismul italian a fost un punct nevralgic în relațiile dintre Italia și Libia. În schimb, în Marea Britanie nu există astfel de tensiuni legate de trecutul său mediteraneean. Aici marile probleme sunt sclavia și India. Cei mai mulți britanici de

azi ar fi surprinși dacă li s-ar spune că Marea Britanie a fost o putere imperială în Egipt și în Israel.

Imperialismul occidental este criticat în lumea islamică, însă mult mai puțin sunt criticate imperiile islamice. În Turcia aproape că nici nu se menționează felul cum au fost tratați armenii și grecii în anii 1910 și 1920. Guvernarea Erdoğan și Partidul Dreptății și Dezvoltării (AK) pun mare accent pe moștenirea otomană, prezentată ca un exemplu al trecutului eroic islamic. Abordarea neootomană este vizibilă în multe domenii: comemorări publice, sport, ficțiune, filme și muzee. Muzeul Panorama 1453 din Istanbul cu hărți despre expansiunea Imperiului Otoman, este foarte apreciat de turci, dar nu și de vizitatorii străini.

În schimb, atitudinile ceva mai critice față de măreția trecutului au stârnit nemulțumire, de pildă *Magnificul Secol* (2011–2014), un serial de televiziune care îl înfățișa pe Süleyiman Magnificul ca afemeiat și bețiv. Interesul Turciei față de Siria are legătură cu chestiunile de securitate, însă poate fi considerat și în termenii unei imagini istorice a unui trecut măreț, care, de pildă, a condus la glorificarea lui Selim I, cuceritorul Siriei în 1516. La alegerile pentru primăria Istanbulului din iunie 2019, partidul lui Erdoğan a încercat să-l discrediteze pe candidatul opoziției, Ekrem Imamoğlu, susținând că acesta are origine greacă și că opoziția dorește ca Istanbulul să redevină Constantinopol, adică să-i fie știrbită identitatea turcă și musulmană.

Au existat și contraste evidente în integrarea actuală a țărilor mediteraneene în rețele mai vaste. Astfel, atât Libanul cât și Siria fac parte, într-o anumită măsură, din sistemul șiit iranian. În schimb, Israelul are o legătură strânsă cu Statele Unite.

Integrarea nu este doar de natură politică. Nivelul investițiilor imobiliare nord-europene în zona mediteraneeană este destul de ridicat. Este vorba mai

ales de Marea Britanie și Olanda care au făcut investiții în Spania și în Franța. În anii 2000, ca urmare a întăririi lirei sterline, a împrumuturilor ieftine și a avântului imobiliar din Spania, peste un milion de britanici și-au cumpărat case în Spania. Numeroși ruși s-au stabilit în Cipru, peste 50 000 de foști cetățeni sovietici, și în Muntenegru. Viața în Mediterana oferă căldură, practicarea golfului tot timpul anului, impozite mai mici și un stil de viață mai ieftin. În romanul Agathei Christie *Moarte pe Nil*, doamnei Alderton îi place Mallorca fiindcă acolo „este ieftin". Mulți dintre cei care s-au mutat în zona mediteraneeană erau pensionari. Dezvoltarea comunităților de pensionari străini era diferită față de turism, însă ambele au reflectat o sciziune între ce doreau străinii și ce își doreau localnicii, precum și între aspirații și o realitate mai problematică.

Nu există comparație pentru europenii din Egipt sau Algeria, ori pentru arabi. Într-adevăr, arabii bogați preferă să cumpere proprietăți pe coastele mediteraneene ale Spaniei și Franței, deși Beirutul continuă să fie atrăgător.

Investițiile imobiliare au contribuit la reducerea controlului la obținerea avizelor de construcții, aducând laolaltă politica, afacerile, legea și fărădelegea. Xenofobia a jucat un rol important, chiar și în Grecia și în Spania, proprietarii străini fiind acuzați că fură terenurile și că încalcă legea, mai ales în zone de coastă precum Corfu.

Viitorul este nesigur. Spre exemplu, China, care ajutase anterior la construirea unor docuri în Malta, este interesată de dezvoltarea porturilor mediteraneene din Grecia și Italia, mai ales a portului Pireu. În 2019, Italia a declarat că susține această strategie care are implicații pentru porturile sale, mai ales Genova, Napoli și Trieste. Acesta din urmă oferă acces către Europa Centrală, așa cum nu o face nici un alt port important. Investițiile chineze sunt vizibile la Atena și la Napoli.

Pe lângă incertitudini, există și continuitate. Politica de clan rămâne semnificativă în multe zone, de pildă în Libia sau Muntenegru. La fel și în cazul geopoliticii, ca încercarea Egiptului de a domina Cirenaica (estul Libiei) și Gaza. Ideile naționaliste au încurajat ostilitatea față de imigranți, acesta fiind un alt exemplu de continuitate sau cel puțin o prezentare a continuității. Astfel, sosirea a aproximativ 50 000 de migranți în Spania în 2018 a ajutat partidul populist Vox, înființat în 2013, să obțină avantaje politice în 2018–2019.

Diferențele dintre creștinătate și islam oferă o anumită continuitate, ca în cazul relațiilor tensionate dintre Grecia și Turcia. Totuși, în practică, există și multe asemănări între Mediterana creștină și Mediterana musulmană, lucru valabil și pentru trecut, dar și pentru viitor. Astăzi, în Italia, la fel ca în Egipt, un stil de viață sedentar duce la obezitate, iar dependența de droguri este în creștere, contribuind la proliferarea traficului de droguri în zona mediteraneeană, inclusiv cu șalupele, din Albania către Italia și din Maroc către Spania, oferind un spectacol nocturn permanent în strâmtoarea Gibraltar. Gunoiul este o problemă majoră în multe orașe – Beirut, Istanbul, Napoli sau Roma –, la fel ca traficul infernal. Dependența de banii trimiși de cei care lucrează în străinătate este importantă în orașele mediteraneene, de la Barcelona la Beirut. În spațiul mediteraneean există un nivel ridicat al datoriei publice, de pildă în Egipt, Italia și Spania.

Un element comun mult mai evident este schimbarea climatică. Temperaturile în timpul verii sunt din ce în ce mai mari și, pe lângă perioadele de secetă, valurile de caniculă afectează recoltele. Straturile acvifere sunt secătuite, nivelul râurilor scade, iar raționalizarea apei devine un coșmar. Situația este mult mai gravă în Egipt decât în Franța sau în Croația. Există diferențe în ce privește mediul înconjurător, dimensiunea populației,

cultura civică și politicile publice. Astfel, statul francez, care pune accent pe lucrările publice, nu poate fi comparat cu Egiptul.

Toate aceste diferențe ilustrează o serie de factori și este important să ne ferim de orice determinism etnic, religios sau climatic. Cultura politică, elementul esențial, este într-o oarecare măsură rezultatul întâmplării. Cu siguranță nu este predeterminată. Viitorul Mediteranei rămâne în sfera fascinantă a incertitudinii. Acest lucru nu este valabil dacă adoptăm o viziune braudeliană, punând accentul pe natura constantă sau semiconstantă a oportunităților și a problemelor geografice. O astfel de abordare ar fi fost pertinentă în cazul societăților dominate de succesiunea anotimpurilor, de sisteme simple organice pentru transport și energie (hamali, cai, galere, veliere, lemn folosit drept combustibil) și de o concepție despre lume definită de sisteme religioase în care exista o intervenție directă a zeilor, iar concepția despre timp era marcată de certitudinea unei apocalipse.

Circumstanțele moderne sunt diferite. Viitorul nu mai pare să fie o repetiție a trecutului, nici o întoarcere la el. Însă accentul pus pe schimbare presupune îndreptarea atenției către schimbările din trecut. Mediterana ne fascinează și pentru că putem să vedem acest proces. Este o zonă în care istoria e omniprezentă, ea fiind extrem de importantă. Liniștită ori învolburată, ne uimește și ne îndeamnă să călătorim.

Bibliografie selectivă

Abela, Joan, *Hospitaller Malta and the Mediterranean Economy in the Sixteenth Century* (Woodbridge, 2018).

Abulafi a, David, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean* (Londra, 2011).

Abulafi a, David (ed.), *The Mediterranean in History* (Londra, 2003).

Aissaoui, Rabah și Claire Eldridge (ed.), *Algeria Revisited: History, Culture and Identity* (Londra, 2017).

Astarita, Tommaso, *Between Salt Water and Holy Water. A History of Southern Italy* (New York, 2005).

Bennison, Amira, *The Almoravid and Almohad Empires* (Edinburgh, 2016).

Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (Londra, 1972–1973).

Brummett, Palmira, *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean* (Cambridge, 2015).

Buttigieg, Emanuel, *Nobility, Faith and Masculinity: The Hospitaller Knights of Malta c. 1580–c. 1700* (Londra, 2011).

Cohen, Julia Philipps și Sarah Stein, *Sephardi Lives: A Documentary History, 1700–1950* (Stanford, CA, 2014).

Cline, Eric, *1177 BC: The Year Civilization Collapsed* (Princeton, NJ, 2014).

Crane, Sheila, *Mediterranean Crossroads: Marseille and Modern Architecture* (Minneapolis, MN, 2011).

Davis-Secord, Sarah, *Where the Worlds Met: Sicily in the Early Medieval Mediterranean* (Ithaca, 2017).

Fevziu, Blendi, *Enver Hoxha: The Iron Fist of Albania* (Londra, 2016).

Fox, Robert, *The Inner Sea: The Mediterranean and Its People* (Londra, 1991).

Gaggio, Dario, *The Shaping of Tuscany: Landscape and Society between Tradition and Modernity* (Cambridge, 2017).

Gallant, Thomas, *Experiencing Dominion: Culture, Identity, and Power in the British Mediterranean* (South Bend, IN, 2002).

Genc, Kaya, *Under the Shadow: Rage and Revolution in Modern Turkey* (Londra, 2016).

Goffman, Daniel, *Izmir and the Levantine World, 1550–1650* (Seattle, WA, 1990).

Göçek, Fatima, *The Transformation of Turkey: Redefining State and Society from the Ottoman Empire to the Modern Era* (Londra, 2011).

Greene, Molly, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean World* (Princeton, NJ, 2000).

Harris, William (ed.), *Rethinking the Mediterranean* (Oxford, 2005).

Heather, Peter, *Rome Resurgent: War and Empire in the Age of Justinian* (Oxford, 2018)

Holland, Robert, *Blue-Water Empire: The British in the Mediterranean since 1800* (Londra, 2012).

Horden, Peregrine și Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* (Oxford, 2000).

Hosler, John, *The Siege of Acre: 1189–1191: Saladin, Richard the Lionheart, and the Battle that Decided the Third Crusade* (New Haven, CT, 2018).

Hurlburt, Holly, *Daughters of Venice: Caterina Corner, Queen of Cyprus and Woman of the Renaissance* (New Haven, CT, 2015).

Isabella, Maurizio și Konstantina Zanou (ed.), *Mediterranean Diasporas: Politics and Ideas in the Long Nineteenth Century* (Londra, 2016).

Kaegi, Walter, *Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa* (Cambridge, 2010).

König, Daniel, *Arabic-Islamic Views of the Latin West: Tracing the Emergence of Medieval Europe* (Oxford, 2015).

Kostis, Kostas, *History's Spoiled Children: The Formation of the Modern Greek State* (Londra, 2018).

Kundahl, George, *The Riviera at War: World War II on the Côte D'Azur* (Londra, 2017).

Lough, John, *France Observed in the Seventeenth Century by British Travelers* (Stocksfield, 1985).

McCormick, Michael, *Origins of the European Economy: Communications and Commerce,* AD *300–900* (Cambridge, 2001).

McDougall, James, *A History of Algeria* (Cambridge, 2017).

Malcolm, Noel, *Agents of Empire: Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World* (Londra, 2015).

Manning, J. G., *The Open Sea: The Economic Life of the Ancient Mediterranean World from the Iron Age to the Rise of Rome* (Princeton, NJ, 2018).

Mansel, Philip, *Levant: Splendour and Catastrophe in the Mediterranean* (Londra, 2010).

Metcalf, Michael, *Byzantine Cyprus 491–1191* (Nicosia, 2009).

Moe, Nelson, *The View from Vesuvius: Italian Culture and the Southern Question* (Berkeley, CA, 2002).

Murray-Miller, Gavin, *The Cult of the Modern: Trans-Mediterranean France and the Construction of French Modernity* (Lincoln, NE, 2017).

Nasiali, Minayo, *Native to the Republic: Empire, Social Citizenship, and Everyday Life in Marseille since 1945* (Ithaca, NY, 2016).

Porch, Douglas, *Hitler's Mediterranean Gamble. The North African and the Mediterranean Campaigns in World War II* (Londra, 2004).

Pryor, John, *Geography, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649–1571* (Cambridge, 1988).

Quinn, Josephine, *In Search of the Phoenicians* (Princeton, NJ, 2018).

Rapoport, Yossef și Emilie Savage-Smith, *Lost Maps of the Caliphs* (Oxford, 2019).

Rowland, Ingrid, *From Pompeii: The Afterlife of a Roman Town* (Cambridge, MA, 2014).

Schneer, Jonathan, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab–Israeli Conflict* (New York, 2010).

Theroux, Paul, *The Pillars of Hercules: A Grand Tour of the Mediterranean* (Londra, 1995).

Tibble, Steve, *The Crusader Armies, 1099–1187* (New Haven, CT, 2018).

Tyerman, Christopher, *How to Plan a Crusade: Reason and Religious War in the High Middle Ages* (Londra, 2015).

Winter, Michael, *Egyptian Society under Ottoman Rule, 1517–1798* (Londra, 1992).

Wolff, Larry, *The Singing Turk: Ottoman Power and Operatic Emotions on the European Stage from the Siege of Vienna to the Age of Napoleon* (Stanford, CA, 2016).

Woolmer, M., *A Short History of the Phoenicians* (Londra, 2017).

Zavagno, Luca, *Cyprus between Late Antiquity and the Early Middle Ages (ca. 600–800): An Island in Transition* (Londra, 2017).

Zuiderhoek, A., *The Ancient City* (Cambridge, 2017).

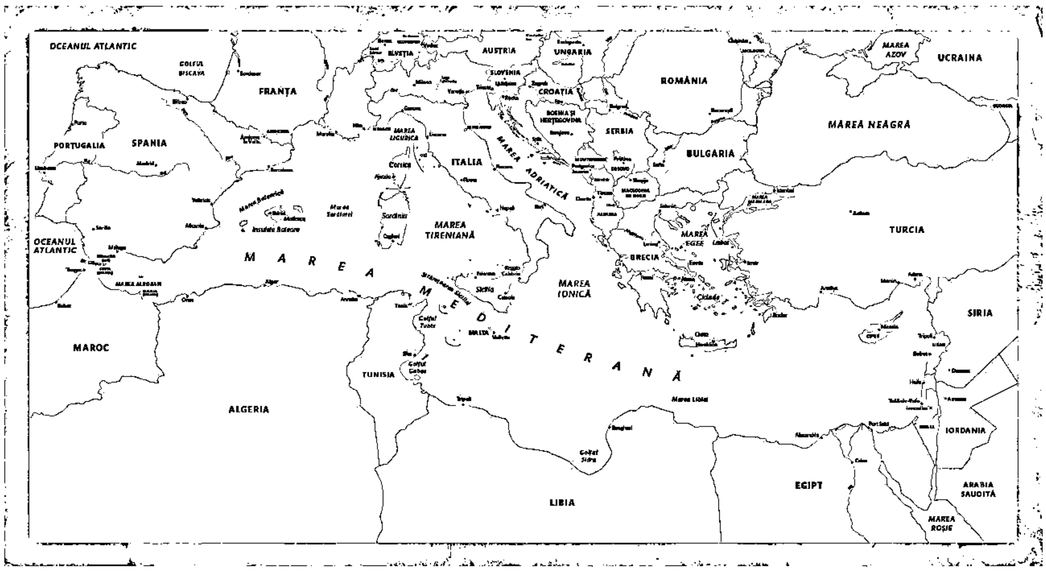

Marea și țărmurile